

ISSN 2708-5759

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ОМУЌЗГОРӢ

БАХШИ ИЛМҶОИ ПЕДАГОГӢ ВА ПСИХОЛОГӢ

*Наирияи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

СЕРИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

*Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айна*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

SERIES OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 2 (20)

Душанбе - 2024

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 292/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибоси илмии Русия» (ШИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.pedagog.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С. М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Маҷидова Бибиҳафиза - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нугмонов Мансур - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нурзода Абдулбоқӣ Нур - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Раҷабов Тағоймурод Бобоқулович - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Сайфуллоев Хайрулло Габдуллоевич - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Солехзода Мадина Солех – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Файзализода Чумахон Хол - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Юнусова Нафисахон Муродовна - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Бобоева Сайёра Бобораҷабовна – доктори илмҳои психологӣ, профессор

Қодиров Умаралӣ Дустқобилович - доктори илмҳои психологӣ, профессор

Мухамедова Дилбар Ғафурҷоновна - доктори илмҳои психологӣ, профессор

*Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан
01 мая 2023 года за №292/ЖР-97*

*Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки*

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.pedagog.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло – доктор
исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад - доктор
юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор: *Муборакиён С. М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Маджидова Бибихафиза - доктор педагогических наук, профессор

Нугмонов Мансур - доктор педагогических наук, профессор

Нурзода Абдулбоки Нур - доктор педагогических наук, профессор

Раджабов Тагоймурод Бобокулович - доктор педагогических наук, профессор

Сайфуллаев Хайрулло Габдуллаевич - доктор педагогических наук, профессор

Солехзода Мадина Солех – кандидат педагогических наук, доцент

Файзализода Джумахон Хол - доктор педагогических наук, профессор

Юнусова Нафисахон Муродовна - доктор педагогических наук, профессор

Бобоева Сайёра Бобораджабовна – доктор психологических наук, профессор

Кадыров Умарали Дусткобилович - доктор психологических наук, профессор

Мухамедова Дилбар Гафурджановна - доктор психологических наук, профессор

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.292/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.pedagog.tgpu.tj

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of Historical Sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginzod Doniyor Shomahmad* - Doctor of Low Sciences, professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Muborakiyon S. M.*

THE EDITORIAL BOARD:

Majidova Bibihafiza - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Nugmonov Mansur - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Nurzoda Abdulboqi Nur - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Rajabov Tagoymurod Boboqulovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Sayfulloev Khayrullo Gabduloevich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Solehzoda Madina Soleh – Candidate of Pedagogical Sciences, Docent

Fayzalizoda Jumakhon Khol - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Yunusova Nafisakhon Murodovna - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Boboeva Sayora Boborajabovna – Doctor of Psychological Sciences, Professor

Qodirov Umarali Dustqobilovich - Doctor of Psychological Sciences, Professor

Mukhamedova Dilbar Gafurdjanovna - Doctor of Psychological Sciences, Professor

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҶОИ ПЕДАГОГӢ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Саидова Б. Т. Равияҳои хоси тарбияи ватандӯстӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода	6
Чариева С. А., Файзуллоева М. М. Мушкилоти раванди таълим ҳамчун омилҳои пастравии сифати таҳсилот	13
Қодирова М. Б. Заминаҳои услубии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томақтабӣ тавассути бозӣ	18
Мирзоев А. А. Асосҳои политехникии тайёрии касбии коргари оянда	23

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ / МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Нугмонов М., Азизов А. А. Графический дизайн как средство формирования творческих способностей студентов-дизайнеров	29
Сатторова Н. И., Маҷидова Б. Асосҳои психологӣ ва педагогии технологияҳои бозӣ дар шароити бисёрфарҳангии омӯзиши забонҳои хориҷӣ	36
Қурбонов Т. З. Истифодаи мусиқӣ ва суруд дар дарсҳои забони хориҷӣ	43
Назаров А. П., Неъматов Ф. Н. Умедҷони Х. Ғ. Санҷиши дониши хонандагон ва донишҷӯён оид ба сохтани алгоритмҳои ҳаттӣ бо татбиқи методи Пулот	47
Раҷабов У. Х., Умаров У. С. Методикаи омӯзиши мавзӯи «Қори механикӣ» дар синфи Х	55
Махмадбекова Г. З., Афзали М. К. Методика сопоставительного анализа трудностей овладения иноязычными явлениями в научно-техническом тексте	67
Одиназода С. О., Неъматов Ф. Н. Нақши ҷадвалҳои электронӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассуси информатикӣ	74
Абдуллоев И., Шарифова Х., Усулҳои таълими ҳат ва воситаҳои ҳатнависӣ дар мактабҳои тоҷикӣ	79
Ҳудойдодова Т. Ҳ. Истифодаи технологияҳо ва воситаҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани сифати таълими донишҷӯён	85
Бадалова М. А. Таъсирбахши бозиҳои дидактикӣ ба омӯзгорон ва хонандагон дар раванди дарсҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ	91
Маълянова Н. Д. Ташкили фаъолияти таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими математика	97
Абдуллоева А. М. Амсилаи назариявии омодагии устодони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	103

ИЛМҶОИ ПСИХОЛОГӢ / ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Маҷидова Б., Сарбозова З. С. Хусусиятҳои муносибатҳои дохилиоилавӣ ва роҳҳои бартарафсозии ихтилофҳо дар он	109
Латифзода С. З., Шоева М. Ё. Хусусиятҳои психологии муоширати педагогӣ	117
Зайтметов Х. А., Хоҷибоева Р. М. Тавсифи педагогӣ-психологии ҳолати стресс дар донишҷӯён	122
Солиҳов Н. С. Эътимоднокӣ ва валиднокии тестҳои қобилиятҳои ақлий	126

ТДУ 891.550 (091)

**РАВИАҲОИ ХОСИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҮСТӢ ДАР
АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА**

Саидова Б. Т.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

*Шумо бояд аз мактаби наслҳои калонсолон сабақи ватандориро
бунёдкорихоро омӯzed. Дӯстию рафоқат, хоксорию сабру таҳаммул, зиракии
сиёсию хусни тадбир, ватандӯстиву ватанпарастӣ, ифтихори миллӣ,
донишандӯзию ҳудогоҳӣ бояд хислатҳои муҳимтарини ҷавонони мо бошанд.*

Эмомалӣ Раҳмон

Тарбияи ватандӯстӣ падидаи ҷамъиятиву сиёсӣ буда, аз қадим тавачҷуҳи олимону донишмандон ва шоирону нависандагонро ҷалб намудааст. Рукни асосии рушди ҷамъияти муосир дар кишвари мо бо эҳёи худшиносии миллии халқи тоҷик, ҳувияти миллӣ, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллӣ тавсиф меёбад. Бинобар ҳамин, таҳлили амиқи тамоми низоми оmodасозии насли наврас ва ҷавонон ба ҳимояи ватани худ равона карда шудааст. Манзур аз таҳияи мақола масъалаи тарбияи ватандӯстӣ дар ашӯори Мирзо Турсунзода ва арзиши он дар замони муосир мебошад.

Бо истифода аз ашӯори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода метавонем дар ниҳоди наврасону ҷавонон инсондӯстӣ, ҳештаншиносӣ, баланд бардоштани ҳувияти миллӣ, қаҳрамонӣ, мардонагӣ, мақсаднокӣ, устуворӣ ва дигар хислатҳоро парвариш намоем. Мирзо Турсунзода дар таърихи адабиёти тоҷик ҳамчун таронасарои Модар, Ватан ва дардиносии халку миллат ворид шудааст. Шеърӣ Мирзо Турсунзода зиёдтар ба худшиносии инсонӣ бахшида шудааст, ки дар ҷустуҷӯи худ, асли худ, гузаштаи худ ва дарки зиндагиву рӯзгори худ аст ва ҷиҳати ҳамин кӯшиши ҳештаншиносӣ аст, ки ҳамчун ватандӯсти соҳибдил фарзанди содиқ муаррифӣ гардидаанд.

Тараннуми Ватан дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода дар алоқамандӣ ва тавҷам бо рушди маҳорати эҷодии шоир падидаи омадаанд. Вай перомуни зебоии диёр ва муҳаббат ба он бо самимияту садоқати баланди шеърҳои зиёде гуфтааст. Паҳнои дили шоир фарроҳу пурғунҷош буда, тавсифи Ватан бо он ҳама бузургию шаҳомат, дарёву кӯҳсор, бешазору сахроҳо ва марғизоронаш, шахсиятҳои бузургу фидокор ва сарбаландаш дар қалби шоир маъво гирифтаанд:

Ватан, дар ҳар кучо омад ба сар фораи ҳавои ту,

Ман аз он сӯйи уқёнус бишонидам садои ту.

Агарчи дар миён тӯфону мавҷи баҳрҳо буданд,

Вале омад ба гӯши ман садои рӯдҳои ту.

Мирзо Турсунзодаро метавон пешсафи шоирони ватансарои тоҷик номид. Дар эҷодиёти ӯ аз шеърҳои «Мамлақати тиллоӣ» (1938) ва «Оҳанрабо» (1939) то ашӯори солҳои охир мафҳуми Ватан дар тимсоли рӯдҳову кӯҳсор, чашмаву дараҳо, шаҳру деҳот, саҳрову биёбон ва кӯчаву хиёбонҳои Тоҷикистон шахсиятҳои алоҳидаи кишвар, саҳифаҳои таърихи халқи тоҷик қарор доштааст, ки чунин мазмунҳои тасвирӣ ба тақвияти ҳисси зебопарастии хонандагон мусоидат менамояд.

Ман намедонам чӣ сон тасвир созам бо суҳан

Рангу бӯи беназири дилкаштро, эй Ватан?!

Гар чаман гӯям, надорад қимататро сад чаман,

Ростӣ, гаитӣ бихишти бемисоли марду зан,

Хубият дилро кушода чун гулистон мекунад.

Дили саршор аз муҳаббати шоир барои Ватани беҳамтои худ Тоҷикистон замзамапардозӣ намуда, изҳори шукру сипос ва арзи эҳтироми фарзандӣ менамояд ва бар асари он чуни сатрҳои пур аз меҳру садоқат нисбат ба Тоҷикистони азиз бар рӯи сафҳа мерезанд:

*Аз Душанбе чун барой, кӯҳсор ояд зи пеш,
Кӯҳсори нуришукӯҳи обшор ояд зи пеш,
Қуллаҳои осмонбӯси Ҳисор ояд ба пеш.
Аз Душанбе чун барой, қад-қади рӯди зулол
Меравӣ, гӯё зи паҳлӯят гузар дорад гизол.*

Устод Худой Шарифов дар бораи шеъри Мирзо Турсунзода чунин ибрози назар кардааст: «Шоир ба мавзуъ аз мавқеи мақсад ва ғоя менигарад, ҳамин идея аст, ки ваҳдату ягонагиро падида меорад. Шеъри Турсунзода аз пайванди мавзуъ ва идея ягонагӣ ва шакли хося пайдо кардааст» [4, с. 329].

Шоири ватандӯсти мо дар офаридани шеъри ватанхоҳӣ пеш меравад, яъне бо таъбири худ «қуллаи нав»-ро сарбаландона тай мекунад. Ӯ дар мавзуи Ватан шеърҳои бисёр гуфтааст ва ғояи ватанхоҳӣ чун хати сурх аз байни осори ӯ гузаштааст. Аммо Мирзо Турсунзода ба ин каноат накарда, дар ҳалли мавзуи Ватан ба фатҳи қуллаи нав дар осори шор шеъри «Ватан» аст. Аз ҳар ҳарфи ин шеър, ки соли 1965 навишта шудааст, натиҷаи сафарҳои хориҷи шоир, ҳаёти дур аз Ватан ба сарбурдаи ӯ, чамбасти умри вай ва муҳаббати бекаронаи адиб ба Ватан якҷоя садо медиҳад:

*Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзаист,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзаист.
Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзаист [9, с. 55].*

Шоир ва адабиётшинос Рустами Ваҳҳоб дар китоби «Адабиёт ва фарҳанги миллӣ» дар бораи шеъри Мирзо Турсунзода таҳлил намуда, чунин навиштааст: «Устод Турсунзода мундариҷоти аслии мавзуи назми муосири моро барои оянда таъйин кард, ки иборат аст аз ситоиши хувият ва асолати инсонӣ мушаххас ва дар ин замина васфи Ватани аслий (зодгоҳ) ва намодҳои дигари азизу муқаддаси он мисли модар, табиати Ватан, баҳусус кӯҳ ва рӯд, бузургони фарҳангу адаб, ойину русуми миллӣ ва унсурҳои хося он дар матни арзишҳои умумибашарӣ» [2, с. 139].

Дар дили шоир ишқу муҳаббати Ватан ҷӯш мезад, ӯ ошиқи ҳусни чамоли бебаҳои Тоҷикистон ва зебоиҳои нотақрори табиати он буд. Ӯ аз қуллаҳои кӯҳҳои диёраш сарбаландӣ, аз дарёҳои пурҷӯшу хурӯш ва пурсаҳои он дарёдилӣ омӯхтааст, сабззори меҳанро бистар, санги кӯҳашро болин шумурда, аз даштҳои чун дастархони тоҷикон бобаракаташ саховатмандӣ, аз рӯсурҳиву покдилии мардуми диёраш нақӯқорӣ андӯхтааст. Шоир дар шеъри «Бадахшон» низ бо чунин муҳтаво ва ғояи пуробуранг тасвири зебо таҷассум намудааст:

*Бадахшон, сарзамини кӯҳсорӣ,
Чӣ хушбоду ҳавову обшорӣ.
Калону хурд фарзандони худро
Саодатбахш, чаночони диёрӣ.
Уқобонро фазоят ошён аст.
Заминат бахти инсонро макон аст.
Чи гӯям аз баландии мақомат,
Ки худ як номи ту Боми Чаҳон аст [9, с. 51].*

Ватан дар тасавури Мирзо Турсунзода мафҳуми васеъро ба бар карда, забон, таърих, табиат, рӯду кӯҳистон, ёлаву тепаҳо ва гузаштаву имрӯзу фардои диёр маҳсуб меёбад. Қулли шеърҳои силсилаи мазкур ашъор ва достони дар мавзуи Ватан эҷодкардаи шоир аз меҳру садоқати бепоён ба сарзамини муқаддас оғоз шуда, да тасавури фароҳу доманадори шоир ҳар як зарра хоку қатраи об, мавҷудоту маҳлуқоти он пурарзиш, азизу гиромӣ буда, муҳаббати беканори Ватан илҳомбахшу раҳнамои ҳар як мисраи шеъри адиби ватанпарастӣ асил гардидаанд:

*Кишвари тоҷик дорад кӯҳҳои сарбаланд,
Обҳои шӯҳ дорад, чашимаҳои дилписанд.
Абрҳо вақте ки дар болояшон гун мешаванд,
Кӯҳҳо аз барфу аз борон дигаргун мешаванд [9, с. 110-111].*

Муҳаққиқ Раҷабалӣ Қудратов дар китоби «Назми чаҳонтоб» андешаҳои худро чунин баён намудааст: «Шеъри Мирзо Турсунзода шеърест, ки аз оташу аз хуршед гармӣ гирифтаву реша ба умқи замини Тоҷикистон рондааст. Шеърест, ки оташи ишқи Ватан ва ишқи поки инсониро дар дилҳо шуълавар ва хонандагонро мафтун ва дилдодаи Тоҷикистон ва таъриху табиати нотақрори он мегардонад» [6, с. 3].

Мирзо Турсунзода Ватанро муқаддастарин мафҳум дар рӯи замин аст, бо неруи хирад ва санъати олии шоирӣ офаридааст. Бинобар ин Ватан мавзуи марказии осори Мирзо Турсунзодаро ташкил додааст. Ақидаҳои пешқадами тарбиявии шоир ба ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонон таъсири зиёд расонидааст. Махсусан, васфи Ватан дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода нуқтаи олии ифодаи ҳиссу ҳаяҷони миллатпарварони дилсӯз ва бештар неруи корсозӣ ва сафарбарӣ дорад.

Аз таҳлили асарҳои Мирзо Турсунзода ба хулосае омадан мумкин аст, ки тарғиби чунин хислатҳои олии инсонӣ, ба монанди фидокорӣ, ватандӯстӣ, донишомӯзӣ, мардонагӣ дар тарбияи насли ҷавон нақши муҳим дорад. Асарҳои Мирзо Турсунзода, ки ба тарбияи насли наврас равона гардидаанд, саршор аз муҳаббат ба Ватан, ахлоқи олии инсониро дар бар мегиранд ва барои тарбияи наслҳои имрӯзу фардо ва маънавияти баланди онҳо мусоидат менамоянд. Шоир ба воситаи мавзӯҳои ватанхоҳӣ, меҳнатдӯстӣ, ҷасорату диловарӣ, аҳду вафо, садоқат, меҳрубонӣ, ғамхорӣ, иззату икромии якдигар сифатҳои шоистаи инсониро ситоиш карда, ҳамзамон ахлоқи бадро мазаммат менамояд.

Дар достони «Ҷони ширин» пайваста таъкид мекунад, ки тарбияи дурусти фарзандон дониш андӯхтани онҳо, одобу ахлоқи ҳамида ва муҳаббат бар Ватан доштан аст, чунки танҳо дар ҳолати оромӣ халқ некрӯз мешаваду миллат соҳибнуфуз ва тинчиву гулгулшукуфӣ саодати модарон ва боиси тараққиёт дар ҷомеа мегардад:

*Саъй бинмо, то набинад насли мо
Баъд аз ин манҳус рӯзи ҷангро.
Саъй кун, фарзандҳо олим шаванд,
Бар ҳама сайёраҳо ҳоким шаванд.*

Дар ин дoston шоир насли наврасро ба роҳи росту дуруст ҳидоят намудааст. Дар эҷодиёташ масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ, ба монанди ватанпарастӣ, васфи зани тоҷик, сабру таҳаммул, қаноат, ҳурмати волидон ва калонсолон, некиву накукорӣ, дӯстиву рафоқат фикрҳои қобили таваҷҷуҳ изҳор доштааст:

*Дар диёри мо шуд одам арҷманд,
Шуд сари ҳамгаштаи занҳо баланд.
Ҳеҷ коре нест бе зан хуб шуд,
Ифтихоре нест бе зан хуб шуд.*

Махсусан, дар шеърҳои «Ҷамшираҳо» (1941), «Ба ҷанг» (1941), «Хотираи капитан» (1941), «Ҷаргиз» (1942), «Баҳодури тоҷик» (1943), «Паҳлавони итикомгир» (1944), «Рафиқи азиз» (1944) қорномаҳои ҷангӣ бо шӯру ҳаяҷон тасвир ёфта, ғояҳои ватанхоҳию душманбадбинӣ талқин мешаванд. Дар солҳои ҷанги хонумонсӯз Мирзо Турсунзода достонҳои «Писари Ватан» (1942) ва «Барои Ватан» (1942)-ро эҷод мекунад.

Нафрати беинтиҳои Мирзо Турсунзода ба истилогарон, таҳкиру фишори фашистон ба мазлумон шояд аз он буд, ки ин заҳри ҳалоқилро дар тӯли таърих миллати тоҷик дар ҳар шакл ҷаҳидаву аз талхӣ он огаҳ буд ва сӯзишҳои заҳмиҳои фочеаи миллатро дар мағзи устухонаш эҳсос мекард. Мирзо Турсунзода дарди худу миллатро дар манзумаи «Барои Ватан» (соли 1941) бо алами беинтиҳо ба қалам додааст:

*Душмани молу Ватану ҷони мо
Ҷаими ҳасад дӯхт ба даврони мо.
Гитлер аз ин роҳати мо доғ шуд,
Зоғи ало дар ҳаваси боз шуд.*

Воқеан ҳам, Мирзо Турсунзода ҳамчун як фарзанди баруманду бонангу бономуси миллат аз рӯи нармдилӣ ва заковати зотӣ дардошнову ғамшарикӣ мазлумони олам буда, ҳимояи номусу шараф ва манфиатҳои Ватанро ҳамеша муқаддамтар аз манфиатҳои сиеӣ медонист. Ҳақиқатан ҳам, ба қавли Ҷон Голсуорси, «фақат касе ба навиштан ҳуқуқ дорад, ки ўро масъалаҳои умумибашарӣ ва иҷтимоӣ ба ҳаяҷон оранд» [13, с. 91].

Мирзо Турсунзода шоирест, ки дар адабиёти тоҷик ҳамчун ифодагари сулҳу дӯстӣ ва ватанпарварӣ муаррифӣ гардидааст. Дар достонҳои «Писари Ватан», «Садои Осие», «Ҷони ширин» ва силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» бештар сулҳу осоиштаро васф карда, бар муқобили ситампешагон муборизаро ҳамчун қонуни адолат мешуморад.

Дар образи Қодир, Саодат, Микола дар достони «Писари Ватан» ҷонфидоиро дар роҳи ватандӯстӣ хеле хуб тасвир намудааст. Дар достони мазкур симои падари Қодир ки намояндаи насли аввали тоҷикони озод аст. Озодиро аз замонҳои қадим ба туфайли муборзаҳои шадид ба даст овардааст ва ҳамин ҳиссиётро дар фарзанди худ тарбия намудааст фарзандаш низ аз зумраи муборизони роҳи озодӣ бошад.

*Ҳар ки ҷасур аст, Ватан ҷойи ӯст,
Шаъну шараф ошиқи шайдои ӯст.
Шарти бузургӣ, ки далерӣ бувад,
Душмани қаттоли асирӣ бувад.
Ҳар кӣ далер аст, нагардад гулом,
Зиндаю озод бимонад мудом.*

Мирзо Турсунзода дар ин достон бедор кардани ҳисси нафрат нисбат ба истилогаронро ифода кардааст.

*Тохт араб мисли вабо сӯйи мо,
Соҳт зи хуни дили мо ҷӯйи мо.
Урдуи Чингизи ҷаҳонсӯз низ
Тохт ба ин мулки чу модар азиз
Кушт баче хурду калон беғуноҳ
Кард зи дуди алам олам сиёҳ...*

Мирзо Турсунзода зиндагии басо ҷиматтабору пурхаводисе ба сар буда, тамоми ҳастии хеш меҳру муҳаббаташро ба халқи азизаш бахшид ва ҳамеша дар талоши ҳифзи манфиатҳои миллӣ (албатта вобаста ба имконоти замонаш) буд. Шоир тоҷиконро дар пахнои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар арсаи ҷаҳон муаррифӣ кард. Мирзо Турсунзода тавассути каломи бадеъ ба ҳимояву тарғиби сулҳ дар саросари олам бархост ва аз манфиатҳои мардумони ситамкаши давлатҳои мустамликавӣ ҳимоят кард. Аз ҳамин ҷиҳат садои ашъори ӯ тамоми Осиёву Африкоро фаро гирифт дар дили истисморгарон шӯъла афканд.

Силсилашеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» дар бораи неруи бузурги башардӯстона доштани ашъори ба ҳимояи халқҳои мазлуми ҷаҳонбахшидаи шоир таҷассум ёфтааст. Шеърҳои достонҳои мавзӯҳои Ватан ва ватандӯстӣ, сулҳу ваҳдат, дӯстии халқҳо ва меҳру муҳаббат бахшидаи шоир муҳри ҷовидонагӣ ба сар доранд. Шоир худ дили ҳассосу пурмуҳаббате дошт ҳамдигар аҳли башар буд ва аз ин ҷост, ки вазъи хешро ҳангоми сухан гуфтан дар ситоиши сулҳу дӯстӣ чунин навиштааст:

*Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои ноорому рӯзафзуни дил.*

Ҷойи дигар ба тарзи муъҷаз афкори сулҳу дӯстиро баён намудааст:

*Дӯстиро ҷӯстучӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.*

Назми муосири тоҷикро, махсусан, бидуни ашъори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода тасаввур кардан имконпазир аст. Солиёни зиёдед, ки ин гуна ашъори шоир насли наврасро дар руҳияи пос доштани арзишҳои миллӣ ва арҷгузори Ватан тарбия менамоянд.

Шеърҳои «Замин», «Мамлақати тиллоӣ», «Тоҷикистон», «Ватан», «Гул кун ба бахти мо Ватан» достонҳои «Барои Ватан» «Писари Ватан» «Ҷони ширин» ва амсоли инҳо саршор аз ғояҳои оливу ҷовидонаи ватандӯстианд. Чунин ба назар мерасад, ки сухани мавзуни шоир дар мавзуи Ватан бештар шево, ҷозибанок ва муассир ба гӯш мерасаду зуд ба дилҳо ҷой мегирад. Шоир дар дил ҳамеша бо Ватан гуфтугӯ дораду рози хеш ба ӯ мегӯяд, дар хоричи дур низ садои гуворои Ватан ба гӯш дорад.

Мирзо Турсунзода ҳамчун тарғибгари андешаҳои олиии инсонӣ ифодаи мазмунҳои башардӯстона дар шеърҳои достонҳои шоир далели муҳими ягонагӣ ҳамбастагии ӯ ба халқ мебошад. Мирзо Турсунзода фарзанди содиқи халқ буда, чи тавре ки худаш менигорад, «ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан» буд. Шоир пайваста мекӯшид, ки ба миллату Ватани худхидмати шоиста ва манфиатҳои халқу давлатро ҳифзу ҳимоят намояд. Зеро Ватан аз муҳимترین муқаддасот барои фарзандони худогоҳу хештаншиноси халқу миллат мебошад.

Мирзо Турсунзода аз нахустин китобаш, ки соли 1932 ба номи «Байрақи Зафар» интишор ёфта буд, то охири маҷмуаи ашъораш «Посбони оташ» дар тамоми шеърҳои достонҳояш, маърузаю мақолаҳо ва асарҳои драмавиашандешаи ватан ва ватанпарастиро ба ҳайси мавзуи асосии эҷодиёташ ҳамеша васфҳои ситоиш намудааст. Ватан дар асвири Мирзо Турсунзода натавонанди таҷаҷҷоҳ ва пушту паноҳи инсон, балки хонаи уме дуаи моятҳои ифтихору сарбаландӣ ва сарфарозӣ ҳам мебошад. Мирзо Турсунзода ба Ватани худ – Тоҷикистон меҳру муҳаббати бепоён дорад. Вай ба таҳқиқи бадеии кулли мавзую масъалаҳои мавриди тасвираш маҳз аз ҳамин дидгоҳ дохил мегардад. Рангу бўйи нотакрор ва зебоиҳои Ватан бари шоири ҷаҳонгашта лаззати дигар дошт ва ӯ бо чунин Ватан ифтихор менамуд. Муҳаббати поки шоир ба сарзамини аҷдодӣ, обу хоки Тоҷикистон барои аслҳои имрӯзаю онда намунаи ибрат ва василаи пайравӣ мебошад.

Дар кулли эҷодиёти шоир ваҳдату ҳамбастагии халқу Ватан бо каломи пуртаъсиру ҷаззоби шоирона васф гардидааст. Падидаи ватанпарастӣ, андешаи ягонагии ёру диёр ва

садоқат ба сарзамини ҳамешасабзи тоҷикон, махсусан дар Чанги Бузурги Ватанӣ дар ашъори ӯ нуфуз пайдо мекунад. Дар ин давра шоир дар шеърӯ дostonҳои ватандӯстонааш образҳои фарзандони далерӯ бошарафи Ватанро офарида, дар симои онҳо ба чилва омадани ваҳдату ягонагии халқу Ватанро инъикос менамояд.

Дар адабиёти гузаштаи форсии тоҷикӣ ҳам мавзӯи чанг ва сулҳ зиёд тасвир ёфтааст, вале дар ашъори Мирзо Турсунзода ин мавзӯ ба тарзи нав вобаста ба ниёзҳои ҷамеаи муосири ҷаҳонӣ ифода ёфтааст. Дар дostonи «Садои Осиё» садои дили ҳазорҳо мардумони озодихоҳу сулҳпарвари кишварҳои Шарқ баён гардидааст. Шеър бояд ба хираду донишу мантиқ таъя намояд, зеро танҳо дар доираи хаёл монад ва вақте ки аз зиндагӣ канда шавад ба дарди касе намехӯрад ҳарчанд, ки агар санъатҳои бадеии зиёд истифода бурда шуда бошад тавсифу тасвирҳои ҷолиб дошта бошад. Ҷи тавре ки Унсӯрулмаолии Кайковус бехтарин назарияи шеърро навиштааст: «Шеър аз баҳри мардумон гӯянд» [12, с. 130], ки ҳанӯз ҳам қимати назариявӣ оид ба шеърро гум накардааст.

Дар тарбияи шоистаи насли наврас аз эҷодиёти ин шоири забардасту волосухан ҳам ҳангоми раванди таълим ҳам зимни машғулиятҳои беруназсинфӣ васеъ истифода бурда мешавад. Мирзо Турсунзода Ватанро, ки муқаддастарин мафҳум дар рӯи замин аст, бо нуруи хирад ва санъати олии шоирӣ таҷассум намудааст. Воқеан ҳам, агар офтоб бо нуру гармиаш дар сипехри зиндагӣ бузургӣ дошта бошад, Мирзо Турсунзода бо ишқу муҳаббати Ватан ва тараннуми он дар ҷаҳон мақоми хоса пайдо кардааст.

Дар мафҳуми ватандӯстӣ маҷмуи эҳсосоти амиқи шахрвандӣ доштани муҳаббат ба Ватан ғамхорӣ имрӯзу фардои он саҳм гузоштан дар афзун намудани иқтидори иқтисодӣ ва мудофиавии он, равнақи илм, маданияту санъат, тарбияи наслҳо дар руҳи садоқати бепоён ба он ниҳон аст. Тарбияи ватандӯстӣ барои хонандагон хониши аъло, омӯхтани касбу ҳунаро хидоят менамояд.

Мирзо Турсунзода ҳамчун ватандӯст меҳру муҳаббат нисбат ба Ватан, миллат ва халқи худ содиқу вафодор буда, барои ободию сарсабзии кишвараш кӯшиш менамояд. Ватандӯст шахсест, ки инсондӯстӣ, табиатдӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳаётдӯстӣ, озодипарастӣ ва далериву ҷасурӣ барин ҳиссётҳо ва сифатҳои хубтарини инсониро аз хурдсолӣ дар худ парварида, ҳамчун инсонии комил ба воя расидааст. Содик будан ба Ватан ба халқи худ ва онро ҳимоя кардан қори ватандӯст аст. Шахсе, ки дар Ватани азизи худ ба камол мерасад, касбу ҳунаро меомӯзад барои ободии он хизмат мекунад хушбахтии бузург аст.

Мирзо Турсунзода дар эҷодиёташ бисёр ғояҳои панду ахлоқӣ, тарбиявиरो баён карда, дар ҷавонон тарбия намудани хусусиятҳои ахлоқӣ, аз қабилӣ ватандӯстӣ, халқпарварӣ, далерӣ, нақӯкорӣ, илму донишомӯзӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ, ва монанди инҳоро ба тори назм кашида, тарбияи насли дирӯзу имрӯз ҳиссагузор гардидааст ва онҳоро тарғиб ва талқин кардааст, ки ин қувваи тарбиявии онҳоро боз ҳам афзун менамояд.

Ватандӯстӣ, ки яке аз масъалаҳои асосии қори тарбиявии муассисаҳои таҳсилотӣ мебошад, дар замири насли наврас ва ҷавонон ташаккули қори тарбияи ватандӯстӣ ва меҳанпарастиро тарбия бояд намуд. Бинобар ҳамин, омӯзиши андешаю ақидаҳои ватандӯстии Мирзо Турсунзода барои тарбияи насли наврас ва ҷавонон ва шароити кунунии рушди ҷомеа онҳоро бо таври эҷодӣ истифода бурдан вазифаи волидону омӯзгорон мебошад.

Тарбияи ифтихор миллий ва ватандӯстӣ дар муассисаҳои таълимӣ бояд ҳамеша дар маркази машғулиятҳо ба хонандагон қарор дошта бошад. Хонандагони хурдсол табиатан хушзеҳну зирак ва кунҷқобанд ва ҳукми навниҳолро доранд ва омӯзгорон бояд бикӯшанд, ки ин навниҳолон рӯсту дуруст парвариш ёбанд.

Мирзо Турсунзода тавассути ашъори ватандӯстонаи худ анъанаҳои адабиёти классиқиро мунтазам давом ва инкишоф додааст, ки насли наврас ва ҷавононро дар руҳияи меҳру муҳаббати бепоён ба Ватан тарбия менамояд. Дар онҳо дилбастагии зиёдро нисбат ба Ватан ва диёри худ ба вучуд меоварад, ки ин ҳама афзалият ва аҳамияти худро дар замони муосир низ маҳфуз дошта, дар равияҳои хоси ватандӯстӣ хизмати шоён карда метавонад. Ба ҳамин минвол нависандаи бузурги рус А.М. Горкий дар мақолааш “Таърихи қишлоқ” ҷунин нигоштааст: “Гузаштаре доништан барои он зарур аст, ки ҷавонон ба тарзи таърихӣ фикр карданро ёд гиранд. Афқори таърихӣ ба мо аз қувваи зафаровари меҳнат, қувваи аҷоиб ва беназири хирад гувоҳӣ медиҳад, ки ин хирад бо меҳнат ба вучуд омада, дар навбати худ тамоми амалиёт, тамоми қори одамонро ташкил мекунад” [3, с. 500].

Бинобар ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтаанд, ки “агар кас гузаштаи аҷдодии худро надонад инсонии комил нест”. Дар баробари ин, аҳамияту моҳияти масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ яке аз мавзӯҳои баррасишавандаи рӯзмарраи муосири тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 декабри соли 2022 Қонун “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон” қабул гардид,

ки дар тақвияти ҳамин Қонун бо самимияти хоса ва бо истифода аз мероси гаронбаҳои гузашта ва дастовардҳои соҳибистиклолии мамлакатамонро ҳифз намуда, сармашки кори худ самаранок баҳри тарбияи насли наврас ва ҷавонон дар фаъолияти омӯзгорӣ ба кор барем.

Аз ин рӯ, бо тақия аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 24 декабри соли 2022 “Дар бораи тарбияи ватандӯсти шаҳрвандон” қабул гардид ва ҳам дар аснои он таълими ашъори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода баҳри ба амал баровардани мақсадҳои ниҳони таҳсилоти муосир ва беҳдошти сатҳу сифати таълиму тарбия мусоидат менамояд, ҷабҳаи педагогии қобилияти омӯзгорро қавӣ мегардонад.

Инчунин, мавзуи Ватан ва ватандӯстӣ дар назми Мирзо Турсунзода чунон санъаткорона баён карда шудаанд, ки ба ҳар як хонанда имконият медиҳад, ки вобаста ба қобилиятҳои тавассути ин гуна ашъор дараҷаи баланди донишро аз худ карда, имкониятҳои шахсии худро истифода бурда тавонанд ва ҳам қувваи тарбиявии онҳоро зиёдтар менамояд.

Омӯзгорон бояд ҳамеша дар муассисаҳои таълимӣ ҳамасола дар мавзуи «Ватандӯстӣ» дарсҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои фарҳангӣ гузаронанд, ки дар замири хонандагон тарбияи ифтихори миллӣ инкишоф дода шавад.

Ҳамин тавр, ватандӯстӣ яке аз муҳимтарин ва дӯстдоштатарин мавзуоти ашъори Мирзо Турсунзода аст ва ин мавзӯ дар эҷодиёти ӯ мавқеи асосиро ишғол намудааст. Дар ҳар асари ӯ ҷиҳати муҳими мавзуи Ватан ва меҳру муҳаббати хоси фарзандони фарзонаи миллат ба он ифода шудааст. Ҳамчунин, қорнамоиҳои қаҳрамонони силсилаи ашъори шоир нишон медиҳанд, ки ватандӯстони замони барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва марзу буми он рафтору амалҳои қаҳрамонона нишон медиҳанд, ки ин як бори дигар аз зарурати омӯзиш, таҳқиқ ва татбиқи назарҳои тарбиявии ашъори Мирзо Турсунзода барои тарбияи ватандӯсти ҷавонон шаҳодат медиҳад.

Адабиёт

1. Ахмедова, З.К. Идеи рыцарского воспитания в истории педагогической мысли таджиков: Дис. ... канд. пед. наук. / З. К. Ахмедова. – Душанбе, 2011. - 171 с.
2. Ваҳҳоб, Р. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ / Р. Ваҳҳоб. – Душанбе: Адиб, 2011. - 224 с.
3. Горкий, А.М. Асарҳо, ҷилди 27 / А.М. Горкий. – Москва, 1953. - 600 с.
4. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 204 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯсти шаҳрвандон” аз 24 декабри соли 2022.
6. Қудратов, Р. Назми ҷаҳонтоб / Р. Қудратов. – Душанбе: Адиб, 2020. – 176 с.
7. Мирзо, Т. Садои Осӣ / Т. Мирзо. – Сталинобод: Наир. дав. тоҷик. 1957. - 64 с.
8. Мирзо, Т. Қулӣёт. Ҷилди сеюм. Осори адаби танқидӣ / Т. Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1979. - 432 с.
9. Мирзоҳасанов, Л. Хусни табиат дар шеърӣ сабки хурсонӣ / Л. Мирзоҳасанов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 164 с.
10. Мирсаид, М. Бо руҳи съезди якум / М. Мирсаид. - Садои Шарқ, 1984, №5. – 91 с.
11. Саидзода, Ҷ. Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод! / Ҷ. Саидзода. – Душанбе: Адиб, 2010. – 60 с.
12. Унсурӯлмаолии, К. Қобуснома / К. Унсурӯлмаолии. – Душанбе: Маориф, 1979. - 323 с.
13. Ҷашномаи Мирзо Турсунзода / Муҳаррир М. Шукуров. – Душанбе, 1971. – 110 с.

РАВИАҲОИ ХОСИ ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Мақолаи мазкур оид ба аҳамияту моҳияти масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ, ки яке аз мавзуи баррасишавандаи рӯзмарраи муосири тоҷик маҳсуб меёбад, таҳия гардидааст. Бо истифода аз афкори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода метавонем дар ниҳоди наврасону ҷавонон инсондӯстӣ, ҳештаншиносӣ, баланд бардоштани ҳувияти миллӣ, қаҳрамонӣ, мардонагӣ, мақсадноқӣ, устуворӣ ва дигар хислатҳоро ташаккул диҳем. Мирзо Турсунзода дар ашъори худ бисёр андешаҳои панду ахлоқӣ, тарбиявиро баён карда, дар ҷавонон тарбия намудани хусусиятҳои ахлоқӣ, аз қабилӣ ватандӯстӣ, халқпарварӣ, далерӣ, нақӯқорӣ, илму донишомӯзӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ, ва монанди инҳоро ба як ҳиссиёти баланд тарғиб ва талқин кардааст. Ватандӯстӣ, ки яке аз масъалаҳои асосии тарбиявии муассисаҳои таҳсилотӣ мебошад, дар замири насли наврас ва ҷавонон ташаккули тарбияи ватандӯстӣ ва меҳанпарастиро тарбия бояд намуд. Бинобар ҳамин, омӯзиши назарияи ватандӯсти Мирзо Турсунзода барои тарбияи насли наврас ва ҷавонон муҳимияти бузурги назариявӣ ва амалӣ дошта, дар қулӣ муассисаҳои таълимӣ бо истифода аз он ҳисси ватандӯсти хонандагонро инкишоф медиҳем.

Калидвожаҳо: ватандӯстӣ, далерӣ, нақӯқорӣ, илму донишомӯзӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ, инсондӯстӣ, ҳештаншиносӣ, ҳувияти миллӣ.

ОСОБЫЕ ПУТИ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

Данная статья подготовлена о важности и сути вопросов воспитания патриотизма, что является одной из обсуждаемых тем современной таджикской повестки дня. Используя патриотическое мнение Мирзо Турсунзаде в его творчестве, мы можем развивать человечность, самосознание, повышать национальное самосознание, героизм, мужественность, целеустремленность, устойчивость и другие качества у подростков и молодежи. Мирзо Турсунзаде выразил много нравственных и воспитательных мыслей в своей творчестве пропагандировал и интерпретировал нравственные качества молодежи, такие как патриотизм, мужество, человеколюбие, наука и образование, любовь к труду, художественное образование и т.д. Патриотизм, являющийся одной из основных воспитательных задач образовательных учреждений, должен воспитываться в сознании подрастающего поколения и молодежи. Поэтому изучение теории патриотизма Мирзо Турсунзаде имеет большое теоретическое и практическое значение для воспитания подрастающего поколения и молодежи, и во всех учебных заведениях мы с ее помощью воспитываем у учащихся чувство патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм, мужество, человеколюбие, наука и образование, любовь к труду, художественное образование, человечность, самосознание, национальное самосознание.

SPECIAL TRENDS OF PATRIOTISM IN THE WORKS OF MIRZA TURSUNZODA

This article has been prepared about the importance and essence of the issues of education of patriotism, which is one of the discussed topics of the modern Tajik agenda. Using the patriotic opinion of special trends of patriotism in the works of Mirza Tursunzoda we can develop humanity, self-awareness, increase national self-awareness, heroism, masculinity, determination, resilience and other qualities in adolescents and youth. Mirza Tursunzoda expressed many moral and educational thoughts in the Shahnameh and promoted and interpreted the moral qualities of youth, such as patriotism, courage, philanthropy, science and education, love of work, art education, etc. Patriotism, which is one of the main educational tasks of educational institutions, must be educated in the minds of the younger generation and youth. Therefore, the study of Mirza Tursunzoda 's theory of patriotism is of great theoretical and practical importance for the upbringing of the younger generation and youth, and in all educational institutions we instill a sense of patriotism in students with its help.

Keywoks: patriotism, courage, philanthropy, science and education, love of work, art education, develop humanity, self-awareness, national self-awareness.

Дар бораи муаллиф

*Саидова Барно Турахоновна
Номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти
кафедраи психологияи умумидонишгоҳӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: barnosaidova40@gmail.com*

About the author

*Saidova Barno Turakhonovna
Candidate of Philological Sciences, Docent
of the Department of Psychology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: barnosaidova40@gmail.com*

Об авторе

*Саидова Барно Турахоновна
Кандидат филологических наук, и.о. доцент
кафедры общий психологии
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: barnosaidova40@gmail.com*

МУШКИЛОТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ҲАМЧУН ОМИЛИ ПАСТРАВИИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ

Чариева С. А., Файзуллоева М. М.
*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Рушди босӯботи ҳар як давлати пешрафта аз рушди маорифи он вобастагии амиқ дорад. Яке аз ҳадафҳои муҳимтарини давлати соҳибистиклоли тоҷикон бунёди маорифи миллӣ ва ворид гардидани ба фазои таҳсилоти байналмилалӣ гардида, он то имрӯз чун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат қарор дорад. Барои баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот, омода намудани кадрҳои баландихтисос дар азнавсозиву навоариҳои соҳа роҳ ва усулҳои муосирро ҷуста, роҳандозӣ намоем. Имрӯз ташаккули эҳтиёҷоти хонандагон ба худтаълимӣ, таҳкими малакаи корҳо мустакилона бо адабиёти таълимӣ, маълумотномаҳои илмӣ, қобилияти дарк кардан ва таҳлил карда тавонистани он, ҳифз кардани ва ҳимоя кардани нуқтаи назари онҳо аҳамияти махсус дорад [8, с. 197]. Барои ин пеш аз ҳама, сатҳи касбият ва салоҳиятнокии ҳуди омӯзгоронро баланд бардоштан лозим аст. Масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи дониш ва касбияти омӯзгорон дар ҳама зинаҳои таҳсилот, тақмили ихтисосу бозомӯзӣ ва тарбияи омӯзгорони ҷавони баландихтисоси ҷавобгӯй ба талаботи замон яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Сифати дониши химиявӣ бо истифодаи ҳам омилҳои сифати ва ҳам миқдорӣ санчида мешавад. Тафтиш ва баҳодихӣ ба дониши химиявӣ ва маҳорати фаннии донишҷӯён бо ҳам алоқаи зич доранд [7, с. 383].

Омӯзгорон зимни таълим вазифадоранд, ки ба воситаи фанни худ тафаккури мантикии хонандагонро ба таври мунтазам такомил диҳанд, вагарна хонандагон барои эъҷодкорона ҳал кардани масъалаҳои амалие, ки дар ҳаёт дучор меоянд, омода нагашта аз донишҳои ба даст овардаашон истифода бурда наметавонанд ва донишҳои гирифтаи онҳо бефоида шуда мемонад.

Омӯзиш дар ҳаёти инсон пайдарҳамии бетанаффус дорад ва муаллимони донишгоҳҳо бояд инро дар хотир дошта бошанд, ки ин ба донишҷӯёни курси яқум барои мутобиқ шудан ба шароитҳои нави таълим камтар душвортар аст. Мо дар бораи омӯзиш сухан меронем, ки ҳамкориҳои омӯзгорро на бо як хонанда, балки бо як гурӯҳи хонандагон муттаҳид месозад. Дар мақола қори тарбиявии муаллими донишкадаи педагогӣ ва муаллими донишкадаи ғайригуманитарӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Омӯзиши фанни илмӣ таълимӣ дар назар аст, ки он ҳарчанд ба мафҳуми умумӣ мазмун ва сохтори илмро нишон медиҳад. Талаботи дигари муҳим, вале ҳалаш мушкил, инъикоси он дар ҳолати имрӯзаи илми таҳқиқшаванда мебошад. Бисёр муаллимони мактабҳои олий ва миёна бо ин розӣ нестанд: чаро чизи навро таълим додан лозим аст, дар сурате ки дониш хатто сад сол пеш аз ин ҳам азҳуд карда нашудааст. Ғайр аз ин, ҳар як чизи нав дар таълим муаллимро маҷбур мекунанд, ки мазмуну усулҳои фанни омӯхташавандаро аз нав созад, ки ин дар шароити вазнини қор ва маоши кам ба муаллим имкон намедиҳад, ки таълимро бо дараҷаи зарурии азҳудкунӣ бомуваффақият гузаронад.

Фанни таълимӣ бояд системаи илмро инъикос намояд. Дар системаи химия се таълимот ҷудо карда мешавад: дар бораи самти реаксия (термодинамикаи химиявӣ), дар бораи суръати он (кинетика) ва дар бораи сохти мода. Мазмуни системавии фан истифодаи бардавом ва муштараки мафҳумҳои ин таълимотҳоро аз шиносӣ бо илм оғоз мекунанд. Инҳо робитаҳои байнифаннӣ мебошанд, ки дар онҳо ҳар як объекти омӯхташаванда бо ҷалби идеяҳо ва концепсияҳои ин таълимот баррасӣ мешавад.

Муқаррароти муҳими дигар ин баррасии фанҳои таълимӣ мебошад, ки дар робитаи байнифаннӣ ё робитаи байниилмӣ қарор доранд, баррасӣ кардан лозим аст. Одатан ин усули методиро робитаҳои байнифаннӣ меноманд, ки дар бораи онҳо рисолаҳо ҳимоя шуда, самаранокии баланди онҳоро исбот намуда, теъдоди зиёди нашрияҳо ба таъби расидаанд, вале дар таълим ҷорӣ карда намешаванд [1, с. 325].

Сабаби ин сӯст будани тайёрии умумии илмӣ муаллимон ва қариб тамоман набудани адабиёти зарурии методӣ мебошад. Мундариҷаи фанро китоби дарсии истифодашуда, ки дар

асоси муқаррароти дар боло номбаршуда асос ёфтааст, муайян мекунанд. Аммо китобҳои дарсии химия на танҳо донишҳои содда, балки кӯхнашударо низ пешниҳод мекунанд.

Дар дахсолаҳои охир мунтазам соддагардонии мундариҷа ва даст кашидан аз ҷорӣ кардани дастовардҳои муносири илм мушоҳида мешавад. Дар китобҳои дарсӣ усулҳои таълим дар асоси назарияҳои муосир, ки сатҳи муайяни азхудкунӣ ва рушди тафаккури илмиро таъмин мекунанд, дохил карда нашудаанд [3, с. 470].

Муҳимтарин талаби омӯзиш он аст, ки он набояд осон бошад, балки азхуд кардан душвор бошад. Омӯзиш бидуни саъю кӯшиш самаранок нест, бинобар ин шумо набояд барои дастрасии омӯзиш кӯшиш кунед. Китоби дарсии физика ё математикаро кӯшоед, ақаллан дар як саҳифа шумораи ифодаҳо, мафҳумҳо ва истилоҳоти воридшударо ҳисоб кунед ва ба шумо маълум мешавад, ки чаро хонандагон пеш аз ҳама вақти таҳлили худро ба ин фанҳои илмӣ мебахшанд, на ба химия. Бо мазмуну усулҳои нави эҷод кардани китоби дарсии замонавӣ мушоҳида намешавад.

Кӯшиши нашри китоби навро методистон, муаллифи китоби дарсии қабулшуда, муаллимон ва нашриёт қатъиян пешгирӣ мекунанд. «Дафтарҳои фанӣ»-и мактабӣ, ки васеъ паҳн шудаанд, ки барои «ислоҳ» намудани мафҳумҳои асосии курс ва маҳорату малакаҳои «камалӣ» пешбинӣ шудаанд. Дафтарҳои фанӣ хонандагонро аз сохти мустақилонаи нутқи хаттӣ ва дахонӣ дур карда, боиси хатоҳои зиёд мегардад. Дафтарҳои корӣ барои омӯзгорон қулай, аммо барои хонандагон зараровар аст.

Мустақилияти хонандагон бо шавқу ҳаваси онҳо ба азхудкунии дониш зич алоқаманд аст. Дар бораи хоҳиши гирифтани баҳои баланд, тарси ҷазо аз ҷониби падару модарон, тақсироти ночиз ва ғайра суҳан назанем. Донишҷӯёне ҳастанд, ки барои донишҳои нав саъю мекунанд, аммо бисёре аз донишҷӯён ин тавр нест. Бе мустақилияти хонандагон таълим додан ба догматикӣ ва донише, ки ба хотира ҳисоб карда мешавад, мегардад. Дар навбати худ, мустақилият дар рафъи душвориҳо ба шавқу ҳавас ба омӯзиш вобаста аст, ки ин ба талаба ҳисси баланд ва хурсандии комёбиро мебахшад.

Усули омӯзиши проблемавӣ маълум ва таблиғшуда, ки дӯрусттараш таълими проблемавӣ номида мешавад, ба ин хоҳишҳо наздиктар аст. Сарфи назар аз таҳқиқоти сершумори диссертатсия ва фаровонии нашрияҳо, дар китоби дарсии химия ва курси лексияҳо мушкилоте вучуд надоранд, ки донишҷӯёнро ба худ ҷалб кунанд [2, с. 385].

Аксар вақт таълими проблемавӣ аз рӯи саволҳои «... чист?», «... чӣ ном дорад?», «Тартиб додани қонун, қоида, таъриф ва ғайра» асос меёбад. Ҷавоб хотираро месанҷад, аммо шуморо маҷбур намекунад, ки дар бораи мушкилот ва тарзи ҳалли он фикр кунед.

Омӯзиш ва таълими проблемавӣ ба принсипи оддии психологӣ асос ёфтааст, ки тафаккури эҷодӣ ҳангоми бартараф кардани баъзе мушкилот ё монеаҳои азхудкунии донишҳои нав ташаккул меёбад. Ин интиҳоби ҷавобро талаб мекунанд, ки ба донишҳои маълум муҳолифат накунад ва чизи нав, ғайриҷашмдоштро ба вучуд оварад, ки дар китоби дарсӣ ё дар лексия дида намешавад. Дар таълими проблемавӣ саволҳои додашуда характери гуногун доранд: «Чаро ...?», «Барои чи ...?», «Бо чи мақсад ...?», « ва ғайра. Омӯзгорон бартарии ин усули таълимро афзал намешуморанд, зеро он мавҷудияти маълумотро, ки дар китоби дарсӣ нест ва тақвия ба сарчашмаҳои адабиро тақозо мекунанд.

Масъалаҳои ҳисобкунӣ, ки омӯзгорон дӯст медоранд, барои аз ёд кардани формулаҳо пешбинӣ шуда, масъалаҳо ва алоқа бо таълимоти илмӣ ва дигар фанҳо нишон намедиҳанд. Китобҳои дарсӣ ва дастурҳои ҳозиразамон қобилиятҳои заруриро барои муҳаққиқони оянда на танҳо аз тарафи ҳуди хонандагон ёфтанд, балки барои ҳалли проблемаҳои пешниҳодкардаи муаллим низ фароҳам намеоваранд.

Тартиб додани масъалаҳои ҳисобӣ бо шартҳо ё натиҷаҳо, ки вазъиятҳои проблемавӣ доранд, асос ёфтааст. Таълими проблемавӣ маънои рад кардани усули маъмули алгоритмиро надорад. Мушкилии назаррас дар таълими проблемавӣ дар гузаронидани таҷрибаҳои лабораторӣ мебошад, ки ҷустуҷӯи мустақилонаи роҳҳои ҳалли вазифаро талаб мекунанд.

Тарбияи қобилиятҳои эҷодии хонандагон қомилан имконпазир аст, вале натиҷаҳои онро бартараф кардан душвор аст. Хонандагоне, ки ӯнсӯрҳои тафаккури пешрафта доранд, наметавонанд яқбора имтиҳон дар мактаби миёна ва имтиҳон барои дохилшавӣ ба донишгоҳ гузаранд. Гузашта аз ин, довталабоне, ки тафаккури эҷодӣ доранд, аз байн бурда мешаванд ва ба ҷои онҳо донишҷӯён бо тафаккури алгоритмии догматикӣ ва донишҳои илмӣ иваз карда мешаванд.

Солҳои охир дар раванди таълим воситаҳои электронӣ босуръат қорӣ карда мешаванд. Ба фаровонии нашрияҳо нигоҳ накарда, дар бораи оқибатҳои илмӣ ва психологию педагогии усули электронӣ таҳқиқотҳои амиқи педагогӣ вучуд надорад.

Дар бораи он, ки таълим ё омӯзиш ягон нишонаи дақиқ вучуд надорад. Ҳолати кунунии ин усул аз таълими электронӣ сухан меронад ва тақозо мекунанд, ки ба он боэҳтиёт муносибат кард. Ҳадафҳои таълими электронӣ муайян карда нашудаанд. Дар истифодаи он як хатоӣ маъмулии педагогӣ зоҳир мешавад: усули нав бидуни мазмуни нав қорӣ карда мешавад. Омӯзиши электронии муосир ба мундариҷаи дерина истифодашуда ва усулҳои қабулшуда таъя мекунанд ва ба дарк ва азёд кардани дониш мусоидат намекунад.

Китоби дарсии қоғазӣ дар муқоиса бо китоби электронӣ беҳтарин воситаи азхудкунии дониш боқӣ мемонад. Чаро азхудкунии матни электронӣ камтар самаранок аст, на омӯзгорон ва на равоншиносон посух намедиханд. Иваз кардани лекцияю семинарҳои анъанавӣ ба дарсҳои электронӣ натиҷаҳои дилхоҳ надод. Қорӣ намудани таълими электронӣ аз қорҳои лабораторӣ оғоз шуда буд, вале набудани маҳорат ва малакаи амалӣ қор қардан, муоширати илмӣ онҳо фавран ошқор гардид.

БМТ (базаи моддии таълим) бояд заминаи муассисаи таълимии ояндаро ташкил дода, динамизм ва чандирпазирӣ дошта, имкон диҳад, ки раванди таълим мувофиқи тамоюлҳои замон аз нав сохта шавад.

Воситаҳои аёнӣ ҳам ҳамчун воситаи омӯхтани маводи нав ва ҳам барои тасвир қардани фикрҳо, инчунин барои инкишоф додани мушоҳида ва беҳтар аз ёд қардани маводи таълим истифода мешавад. Воситаҳои аёнӣ дар ҳама марҳилаҳои раванди таълим истифода мешаванд: ҳангоми шарҳ додани маводи нав, ҳангоми мустаҳкамкунии дониш, ташаккули малака ва маҳорат, ҳангоми иҷрои вазифаи ҳонагӣ, ҳангоми назорат азхудкунии маводи таълимӣ. Истифодаи воситаҳои аёнӣ дар таълим ба як қатор қоидаҳо вобаста аст:

- бо ёрии ҳиссиётҳои гуногун ба дарки ҳамачонибаи мавзӯ равона қардани хонандагон;
- диққати хонандагонро ба муҳимтарин хусусиятҳои фан қалб намояд
- мавзӯро (ба қадри имкон) дар таҳияи худ нишон диҳад; ба талабагон дар вақти дида баромадани асбобҳои аёнӣ имконият додани ба фаъолияти максималӣ ва мустақилиятро таъмин намояд;

- аз асбобҳои аёнӣ ба қадри зарурӣ истифода баред, аз сербор қардани таълим бо асбобҳои аёнӣ роҳ надихед, аёнӣнокиро ба мақсади худ табдил надихед.

Аз ин рӯ, дар таълим моҳирона истифода бурдани воситаҳои аёнӣ қомилан дар дасти муаллим аст. Дар ҳар як ҳолати алоҳида ё бояд муайян кунанд, ки қай ва то қадом андоза дар қараёни таълим татбиқи воситаҳои аёнӣ зарур аст, зеро сифати дониши хонандагон то андозае ба ин вобаста аст.

Таълими электронӣ, новобаста аз кӯшишҳои зиёд, ба омӯзиши гурӯҳӣ қодир набуда, ба инкишофи нутқи илмӣ ва муоширати илмӣ (бо муаллим ва байни худ) ҳалал мерасонад. Назорати электронии дониш объективии арзёбии натиҷаҳо зиёд мекунанд, аммо ҳамон қамбудихо дорад. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки бо назардошти ба ин тарз қабул намудани имтиҳонҳо сатҳи сифати таълим тағйир наёфта, аксарияти донишҷӯён дар сессияҳои фаъол қарздор монда, сатҳи сифати таҳсилот ва сатҳи донишазхудкунии донишҷӯён поён рафтааст. Имтиҳонҳои ниҳой бе ҳузӯри ҳайати профессорону омӯзгорон ба роҳ монда шуда, масъалаи азхудкунии нақшаву барномаҳои таълимӣ ба дӯши қормандони марказҳои тести назди муассисаҳои таҳсилоти олиӣ қасбӣ воғӯзор қарда шудааст. Дар робита бо ин, дар муассисаҳои таҳсилоти олиӣ қасбии кишвар, шӯрӯ аз нимсолаи дӯюми соли таҳсили 2021-2022 вобаста ба талаботи барномаи таълимии фан ва хусусиятҳои қасбии ихтисосҳо барғӯзор намудани имтиҳонҳо дар шакли шифохӣ, хаттӣ (60%) ва тестӣ (40%) ба роҳ монда шуд. Дар натиҷа, агар дар давраи аввали имтиҳон теъдоди зиёди донишҷӯён дар имтиҳони шифохӣ баҳои паст гирифта бошанд ҳам, дар оянда ин метавонад, барои рушд додани қобилияти фикрронӣ, навоарӣ ва дониши амалии онҳо таъсири мусбатӣ расонад. Новобаста аз ин, бешубҳа, усули таълими электронӣ ояндаи номаҳдуд дорад ва бояд инкишоф ёбад.

Душвории қори омӯзгор инчунин аз паст будани дониши аз асосҳои назариявии педагогика ва методикаи таълим, надохтани маҳорати таълими сухан ва муоширати илмӣ, қам будани соатҳои ба методика қудошуда, нарасидани қитобҳои дарсӣ ва ғ. вобаста аст. Бисёр омӯзгорон ва роҳбарони донишқадаҳои педагогӣ мутахассисони ягон соҳаи маҳдуди илм мебошанд, ки аксар вақт савияи баланди дониши педагогӣ надоранд.

Онҳо ба қори илмӣ машғуланд, аз омӯзиши педагогӣ намеғӯзаранд ва фаромӯш мекунанд, ки донишгоҳи педагогӣ барои қуқур омӯхтани фанҳои табиатшиносӣ не, балки

барои тайёр намудани омӯзгор пешбинӣ шудааст. Кори тарбиявии донишҷӯи донишгоҳи омӯзгорӣ бояд ба педагогика бахшида шавад, на ба аз худ намудани амиқи фанҳои илмӣ, ки боиси рафтани мутахассисони соҳаҳои маҳдуди илм мегардад [3, с. 470, 4, с. 470, 5, с. 202].

Методикаи таълими химия бояд дар соли якум чорӣ карда шавад. Ҳар як донишҷӯ бояд аз рӯи методикаи таълим рисола ҷимоя кунад. Аксарияти муаллимон ва роҳбарони донишқадаҳои ғайрипедагогӣ бе ягон тайёрии педагогӣ кор карда, педагогика ва методикаи таълимро фанҳои мешуморанд, ки барои фаъолияти ояндаи касбии мутахассисон зарур нестанд. Аммо дар айни замон бисёр мактабҳои олии ва донишқадаҳои олии ба нақшаҳои таълимӣ чори намудани усулҳои таълим шурӯъ кардаанд.

Хулоса, истифода намудани таълими электронӣ дар омӯзиши химия аз барои баланд шудани савияи дониши химиявӣ, ташаккули ёфтани маҳорат ва малакаи амалӣ кор кардан, васеъ шудани ҷаҳонбинии донишҷӯён мегардад ва ба омӯзгор як қатор бартариятҳо медиҳад. Вай имконият пайдо мекунанд, ки сифати фаъолияти касбии худро ба таври назаррас баланд бардоранд, иқтидори эҷодии худро амалӣ созанд, системаи ягонаи ташкили дарсҳоро таъмин кунанд ва вақти омода кардани онҳоро хеле кам кунанд.

Усулҳои нави таълим, ки ба таълими салоҳиятнокӣ алоқаманди доранд, баръало барои бедор намудани қобилияти наврасону ҷавонон дар фикрронӣ, навоарӣ, иброи фикру ақидаҳои худ, ҳамзамон, баланд бардоштани саводу пайдо намудани истеъдодҳои навазминаи мусоид фароҳам меоварад. Аз ин лиҳоз истифода бурдани технологияҳои нави таълим яке аз омилҳои баланд шудани сифати таълим мебошад.

Адабиёт

1. *Бабанский, Ю.К. Педагогика / Ю.К. Бабанский. - М., 1988. – 325 с.*
2. *Бабанский, Ю.К. Оптимизация процесса обучения. / Ю.К. Бабанский. - М., Педагогика, 1977. – 385 с.*
3. *Зайцев, О. С. Практическая методика обучения химии в средней и высшей школе : учеб. / О. С. Зайцев. – М. : КАРТЭК, 2012. – 470 с.*
4. *Зайцев, О. С. Химия: учеб. для академического бакалавриата / О.С. Зайцев.–М.: Юрайт, 2015. – 470 с.*
5. *Зайцев, О. С. Химия. Лабораторный практикум и сборник задач : учеб. пособие для академического бакалавриата / О. С. Зайцев. – М.: ЮРАЙТ, 2015. – 202 с.*
6. *Зубайдов, У. Методикаи таълими химия / У. Зубайдов, С. Холназаров. – Душанбе: Шарқи озод, 2015. – 383 с.*
7. *Файзуллоева, М.М. Аҳамияти кори мустақилона дар ташаккули маҳорату малақаҳои хонандагон дар омӯзиши фанҳои химия / М.М. Файзуллоева С.А. Чариева // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ № 2(12), 2022. - С. 196 – 201.*

МУШКИЛОТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ҲАМЧУН ОМИЛИ ПАСТРАВИИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ

Дар мақола оид ба якҷанд муаммо, ки ҳамчун омилҳои пастравии сифати таҳсилот ҳисоб мешаванд, сухан меравад. Барои баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот, омода намудани кадрҳои баландхатисос дар соҳаи маориф якҷанд пешниҳодҳо оварда шудааст. Масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи дониш ва касбияти омӯзгорон дар ҳама зинаҳои таҳсилот, тақмили ихтисосу бозомӯзӣ ва тарбияи омӯзгорони ҷавони баландхатисоси ҷавобгӯӣ ба талаботи замон яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Истифодаи назорати электронии дониш дида баромада шуда, имкониятҳои таълими таҳсилоти фосилавӣ оварда шудааст. Дар бораи базаи модии таълимӣ ва аҳамияти он дар раванди таълим диққат дода шудааст.

Калидвожаҳо: маориф, сифати таҳсилот, таълими электронӣ, педагогика ва методика, маҳорат, малақа.

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

В статье высказано несколько предложений по повышению уровня и качества образования, подготовке высококвалифицированных кадров для реструктуризации и инновационной деятельности отрасли. Одной из важнейших целей государства является создание национального образования и вхождение в международное образовательное пространство, и это до сих пор является приоритетным направлением социальной политики государства. Рассмотрены вопросы использования электронного контроля знаний, представлены возможности дистанционного образования. Особое внимание было уделено учебно-материальной базе и ее значению в образовательном процессе.

Ключевые слова: образования, качества образования, международное образовательное пространство, педагогика и методика, навыки, умений.

THE PROBLEMS OF THE EDUCATIONAL PROCESS AS A FACTOR OF THE DECLINE IN THE QUALITY OF EDUCATION

Several proposals were made to improve the level and quality of education, train highly qualified personnel for restructuring and innovative activities of the industry. One of the most important goals of the state is the creation of national education and entry into the international educational space, and this is still the priority direction of the state's social policy. The issues of using electronic knowledge control are considered, and the possibilities of distance education are presented. Particular attention was paid to the educational and material base and its importance in the educational process

Keywords: education, quality of education, international educational space, pedagogy and methodology, skills, abilities.

Дар бораи муаллифон

*Чариева Саида Алламуратовна
Номзади илмҳои химия, муаллими калони
кафедраи методикаи таълими химия
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: mokhodinjan@gmail.com*

*Файзуллоева Мукаррама Махмудҷоновна
Номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони
кафедраи методикаи таълими химия
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: fmukarrama@mail.ru*

Об авторах

*Чариева Саида Алламуратовна
Кандидат химических наук, старший
преподаватель кафедры методика
преподавания химии
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: mokhodinjan@gmail.com*

*Файзуллоева Мукаррама Махмудҷоновна
Кандидат педагогических наук, старший
преподаватель кафедры методика
преподавания химии
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: fmukarrama@mail.ru*

About the authors

*Charieva Saida Allamuratovna
Candidat of chemical sciences senior lecturer
of the Department of chemistry methodology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: mokhodinjan@gmail.com*

*Fayzullaeva Mukarrama Mahmydjonovna
Candidat of pedagogic sciences senior lecturer
of the Department of chemistry methodology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: fmukarrama@mail.ru*

ЗАМИНАҲОИ УСЛУБИИ ИНКИШОФИ НУТҚ ДАР КЌДАКони СИННИ ТОМАКТАБЌ ТАВАССУТИ БОЗЌ

Қодирова М. Б.

*Донишгоҳи давлатии омўзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Инкишофи нутқи кўдакон яке аз вазифаҳои асосии тарбияи томактабї маҳсуб ёфта, фаъолияти мураббї дар ташаккули нутқи шифоҳии кўдакон назаррас мебошад. Сухан ҳамчун муҳимтарин воситаи тарбияи нави бачагони синни томактабї ба онҳо имконият медиҳад, ки таҷрибаи фарҳангию таърихии халқро аз худ намоянд ва ба шарофати инкишофи нутқ доираи маърифатии кўдаконашон инкишоф ёфта, ҷаҳони ботинии онҳо ташаккул меёбад.

Дар инкишофи нутқи кўдакони синни томактабї муколама нақши муҳим мебозад, ки дар он муносибатҳои байнишахсї падида меояд ва арзи ҳастї мекунад. Муоширати пурмазмуну асосҳои фалсафї зоҳир мешавад ва дар худшиносии кўдакони синни томактабї аҳамияти бузург дорад. Муколама барои ташаккули шахсияти кўдаки синни томактабї хеле муҳим мебошад, он мактаби азхудкунии забони модарї, воситаи иҷтимоисозии кўдак маҳсуб меёбад. Агишина А.А. чунин қайд кардааст, ки: “Иштироки бевосита дар муколама тавассути инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї сурат мегирад, ки маҳорати он шарти инкишофи ҳамҷонибаи кўдак ва фаъолияти ӯ дар муошират бо одамони гирду атроф мебошад” [1, с. 34].

Беҳуда нест, ки муаллифони Консепсияи мазмуни таҳсилоти якумра (зинаи томактабї ва ибтидої), ки соли 2003 қабул карда шуда буд, таъкид мекунанд, ки дар синни томактабї ба инкишофи нутқи томактабї тавассути бозї диққати махсус додан лозим аст.

Афзалияти вазифаи рушди нутқ дар тарбияи кўдакони синни томактабї аз ҷониби мутахассисони варзидаи соҳаи методологияи рус ва ватанї (М.М. Алексеева, О.С. Ушакова, В.И.Яшина, Қодиров Р.М., Мачидова Б.Р., Обидов М.Р. ва ғайра) эътироф шудааст. Бо вучуди ин, омўзиши ҳолати кор оид ба рушди нутқ дар кўдакони синни томактабї тавассути бозї камбудии азхудкунии ин шакли нутқро аз ҷониби кўдакони синни томактабї ошкор кардааст, ки муоширати кўдакони синни томактабиро бо ҳамсолон ва калонсолон душвор мегардонад ва ҳалал мерасонад ва амалї гардондани вазифаи инкишофи муколама мебошад.

Тадиқоти педагогї дар мазмун ва усулҳои кори инкишофи нутқ бо бачагони синни томактабї асосан, ба омўзиши шакли монологии нутқ диққат медиҳанд. Ба инкишофи заминаҳои методии инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї чанд асари дорои хусусияти услубї бахшида шуда буданд; ки инҳо ба қалами Е.И. Тихеева (30-40), Е. Флерица, Е.И. Радина, О.И. Соловьева (50—60), А.М. Бородин, Ф. Сохина (70-80), А.Г. Арушаиова, В.И. Яшина (90-ум) тааллуқ доранд. Масъалаҳо ва заминаҳои методии инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї дар вақтҳои охир ба таври таҷрибавї омўхта мешаванд (Н.К. Усольцева, И.С. Низметдинова, А.Б. Чулкова, А.А. Соколова), бинобар ин баъзе ҷиҳатҳои масъалаи инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї ҳанўз омўхта нашудааст.

Таҳлил ва сарчашмаҳои забоншиносии классикї ва муосир, ки заминаҳои методии инкишофи нутқро дар кўдакони синни томактабї муколамаро тавсиф мекунанд. (М.М. Бахтин, Е.А. Брызгунова, Т.Г. Винокур, Ё.Б. Щерба, Л.П. Якубинский, Н.С. Рождественский ва ғайра) беасос будани мафҳуми густурдаи муколамаро ошкор намуд ва шакли ҷавобии инкишофи нутқро дар методологияи нишон медиҳад. Ин фикр боиси камбизоат шудани мазмуни кор оид ба инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї гардид ва ин ба кўдакони синни томактабї танҳо ба саволҳои ҷавоб доданро таълим медиҳанд. Ба дигар навиҳои мулоҳизаҳои методии инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї эътибор дода намешавад. Зарурати асосноккунии назариявї ва аниқ кардани мазмуни инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї ба миён меояд.

Айни замон, ба далели тавачҷӯ ба заминаҳои методии инкишофи нутқи таълим, аз ҷумла муассисаҳои томактабї технологияҳои, ки ба хусусиятҳои синну соли кўдакон ва ниёзҳои онҳо наздиктаранд, талабот доранд. Тавре ки тадиқоти равшаншиносон, омўзгорон ва физиологҳо нишон медиҳанд, ки тавассути бозии талаботи биологї, руҳӣ ва иҷтимоии шахсияти ташаккулёбандаи кўдакро қонеъ мекунанд, зеро онҳо шакли табиӣ фаъолияти

хаётии кӯдакон мебошанд. Зимнан, аксари тавсияҳои методӣ олимони рус (Е.И.Тихеева, Е.И. Радина, Е.А. Флерица, А.М. Бородич, М.М. Алексеева, В.И. Яшина) суҳбат ва суҳбатҳои байни омӯзгорон ва кӯдаконро ягона роҳи инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ медонанд. Истифодаи бозихо дар раванди инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ ба кадри кофӣ омӯхта нашудааст.

Дар дахсолаҳои охир доираи бозихоҳои таълимӣ бо намудҳои нави муосир - бозихоҳои компютерӣ пурра карда шуданд. Проблемаҳои истифодаи компютер дар раванди таълими муассисаҳои таълимии томактабӣ дар бисёр тадқиқотҳо баррасӣ шудаанд, ки иқтисори баланди таълимии технологияҳои компютериро собит кардаанд. Ин рисолаҳои илмӣ олимони бузурги рус И.Г.Белавин, В.М.Бондаренко, Н.А. Волкова, Ю.М. Горвиц, Е.В. Зворыгина, С.Л. Новоселова, Л.А. Парамонова, Г.П. Петку ва дигарҳо мебошанд.

Воронков Р. қайд намудааст, ки: “Истифодаи бозихоҳои компютерӣ ҳамчун усули инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ низ мушаххас омӯхта нашудааст. Зимнан, таваҷҷуҳи зиёди кӯдакон ба бозихоҳои компютерӣ имкон медиҳад, ки онҳоро дар баробари бозихоҳои анъанавӣ ҳамчун воситаи иловагии рушди нутқи кӯдакони синни томактабӣ баррасӣ кунем. Аммо, имкониятҳои истифодаи ин асбоб омӯхта нашудааст. Вобаста ба гуфтаҳои боло метавон дар бораи зиддиятҳои воқеан, мавҷудбуда сухан ронем, ки дар сатҳи иҷтимоӣ-педагогӣ байни омӯзгорон аҳамияти иҷтимоии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ ва сатҳи пасти инкишофи нутқи кӯдакон ҳатто дар синни калонсоли томактабӣ дида мешавад” [9, с. 88].

Зиддиятҳои дар боло зикршуда боиси як масъалаи тадқиқотӣ мегарданд, ки асоснок кардан ва муайян кардани имкониятҳои педагогии бозихоҳои анъанавӣ ва компютерӣ ҳамчун воситаи инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ мебошад.

Масъалаи тадқиқоти заминаҳои методии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ тавассути бозӣ муайян шудааст. Масъала дар робита ба кӯдакони ҳафтсолаи ҳаёт омӯзонда шавад. Интиҳоби ин синну сол, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки маҳз дар ҳамин давра дар кӯдакон дарки ибтидоии воқеияти забонӣ ва истифодаи ихтиёрии нутқ дар робита бо дигарон ташаккул меёбад. Сониян, дар бораи нутқи заминаҳои методологии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ сухан ронда, мо азхудкунии маҷмуи воситаҳои коммуникатсияи иҷтимоӣю нутқиро, ки танҳо дар марҳилаи синни томактабӣ пурра дастрасанд, пешбинӣ кардем. Сеюм, ҳангоми кор бо кӯдакони синни томактабӣ аз воситаҳои компютерӣ истифода бурдан тавсия карда мешавад.

Григорев А.А. навиштааст, ки: “Заминаҳои раванди инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ, агар дар асоси равиши коммуникатсионӣ-фаъолиятӣ таъмин карда шавад, ки кӯдакон ба муколамаҳои воқеӣ ва бозӣ, дар амалияи фаъоли нутқ, ки бо фаъолияти бозӣ ҳамроҳӣ мекунад ва дар он мазмуни кор оид ба рушди нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ ба хусусиятҳои забонии ин шакли нутқ мувофиқат мекунад; Технологияи бозӣ, аз ҷумла ҳамгироии бозихоҳои анъанавӣ ва компютерӣ, ки ба татбиқи мундариҷаи рушди нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ нигаронида шудааст, истифода мешавад” [2, с. 45].

Заминаҳои методии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ тавассути бозӣ раванди тулонӣ ва мураккабест, ки тамоми дастовардҳои нутқи кӯдак ва таҷрибаи муносибатҳои иҷтимоӣю ӯро дар бар мегирад. Ин раванди кории бисёрҷанба ва мақсаднокро дар тамоми даврони кӯдакии томактабӣ, аз ҷумла дар марҳилаи синни томактабии калон талаб мекунад. Таваҷҷуҳи нокифояи омӯзгорон ба азхудкунии малакаҳои методии инкишофи нутқ аз ҷониби кӯдакон боиси паст шудани сатҳи инкишофи ин шакли нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ мегардад. Тадқиқоти ҳолати амалияи рушди инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ дар гурӯҳҳои омодагии муассисаҳои таълимии томактабӣ сатҳи нокифоя будани инкишофи нутқи кӯдакони синни томактабиро муайян кардаанд, ки ин ба хусусиятҳои раванди педагогии марбут ба татбиқи он вобаста мебошад. Барои омӯзгори ин гурӯҳҳо таваҷҷуҳ ба рушди шакли монолоии нутқ ва набудани чунин таваҷҷуҳ ба рушди шакли инкишофи нутқ пайваста мебошад.

Инкишофи заминаҳои методии инкишофи нутқ дар марҳилаи ҳозираи тарбияи томактабӣ навсозии мундариҷаи кор ва ҷорӣ намудани воситаҳои технологияҳои нави кор бо кӯдаконро бо назардошти вазъи илмӣ педагогӣ дар бар гирифта, синну сол ва хусусиятҳои фардии кӯдакони синни томактабӣ талаб мекунад. Таҷрибаи мувофиқи мақсад будани навсозии мундариҷаи кор оид ба рушди инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ, аз ҷумла ташаккули маҷмуи малакаҳои нав, ки барои гузаронидани муколамаи мукамал зарур аст ва қобилияти ворид шудан ба муколама бо истифода аз гуногунии ишораҳо - ангезаҳо, саволҳо, паёмҳо, вобаста буда ба қобилияти воқуниши мувофиқ ба ҳама гуна ишораҳо дида мешавад.

Санчиши технология бо истифода аз ҳамгирии бозиҳои анъанавӣ ва компютерӣ ҳамчун воситаи рушди инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ иқтисори зиёди таълимӣ ва тарбиявӣ худро нишон доданд, ки ин равандро ғайраравандона, ба гуфтаи онҳо на танҳо инкишофи нутқи бачагон, балки инкишофи муносибатҳои онҳо ва фаъолияти мустиқлони бозиҳо вобаста мебошад. Таҳлили сифатӣ ва миқдорӣ аз маълумоти таҷрибаи назоратӣ имкониятҳои назаррасро барои истифодаи ҳамгирии бозиҳои анъанавӣ ва компютерӣ барои баланд бардоштани сатҳи инкишофи нутқи диалогӣ дар кӯдакони синни томактабӣ нишон медиҳад. Интихоби интегратсияи бозиҳо ҳамчун омиле ташаккулдиҳандаи система, мақсади умумии онҳо, инчунин интихоби усули интегратсионӣ - мутамарказкунии бозиҳо дар атрофи вазифаҳои ҳалшаванда бомуваффақият мебошад.

Истифодаи маҷмуи бозиҳо дар баробари муоширати пурмаҳсули байни омӯзгорон ва кӯдакон кафолат медиҳад, ки кӯдакон маҷмуи малакаҳои гуфтугӯро ба даст оранд ва барои инкишофи умумии нутқ замина фароҳам оранд, зеро нутқ дар кӯдакони синни томактаби тавассути бозӣ на танҳо дастовардҳои нутқи кӯдаконро ҳам мекунад, балки амалия низ мебошад ва дар татбиқи ин комёбиҳо дида мешавад.

Ҳамин тавр, омӯзиши назариявӣ маъсала ва натиҷаҳои заминаҳои методии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ тавассути таҷрибаи омӯзгорӣ, дурустии фарзияро ба миён гузоштани тасдиқ намуда, ба мо имкон дод, ки дар мақолаи мавриди назар хулосаҳои зеринро пешниҳод созем:

1. Заминаҳои методии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ тавассути бозӣ раванди тулонӣ ва мураккабест, ки тамоми дастовардҳои нутқи кӯдак ва таҷрибаи муносибатҳои иҷтимоии ӯро дар бар мегирад. Ин раванд кори бисёрҷанба ва мақсаднокро дар тамоми давраи кӯдакии томактабӣ, аз ҷумла дар марҳилаи синни томактабии калон талаб мекунад. Таваҷҷуҳи нокифояи омӯзгорон ба азхудкунии малакаҳои диалогӣ аз ҷониби кӯдакон боиси паст шудани сатҳи инкишофи ин шакли нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ мегардад.

2. Таdqикот маълум кард, ки инкишофи нутқи кӯдакони синни томактабӣ ин маҷмуи малакаҳо мебошад, ки онҳо бояд дар муколама пурра иштирок намоянд. Дар асоси ин меъёр ва нишондиҳандаҳои баҳодихии сатҳи инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ тавассути бозӣ мебошанд. Дар шакли ҷамъияти мавҷудияти ташаббус ва муносибати ҷавобии фаъл дар муоширати нутқ буда, қобилияти иштирок кардан дар муколама ва равшан ва возеҳ савол додан, мубодилаи таассурот, эҳсосот, фикру ақида ва ғайраро хушмуомила баён кардани ангеаҳои гуногунро ва қобилияти воқуниши мувофиқ ба ҳама гуна изҳороти ташаббускор ҷавоб додан ба саволҳо аз ҷиҳати коммуникативӣ мувофиқ мебошад.

3. Яке аз заминаҳои методии инкишофи нутқ ва равишҳои муҳими инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ тавассути бозӣ ин равиши фаъолияти коммуникатсионӣ мебошад. Он стратегияи методологии ин раванди педагогиро муайян мекунад ва фарогирии кӯдаконро дар фазои гуфтугӯ дар бар мегирад, ки онҳоро ба амалияи фаъоли нутқ ҳавасманд мекунад. Намудҳои гуногуни бозиҳо бо самти ҳолатҳои гуногуни муоширати инкишофи нутқ талаб мекунанд ва ба ин равиш мувофиқат мекунанд. Аз ҷумла, ворид намудани бозиҳои анъанавӣ ва компютерӣ ба раванди инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ бо назардошти қобилиятҳои инкишофи бозиҳо, самти гуфтугӯ ва аҳамияти онҳо барои кӯдакони ин синну сол мувофиқ мебошад.

4. Баланд бардоштани самаранокии инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ бо роҳи дохил намудани маҷмуи бозиҳои ҳамгирошудаи анъанавӣ ва компютерӣ ба технологияи бозӣ таъмин карда мешавад, ки онҳоро дар бар мегирад. Ин навсозии мундариҷаи технология бо роҳи пурра намудани вазифаҳои ташаккули малакаҳои муколамавӣ, бо истифодаи такрорӣ аз воҳидҳои муколамаи «савол-ҷавоб», «паём – воқуниш ба паём», «ангеа – воқуниш ва тақонӣ» ва бо риояи қоидаҳои фарҳанги муколама мебошад ва мавҷудияти марҳилаҳои ташаккули малакаҳои муколамавӣ, аз он ҷумла ҳассосӣ, эҷодӣ, ки бо мантиқи азхудкунии малакаҳои нутқ вобастаанд мебошад.

5. Санчиши таҷрибавии технология самаранокии истифодаи маҷмуи бозиҳои ҳамгирошудаи анъанавӣ ва компютериро ҳамчун воситаи инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ собит намуд, ки дар баланд бардоштани сатҳи хушомадгӯии онҳо, ташаккули муоширати гуфтугӯи зоҳир мегардад ва дараҷаи умумии инкишофи нутқи диалогӣ ва маданияти муколама мебошад.

6. Бозёфтҳои бадастомада барои муайян кардани самтҳои нави равшан кардани ин мушкилот замина мебошанд, ки коркарди онҳо на танҳо барои назария, балки барои амалияи инкишофи нутқи кӯдакон дар муассисаҳои таълимии томактабӣ аҳамияти калон дошта

метавонад. Ба андешаи мо, омӯзиши технологияҳои бозӣ барои рушди нутқ дар кӯдакони синни томактаби тавассути бозӣ дар марҳилаҳои аввали кӯдакии томактабӣ (синну соли хурдсол ва миёна) ҷолиб ва мувофиқ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки бозёфтҳои бадастомада барои муайян кардани заминаҳои методи инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ тавассути бозӣ ва самтҳои нави равшан кардани ин мушкилот замина мебошанд, ки коркарди онҳо на танҳо барои назария, балки барои амалияи инкишофи нутқи диалогии кӯдакон дар муассисаҳои таълимии томактабӣ аҳамияти бунёдӣ дошта метавонад. Ба андешаи мо, омӯзиши технологияҳои бозӣ барои рушди инкишофи нутқи кӯдакон дар марҳилаҳои аввали кӯдакии томактабӣ (синну соли хурдсол ва миёна) бисёр муҳим мебошад.

Равншиносҳо ва омӯзгорони тамоми ҷаҳон кӯшиш карданд, ки вариантҳои васеи таълими забонҳои модариро ба мактаббачагони синфҳои ибтидоӣ ва синни томактабии калонсолро таҳия ва санҷанд. Бисёре аз усулҳои таҷрибавӣ каме муваффақият ба даст овардаанд ва аз ҷониби муаллимони навобар бомуваффақият истифода мешаванд.

Яке аз шартҳои асосии кор карда баромадани усул аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ самарабахши таълими забони модарӣ ба бачагони синни томактабӣ истифодаи тадқиқоти психологию омӯзгорӣ мебошад, ки дар адабиёти махсус фаро гирифта шудааст. Дар давраи гузаштан ба давраҳои ибтидоии таълими забони модарӣ як қатор проблемаҳои ба миён меоянд, ки ҳам ба мазмуни таълим ва ҳам ба характери ташкили материали таълимӣ ва ҳам ба хусусиятҳои синну соли бачагони синни томактабӣ дахлдоранд.

Дар ҷаҳони муосир бо истифодаи густурдаи телевизион, радио, синамо ва дигар васоити ахбори омма кӯдакон ба ҳодисаҳои руҳдода бетараф намеронанд. Бисёр бачагон дар синни томактабӣ, аллақай ҳарфҳои забони модарии худро медонанд, намоишҳои телевизионӣ, кинофилмҳои бачагонро тамошо мекунанд, бо калонсолон дар мавзӯҳои дастраси суҳбат мекунанд. Дар ин давра раванди босуръати пайдоиши нави муҳимми равонӣ ба амал меояд, инкишофи устувории диққат, хотира, тафаккур ва тасаввурот бой мегардад.

Ҳиссиёт тақдир меёбад, дарки муҳити атроф тезу тунд мегардад, бачаҳо ҳаҷми предметҳоро муайян карда, сифатҳои онҳоро муқоиса карда, ҳулосаҳои асосӣ бароварда метавонанд. Равншиносон бар ин назаранд, ки то ба наздикӣ илм ин омилҳои инкишофи кӯдакони синни томактабиро нодида гирифта буданд. Кӯдакон забоншиносии боистеъдоданд, ки дар ҷараёни бозӣ калимаву ибораҳои нав пайдо мекунанд ва бидуни иттилоаш тамоми қоидаҳои грамматикӣ калимасозиро риоя мекунанд.

Ҳамин тавр, мақсади асосии тадқиқот санҷидани фарзия дар заминаҳои методи инкишофи нутқ дар кӯдакони синни томактабӣ ва бораи самаранокии барвақти омӯзиши забони модарӣ мебошад, ки тибқи он ворид намудани ин фан ба барномаи таълиму тарбияи кӯдакони синни томактабӣ имкон медиҳад, ки дар амалия пурратар татбиқ карда шавад. Иқтидори таълимии забони модарӣ, оқилона муттаҳид намудани эҳтиёҷоти кӯдак ба муошират ва имкониятҳои ифодаи хоҳишҳои онҳо ба забони модарӣ аз ҷониби кӯдакони синни томактабии калонсол ва ба ин васила, ба ташаккули шахсияти ҳамҷонибаи кӯдак, ва қобилиятҳои забоншиносӣ ва азхудкунӣ ва дарки бештари забони модарӣ ҳангоми омӯзиши минбаъдаи он мебошад.

Адабиёт

1. *Иматова, Л. Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз таваллуд то 7(6)-солагӣ / Л. Иматова, Б. Маҷидова, Н. Мирхонова. - Душанбе, 2012.*
2. *Иматова, Л.М. Асосҳои методи таҳқиқи инкишофи нутқи кӯдакони синни калони томактабӣ. - Душанбе, 2013. - 142 с.*
3. *Котибова, Ш. Моҳияти рушди барвақтии кӯдак аз нигоҳи илми муосири педагогӣ / Ш. Котибова // Илм ва инноватсия. – 2016. - № 1 (15).*
4. *Лутфуллоева, П. Истифодаи бозӣ дар забони англисӣ / П. Лутфуллоева, Ш. Каримова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2019. - №2. - С. 82-85.*
5. *Макаренко, А.С. Семья и воспитание детей / А.С. Макаренко. - М.: Педагогика, 1984. - 200 с.*
6. *Маҷидова, Ҳ. Педагогикаи томактабӣ. Қисми 1,2. / Ҳ. Маҷидова. - Душанбе, 2011.*
7. *Орлова, М. А. Игры для развития творческих способностей / М.А. Орлова. - М.: Лада, 2016. - 160 с.*
8. *Хорошая, М.В. Педагогическая и образовательная функция оценки учащихся средней школы. / М.В. Хорошая. - М.: Наука, 2023. - 276 с.*
9. *Яковлев, М.Ю. Формирование характера и развития методики развития речи детей дошкольного возраста. / М.Ю. Яковлев. - М.: Наука, 2012. - 288 с.*

ЗАМИНАҲОИ УСЛУБИИ ИНКИШОФИ НУТҚ ДАР КЌДАКONI СИННИ ТОМАКТАБЌ ТАВАССУТИ БОЗЌ

Дар ин мақола муаллиф дар бораи заминаҳои услубии инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї тавассути бозї ҳарф мезанад. Муаллифи мақола дар асоси маводи бисёр заминаҳои методи инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї таҳлил менамояд. Инкишофи заминаҳои методи инкишофи нутқ дар марҳилаи ҳозираи тарбияи томактабї навсозии мундариҷаи қор ва қорї намудани воситаи технологияҳои нави қор бо кўдакониро бо назардошти вазї илми педагогї дар бар гирифта, синну сол ва хусусиятҳои фардии кўдакони синни томактабї талаб мекунад. Таҷриба мувофиқи мақсад будани навсозии мундариҷаи қор оид ба рушди инкишофи нутқ дар кўдакони синни томактабї, аз ҷумла ташаккули маҷмуи малақаҳои нав, ки барои гузаронидани муқоламаи муқаммал зарурандаст ва қобилияти ворид шудан ба муқолама бо истифода аз гуногунии ишораҳо - ангезаҳо, саволҳо, паёмҳо, вобаста буда ба қобилияти воқуниши мувофиқ ба ҳама гуна ишораҳо дида мешавад.

Калидвожаҳо: инкишофи нутқ, кудакон, синни томактабї, тавассути бозї, муқолама, навсозї, рушд.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДОШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ИГРУ

В данной статье автор говорит о стилистических основах развития речи дошкольников через игру. Автор статьи на основе большого количества материалов анализирует методические основы речевого развития детей дошкольного возраста. Разработка методических основ речевого развития на современном этапе дошкольного образования требует обновления содержания работы и внедрения новых средств и технологий работы с детьми с учётом состояния педагогической науки, возрастных и индивидуальных особенностей детей дошкольного возраста. Опыт зависит от цели актуализации содержания работы по развитию речевого развития дошкольников, включая формирование комплекса новых умений, необходимых для ведения полноценного диалога и умения вступать в диалог, используя разнообразные средства общения: сигналы - стимулы, вопросы, сообщения относятся к способности адекватно реагировать на любые сигналы.

Ключевые слова: речевое развитие, дети, дошкольный возраст, через игру, общение, обновление, развитие.

METHODOLOGICAL BASICS OF SPEECH DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH PLAY

In this article, the author talks about the stylistic foundations of speech development in preschoolers through play. The author of the article, based on a large number of materials, analyzes the methodological foundations of the speech development of preschool children. The development of methodological foundations for speech development at the present stage of preschool education requires updating the content of the work and introducing new tools and technologies for working with children, taking into account the state of pedagogical science, age and individual characteristics of preschool children. The experience depends on the goal of updating the content of work on the development of speech development in preschool children, including the formation of a set of new skills necessary for conducting a full dialogue and the ability to enter into dialogue using a variety of means of communication. signals - stimuli, questions, messages refers to the ability to adequately respond to any signals.

Keywords: speech development, children, preschool age, through play, communication, renewal, development.

Дар бораи муаллиф

*Қодирова Меҳрангез Баҳодуровна
Ассистенти кафедраи педагогика,
психология ва методикаи тарбияи
томактабї
Донишгоҳи давлатии омўзгори Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Kodirova Mehrangez Bahodurovna
assistant of the department of pedagogy,
psychology and methods of preschool age
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Кодирова Меҳрангез Баҳодуровна
ассистент кафедры педагогики, психологии
и методики дошкольного возраста
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

АСОСҶОИ ПОЛИТЕХНИКИИ ТАЙЁРИИ КАСБИИ КОРГАРИ ОЯНДА

Мирзоев А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Донишҳои политехникӣ, пеш аз ҳама, донишҳои илмӣ-техникӣ асосҳои истеҳсолот мебошанд. Тайёрии политехникиро бо намуди умумӣ метавонем ҳамчун донишҳои умумии асосҳои илмӣ истеҳсолот, маҳорати тез инкишоф додани сифатҳои шахс шарҳ диҳем, ки имкон ба ӯ медуҳад «ҳамаҷониба қобилиятҳои инкишофёфтаи худ»-ро дар соҳаи меҳнат ва техника истифода барад. Онҳо хангоми ҳамкориҳои амалӣ-даркнамоӣ бо техника ва технология амалӣ карда мешаванд. Тамоюли политехникӣ аз қобилияти коргар, мақсаднок, бошуурона ва самаранок таҳлил намудани объектҳои гуногуни техникӣ, аз мақсад, аз фаҳмиши талабот дар фаъолияти ҷустуҷӯӣ фаъолнокии иҷтимоӣ ва меҳнатӣ вобаста мебошад. Дар тайёрии политехникӣ нақши асосиро тайёр будан ба тамоюли политехникӣ мебозад. Он мақсади асосии тайёрии политехникиро муайян мекунад. Талабот ва қобилияти тамоюл намудан дар соҳаи меҳнат ва техника, сохтори тайёрии мураккаби таҳсилотро нишон медуҳад, ки он бо бештари сифатҳои шахсӣ-зехнӣ, ҷаҳонбинӣ, ахлоқӣ-иродавӣ ва эҳсосӣ алоқаманд мебошад [2, с. 46]. Алоқамандии мақсаднокӣ ва қисматҳои даркнамоии тайёр будан аз ҷиҳати эҳсосӣ ва иродавӣ, ҳамчун ҷамъоварии хусусиятҳои шахс, дар қорҳои олимони равшанос В.Г. Ананьев, М.Ч. Дяченко нишон дода шудаанд. Дар қорҳои илмӣ мазкур диққат бештар ба тайёр будан (омода будан) дода шудааст. Тайёр будан ба ин ё он фаъолият ҳамчун «ифодаи мақсаднокии шахс, ки дар он боварӣ, ақидаҳо, муносибат, вазҳ, ҳиссиёт, сифатҳои иродавӣ ва зехнӣ, дониш, малака, маҳорат ҳолати руҳӣ ва рафтори муайян» фаҳмида мешавад [4, с. 28]. Аз тайёрии коргар ба ҳамкориҳои амалӣ-даркнамоӣ бо объектҳои техникӣ, ба дараҷаи калон истифодаи самаранокии онҳо вобаста мебошад. Аз ин сабаб таҳлили омилҳои инкишофи тайёрии политехникӣ бо фаъолнокии дарккунандаи коргари муосир алоқаманд мебошад, ки дар меҳнати истеҳсолнокӣ ва дигар шаклҳои фаъолнокии меҳнатӣ ва иҷтимоӣ дида мешавад.

Таъсири омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба инкишофи тайёрии политехникии коргарони оянда дар ду лаҳзаи асосӣ зоҳир мешавад:

- дар афзуншавии объективии нақши омилҳои инсонӣ дар пешравии илмӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ;

- дар афзуншавии талаботи коргари муосир ба ҳудумалишавӣ (худифодакунӣ).

Омилҳои инсонӣ элементҳои асосии қувваҳои истеҳсолӣ мебошад. Баландшавии нақши омилҳои инсонӣ дар амалишавии пешрафти илмӣ-техникӣ ба иҷтимоӣ ба он меоварад, ки пешравии моддӣ ва маънавии ҷомеа, аз сатҳи инкишофи ҳуди инсон, аз маълумотнокӣ ва фарҳанги ӯ, саводнокии иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ, муносибати эҷодӣ ба қор вобаста мебошад. Мазмуни тайёрии политехникӣ аз қисматҳои асосии зерин иборат мебошад:

- донишҳо, ки доимо ҷамъ мешаванд ва тағйир меёбанд;

- таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ;

- таҷрибаи муносибатҳои эҳсосӣ-арзишӣ ба дунё ва фаъолият.

Донишу маҳорати политехникӣ ҳамчун элементҳои асосии тамоюли политехникӣ мазмуни онро пурра ифода карда наметавонанд. Яъне донишу маҳорат худ ба худ тамоюли коргарро дар шароити ивазшавандаи меҳнат таъмин карда, наметавонанд. Барои ин таҷрибаи фаъолияти ҷустуҷӯйнамоӣ дар соҳаи техника зарур мебошад, ки он бо инкишофи хусусиятҳои қорӣ шахси эҷодкор алоқаманд мебошад. Таҷрибаи тамоюли политехникӣ бештар бо фаъолноқшавии донишҳою маҳорати политехникӣ ва миқёси истифодабарии онҳо муайян карда мешавад [6, с. 146]. Дар фаҳмиши диалектӣ тамоюли политехникӣ бояд дар якҷанд ҷанбаҳо дида шавад: ҳамчун мақсад, ҳамчун мазмун, ҳамчун шакл, ҳамчун раванд ва ҳамчун натиҷа. Ташаккули тайёрии ба тамоюли политехникӣ дар соҳаи истеҳсолот ба рафтори мақсаднок дар вазъиятҳои гуногуни истеҳсолӣ-техникӣ раванди тайёрии политехникиро дар муассисаҳои таҳсилотӣ умумӣ ва дар ҷанҳои касбӣ-техникӣ, тибқи талаботи тайёрии таълимгирандагон ба меҳнати таҳассусӣ, муайян мекунад.

Асосҳои политехникии тайёрии касбӣ бо мазмуну таркибияти худ бояд ба қисматҳои асосии мазмуни тамоюли техникӣ коргарон, самти васеи касбӣ мувофиқат намояд ва

системаи маҳоратҳо, ки асоси амалиётҳоро муайян мекунад ба кор омода намояд: системаи донишҳо, ки асоси иттилоотро ташкил медиҳанд, таҷрибаи тамоюл дар соҳаи техника ва меҳнати касбӣ; таҷрибаи муносибати эҳсосӣ-арзишӣ ба соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва ба ҳуди тамоюл бояд омода карда шаванд [2, с. 32].

Тайёрии политехникӣ ҳамчун раванд аз маҷмуи воситаҳои амалишавии принципи политехникӣ, системаи усулҳо ва роҳҳои ташаккул ёфтани тайёрӣ барои ҳамкорӣ бо техника иборат мебошад. Тамоюл метавонад ҳамчун маводи дидактикӣ ва маҷмуи меъёрҳои баҳодихӣи фанҳои умумитаълимӣ ва касбӣ-техникӣ, истифода бурда шавад. Тайёрии политехникии донишҷӯёни (хонандагон) колечҳо, яъне коргарони ояндаи истеҳсолот бо ҳамгирии шуъбаҳои гуногуни раванди таълимӣ-тарбиявӣ таъмин карда мешавад ба монанди: фанҳои ҷамъияти-гуманитарӣ; табиӣ-илмӣ, умумитехникӣ ва маҳсус, таълими истеҳсолӣ, корҳои берун аз таълимӣ оид ба омӯзиши асосҳои илмӣ-техникӣ.

Аз нуктаи назари амалӣ, бояд дар назар дошт, ки саҳми ҳар як қисми мазкур дар тайёрии политехникӣ, метавонад гуногун бошад ва он думаногиро ифода мекунад: аввал бо воситаи ҳамгирӣи гуногунфанӣи мазмун бо намуди донишу маҳорати политехникӣ, дуюм бо воситаи ҳамгирӣи ин донишу малакаҳо ба намуди баъзе маҷмуҳо. Чунин ҳамкориҳои мураккаби қисмҳо ба он меорад, ки тайёрии политехникии коргари оянда, аз ҳисоби амалишавии равандҳои мустақили ҳамгиро таъмин карда мешаванд [3, с. 56]. Ҳар як раванди ҳамгиро (интегралӣ) дар алоҳидагӣ ин ягонагии дидактикиро нишон медиҳад, ки он мазмун, воситаҳо, усулҳои амалишавӣ ва ҳалли масъалаҳои маҳсусро доро мебошад. Мафҳуми «интегралӣкунӣ» (ҳамгирокунии)-якҷояшавии яклухтро дар ягон қисм меноманд ва барои шарҳи хусусиятҳои раванди ҳамгироии таркибиятҳои алоҳида дар ин ё он маҷмуъ, истифода бурда мешавад. Тағйиротҳои мушоҳидашаванда дар мазмуни фанҳои таълимӣ ё мазмуни раванди таълим низ ба равандҳои интегралӣ (ҳамгиро) дохил мешаванд. Агар ба онҳо аломатҳои зерин хос бошанд:

- ҳамгирӣ дар асоси алоқамандии элементҳои гуногун, ки пештар чудо карда шудаанд;

- ҳамгирӣ бо тақдирҳои сифатӣ ва миқдории элементҳои бо ҳам алоқаманд вобаста мебошад;

- мустақилии нисбӣ ва мақсаднокӣи педагогии равандҳои интегралӣ (ҳамгирӣ) дида шаванд;

- равандҳои интегралӣ (ҳамгирӣ) асоси мантиқӣ-мазмунӣ доранд;

- равандҳои интегралӣ (ҳамгирӣ) сохтори худро дорад.

Иҷрои бомуваффақияти нақшҳои иҷтимоии номбаршуда, ҳолатҳои зеринро дар назар дорад:

- фаҳмиши моҳияти (принсипҳо ва хусусиятҳои) фаъолияти истеҳсолоти ҷамъиятӣ (аз ҷойи қорӣи худ то истеҳсолот дар умум);

- иштироки бошуурона дар яке аз шаклҳои идоракунии истеҳсолот, дар қабули қарори масъул нисбати инкишоф дар фаъолият, дар назорати тақсимот ва истифодабарии маснуоти истеҳсолӣ;

- муносибати рағбатнок ва эҷодӣи ҳар як қорӣ ба ҳаҷми ҷамъиятӣ, қорӣ ба равандҳо ва натиҷаҳои меҳнати худ;

Дар шароити демократишавӣи истеҳсолот, аҳамияти иҷтимоии фаъолияти қорӣгари қорӣи муосир, миқёси фаъолнокии онҳо тағйир меёбад ва муносибатҳо дар соҳаи истеҳсолот беҳтар мешаванд. Фаъолнокии меҳнатӣ ва иҷтимоӣи ҳалли масъалаҳои мувофиқи тайёрии политехникии қорӣгари ояндаро талаб менамояд, хусусан, инкишофи маҳорати ба муносибатҳои қорӣ баромадан бо намоёндагони касбҳои гуногун, аъзоёни коллективи меҳнати худ, омӯзиши роҳҳои муҳокиманамоеи коллективӣ, усулҳо ва шаклҳои муошират дар раванди ҳалли мушкилоти (проблемаҳои) истеҳсолӣ. Яке аз заминаи муҳими фаъолнокии амалӣ- даркнамоии қорӣгари дар соҳаи истеҳсолот баландшавӣи талабот ба худифодакунӣ ва худамалишавӣ мебошад [7, с. 128].

Талаботи ботинӣ дар худамалишавӣ аз муносибатҳо ба фаъолияти худ ва ба натиҷаҳои он бармеояд. Зоҳиршавӣи чунин талабот бисёршакла мебошад. Бештар қўшиши қорӣгари барои устувории ҳолати (статуси) иҷтимоӣ-касбӣ, шавқу ҳавас ба меҳнати пурмазмун ва тақдир додани қорӣгари он, мушоҳида карда мешавад.

Мавҷудияти донишҳои политехникӣ бо ҳамгироии тайёрии баланди касбӣ ва фарҳанги баланди меҳнатӣ ба қорӣгари имкон медиҳад, ки талаботҳои худро дар шаклҳои гуногуни фаъолнокии меҳнатӣ ва иҷтимоӣ қонеъ намуда, муттасил сатҳи таҳассусӣи худро баланд

намоёд, касбҳои ҳамгироро азхуд намуда, дар ҳаёти ҷамъиятии коллектив ва эҷодиёти техникӣ фаъолона иштирок намоёд.

Марҳилаи муосири пешравии илмӣ-техникӣ бо истифодаи васеи дастовардҳои илм ва техника, табaddулотҳои сифатии ҳамаҷонибҳои истеҳсолот маълум мебошад. Ба ҳамкориҳои амалӣ даркнамоии коргар бо техника таъсири асосиро пешравиҳо дар соҳаи меҳнати истеҳсолнок ва техника мерасонанд: зеҳнишавии меҳнат ва истеҳсолот; мураккабшавии техника ва гуногуншаклии он; универсаликунонии олооти меҳнат ва ғайра.

Зеҳнишавии меҳнати истеҳсолӣ ва истеҳсолот, пеш аз ҳама дар комёбиҳои илм, ки васеъ ва тез дар техника истифода бурда мешаванд, ифода меёбад. Бо инкишофи автоматикунонии ворид намудани роботҳо ва компютерҳо дар истеҳсолот, коргар аз равандҳои бевоситаи технологӣ дур карда мешавад ва ба фаъолияти ӯ функцияҳои (амалҳои) эҷодӣ ҷудо карда мешаванд: идоракунии техника, мушоҳидакунӣ ва назорат, ҷустуҷӯи носозихо, бакоромодасозӣ ва танзимкунӣ. Агар пеш аз ин, ҳамкорӣ бо техника аз коргар танҳо дониши амалиро талаб менамуд, ҳоло бошад барои иҷрои фаъолиятҳои амалӣ, донишҳои назариявӣ зарур мебошанд, ки онҳо табиати ҳамгироии политехникиро доро мебошанд [1, с. 213]. Дар замони муосир васеъшавии нақши донишҳои ҳамгиро бо фаъолияти истеҳсолии коргари таҳассуснок ба вучуд меояд. Акнун дар қори амалӣ даркнамоии коргар, ҷойи асосиро донишҳои иҷтимоӣ-техникӣ, физикӣ-техникӣ, химиявӣ-техникӣ, биотехникӣ, иқтисодӣ, эргономикӣ, экологӣ дизайнерӣ (ороишдиҳӣ) ва дигар донишҳои ҳамгиро ишғол менамоянд. Ин донишҳои барои фаҳмидани моҳияти равандҳои технологӣ, аҳамияти меҳнати истеҳсолнокӣ, оқибатҳои иҷтимоии пешрафти илмӣ-техникӣ (ПИТ) хизмат мекунад. Азнавтақсимшавии функцияҳо (амалҳо) байни инсон ва техника, ки зеҳнишавии меҳнатро афзоиш медиҳад, на танҳо дар усулҳои истифодаи онҳо, инчунин дар ҳамгироии амалӣ-даркнамоӣ бо техника таъсир мерасонад. Дар баробари хулосабарории индуктивӣ ва вазъи коргар хулосабарории дедуктивӣ дар асоси донишҳои назариявӣ гузаронида мешаванд.

Мураккабшавии техника ва гуногуншаклии он, ҳамчун хусусияти ПИТ (пешрафти илми техникӣ) бо ивазшавии таҷҳизотҳои техникӣ, пуррашавии онҳо бо элементҳои нав ва системаҳо, ки эътимоднокӣ, истеҳсолнокӣ ва мутобиқатнамоии онҳоро ба инсон баланд мекунад, алоқаманд мебошад. Мураккабшавии объектҳои техникӣ бо афзоиши гуногуншаклии алоқаҳои дохилӣ ва зоҳирии онҳо, зиёдшавии миқдори омилҳо, ки раванди фаъолияти амалии онҳоро муайян мекунад, ҳамгиро мебошад. Аз ин ҷо тез зиёдшавии иттилооти илмӣ-техникӣ, ки бо фаъолияти истеҳсолӣ муносибати бевоситадоранд, мушоҳида карда мешаванд. Ин ҳолат ба он меоварад: ба коргаре, ки ба техникаи мураккаб хизматрасонӣ менамояд, норасоии аниқӣ донишҳои касбӣ-техникӣ дида мешавад [6, с. 128].

Ҳаракатнокии заминаи техникӣ истеҳсолот ва ивазшавии меҳнат ба фаъолнокии амалӣ-даркнамоии коргар таъсири ҳавасмандкунанда мерасонад. Дар зери таъсири тағйиротҳо, ки дар заминаи техникӣ истеҳсолот ба вучуд меоянд, мунтазам мазмуни меҳнат низ тағйир меёбад. Бо андозаи афзоиши суръатнокии ПИТ, инкишофи минбаъдаи ҳамгироии намудҳои фаъолият дар дохили касбҳо ба вучуд меоянд ва меҳнати коргар васеъсоха мешавад. Ҳамгиро намудани намудҳои гуногуни фаъолият дар ҳудуди як касб, самти истифодаи донишҳоро васеъ менамояд, ки дар он элементҳои нав ва нав шомил мешаванд.

Ҳаракатнокии васеи функцияҳои (амалҳои) меҳнатӣ (мобилнокии касбӣ) дар он ҳолат ба даст оварда мешаванд, ки агар ҳангоми нав будан ё қисман тағйир ёфтани мазмуну таркибияти меҳнат, сохтори асосии фаъолияти касбӣ «барҳам намехӯрад» ва пурра дур карда намешаванд, аммо сифатан ба намуди дигар табдил дода мешаванд [4, с. 23].

Аз ин сабаб барои тайёр намудани коргарони мобилӣ гузаштан ба техникаи нав ва технология, барои тезмутобиқшавӣ ба шароитҳои нави меҳнатӣ, сохтори фаъолияти даркнамоӣ зарур мебошад, ки донишҳои муайянро оид ба мазмуни меҳнат, оид ба усулҳои таҳлили объектҳои техникӣ нигоҳ дорад. Чунин сохторҳои фаъолияти даркнамоӣ хусусияти политехникиро дошта, дар фаъолияти таҷрибавӣ мустаҳкам карда мешаванд. Ҳамақора (универсаликунонӣ) намудан олооти меҳнат ва таҳасусгардонии онҳо, ба мобилнокии (зудҳаракатии) функцияҳои (омилҳои) меҳнати коргар, таъсири калон мерасонад. Ҳамақора (универсаликунонӣ) ва мобилнок намудани олооти меҳнат - ин ду тамоюли аз ҳам кандашавандаи ягонаи диалектикӣ мебошанд. Яке аз тамоюли асосӣ дар универсаликунонии истеҳсолот, дар заминаи технологияҳои нав ба вучуд меояд. Дар замони муосир усулҳои

коркарди ғайримеханикӣ, бештар истифода бурда мешаванд, он имкон медиҳанд равандҳоро муттасил иҷро намоянд.

Коркарди муттасили электромеханикӣ ва биологӣ равандҳои анъанавии махсуси технолоиро, универсалӣ (ҳамакора) мегардонанд. Мисол, гузариш аз коркарди механикии филизот (рехтагарӣ, кӯбиш, қолабрезӣ, коркарди харротӣ) ба усулҳои коркарди пешқадами электрохимиявӣ (барқӣ-химиявӣ) магнитӣ - импульсӣ плазмавӣ ва андозавӣ электрохимиявӣ) универсалнокии таҷҳизотҳои техникӣ ва сатҳи умумии асосҳои илмии онҳоро баланд мебардорад. Мисоли айёнии ин воситаҳои универсалӣ, ин лазерҳо мебошанд, ки дар коркарди филизот, электроника, хоҷагии қишлоқ, химия, техникаи алоқа ва ғайра истифода бурда мешаванд [3, с. 84]. Дигар тамоюли универсаликунонии олооти меҳнат ин бисёрсамтӣ ва бисёрҳадафӣ ҳамгирии онҳо мебошад. Дар саноати металлургия, гузариш аз хатҳои доимӣ амалкунандаи дастгоҳҳои махсус ба хатҳои ивазшаванда аз дастгоҳҳои универсалии бисёрҳадафа ва бисёрмавқеи бо идоракунии барномавӣ, дида мешаванд.

Универсаликунонии олооти меҳнат заминаҳои муҳимро барои ягонагии донишҳои илмӣ оид ба соҳаи истеҳсолот ва техника ташаккул медиҳад. Дар заминаи донишҳои ягонаи принципҳои техника, технология, иқтисодиёт ва ташкили истеҳсолот бештар муносибати умумӣ ва ягона барои таҳлили асосҳои илмии истеҳсолот ва азхудкунии меҳнати касбӣ, тасдиқ карда мешаванд.

Омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоии инкишофи тайёрии политехникии коргари оянда дар шароити дарҳости иҷтимоии ташаккул додани инсонӣ намуди муайян, ташаккули сифатҳои шахсии коргари оянда, ки барои фаъолнокии меҳнатӣ ва иҷтимоӣ зарур мебошанд, тағйирёбӣ дида мешавад [5, с. 114].

Заминаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ фаъолнокии даркнамоӣ табдилдиҳии коргар, тайёрии политехникиро муҳим намуда, барои иҷрои нақшҳои иҷтимоии корманд, ходими ҷамъиятӣ ва шахрванд, онҳоро фаъол менамояд. Таъсири омилҳои илмӣ-техникӣ дар тағйирёбии техника, технология, иқтисодиёт, ташкили истеҳсолот, дар ҳуди меҳнат ва вобаста ба он дар ҳамкориҳои амалӣ-даркнамоӣ бо объектҳои техникӣ зоҳир мегарданд. Аз ин сабаб, ҳамкориҳои бисёрҷониба бо объектҳои гуногуни техникӣ дар асоси даркнамоӣ ва истифодаи асосҳои илмии истеҳсолот, принципҳо ва методҳо, ки хусусияти системавии ҳамкориҳо муайян мекунанд, онро тамоюли политехникӣ меноманд. Вобаста ба моҳияти худ, чунин тамоюл, мақсаднок ворид намудани коргар ба системаи донишҳои объекти техникӣ бо мақсади тақвинути ӯ муносиб намудани рафтори худ ба мазмуни нави меҳнат ва ба шароитҳои ивазшавандаи истеҳсолот мебошад. Тамоюли политехникӣ дар соҳаи меҳнати истеҳсолот ба қобилиятҳои эҷодии коргар, ба ҳамгирии шаклҳои гуногуни фаъолият, ҳангоми ҳалли мушкилот (проблема) таъя мекунанд, ки фикронии умумӣ, муносибати политехникии дарки пурраро талаб менамояд [1, с. 132].

Ҳама андешаҳои баёнгардида, тақмили тайёрии политехникиро дар ҳама сатҳҳо талаб менамояд, ки хусусияти фарқкунандаи онҳо дар ҳолатҳои зерин ифода меёбанд:

- самти ҷустуҷӯӣ, ки актуалнокии (рӯзмарагии) донишҳои васеъ ва усулҳои амалии ҳамгироро талаб менамоянд;

- интихоби роҳҳои ҷустуҷӯӣ ва коркарди иттилоотии илмӣ-техникӣ, ки талаботи гузариш ва гузариши ҳуди шахсро аз бисёршаклии сифати истеҳсолот ба азхудкунӣ ва истифодаи самараноки мазмуни ивазшавандаи он;

- таҳлили системанок, ки бидуни он гузаронидани ҳамгирии элементҳои объекти техникӣ ғайриимкон мебошад, онро дар шакли умумӣ тасаввур намуда, ба кашфиёти асосҳои илмӣ гузаштан;

- хусусияти маҷмуи, ки вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти истеҳсолии коргар дар шароитҳои муосир мувофиқат мекунанд;

- ҳамгирии дониши назариявӣ ва тасаввуроти ҳиссиётӣ-айёний оид ба навъ дар объекти техникӣ;

- таъя намудан ба ягонагии тафаккури назариявӣ ва фаъолияти амалӣ.

Ташаккул додани тайёрии коргарон ба тамоюли политехникӣ, амалишавии тамоюлро дар фанҳои таълимии гуногун ва шаклҳои корӣ беруназарсӣ ба намуди мазмуни муайяни додашударо дар муносибати педагогӣ ифода мекунанд, чунки он айнан асосҳои политехникии тайёрии касбии коргари ояндаро, муайян мекунанд.

Адабиёт

1. Азизов, А. *Методикаи таълими технология (таълими меҳнат) дар муносибати салоҳиятнокӣ (китоби дарсӣ)* / А. Азизов, М. Сайфудинов, Ф. Муминов, М. Ҷӯраев. - Душанбе: Маориф, 2017. - 363 с.
2. Карамзин, И.В. *Вопросы профессиональной подготовки молодёжи* / И.В. Карамзин, Н.Н. Сангов. - Душанбе – 1997. - 86 с.
3. Карамзин, И.В. *Индустриального–педагогическая психология. (I–II части)* / И.В. Карамзин. - Душанбе, 1996–1997. - 132 с.
4. Калюга, С. У. *Обеспечение политехнической направленности профессиональной подготовки старшеклассников. Методические рекомендации: Обеспечение политехнического характера трудовой подготовки учащихся.* / С. У. Калюга. – М.:, 1986. - 40 с.
5. Мирсеитова, С. *Обучение как поиск и поиск для обучения: формы и методы развития критического мышления обучающихся* / С. Мирсеитова. - КазАЧ, 2011. - 116 с.
6. Сангов, Н. Н. *Политехническая основа интеграции трудовой и профессионально-технической подготовки молодёжи Республики Таджикистан* / Н. Н. Сангов. – Душанбе, 2015. - 289 с.
7. Сангов, Н.Н. *Методикаи таълими истеҳсолӣ. (дастури таълимӣ-методӣ)* / Н. Н. Сангов М.С. Негматова, С.Х. Райҳонова. - Душанбе-2019. – 321 с.

АСОСҲОИ ПОЛИТЕХНИКИИ ТАЙЁРИИ КАСБИИ КОРГАРИ ОЯНДА

Муаллифи мақола диққати асосиро ба донишҳои политехники ва тамоюли политехники дода, қайд мекунад, ки донишҳои политехники - пеш аз ҳама донишҳои илмӣ-техники асосҳои истеҳсолот мебошанд. Тайёрии политехникиро бо намуди умумӣ метавонем, ҳамчун донишҳои умумии асосҳои илмии истеҳсолот, маҳорати тез инкишоф додани сифатҳои шахс, шарҳ диҳем, ки ба ӯ имкон медиҳад «ҳамаҷониба қобилиятҳои инкишофёфтаи худ»-ро дар соҳаи меҳнат ва техника истифода барад. Ба ақидаи муаллиф тамоюли политехники аз қобилияти коргар, мақсаднок, бошуурона ва самаранок таҳлил намудани объектҳои гуногуни техники, вобаста мебошад. Муаллифи мақола қайд мекунад, ки аз тайёрии коргар ба ҳамкориҳои амалӣ-даркнамоӣ бо объектҳои техники, ба дараҷаи калон истифодаи самараноки онҳо вобаста мебошад. Аз ин сабаб таҳлили омилҳои инкишофи тайёрии политехники бо ҷаҳоншиносии дарккунандаи коргари муосир алоқаманд мебошад, ки дар меҳнати истеҳсолнокӣ ва дигар шаклҳои ҷаҳоншиносии меҳнатӣ ва иҷтимоӣ дида мешавад. Муаллифи мақол шарҳ медиҳад, ки ташаккули тайёрии ба тамоюли политехники дар соҳаи истеҳсолот ба рафтори мақсаднок дар вазъиятҳои гуногуни истеҳсолӣ-техники раванди тайёрии политехникиро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва дар фанҳои касбӣ-техники, тибқи талаботи тайёрии таълимгирандагон ба меҳнати таҳассусӣ, муайян мекунад.

Калидвожаҳо: донишҳои политехники, тамоюли политехники, асосҳои истеҳсолот, сифатҳои шахс, тайёрии коргар, объектҳои техники, ҷаҳоншиносии дарккунанда, соҳаи истеҳсолот, тайёрии таълимгирандагон, меҳнати таҳассусӣ.

ПОЛИТЕХНИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО РАБОЧЕГО

Автор статьи особое внимание обращает политехническим знаниям и политехнической направленности, и отмечает, что политехнические знания прежде всего являются научно-техническими знаниями основ производства. Политехническую подготовку в общем виде можем объяснить, как знания основ производства, навыки которые действуют на быстрый рост личностных качеств, которые дают возможность использовать свои умения в отрасли труда и техники. По мнению автора политехническая направленность в основном зависит от способности целенаправленно и сознательно анализировать различные технические объекты. Автор статьи отмечает, что политехническая подготовка рабочего в основном зависит от практико-познавательной деятельности с техническими объектами и эффективного его использования. Поэтому анализ факторов развития политехнической подготовки современного рабочего непрерывно связаны с активностью практико-познавательной деятельности которые видны в производительном труде и в других видах труда. Автор статьи отмечает, что формирования подготовки к политехнической направленности в отрасли производства определяется в различных производственно-технических условиях, в процессе политехнической подготовки в общеобразовательных учреждениях и в процессе подготовки обучающихся к квалифицированному труду.

Ключевые слова: политехнические знания, политехническая направленность, основы производства, качества личности, подготовка рабочего, технические объекты, познавательная активность, отрасль производства, подготовка обучающихся, квалифицированный труд.

BASICS OF POLYTECHNIC TRAINING OF THE FUTURE WORKER

The author of article turns special attention to polytechnic knowledge and a polytechnic orientation, and notices, that polytechnic knowledge first of all is scientific and technical knowledge of bases of manufacture. Polytechnic preparation in a general view we can will explain, how knowledge of bases of

manufacture, skills which operate on fast growth of personal qualities which give the chance to use the abilities in branch of work and technics. According to the author the polytechnic orientation basically depends on ability purposefully and meaningfully to analyze various technical objects. The author of article notices, that polytechnic preparation of the worker basically depends on practical-informative activity with technical objects and its effective use. Therefore the analysis of factors of development of polytechnic preparation of the modern worker is continuously connected with activity of practical-informative activity which is visible in productive work and in other kinds of work. The author of article notices, those formations of preparation for a polytechnic orientation in manufacture branch is defined in various technological conditions, in the course of polytechnic preparation in educational institutions and in the course of preparation trained to skilled work.

Keywords: polytechnic knowledge, a polytechnic orientation, bases of manufacture, quality of the person, preparation of the worker, technical objects, informative activity, manufacture branch, preparation trained, skilled work.

Дар бораи муаллиф

*Мирзоев Абдухолиқ Амонуллоевич
Ассистенти кафедраи фанҳои
умумитехникӣ ва мошиншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: mirzoyev.abdukholik@mail.ru*

About the author

*Mirzoev Abdukholiq Amonulloevich
Assistant of the Department of the Subjects of
common techniques and knowing automobile
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: mirzoyev.abdukholik@mail.ru*

Об авторе

*Мирзоев Абдухолик Амонуллоевич
Ассистент кафедры общетехнических
дисциплин и машиноведения
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: mirzoyev.abdukholik@mail.ru*

УДК 316.159

**ГРАФИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ
ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ-ДИЗАЙНЕРОВ**

Нугмонов М., Азизов А. А.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни
Худжандский государственный университет
имени академика Бободжона Гафурова*

Настоящее время где мир обхвачан цифровой технологией, профессия графического дизайна является одной из востребованных профессий. Быстрое развитие цифровых технологий, рекламы, интернета и визуальной информации графический дизайн считается создателем информационно визуального контента. Быстрый рост цифровых технологий и промышленного производства, и компании в республике нуждаются в создании брендов где выражается среди других конкурентов оригинальностью и выразительностью. Графический дизайн создают бренды компаний, которые легко запоминаются зрителю. «Процесс создание и развитие бренда происходит через коммуникации потребителей с товаром, с различными структурами, осуществляющими производства – распределения - продвижения товара, а также разнообразной информации, исходящей от товара и его производителя» [15, с. 82]. Это в свою очередь отличный подход, которая помогает компании привлечь внимание клиентов. Продуктами творчества графического дизайна считается создание привлекательных и эффектных видео, реклам, логотипов, брошюрок, обложек айдеенок и т.д.

На данный момент на территории Республики Таджикистан графический дизайн набирает свою популярность как профессия. Причиной этому служит позднее осознание графического дизайна как самостоятельный вид дизайна и ее преимущества в сфере маркетинга. Быстрый рост малых предприятий, производственных компаний, компаний по обслуживанию, легкое производство, развитие ресторанов, кафе привели востребованностью данной специальности. Роль графического дизайна в данном положении значительно высокое. Так как созданию уникальных дизайнов поможет отличатся от других брендов. «Графический дизайн охватывает любой вид визуальной коммуникации, будь то объявление в газете или рекламный щит. Он выражает любые визуальные идеи – от типографии шекспировского сонета до оформления и упаковки хлопьев «Каллэз»» [12, с. 21].

Суть дизайна можно понимать при анализе его сферы деятельности, которые связана с деятельности архитектуры, промышленности и графическим дизайном, лишь осознав во всей этой рутине творческой деятельности можно отследить как сфера дизайна проникла в социальный мир и какое значение имеет в настоящее время.

Дизайн — это больше чем специальность — это определение, выстраивания в единую композицию окружающего нас пространства путем технологии, информации, эргономики, гигиены, экологии и архитектурного пространства. Дизайн создает пространства относящего ценности, смыслов преобразования местности. Деятельность дизайнера — это воплощение нашего разума, фантазии, чувства к красоте и развития разума, возникающего у нас в сознании. Слова дизайн в иллюстрированном словаре-справочнике Г.Б. Минервин и В.Т. Шимко определяется так «Дизайн (design -англ.) проектная деятельность по разработке промышленных изделий с высокими потребительскими свойствами и эстетическими качествами, по формированию гармоничной пространственной среды» [6, с. 27].

В создание дизайнерского графического проекта от специалистов требуется уникальный и творческий подход. Создание каждого проекта требует от специалиста новые идеи, новые методы. Специалисты в данной области постоянно в поисковом решении идей, и экспериментируют всеми творческими приёмами.

Данная ситуация наталкивает на то что нужно формировать творческие способности студентов дизайнеров как средства, так как творческая способность всегда взаимосвязана с дизайном и присущая в поисках идей. Графический дизайн создает истории виртуального, информационного мира, передающие по их проектам.

Проекты графического дизайна — это мост с потребителем, аудитории с копанием, производственным цехом. Проекты графического дизайна способны создавать визуальный мир, сделать их комфортными при использовании. В современном мире важно иметь свой личный бренд. Специалисты по графическому дизайну всегда будут востребованными в рынке труда. Подготовка таких специалистов в республике осуществляется в краткосрочных курсах, Вузах. Так, например, 30 марта 2013 при постановлении Правительства Республики Таджикистан №144 образовался «Институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана» и имеет специальность «Графический дизайн», так же начиная с 2018 года открылась специальность Дизайн (Графический) в ГОУ «Худжандского государственного университета им. академика Бободжон Гафурова». Открытие таких специальностей в республике наталкивает на развитие данной специальности и подготовке дипломированных специалистов данной области. В процессе обучения студентов данной специальности формируется ряд способностей, которые на прямую относятся к их деятельности как будущего специалиста. Но сам графический дизайн наталкивает на формирование у студентов творческих способностей. Так процесс проектирования, применения различных приемов, материалов, цветов, форм, наталкивает к творческому подходу. Дизайн — индивидуальное творчество, и его источником является творческий импульс отдельной личности [12, с. 29].

Человек как личность, как часть одной из части социальной среды должен будет общаться, выражать свои мысли, идеи, потребности и быть коммуникабельным. Он не развивается если не будет обмениваться опытом, навыками, знаниями, информацией. Коммуникация в среде имеет огромную роль, к созданию и правильной подачи данных информации которым занимается графический дизайн. Цель дизайна — удовлетворение разнообразных потребностей человека, включая потребность в культурной идентификации, эффективной организации предметной и информационной среды жизни и деятельности на основе художественно-образных моделей [5, с. 6].

Для осуществления проектных идей от дизайнера требуется веский уровень профессиональной подготовки и развитые творческие способности. В современном мире графический дизайн выполняет не только художественные, но и информативные, технологичные функции. Так современная среда города наталкивает что человек не по своему желанию сталкивается с рекламой, плакатами, знаками, объявлениями, стендами и т. п. В данном случае графический дизайн — это мощное средство для передачи важной информации. Иными словами, графический дизайн это художественное проектирование, которое направлено на моделирование информационной среды с творческим подходом.

Для студента в процессе обучения важной задачей является изучение способов визуального воздействия на потребителя. Главной при котором является формирование творческих способностей. Области формирования творческих способностей студентов изучались многими исследователями. Но для определения самой сути творческих способностей необходимо понятие самой сути. «Творчество — присущее индивиду иерархически структурированное единство способностей, которые определяют уровень и качество мыслительных процессов, направленных на приспособление к изменяющимся и неизвестным условиям в сенсомоторных, наглядных, оперативно - деятельностных и логико-теоретических формах» [8, с.18].

Творчества — это процесс необходимый для развития личности и деятельности в созидательное и проявление новых идей. Творческий процесс подразумевает участия одного или групп людей имеющие одну цель и работающие в одном направлении. Главная цель творческих способностей — это выявления собственных знаний и умении, развитие личности и подхода к проблеме, не смотря на его сложность. Студентов графического дизайна к творческой способности нужно формировать с первого курса поскольку эти способности очень важные для деятельности дизайнера. Формирования творческих способностей у студентов первого курса значить дать им навыки при реализации, выполнении проектов с первого курса. Студенты первого курса наиболее способны к формированию своего творческого потенциала. Так как они еще на раннем стадии процесса форсированности дизайна специальностью.

В первом курсе у студентов разгорается огромная потребность к освоению новых знаний, одновременно страх предстоявший достижении цели (получении дизайн специальности). именно творческая способность, творческий подход поможет для дальнейшей деятельности. Творческая способность формируется у каждого студента по-разному так как творческая способность — это индивидуальная способность.

Что касается роли графического дизайна как средство формирования творческих способностей студентов дизайнеров осуществляется по следующим направлениям:

- формирование творческих способностей при проектировании проектов визуально коммуникативного характера имеющие яркие образы, понятный и простой смысл иконки.
- при проектировании дизайнерских проектов у студентов формируется системный подход к выполнению проекта.
- формируется навыки выполнения комплексного проекта основываясь на базе имеющихся знаний.

Относительно этому преподаватель должен будет показывать примером выполнении проектов. Творческая способность формируется тогда, когда сам преподаватель будет показывать, как выполняется данный проект, разные приемы в выполнении, показывать выполнении проектов других графических дизайнеров в форме видео или слайд шоу. Наблюдая студент первое действие будет поражать, далее будет искать идеи для реализации новых проектов и новых уже собственных идей.

При проектировании создать обстановку для поиска идей. Стимулировать ту ситуацию где уместно нестандартное решение, а именно творческий подход. Поставить оценки после выполнения уже готового проекта, а не еще не выполнившийся, позволять делать ошибки, именно при допущении ошибок студенты создают новые идеи пускай будет не реализован, но это способствует к совершенствованию, развития личности как дизайнера независимого от диктуемого стереотипа.

Нужно при сопоставлении учебного плана добавить те разделы, которые систематизировали бы весь процесс выполнения дизайнерского проекта. После зачисления дисциплин по графическому дизайну устраивать показ выполненных работ и показывать свои творческие способности. Также нужно вовлечь всю студенческую группу в творческий процесс для формирования умения работать в командные работы. Также преподавателю нужно будет использовать те методы обучения, которые во всей структуре имеют такие характеристики как самостоятельно думать, изобретать, придумывать, находить решение даже в нестандартном виде, находить новые идеи, формировать креативные решения. Быть креативным можно научиться – так же, как говорить на иностранном языке. Цель креативного мышления – увидеть возможности, лежащие за пределами «колеи» [18, с. 155].

Если при формировании творческих способностей студент будет успешным, то он с энтузиазмом решит все проекты не относительно от того что она сложная или нестандартная. Самое главное при формировании творческих способности студенты имели возможность самостоятельно решать проекты, не смотря на то что проект выполняется в группе.

Так же один из средств графического дизайна в формировании творческой способности студентов является изучения способов визуального воздействия на аудитории. Графический дизайн способствует формированию графической способности так как он объединяет три информационные сферы где развивается творческая способность. Как пример:

1) Типографическая среда – в данной сфере деятельности графического дизайн у студентов формируется идей, образы относительно текстовой информации, разрабатывается те проекты, которые реализуются в материальном виде такие как бумага, лист, обложка книга, холсты, баннеры. «Типографика- это ремесло, и искусства, придающие человеческому языку долговечную визуализацию форму и тем самым независимое существование» [11, с. 11].

2) Вторая среда — это цифровая среда где все проекты реализуются в цифровом формате и формируются креативные способности быстрому нахождению идей и его реализации, пространственного мышления и осуществления своей фантазии не имеющие ограничения.

В графическом дизайне обычно применяется несколько принципов направленных на привлечение зрителя для своих проектов, которые подразумевает формирование креативного подхода. При проектировании дизайн проектов учитывается использование одной или не более двух стилей, данный подход создает в проекте единое целое. Второе это использования композиции как гармонии формы, так и цветовых балансов, как сочетание друг с другом так и асимметрической расположения, сопоставлении текста, выбора шрифта и чувства меры и последние это творческий подход добавления акцента в проект.

Для творческих способностей в деятельности графического дизайна также психологическое воздействие цвета имеет значение, цвет и цветовая палитра дает возможность для творческого вдохновения и является неотъемлемой частью в любые дизайнерские проекты.

Деятельность дизайна считается одним из видов творческого развития. Создавая дизайнерские проекты изменяют социальный мир делая его воплощением творческих фантазий. Они создают будущее впечатлившее творческими образами. С давних времен человечества всегда изменила окружающую среду где он обитает, делая его удобным и эстетичным, даже рисуя на стенах пещер он создавал ту среду где он чувствовал себя комфортно. История графического дизайна как науки и как деятельности начинается с 1919 по 1933 годов с созданием школы Баухаузе в Веймере, Германия. Но источником графических рисунков и придании сложных фигур простым форм берет именно от рисования на стенах пещер в каменном веке.

Методика преподавания дизайна начала свой путь со школы Баухаузе. В данной школе методика преподавания дизайна рассматривалась на современном уровне. Относительно школы Баухаузе в Веймере, Германия и Чикагской школы штата Иллинойс, США в XX веках образовался два вида подхода учебных дисциплин по дизайну, европейская и американская.

В европейском подходе обучения дизайн дисциплины была направлена на: развитие обучения; развитие практических навыков; их способности к выполнению проектных задач; качества работы.

В американском подходе обучения дизайн дисциплины была направлена на: освоении теории; обучении истории дизайна; ознакомления и усвоения направлении искусства и его истории; способности развитию умственных качеств касаемого дизайна и дизайнерских идей.

Таким образом европейская школа уделяла большое внимание на практические работы, а американская на теории. В данное время структура методики дизайна образования уделяет внимание и на теоретические и на практические знания в области дизайна, при котором студент будет вполне сформирован как специалист. «Как в случае с БАУХАУЗом, так и в случае с ВХУТЕМАСом важно отметить, что главной заслугой этих школ было формирование профессиональной идеологии дизайна как нового особого вида деятельности. В них впервые сложились специфические методики преподавания дизайна, были разработаны курсы пропедевтических дисциплин» [3, с. 24].

К примеру, для графического дизайнера в котором сфера деятельности состоит из создания иллюстрации, брендов, дизайн журналов, обложек книг, мультимедии, фотографии, иконок и рекламы понадобится теоретические знания по истории искусства, цветоведения, черчения, проектирования и истории дизайна. Будущий дизайнер специалист должен будет иметь способности к понятию линии, формы, цветов, гам цветов, их психологического воздействия, выбор цветов относительно стилю проекта, фактуре, объему выбора шрифта.

В процессе обучения по специальности графический дизайн, студенты осваивают множество предметов, способствующих формированию творческих способности студентов. Данные предметы направлены на формирование творческих способности, художественного вкуса и технических умений. Обучаясь студенты развивают фантазию, креативность в процессе выполнения дизайнерских проектов. Основой которого считается развитие творческих потенциалов будущих специалистов графического дизайна, а именно:

- возможность дать студентам различные задания для каждой из них индивидуально, но по теме урока;

- дать им возможность использовать всевозможные геометрические фигуры и фактуры для дизайнерского проекта;

- поставить ту оценку, которую они заслуживают (не превышая и не уменьшая для).

Формирование творческих способностей по средству графического дизайна основано на личностном характере каждого студента, его поисковых идей, аналитического рассуждения задачи проекта, возможности изменения с художественной точки. Показ новых, культовых проектов графического дизайна, мировых тенденций и примеры их работ зарубежных и отечественных дизайнеров способствует у студентов творческую способность и предложению авторских идей.

В графическом дизайне творческая способность формируется в процессе непрерывного воздействия взаимосвязи всех структур относительно профессиональной деятельности дизайна, способствующие высокому уровню форсированности творческих способностей. Для получения быстрого, высокого уровня форсированности творческих способностей студентов графического дизайна в процессе образования определены педагогические условия, которые направлены на формирование творческих способностей студентов, сопоставлении дизайнерских проектов в котором используется приемы и методы, актуализирующийся творческие способности, а также создание условия включающие накопленные знания и саморазвитие при проектировании дизайн проектов. Суждение о

дизайне и эстетике формируется, исходя из двух типов оценок: символической, или ассоциативной (внешней), и формальной (внутренней) [12, с. 20].

Формированности творческих способностей относительно графического дизайна определяется по трем критериям как когнитивном, мотивационном реализации. По критериям когнитивного уровня форсированности студентов графического дизайна рассматривается о сущности творческого потенциала студентов по средству его деятельности, нахождении дизайнерских идей, его решении и нестандартном проявлении решения, об использовании модульной системы и композиционному решению сопоставлению текста и рисунка в дизайн проектах журналов. «Использование модульной сетки как системы организации пространства определённую интеллектуальную позицию, то есть дизайнер мыслит свою работу конструктивной и устремлённой в будущее» [2, с. 11] применении тех методов которые были представлены при обучения дизайн дисциплин графического дизайна, выбора цветовых решений относительно темы и характеристики информации данного проекта, применении анализа потребителя, модных тенденций, поисковых идей и решения выбора одной оптимальной идеи для проекта.

Вторым критерием оценивающее формированности творческих способностей считается мотивационная критерия. Относительно мотивационным критериям у студентов оцениваются такие способности как подход к дизайнерскому проекту с творческой точки зрения, настойчивости создание новых проектных идей. Что касается критерии реализационной то у студентов оцениваются творческая активность к выполнению дизайнерского проекта и самостоятельность, собранность и ответственность выполнения дизайн проекта.

Кроме того, в формировании творческих способностей студентов графического дизайна реализуются на отношения самого студента на процесс обучения, его отношения к процессу, деятельности и выполнения всех поставленных задач со стороны преподавателя, выполнения поставленных задач со с стороны преподавателя индивидуально и в группе, применения технологических навыков в проектной деятельности. Внесения в учебном плане задачи направленной на познания дизайна, общения с творческими деятельностями, разработка проектов сохраняющие природу, экология, комфротных проектов, принципы по формированию творческих способностей студентов графического дизайна направленной индивидуальной комфортности, самореализации в творческом плане, этапах развития нахождения и утверждения проектной идеи, проектирования и реализация, в педагогическом плане формирование правильного отношения студентов к творческой способностям, использование различных методов относительно темы и проекта дизайнерских методов обучения, способствующих форсированности высокого уровня творческого потенциала студентов графического дизайна. В своей деятельности графический дизайнер играет роль социального художника. Любая визуальная, творческая работа выражает характер художника. В ней проявляются его знания, умения и образ мыслей. [12, с. 10]

Если художник рисует, то что ему по душе, то графический дизайнер создает проекты, для общества, который отражает художественные вкусы, но с техническими, эргономическими знаниями способного решению проблем передачи нужной информации для определенной аудитории с использованием информационных технологий и визуальных средств. Студенты с высокими уровнями творческих способностей способны создавать интересные визуальные образы, не зависимо в каком направлении графического дизайна они работают то разработка иллюстрации, типографии и создание бренда. Данные проекты, выполнявшие уже сформирование творческих способностей студентов, отличается привлекательностью, эффективным воздействием на целевую аудиторию.

«В будущем дизайн станет играть все важные роль, ведь он распространяется не только на компьютеры, но и на все что с ним связана» [9, с. 2]. Таким образом графический дизайн является одним из средств в формирования творческих способностей студентов дизайнеров так как в процессе обучения выполнения дизайнерских проектов формируются те способности, которые на прямую направлены на формирования творческих способностей. Так как специальность графического дизайна предоставляет из себя один из видов человеческих деятельностей которое получила свое признание во всей информационной сфере. У студентов в процессе обучения формируется способность тщательно распределить текст, относительно баланса, развивается способность анализа усиления воздействия на аудиторию. Выбора важных цветов и подборка цветовых гамм, относительно фирменного стиля.

Литература

1. Азизов А.А. Лугати истилоҳи таҳассусӣ (барои ихтисоси маҳсулоти дӯзандагӣ) / А.А. Азизов, А.У. Абдуллаева. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – 240 с.
2. Йозеф, М.Б. Модульные системы в графическом дизайне. Пособие для графиков, типографов и офетмителей выставок / Йозеф М.Б. [пер. с нем. Л. Якубсона]. – М.: изд. Студия Артема Лебедева, 214. – 184 с.
3. Казарин, А.В. Теория дизайна [Текст]: учеб. пособия / А. В. Казарин. – Н. Новгород. ННГАСУ, 2011. – 103с.
4. Каршикова, Л.Б. Компьютерная формообразование в среде / Л.Б. Каршикова. – М. изд. – Инфра-м., 2017. – 240 с.
5. Лаврентьев, Н.А. История дизайна. учеб пособие / А.Н. Лаврентьев. – М.: Гардики, 2017. – 303 с.
6. Минервин, Г.Б., Шимко В.Т. Дизайн: Иллюстрированный словарь-справочник / ред. Миневрина Г.Б. и Шимко В.Т. // Г.Б. Минервин, В.Т. Шимко. – Москва. – Архитектура-С., 2004. – 288 с.
7. Немцова Т.И. Компьютерная графика [Текст] / Т.И. Немцова. – М. -2016. – 530 с.
8. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; председатель научно-ред. совета В. С. Степин. – М.: Мысль, 2000 – 2001. – 744 с.
9. Норманн, Д.А. Дизайн будущего [Текст]. пер. с англ. Коробочкина / Д.А. Норманн. – М.: 2006.–122 с.
10. Рашевская, М. Компьютерное технология в дизайн среды / М. Рашевская. – М., 2016. – 243 с.
11. Роберт, Б. Основы типографике. пер. с англ. Северской Г. [Текст] изд. Д. Аронов. / Б. Роберт. – М., 2006. – 434 с.
12. Рэнд, П. Дизайн: форма и хаос / П. Рэнд /пер. с англ. И. Форонова. – М: Изд-во Студия Артёма Лебедева, 2013. – 244 с.
13. Сырых, Ю.А. Современный веб дизайн. Эпохи Веб 3.0. / Ю.А. Сырых. – М., 2014. – 320 с.
14. Таирова, М. Ташаққули тайёрии касбии мутахассисони ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ ба фаъолияти истеҳсолӣ / М. Таирова. – Хучанд: наир. Нури маърифат, 2020. – 274 с.
15. Ткаченко, О.Н. Дизайн и рекламные технологии [Текст] / О.Н. Ткаченко. – М. -2015. – 484с.
16. Фил, Ш., Фил П. История дизайна [Текст] / Ш. Фил, П. Фил. – М изд. Калибре, 2002. - 520 с.
17. Хворостов, Д.А. 3D Studio Max + Ray. Проект дизайне среды [Текст] / Д.А. Хворостов. – М.: 2014.–325 с.
18. Эйри, Д. Логотип и фирменный стиль. Руководство дизайнера. 2-е изд. СПб.:Д. Эйри. – Питер, 2016.–224 с.

ГРАФИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ-ДИЗАЙНЕРОВ

Данная статья посвящена графическому дизайну как средство формирования творческих способностей студентов-дизайнеров, роли графического дизайна в современном мире, и его востребованности в сфере деятельности человека. Обосновывается значения специфики данной специальности, значение средств графического дизайна в формировании творческих способностей студентов. Акцентируются важность обучения данной специальности в республике. Созданию учебного заведения и специальности по данной теме. Предлагается основные принципы, обучения, эффективности воздействия на процесс обучения. Рассматривается роли графического дизайна как средств формирования творческих способностей студентов. Выделяется основные требования к преподавателю, а именно показ примерных работ, выполненной самим преподавателем или дизайнером для развития новых проектов и собственных идей. Рассматривается история школы дизайна его методики преподавания и основные подходы. Делая их на два направления европейский и американский. Его особенности относительно теоретических и практических знаний. Формирование творческих способностей по средству графического дизайна, указываются личностные характеры каждого студента, его поисковых идей, аналитических рассуждений задачи проекта, возможности изменения с художественной точки. Приводится пример критерии для определения сформированности творческих способностей студентов графического дизайна, как когнитивной, мотивационной и реализационной. Оценивающие способность как подход к дизайнерскому проекту с творческой точки зрения, настойчивости созданию новых проектов, творческой активности и выполнении дизайнерских задач.

Ключевые слова: формирования, творчества, графический дизайн, способность, критерии, методика преподавания, информационная среда.

ДИЗАЙНИ ГРАФИКӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАҚҚУЛИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДИИ ДОНИШЧӢӢН АЗ РӢИ ИХТИСОСИ ДИЗАЙНЕРӢ, НАКШИ ДИЗАЙНИ ГРАФИКӢ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР ВА ТАЛАБОТ БА ОН ДАР СОҲАИ ФАӢОЛИЯТИ ИНСОН БАҲШИДА ШУДААСТ. АҲАМИЯТИ ХУСУСИЯТҲОИ ИН ИХТИСОС, АҲАМИЯТИ ВОСИТАҲОИ ДИЗАЙН ГРАФИКӢ ДАР ТАШАҚҚУЛИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДИИ ДОНИШЧӢӢН АСОСНОК ҚАРДА МЕШАВАНД. АҲАМИЯТИ ТАЪЛИМИ ИН ИХТИСОС ДАР ҶУМҲУРӢ ТАЪКИД ҚАРДА МЕШАВАД. ТАЪСИСИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ ВА ИХТИСОС ДАР ИН

мавзуъ. Принсипҳои асосӣ, омӯзиш, самаранокии таъсир ба раванди таълим пешниҳод карда мешаванд. Нақши дизайни графикӣ ҳамчун воситаи ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯён баррасӣ карда мешавад. Талаботи асосӣ ба омӯзгор, маҳз намоиши корҳои намунавӣ, ки худи омӯзгор ӯ дизайнер барои рушди лоиҳаҳои нав ва ғояҳои худ иҷро кардааст, фарқ мекунад. Таърихи мактаби дизайн мекунад таълим ва равишҳои асосии он баррасӣ карда мешавад, ки онҳоро ба ду самт тақсим мекунад аврупоӣ ва амрикоӣ. Хусусиятҳои он нисбат ба донишҳои назариявӣ ва амалӣ мебошад. Ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ аз рӯи воситаи дизайни графикӣ, хусусиятҳои шахсии ҳар як донишҷӯ, ғояҳои ҷустуҷӯӣ ӯ, тафаккури таҳлилии вазифаи лоиҳа, имкониятҳои тағирот аз нуқтаи бадеӣ нишон дода шудаанд. Намунаи меъёрҳо барои муайян кардани ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯёни дизайни графикӣ ҳамчун маърифатӣ, ҳавасмандгардонӣ ва амалигардонӣ оварда шудааст. Арзёбии қобилият ҳамчун муносиби ба лоиҳаи дизайн аз нуқтаи назари эҷодӣ, истодагарӣ барои эҷоди лоиҳаҳои нав, фаъолияти эҷодӣ ва иҷрои вазифаҳои дизайн.

Калидвожаҳо: ташаккул, эҷодкорӣ, дизайни графикӣ, қобилият, меъёрҳо, методикаи таълим, муҳити иттилоотӣ.

GRAPHIC DESIGN AS A MEANS OF FORMING CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS IN THE SPECIALTY OF DESIGN

This article is devoted to graphic design as a means of forming the creative abilities of students in the specialty of design, the role of graphic design in the modern world, and its relevance in the field of human activity. The author substantiates the significance of the specifics of this specialty, the importance of graphic design tools in the formation of students' creative abilities. The importance of studying this specialty in the republic is emphasized. The creation of an educational institution and a specialty on this topic. The basic principles of teaching and the effectiveness of the impact on the learning process are proposed. The role of graphic design as a means of creative abilities of students is considered. The main requirements for the teacher are highlighted, namely the display of exemplary works performed by the teacher himself or the designer for the development of new projects and their own ideas. The history of the school of design, its teaching methods and basic approaches are considered. Dividing them into two directions: European and American. Its features are relative to theoretical and practical knowledge. The formation of creative abilities by means of graphic design, the personal characters of each student, his search ideas, analytical reasoning of the project task, the possibility of change from an artistic point of view are indicated. An example of criteria for determining the formation of creative abilities of graphic design students, both cognitive, motivational and realizing, is given. Evaluating the ability as an approach to a design project from a creative point of view, perseverance in creating new projects, creative activity and performing design tasks.

Keywords: formation, creativity, graphic design, creativity, criteria, teaching methods, information environment.

Об авторах

*Нугмонов Мансур
Доктор педагогических наук, профессор
кафедры методика преподавания
математики
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

Дар бораи муаллифон

*Нугмонов Мансур
Доктори илмҳои педагогӣ, профессори
кафедраи методикаи таълими математика
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the authors

*Nugmonov Mansur
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of
the Department of Methods of Teaching
Mathematics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

*Азизов Абдулатиф Абдухалимович
Доктор педагогических наук, профессор
кафедры технологии и методики её
преподавания
Худжандский государственный
университет имени академика Б. Гафурова
735700, Республики Таджикистан,
г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1
E-mail: univer.81@mail.ru*

*Азизов Абдулатиф Абдухалимович
Доктори илмҳои педагогӣ, профессори
каф. технология ва методикаи таълими он
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
гузаргоҳи Мавлонбеков 1
E-mail: univer.81@mail.ru*

*Azizov Abdulatif Abdukhalimovich
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of
the Department of Technology and Methods of
Teaching
Khujand State University named after
academician B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 1
Mavlonbekov
E-mail: univer.81@mail.ru*

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ БОЗӢ ДАР ШАРОИТИ БИСЁРФАРҲАНГИИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Сатторова Н. И., Маҷидова Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилият ва соҳибхитиёрии худро дар арсаи байналхалқӣ ба ҳукми қонун дароварда, эълонияи истиқлолияти миллиро қабул намуд. Дар ҳамаи соҳаҳои зиндагӣ: сиёсат, иқтисодиёт, фарҳангу маданият ва соҳибхитиёрии давлат ин падида таҷассум меёбад. Ҳукумати ҷумҳурӣ дар баробари дигар масъалаҳо ба масъалаи таълиму тарбияи насли наврас, илму маориф, тарбияи ҷавонон, хусусан омӯзиши забонҳои хориҷӣ диққати махсус медиҳад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд: ҶТ), мисли ҳама кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил (минбаъд: ИДМ), ба раванди умумичаҳонии таҳсилот ворид гашт. Дар ин давра дар пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқии он тағйиротҳои назаррас ба амал омаданд. Барои ҳалли масъалаи мазкур ҳамчун асоси қонунгузорӣ ва меъёрӣ ҳуҷҷатҳои зерин хидмат мекунанд: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақвими таълими забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 ва тамдиди он то солҳои 2030», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ» ва «Стратегияи миллии рушди таҳсилоти олии касбӣ дар ҶТ барои солҳои 2007-2015», «Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2002), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии баъдидонишгоҳии касбӣ» (2003) ва ғайра. Ҳуҷҷатҳои номбурда вазифаҳо ва самтҳои асосии маорифро муайян мекунанд, ки омодагии кадрҳои педагогии дорой сатҳи баланди салоҳиятмандии коммуникативӣ аз ҳамин ҷумла мебошад.

Дар робита ба ин, дар Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст, ки мақсади дурнамои ислоҳоти маориф идеяи ташаккули тарбияи нави одамони дорой тафаккури эҷодии навоарона, мутахассисони дорой тахассуси баланди касбӣ бо ҷаҳонбинии васеи фарҳангӣ, ахлоқи ҳамида ва муносибати бомасъулият ба олам махсуб мешавад. Муқаррароти консепсияи мазкурро ҳамчун зарурати омодагии мутахассиси ояндае, ки аз донишҳо, қобилияту малакаҳои амалӣ бархӯрдор буда, қобилияти самарабахш ва эҷодкорона фаъолият намуданро дар шароити тамоман наву муосири Тоҷикистон дошта бошад, бояд фаҳмид.

Бинобар ин ба қормандони соҳаи маорифи ҷумҳурӣ зарур аст, ки дар раванди таълим воситаҳои техникӣ ва усулҳои нави таълимро ҳарчӣ бештар татбиқ намуда, насли наврасро барои аз худ намудани техникаю технологияи муосири ҷаҳонӣ ва қор дар шароити иқтисоди бозоргонӣ омода созанд. Дар шароити имрӯза, ки ҷумҳурии соҳибистиклоли мо бо мамлакатҳои зиёди хориҷӣ робитаҳои гуногуни илмию фарҳангӣ ва иқтисодӣ барқарор намудааст ва ин равобит рӯз то рӯз вусъат ёфта истодааст, зарурати омӯзиши амиқ ва мукаммали забонҳои хориҷӣ, хусусан забонҳои русӣ, олмонӣ, франсавӣ, англисӣ, арабӣ ва ғайра дорой аҳамияти бештар мегардад.

Муассисаи таълимӣ ин рукни таркибии фарҳангу маданият мебошад, ҳамчун муассисаи таълимию тарбиявии ҷомеа дар афрӯхтани нури маърифат ва ахлоқи ҳамида мавқеи муҳим мебозад [10, с. 64]. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳоло ба самаранокии таълими забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони олмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (минбаъд: МТМУ) эътибори қалон дода мешавад. Аҳли муассисаи таълимӣ вазифадор аст, ки барои таълими забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони олмонӣ аз усулу методҳои фаъол ва муосир истифода барад, то ки омӯхтани забон натиҷабархш гардад.

Дар шароити амалӣ намудани масъалаҳои азнавсозии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ омӯзгорон ва методистон доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани сатҳи сифатнокӣ ва самаранокии омӯзиши забони олмонӣ мебошанд. Ба яке аз ҷунин масъалаҳо *бозиҳои нақшофарӣ* мансуб мегарданд, ки воситаи самараноки пайдо гардидани самти муошират дар дарсҳои забони олмонӣ мебошанд. Бозиҳои нақшофарӣ ин мушаххастарин ва дастрастарин намунаи муошират барои ғайрзабон буда, дар рафти дарс ташкилкунандаи низоми омӯзиш дар намуди фаолияти гурӯҳӣ ва инфиродӣ ба ҳисоб меравад.

Донишмандони забони хориҷӣ (минбаъд: ЗХ) ҳамчун воситаи муоширати байнифарҳангӣ бе азхудкунии мувозии фарҳанги дахлдор номумкин аст. Аз ин сабаб раванди таълимро тавре

бояд ташкил дод, ки ЗХ ҳамчун хориқаи (феномени) фарҳанги миллӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, навъи хосаи қобилият – қобилияти коммуникативӣ-нутқӣ тавҷеҳ карда шавад ва дар натиҷаи ниҳой муоширати комили байнифарҳангӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ таъмин гардад.

Ба омӯзиши масъалаҳои қобилияти нутқӣ ва байнифарҳангӣ омӯзгорони забони хориҷӣ, муҳаққиқони барҷаста А.А.Алҳазишвили, И.Л. Бим, Н. Д. Галскова, Н. И. Гез, И.И.Зимняя, С.Ф. Шатилов, А.Н.Шукин ва дигарон машғул шудаанд. Вобаста ба таҳқиқоти мо асарҳое, ки ба коркарди масоили назария ва методикаи таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии ҷумҳурӣ саҳми бузург гузоштаанд (М.Лутфуллоев, Л. М. Иматова, С.Э.Неъматов, Б.Мачидова, М.И.Обидова, Т.Рачабов, Л.Т.Рузиева, Ш.А.Сафаров, Ф.Шарипов, Н.Н.Шоҳиён, У.Р.Юлдошев, Н.М.Юнусова, М.С.Дадобоева ва дигарон) аҳаммияти бевосита доранд.

Дар ҷорӣ намудани методҳои фаъоли омӯзиш дар раванди таълим бо назардошти шароити маҳал ва минтақа силсилаи китобҳои дарсӣ, ки П. Ч. Чамшедов, П. Н. Сатская, Х. Г. Сайфуллоев, С.А.Султонзода, С. С. Чоматов, Т.Чумъаев, М.Шоев ва дигарон барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии ҷумҳурӣ таълиф намудаанд, саҳми арзанда гузоштанд.

Аммо ҳуди ҷанбаи технологияи бозигӣ ҳини омӯзиши забони хориҷӣ дар ташаккули қобилияти коммуникативӣ-нутқии хонандагон дар шароити бисёрфарҳангии МТМУ, шароитҳои педагогӣ, ки самаранокии раванди мазкурро таъмин месозанд, мундариҷаи таълими муоширати коммуникативӣ-байнифарҳангии хонандагони МТМУ, ки имкониятҳои таъсири мутақобилаи фарҳангҳои миллиро пешбинӣ менамояд, *кам коркард* карда шудаанд.

Концепсияи миллии маълумот назди омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ чунин вазифа мегузорад: «Маводи таълимӣ дар зинаи ибтидоӣ бояд мушаххасу шавқовар ва ибратомӯз бошад, дар хонандагон малакаҳои худшиносию худогохиро таъмин намояд» [7, с.26]. Яке аз воситаҳои муҳими шавқовар ва ибратомӯз дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ (олмонӣ) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ин ташкил кардан ва истифода бурдани бозӣҳои гуногуни коммуникативӣ-нутқӣ ба ҳисоб меравад.

Илми психология исбот кардааст, ки бозӣ яке аз фаъолиятҳои асосӣ ва пешбари мактабиёни хурдсол ба шумор меравад. Ба ин ҳулосаи психологӣ таъя намуда, омӯзгорони пешқадам ва методистон (Б.В.Беляев, Р.П.Мильруд, Г.Ф.Рыбак, К.А.Родкин, Т.А.Соловьева, О.Ю.Савченко ва дигарон) истифодаи бозиро дар дарсҳо як воситаи муҳими самараноки таълим додани забони хориҷӣ ва бедор кардани шавқу ҳаваси маърифатии хонандагон меҳисобанд. Дарсҳо бо истифодаи бозӣ ва ҳолатҳои бозигӣ воситаи самараноки таълиму тарбия мебошанд, зеро ки сарфи назар аз усули маъмулии дарс ва истифодаи бозӣ он тавачҷуҳ ва диққати тамоми синфро ҷалб мекунад. Муҳтавои бозӣ - ин ҳамеша амалӣ гардонидани як қатор масъалаҳои таълимӣ мебошад. Дар бозӣ хонандагон дар ҳолати воқеӣ меафтанд, ки он ба баҳодихии дониши ҳуди онҳо дар фаъолияти амалӣ ва ба низом даровардани ин донишҳо мусоидат мекунад.

Бозӣ - яке аз муҳимтарин воситаҳои ташаккули зеҳнӣ ва ахлоқии кӯдакон ба ҳисоб меравад. А.С. Макаренко ба бозӣ, ҳамчун воситаи тарбияи баҳои баланд додааст: «Кӯдак дар бозӣ ҷӣ тавре ки бошад, агар бузург шавад дар қор ҳам чунон мешавад. Барои ҳамин тарбияи қорғари оянда, пеш аз ҳама, ба воситаи бозӣ сурат мегирад» [9, с. 72]. Дарсҳо бо истифодаи бозӣ ва ҳолатҳои бозӣ воситаи самараноки таълиму тарбия мебошанд, зеро ки гурез аз усули маъмулии дарс ва истифодаи сохтори бозӣ тавачҷуҳ ва диққати тамоми синфро ҷалб мекунад. Муҳтавои бозӣ - ин ҳамеша амалӣ гардонидани як қатор масъалаҳои таълимӣ мебошад. Дар бозӣ хонандагон дар ҳолати воқеӣ меафтанд, ки он ба баҳодихии дониши ҳуди онҳо дар фаъолияти амалӣ ва ба низом даровардани ин донишҳо мусоидат мекунад.

Дарси забони хориҷӣ - ин муҳити иҷтимоии муайяност, ки дар он омӯзгор ва хонандагон дар муносибатҳои муайяни иҷтимоӣ баромад мекунанд. Раванди таълим бошад - ин муносибати байниҳамдигарии ҳамаи иштирокчиёни дарс мебошад. Дар ин ҳолат муваффақият дар дарс - ин натиҷаи қори дастҷамъонаи истифодаи ҳамаи имкониятҳои барои омӯзиш ба ҳисоб меравад. Бозӣҳои нақшофарӣ ба фаъол гардонидани раванди таълим имконияти бисёр фароҳам меоваранд.

Хонанда ба таври аёнӣ мушоҳида мекунад, ки забони хориҷиро ба сифати воситаи муошират истифода мекунад. Тавре М.В.Абрамова ибраз меорад, бозӣ сабаб мешавад, ки хонандагон ба муошират байни ҳамдигар ва омӯзгор кӯшиш намоянд, шароити баробарӣ дар фазои нутқиро фароҳам меоварад ва монетаи маъмулии байни омӯзгор ва хонандаро баргараф мекунад [1, с. 35].

Бозӣҳо ба ташаккули шавқу идрокии хонандагон таъсири мусбӣ мерасонанд ва ба омӯзиши бошууронаи забони хориҷӣ мусоидат мекунанд. Онҳо чунин хусусиятҳои монанди

мустакилият, шавқмандӣ ва ҳисси иҷтимоӣ доштанро инкишоф медиҳанд. Хонандагон фаъолона бо шавқу рағбат кор мекунанд, ҳамдигарро ёрӣ мекунанд, рафикони худро бо диққат гӯш мекунанд ва омӯзгор бошад фақат раванди дарсро мушоҳида мекунад, ба танзим медарорад ва роҳандозӣ мекунад [15, с. 220].

Барои кӯдакон бозӣ пеш аз ҳама машғулияти шавқовар аст. Бо ин он диққати муаллимони забони хоричиро ба худ ҷалб менамояд. Гузашта аз ин, хонандаи дониши забониаш заиф метавонад дар бозӣ пешрав шавад: ҳисси баробарӣ, фазои рӯҳбаландӣ ва шодмонӣ, ҳисси дастрас будани вазифаҳо, бартараф кардани монеаҳо, ки ба истифодаи озоди васоити забони хоричӣ дар нутқ халал мерасонанд, таъсири судманд ба натиҷаҳои омӯзиш, маводи забонӣ оромона азхуд карда мешавад.

Бозиҳои нақшофарӣ барои ҳамаи гурӯҳ бояд ташкил карда шаванд.

Вай ҳатман муҳити дӯстӣ ва эҷодӣ бунёд мекунад ва ҳисси қонуатмандию шодмонии хонандагонро бедор мекунад. Ҳар қадаре ки хонанда худашро дар бозиҳои нақшофарӣ оғоз ҳис намояд, ҳамон қадар дар муошират фаъолтар мешавад. Оҳиста-оҳиста эҳсоси итминонаш низ ба худ бедор мешавад.

Тавре Г.Ф.Рибак қайд кардааст, қобилияти бо хонандагон муносибати наздик доштани омӯзгор нақши басо муҳим дорад. Ташкил намудани фазои созгор дар дарс омили хеле муҳим ба ҳисоб меравад, ки аҳамияти онро баҳо додан хеле душвор аст [13, с. 45].

Дар рафти бозиҳои нақшофарӣ омӯзгор метавонад яке аз нақшхоро ба худ гирад, аммо на нақши асосиро, барои он ки бозӣ ба машғулияти маъмулии аз тарафи ӯ роҳбарӣшаванда мубаддал нашавад. Одатан омӯзгор дар аввали кор, ҳангоме ки ҳанӯз хонандагон бо чунин намуди кор дуруст ошно нестанд, яке аз нақшхоро ба худ мегирад. Баътар бошад ба ин зарурате намеронад.

Дар рафти бозӣ хонандагони фаъол ба хонандагони нисбатан сусттар кӯмак мекунанд. Омӯзгор бошад раванди муоширатро идора мекунад: ба ин ё он шогирд наздик омада, дар муошират ба вай ёрӣ мерасонад ва агар хонанда дар нутқ ба хатое роҳ диҳад, оҳиста онро ислоҳ мекунад.

Мувофиқи ақидаи Б.В.Беляев омӯзгор метавонад маълумоти бештаре дар бораи «персонажҳои» бозиаш диҳад, яъне нисбати онҳо маълумоти муфассал пешниҳод кунад. Яъне хусусиятҳои раваншиносии фарзии нақшро эзоҳ диҳад, мисли он ки гуфта мешавад: инсонӣ хуб, поквичдон ё танбал ва ғайра. Аммо ин маълумот набояд, ки хеле дақиқ бошад, зеро ки дар ин ҳолат хонанда маҳдуд мешавад ва эҷодкорӣ намудан наметавонад. Тасвири персонаж бояд кӯтоҳ бошад, барои он ки хонанда тавонад дигар хусусиятхоро худаш эҷодкорона илова намояд ва образро вобаста ба салиқа ва тахайюлотӣ худ пурра кунад [3, с. 57].

Барои ба даст овардани ҳади аксари рӯшод кардани малакаҳои эҷодии хонандагон бояд чунин шароите муҳайё кард, ки он барои истифодаи воқеии забони хоричӣ ва ташаккули қобилияти коммуникативӣ-нутқӣ мусоидат кунад. Васоити техникийи муосир ба муаллим кӯмаки бузурге мерасонад, онҳо ҳамчунин барои баланд бардоштани сифати таълим заруранд. Дар ин ҳолат пеш аз ҳама бояд дастрасии ҳамаҷонибаро ба ташаккули қобилияти малакаҳои таълимӣ таъмин кард. Васоити муосир ва технологӣ имконияти амалигардонии ин омил мебошанд. Айни замон ҳақиқатан ҳамаи муассисаҳои таълимӣ дорои маъхазҳои информатсионӣ, ки ба Интернет васланд, мебошанд. Қобилияти бо хонандагон муносибати наздик доштани омӯзгор нақши басо муҳим дорад. Ташкил намудани фазои созгор дар дарс, истифода аз технологияи муосир ва бозиҳои нақшофарӣ омили хеле муҳим ба ҳисоб меравад ва дорои аҳамияти бузург мебошад.

Барои шавқманд кардани хонандагон аз чанд усулҳо истифода мебаранд, ки яке аз он ташкили «Бозиҳои нақшофарӣ» мебошад, ки тавассути он шогирдон малакаҳои амалии хешро инкишоф медиҳанд. Таҳрири «Бозиҳои нақшофарӣ» бо назардошти мавзӯи дарс ба амал оварда мешавад. Методисти ботаҷриба Т.Муҳиддинов иброз доштааст, ки ҳангоми гузаронидани «Бозиҳои нақшофарӣ» тавачҷуҳи асосӣ ба инкишофи қобилиятҳои коммуникативӣ-нутқӣ хонандагон, ба таҳкими малакаҳои грамматикӣ, ба фаъолгардонии истифодаи луғат аз рӯйи мавзӯ дар нутқи даҳонӣ, ба маҳорати ташкили мусоҳиба, ба истифодаи қолабҳои этикети нутқ ва ба маҳорати ҷавоб додан ба саволҳо доир ба мазмуни матн равона карда мешавад [12, с. 123].

Барои ташкили бозӣ ягон ҳодиса ё баҳонае ба пеш меояд. Баъд миёни иштирокчиён нақшҳо тақсим карда мешаванд ва хонандагон ба мусоҳиба оғоз менамоянд. Тавре муҳаққиқони тоҷик С.Г.Боев, У.Х.Раҷабов, У.С.Умаров қайд кардаанд, ки истифодаи бозӣ машғулиятро шавқовар мегардонад, барои инкишофи шахсияти хонандагон ва ташаккули муносибатҳои ҳамфикрӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ, таҳаммулпазирӣ ва байнифарҳангии

онҳо мусоидат мекунад, ки дар натиҷаи он нутқи шифоҳии хонандагон қавӣ гардида, ҷаҳонбинии онҳо васеъ мешавад [4, с. 128].

Бисёре аз раваншиносони номӣ, ки бо таҳқиқи хусусиятҳои психологияи кудакон машғул мебошанд, ба монанди А.А.Деркач, А.Н. Леонтев, Д.Б. Элконин ва ғайра бозиро ҳамчун фаъолияти асосии кудакони синни мактабӣ мешуморанд. Истифодаи лаҳзаҳои бозӣ дар дарсҳо - усули бисёр таъсирбахши таълимӣ буда, шавқро зиёд намуда, хасташавиро пешгирӣ менамояд, дар баробари ин самаранокии дарсро зиёд мегардонад. Як ҷаҳон бозӣҳои гуногун аз рӯи категория ва намудҳо мавҷуд мебошанд: шифоҳӣ, хаттӣ, грамматикӣ, орфографӣ, лексикӣ, фонетикӣ, бозӣҳои якҷояи фаъолияти нутқӣ ва ҳамкориҳои муоширатӣ, бозӣҳои қорӣ, инфиродӣ ва гуруҳӣ, ором ва ҳаракатталаб ва ғайра.

Мутобиқи андешаи И.И.Зимняя, хусусияти муҳими психологии бозӣҳои нақшфари кӯдакони хосияти аз манфиатпарастӣ дур будани он аст, ки аз ҷолибӣ ва шавқовар будани худӣ раванди бозӣ ҳувайдост. Иштирок дар он эҳсосоти гуногун ва қавиро бедор мекунад, ки бо озмоиши қувваи шахсии худ ва итминон ба худ алоқаманд мебошад [6, с. 131].

Бозии нақшофарӣ дар асоси муносибати байнишахсӣ сохта мешавад, ки дар раванди муошират амалӣ мегардад. Бозӣҳои модели муоширати байни одамнор нусхабардорӣ намуда, талабот ба муриратро бедор мекунад ва ба истифодаи забони хоричӣ дар рафти муошират шавқманд менамоянд. Аз ҳамин нуқтаи назар онҳо вазифаи шавқмандию водоркуниро низ иҷро мекунад.

Дар бозӣҳои нақшофарӣ интизом, меҳнатдӯстӣ, фаъолиҳои навҷавонон, мустақилият, қобилияти иброи нуқтаи назари хеш, зоҳир намудани ташаббускорӣ, пайдо намудани ҳалли дурусти масъалаҳо вобаста ба ҳолатҳои гуногун ва амсоли инҳоро бошуурона тарбият кардан мумкин аст, ки албатта ҷанбаи тарбиявии онҳоро ташкил мекунад [15, с. 221].

А.С. Макаренко навишта буд: «Тамоми таърихи ташаккули инсоният ҳамчун коргар метавонад дар инкишофи бозӣ ва оҳиста-оҳиста ба меҳнат табдил ёфтани он инъикос ёбад» [9, с. 69].

К.Д. Ушинский маслиҳат медиҳад, ки ба меҳнати ҷиддии таълимӣ ҷузъиёти бозии шавқангезро омезиш диҳем. Ин имкон медиҳад меҳнати хонандагон самараноктар шавад [17, с. 86]. Ба ақидаи К.Д. Ушинский бозӣ усули роҳ ёфтан дар ҳаёти ҳаққонӣ мебошад [17, с.87].

Аз рӯи таърифи Л.С. Виготский, бозӣ - «ин фазои иҷтимоикунони кӯдак, воситаи азхудкунии муқаррароти иҷтимоист» [5, с.56].

Бозӣҳои таълимӣ дорои фарқияти муҳиманд. Онҳо мақсади омӯзишию тарбиявӣ ва натиҷаи педагогӣ доранд, ки метавонанд асоснок бошанд, аниқ ҷудо карда шаванд ва самти таълимию омӯзишиашон тавсиф дода шавад. Сохти бозии машғулият дар дарс бо ёрии усулҳо ва ҳолатҳои бозӣ сохта мешаванд, ки ба ҳайси водоркунанда ва шавқманкунандаи психикӣ дар фаъолияти таълимӣ баромад мекунад.

Ба эътибор гирифтани хусусиятҳои синну соли гуногун ҳангоми истифодаи бозӣ аз манфиат ҳолӣ нест. Аз ҷумла, раваншинос А.А.Люблинская чунин хусусиятҳои синну соли хонандагонро қайд кардааст:

1. Дар синни 6-8 солагӣ ҳануз тафаккури абстраксии кӯдакони кам инкишоф ёфтааст; барои онҳо фақат ашёи атрофшон аҳамият дорад ва он чиро дар назар мегирнад, ки холи ҳозир дар ҷараён аст.

2. Кӯдакони хотираи кӯтоҳмуҳлати нағз инкишофёфта доранд, маҳз барои ҳамин одамон ҳар он чизеро, ки дар синни хурдсолӣ хондаанд, маҳсусан он чизе, ки бо эҳсосоти онҳо расида бошад, дар хотир доранд.

3. Хонандагони синни хурди мактабӣ хотираи оперативии на онқадар инкишофёфта доранд. Барои онҳо маводро бояд якҷанд маротиба пешниҳод кард.

4. Мактаббачагони синни хурди мактабӣ қобилияти нигоҳ доштани диққати ихтиёро на зиёда аз 3 - 5 дақиқа доранд. Бо вучуди ин диққати ғайриихтиёриашон хеле номаҳдуд аст: кӯдакони метавонанд ба чизҳои ба он шавқдошташон соатҳо машғул шаванд (масалан бозӣ кунанд) [8, с. 137].

Фаъолияти бозиро дар раванди таълиму тарбия истифода карда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бозӣ фаъолияти факронии талабагонро инкишоф медиҳад; бозӣ дар дарс ҳавои дӯстона ва фараҳбахш эҷод мекунад; бозӣ қобилияти эҷодкории хонандагонро инкишоф медиҳад ва ба инкишофи тасаввурот, хотира ва тафаккур мусоидат мекунад; бозӣ хастагиро мебарорад; бозӣ шавқи бачагонро ба фанни омӯхташаванда бодор мекунад.

Бозӣҳои таълимӣ дорои фарқияти муҳиманд. Онҳо мақсади омӯзишию тарбиявӣ ва натиҷаи педагогӣ доранд, ки метавонанд асоснок бошанд, аниқ ҷудо карда шаванд ва самти таълимию омӯзишиашон тавсиф дода шавад. Сохти бозии машғулият дар дарс бо ёрии

усулҳо ва ҳолатҳои бозӣ сохта мешаванд, ки ба ҳайси водоркунанда ва шавқманкунандаи психикӣ дар фаъолияти таълимӣ баромад мекунад.

Моҳияти бозӣҳои таълимӣ чунин зоҳир мегардад, ки дар он натиҷа муҳим нест, балки ҳуди раванди бозӣ, раванди аз сар гузаронидани бозӣ, ки бо фаъолияти бозӣ алоқаманд аст, аҳамият доранд. Ин хусусияти усули бозӣ *имконияти зиёди тарбиявиро* дар бар мегирад, зеро ки муҳтавои бозиро идора карда истода, педагог метавонад ҳиссиётҳои муайяни мусбиро барномарезӣ намояд, ки ба инкишофи раванди тафаккури мактаббачагон кӯмак мекунад. Мавҷудияти шавқи доништан (шавқи маърифатӣ) дар фанҳои гуногуни таълимӣ ба баланд бардоштани фаъолияти таълимии хонандагон ҳангоми фаъолияти ақлонӣ мусоидат мекунад, яъне муносибати мусбиро нисбати таълим ташаккул медиҳад.

Равоншиноси рус М.М.Рыбакова чунин мақсадҳои асосии бозиро пешниҳод намудааст:

1. Иҷрои фаъолиятҳои воқеӣ, ки бо ҳалли масъалаҳои мушаххас ва ё ғайримукаррарӣ алоқаманданд;

2. Фаъолияти хусусияти шартӣ дошта, ки иҷозат медиҳад хонандагон аз ҳолатҳои воқеӣ бароянд, ба тасаввуроти худ озодӣ диҳанд, садди тарсу ваҳмо барҳам зананд, баҳои хуб гиранд (ки он дар синну соли мактабӣ аз аҳамияти калон ҳолӣ нест) [14, с. 84].

Мавқеъ ва нақши технологияи бозӣ дар раванди дарс ва омехта кардани таркибҳои бозӣ ва таълим дар бисёр ҷиҳатҳо аз фаҳмиши вазифаи бозӣҳои таълимӣ аз тарафи омӯзгор вобаста аст.

Мувофиқи андешаи М.Ф.Стронин бозӣҳои таълимӣ аз рӯи моҳият зухуроти мураккабтару серҷониба мешаванд. Онҳо барои он ҳамчун усули таълим баромад карда метавонанд, ки вазифаҳои зеринро иҷро мекунанд:

- вазифаи таълимдиҳандагӣ (ба инкишофи ҷаҳонбинӣ, донишҳои назарӣ ва малакаҳои амалӣ, васеъ кардани уфуқи донишҳо, маҳорати худтаълимгирӣ ва ғайраҳо мусоидат менамоянд);

- вазифаи инкишофдиҳандагӣ (инкишофи тафаккур, фаъолият, хотира, қобилияти баёни фикр ба амал меояд, инчунин инкишофи шавқи доништан баланд бардошта мешавад);

- вазифаи тарбиявӣ (тарбияи коллективӣ, муносибати беғаразона ва эҳтиромкорона бо шарикон ва рақибон дар бозӣ);

- вазифаи водоркунӣ (водор намудан ба истифодаи донишҳо, малакаҳо, маҳоратҳо, ташаббус нишон додан, мустақилият, ҳамкориҳои коллективӣ) [16, с. 137].

Дар амалияи педагогии ҳозиразамон бисёр усулҳои таълимӣ истифода бурда мешавад. Дар вақти ҷудо намудани онҳо муаллим бо душвориҳои ҷиддӣ дучор мегардад. Аз ин рӯ, зарурати ба навъҳо ҷудо кардани онҳо ба миён меояд, ки он барои муайян намудани усулҳои методикаи умумии таълим, намудҳои махсус ва ҷузъии он ва бо ин роҳ барои мақсаднок ва самаранок истифода намудани намудҳои бозӣ мусоидат мекунад [2, с. 68].

Самаранокҳои бозӣҳои нақшофарӣ, ҳангоми аз ҷониби омӯзгор дуруст муайян намудани муоширати нутқии хонандагон, ҳамчун усули методӣ боло меравад. Давомнокии коршоямии хонанда дар синну соли муайян зиёда аз панҷ дақиқаро ташкил мекунад.

Бо ҳама гуногунии сюжа дар бозӣ ҳамеша як маҳак пинҳон аст, ки он муошират ва муносибати инсон бо одамони дигар ва ҷамъият мебошад.

Хусусияти муҳими психологӣ бозӣҳои нақшофарӣ қўдакони ҳосияти аз манфиатпарастӣ дур будани он аст, ки аз ҷолибӣ ва шавқовар будани ҳуди раванди бозӣ ҳувайдост. Иштирок дар он эҳсосоти гуногун ва қавиро бедор мекунад, ки бо озмоиши қувваи шахсии худ ва итминон ба худ алоқаманд мебошанд [5, с. 57].

Бозии нақшофарӣ дар асоси муносибати байнишахсӣ сохта мешавад, ки дар раванди муошират амалӣ мегардад. Бозӣҳо модели муоширати байни одамонро нусхабардорӣ намуда, талабот ба муоширатро бедор мекунанд ва ба истифодаи забони хоричӣ дар рафти муошират шавқманд менамоянд. Аз ҳамин нуқтаи назар онҳо вазифаи шавқмандию водоркуниро низ иҷро мекунанд.

Ҳамин тариқ, бозӣҳои нақшофариро метавон ба қатори бозӣҳои таълимӣ гузошт, зеро онҳо то як андозаи зиёд интиҳоби воситаҳои забониро муайян мекунанд, малакаю маҳорати нутқиро инкишоф медиҳанд, имконият медиҳанд, ки хонандагон ҳолатҳои гуногуни муоширатиро тақлид кунанд. Дар бозӣҳои нақшофарӣ интизом, меҳнатдӯстӣ, фаъолмандии навҷавонон, мустақилият, қобилияти ибрази нуқтаи назари хеш, зоҳир намудани ташаббускорӣ, пайдо намудани ҳалли дурусти масъалаҳо вобаста ба ҳолатҳои гуногун ва амсоли инҳоро бошуурона тарбият кардан мумкин аст, ки албатта ҷанбаи тарбиявии онҳоро ташкил мекунанд.

Адабиёт

1. Абрамова, И. В. Игры на уроках немецкого языка / И. В. Абрамова // *Иностранные языки в школе*, 2007. - № 1. С. 34 - 39.
2. Алиев, С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ / Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултети забонҳои хориҷии донишгоҳҳои омӯғорӣ [Матн] / С.Н.Алиев. - Душанбе: ДДОТ, 2018. - 350 с.
3. Беляев, Б. В. Психологическая характеристика устной речи на иностранном языке / Б. В. Беляев, // *Методическая мозаика*, 2006. №8. С.55 - 68.
4. Боев, С. Г. Ташикли бозиҳои дидактикӣ барои хонандагони синни хурди мактабӣ / Маводи конференсияи илмӣ-методии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои тамоили малоҳиятнокӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусии синфҳои ибтидоӣ” / С.Г. Боев, У.Х. Рачабов, У.С. Умаров. – Душанбе, 2019. -С.127 - 131.
5. Выготский, Л. С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка / Л. С.Выготский // *Вопросы психологии*. - №6. -1966.-С.55-59.
6. Зимняя И.И. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.И. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
7. Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбори Вазорати Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2003. -86 с.
8. Люблинская, А. А. Учителю о психологии младшего школьника / А. А. Люблинская. – М.: Просвещение, 1977. -200 с.
9. Макаренко, А.С. О воспитании / А.С. Макаренко. – М.: Политиздат, 1988. – 256 с.
10. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье: дис. ... д-ра пед. наук [Текст]. / Б. Маджидова. - Душанбе, 2004. - 298 с.
11. Мильруд, Р. П. Организация ролевой игры на уроке / Р. П. Мильруд // *Иностранные языки в школе*. - № 3. - 1987. –С.12-18.
12. Муҳиддинов, Т. Истифодаи бозӣ дар таълими грамматикаи забони франсаӣ / Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва проблемаҳои забониносии муосир / Т. Муҳиддинов //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бо мақсади амалӣ намудани “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (15-16 ноябри 2023). – Душанбе, 2023. -С.122-125.
13. Рыбак, Г. Ф. О некоторых приемах создания благоприятного психологического климата при обучении иностранному языку в средней школе / Г.Ф.Рыбак [Текст] // *ИЯШ*. -1992, № 1.-С.44-47.
14. Рыбакова, М.М. Конфликт и взаимопонимание в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова [Текст]. –М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
15. Сайфуллаев, Х.Г. (в соавторстве). Ролевая игра по формированию у студентов вторичной языковой личности // *Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 20-й годовщине «Дня национального единства Республики Таджикистан» на тему «Актуальные проблемы лингвистики, переводоведения, литературоведения и методики обучения иностранным языкам в высшей школе»*. Сборник докладов / Х.Г. Сайфуллаев. – Душанбе: ТГПУ, 2017. – С.219 - 222.
16. Стронин, М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка : учебное пособие / М.Ф. Стронин. – М. : Просвещение 2006. – 298 с.
17. Ушинский, К. Д. Собрание сочинений: т.8. / К. Д. Ушинский. – М., 1990. –660 с.
18. Эльконин, Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М.: Просвещение, 1987. – 350 с.

АСОСҲОИ ПСИХОЛОҒИ ВА ПЕДАГОГИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ БОЗӢ ДАР ШАРОИТИ БИСӢРФАРҲАНГИИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИӢӢ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба нуқтаи назари олимони соҳаи психология ва педагогика доир ба технологияҳои бозигӣ дар шароити бисёрфарҳангии омӯзиши забонҳои хориҷӣ суҳан меравад. Дар шароити амалӣ намудани масъалаҳои азнавсозии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ омӯзгорон ва методистон доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани сатҳи сифатнокӣ ва самаранокии омӯзиши забони хориҷӣ мебошанд. Ба яке аз чунин масъалаҳо бозиҳои нақшофарӣ мансуб мегарданд, ки воситаи самараноки пайдо гардидани самти муошират дар дарсҳои забони хориҷӣ мебошанд. Ҳамин тариқ, бозиҳои нақшофариро метавон ба қатори бозиҳои таълимӣ гузошт, зеро онҳо то як андозаи зиёд интиҳоби воситаҳои забониро муайян мекунанд, малакаю маҳорати нуткиро инкишоф медиҳанд, имконият медиҳанд, ки хонандагон ҳолатҳои гуногуни муоширатиро тақлид кунанд. Дар бозиҳои нақшофарӣ интизом, меҳнатдӯстӣ, ғаъломандии навҷавонон, мустақилият, қобилияти иброи нуқтаи назари ҳеш, зоҳир намудани ташаббускорӣ, пайдо намудани ҳалли дурусти масъалаҳо вобаста ба ҳолатҳои гуногун ва амсоли инҳоро бошуурона тарбият кардан мумкин аст, ки албатта ҷанбаи тарбиявии онҳоро ташкил мекунанд.

Калидвожаҳо: бозиҳои таълимӣ, бозиҳои нақшофарӣ, технологияи бозигӣ, сифатнокӣ ва самаранокии таълим, фаъолияти гурӯҳӣ ва инфиродӣ, мустақилият, ташаббускорӣ.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОЛИКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В данной статье речь идет о точке зрения ученых в области психологии и педагогики относительно игровых технологий в мультикультурных условиях изучения иностранных языков. В условиях модернизации общеобразовательных учреждений преподаватели и методисты постоянно ищут пути повышения уровня качества и эффективности обучения иностранному языку. Один из таких вопросов связан с ролевыми играми, которые являются эффективным средством поиска направленности общения на занятиях иностранным языком. Таким образом, ролевые игры можно рассматривать как обучающие игры, поскольку они во многом определяют выбор языковых средств, развивают речевые навыки, позволяют учащимся имитировать различные ситуации общения. В ролевых играх сознательно воспитываются дисциплинированность, трудолюбие, активность молодежи, самостоятельность, умение выражать свою точку зрения, проявлять инициативу, находить правильное решение проблем в разных ситуациях и тому подобное, что, конечно же, формирует их воспитательный аспект.

Ключевые слова: обучающие игры, ролевые игры, игровые технологии, качество и эффективность обучения, групповая и индивидуальная деятельность, самостоятельность, инициативность.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GAME TECHNOLOGIES IN MULTICULTURAL CONDITIONS OF STUDYING FOREIGN LANGUAGES

This article discusses the point of view of scientists in the field of psychology and pedagogy regarding gaming technologies in multicultural conditions of learning foreign languages. In the context of modernization of general education institutions, teachers and methodologists are constantly looking for ways to improve the quality and efficiency of foreign language teaching. One of these issues is related to role-playing games, which are an effective means of finding the direction of communication in foreign language classes. Thus, role-playing games can be considered as educational games, since they largely determine the choice of language means, develop speech skills, and allow students to imitate various communication situations. In role-playing games, discipline, hard work, youth activity, independence, the ability to express one's point of view, take initiative, find the right solution to problems in different situations, and the like are deliberately cultivated, which, of course, forms their educational aspect.

Keywords: educational games, role-playing games, gaming technologies, quality and effectiveness of training, group and individual activities, independence, initiative.

Дар бораи муаллифон

*Сатторова Нилуфар Имомназаровна
Ассистенти кафедраи методикаи таълими
забонҳои хориҷӣ (олмонӣ, фаронсавӣ)
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: nilufarsaidova405@gmail.com*

Об авторах

*Сатторова Нилуфар Имомназаровна
Ассистент кафедры методики
преподавания иностранных языков
(немецкий, французский)
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: nilufarsaidova405@gmail.com*

About the authors

*Sattorova Nilufar Imomnazarovna
Assistant at the Department of methods of
teaching foreign languages (German, French)
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: nilufarsaidova405@gmail.com*

Маҷидова Бибихафиза

*Доктори илмҳои педагогӣ, профессори
кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти
фарогир
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: bibihafiza@mail.ru*

Маджидова Бибихафиза

*Доктор педагогических наук, профессор
кафедры специальной педагогической и
инклюзивного образования
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: bibihafiza@mail.ru*

Majidova Bibihafiza

*Doctor of Pedagogical Sciences, professor in
the Department of Social Pedagogical and
Inclusive Education
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: bibihafiza@mail.ru*

ИСТИФОДАИ МУСИҚӢ ВА СУРУД ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Қурбонов Т. З.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар партави афзоиш нақши омили иҷтимоӣ - фарҳангӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ, зарурати такмили салоҳияти касбии хатмкунандагони кафедраҳои забонҳои хориҷии донишгоҳҳои омӯзгорӣ зарурати омӯзиши падидаи “муқоллаҳои фарҳангӣ” ба ҳадафҳои таълимӣ ба миён меояд. Аз ҷумла:

-дар робита ба интихоб ва ташкили маводи мувофиқ ба забони хориҷӣ барои раванди таълим;

-муайян кардани принципҳои истифодаи визуализатсияи мушаххаси "иҷтимоӣ-фарҳангӣ";

- сохтани модели аз ҷиҳати методӣ асоснок ва ба мақсад мувофиқ такмил додани нутқи аз ҷиҳати вазъият мувофиқи забони фаронсавӣ.

Ба яке аз навъҳои визуализатсияи иҷтимоӣ-фарҳангӣ мо ба визуализатсияи «музикалии образнок» ишора мекунем, яъне истифодаи маводи музикалии аслии барои беҳтар кардани забони гуфтугӯии фаронсавӣ, ки аз рӯи хусусиятҳои худ ба фаъолияти суҳангӯӣ аз ҷиҳати филологӣ ва фарҳангӣ наздик аст. Истифодаи суруд дар раванди таълим ба инҳо мусоидат мекунад:

а) таҳкими ангезаҳо, фароҳам овардани фазои мусоиди равонӣ дар синф;

б) васеъ намудани уфуқҳои лингвофарҳангӣ тавассути гирифтани маълумот дар бораи фарҳанги кишвар ва тарбияи завқи эстетикӣ;

в) баланд бардоштани маҳсулнокии шунавоӣ ва нутқ.

Ба нақши суруд дар таълими нутқи гуфтугӯии забони фаронсавӣ як қатор асарҳои муаллифони хориҷӣ (И. Н. Балунец, В. Ф. Айтов, Г. Н. Доля, Д. И. Евладова, Е. П. Карпиченкова, Н. Д. Куметова, И. В. Лабутова, Е. В. Любавина, Д. Бюрне, Ч. Велман, Ч. Вилсон, Т. Ллойд ва дигарон) бахшида шудааст.

Бо вучуди ин, гуфтан мумкин нест, ки ҳамаи масъалаҳои истифодаи маводи суруд дар ҷараёни таълим ба таври кофӣ омӯхта шудаанд. Мо дар мақолаи хеш сурудҳои муосири ҷавонони фаронсавиро ҳамчун инъикоси дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва забонӣ дар ҷомеа дар як давраи муайян истифода мебарем ва имкони истифодаи онҳоро дар таълими забони фаронсавӣ дар заминаи такмили забони гуфтугӯӣ меомӯзем. Оҳангҳои сурудҳо дар асоси фонограммаҳои асарҳои вокалию инструменталӣ музикаӣ ва порчаҳои онҳо тавлид меёбад.

Бояд эътироф кард, ки масъалаҳои истифодаи суруд дар таълими забони фаронсавӣ дар асарҳои методии муаллифони гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки дар онҳо асосан бо мақсади рушди таълими забони фаронсавӣ истифода бурдани маводи тарона, пеш аз ҳама, пешниҳод шудааст. Барои ташаккули малакаи фардии забони омӯзишшаванда ва имконияти ба раванди таълим дохил намудани маводи суруд ҳамчун ҷузъи тайёрии касбии муаллими забони хориҷӣ ба назар гирифта шудааст.

Дар асоси таҳлили адабиёти маҳсус ва таҷрибаи худ мо чунин мешуморем, ки истифодаи визуализатсияи музикаӣ танҳо дар таълими навъҳои алоҳидаи малакаҳои нутқ тамоми имкониятҳои ин маводи аслиро ошкор намекунад. Бек-трекҳои музикалии вокалӣ, аз ҷумла сурудҳоро дар зинаҳои миёна ва болоӣ самаранок истифода бурдан мумкин аст.

«Дар зинаи болоии таълим вазифаи ташаккул додани салоҳиятҳо аз ҷиҳати касбӣ муҳими омӯзгори ояндаи забони хориҷӣ, аз ҷумла чунин салоҳиятҳои муҳим, аз қабилӣ фарҳангӣ эстетикӣ, яъне маҳорат дар соҳаи фаъолияти лингво – иҷтимоӣ - фарҳангӣ, ки аҳамияти онро дар шароити ташаккули маънавии ҷамъият исбот кардан лозим аст, ки ин аҳамияти маҳсус дорад» [4, с. 17]. Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки маводи мушаххаси суруд ҳамчун воситаи такмил додани нутқи шифоҳии забони фаронсавӣ ва ҷузъи иҷтимоию фарҳангии он мебошад.

Бояд гуфт, ки масъалаҳои дарки илмии нақш ва мавқеаи омили иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар истифодаи маводи суруди жанри интихобкарда, имкониятҳои лингводидактикии он ҳамчун воситаи такмили фаъолияти нутқии забони фаронсавӣ, модели методологии ҳаматарафа қор

карда баромадашуда бо назардошти душвориҳои дарки матолиби мушаххаси суруд бо гӯш карда фаҳмидан, дар адабиёти махсус алҳол на ба таври пурра кор карда шудааст.

Инчунин бояд эътироф кард, ки дар айни замон система аз ҷиҳати назариявӣ ва таҷрибавӣ санҷидашудаи ташаккули салоҳияти забонию иҷтимоию фарҳангӣ вучуд надорад, ки дар он маводи махсуси интихобшудаи суруд, усулҳои методологӣ, машқҳои мувофиқ, инчунин пайдарпаии ба мақсад мувофиқ бошад. Маводи суруди асли дар забони омӯхташаванда, чун қоида, танҳо гоҳ-гоҳ ва дар интихоби хеле маҳдуд истифода мешавад. «Омӯзиши ҳама гуна фаъолияти нутқ, аз ҷумла дарки шунавоӣ ва фаҳмиш бояд система аз ҷиҳати илмӣ асоснок, мақсаднок ва мукамал бошад» [2, с. 67].

Муסיқӣ воситаи таъсирбахши таъсиррасонӣ ба руҳияи таълимгиранда буда, аз ҷиҳати қувваи эҳсосӣ ба инсон таъсири бузурги равонӣ ва физиологӣ дорад. Асоси физиология сохтани образи муסיқӣ садо мебошад. Мавҷҳои садо тавассути канали шунавоӣ ба майна интиқол дода, эҳсоси садоро ба вучуд меоранд. Ҳаҷм, тембр, баландӣ, давомнокии садои муסיқӣ на танҳо маънои хоси бадеӣ ва образӣ доранд, балки ба инсон аз ҷиҳати ҷисмонӣ низ таъсир мерасонад.

Таҷрибаҳои дар ин соҳа гузарондашуда исбот мекунад, ки муסיқӣ ба қувваи мушакҳо, нафаскашӣ, тапиши дил ва ғайра таъсири судманд дорад. Ҳаяҷонхое, ки дар натиҷаи ангеҷаҳои садои муסיқӣ ба вучуд меоянд, ба организм аз ритм ба ҳолати фазавии он мувофиқ хабар медиҳанд. Ин ритмҳо заминае мебошанд, ки дар он доминант ташаккул меёбад, яъне маркази ҳаяҷони устувор, ки тамоми ҷараёни иттилооти аз ҷониби майна қабулшаванда аз худ мегузарад.

Дар асоси ин рефлексии ориентационӣ сохта мешавад, ки реаксияи аз ҷиҳати биологӣ амик ғойданок ба навоари ангеҷандаҳои татбиқшаванда мебошад (И.П. Павлов). Ба кашфи қобилиятҳои захиравии шахс тавассути эҷоди муҳити ба истилоҳ полисенсорӣ мусоидат мекунад, ки дар он ба хонанда тамоми боигарии ангеҷаҳои шифоӣ ва ғайривербалӣ таъсир мерасонад, ки хусусияти умумии он дар он аст, ки онҳо реаксияҳои эҳсосиро фаъол мекунад, ки ба онҳо таъсир мерасонанд.

«Истифодаи воситаҳои графикӣ ва садоӣ, имову ишора, ранг ва муסיқӣ на танҳо ба дарки иттилоот тавассути каналҳои гуногун мусоидат мекунад, балки ба хонандагони дорои намудҳои гуногуни зеҳн имкон медиҳад, ки малакаҳои нутқ ва муоширатро бомуваффақият аз худ кунанд» [8, с. 42].

Чунин муносибат маҷмӯӣ бо истифода аз ангеҷаҳои эмотсионалӣ ба хонандагони дорои ҳама гуна тафаккур имкон медиҳад, ки маводи забонро азхуд кунанд, яъне ҳар як хонанда ҳарду нимкураи худро самаранок кор мекунад ва хонанда бо истифода аз канале, ки аз дигарон беҳтар таҳия кардааст, маълумот мегирад. Ин аз афташ аз он сабаб аст, ки аксари амалҳои автоматикунонидашуда, аз ҷумла малакаҳои нутқ, аз ҳисоби фаъолшавии ангеҷишҳои зерҳиссосӣ бо фаъолияти ғайришуурӣ танзим карда мешаванд, посухи гӯш қардан, нигоҳ қардан, ҳушёрӣ асоси физиологии хотираи беихтиёраи мебошад.

Аз таҷрибаҳои гузаронидашуда В.Ф. Коновалов ба ҳулосае метавон омад, ки воридшавии ахборот аз ҷиҳати мантиқӣ ташкилшуда ба майна дар сурате беҳтар сурат мегирад, ки агар ангеҷаҳои шифоӣ бо ангеҷаҳои дигари мустақамкунандаи онҳо ҳамроҳ шаванд, чунин ангеҷишҳо ангеҷаҳои оҳангӣ ва ритмӣ мебошанд ва дар ин мавридҳо масъала на он қадар дар аз ёд қардани маводи таълимӣ, балки дар сари вақт такрор қардани он, қобилияти «ҳисоб қардани сигнал» (аз нуқтаи назари физиология) хоҳад буд.

Амалияи нишон медиҳад, ки матни суруд назар ба матни насрӣ осонтар ва дарозтар дар хотир мемонад. Аз ҷиҳати шабоҳат ва тафовути ҷуфти муҳолифи «сухан — сурудхонӣ» омилхое, ки барои аз ёд қардани матни суруд мусоидат мекунад, баргарӣ доранд: қофия, ритм, тарона, оҳанг, ҳамовозӣ. Аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ кайҳо собит шудааст, ки вожаҳои қофия осонтар ва хубтар дар хотир нигоҳ дошта мешаванд. «Маҳз ба шарофати қофия ва ритм аст, ки қадимтарин офаридаҳои санъати мардумии ҷаҳон то ба мо расидаанд» [8, с. 84].

Соли 1849 дар Петербург кӯшиш карда шуд, ки усули «қофия-коммуникатсионӣ»-и таълими забонҳои фаронсавӣ ба вучуд ояд. Ҳама матнҳо, қоидаҳои грамматикӣ ва мисолҳо дар шакли қофия оварда шудаанд. Аммо, мутаассифона, ин усул тақсмоти амалӣ нагирифтааст. Намунаи дигари истифодаи қофия барои аз ёд қардани маводи грамматикӣ паҳши соли 1970 «Мониторҳои кӯдак» аст, ки дар он тамоми маводи омӯхташуда низ дар шакли қофиявӣ пешниҳод шудааст. Аммо ҷӣ тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, қофия, ки ба нигоҳ доштани маводи луғавӣ мусоидат мекунад, омилҳои асосии аз ёд қардан нест.

Дар ин бобат ритм низ роли муайяне мебозад, ки роли намоёнии он мавриди шубха нест. Ҳамаи инҳоро дар маҷмуъ метавон ҳамчун асос барои истифодаи сохторҳои ритмии дар раванди таълим истифода бурд. Махсусан, ритмопедия ба ин — усули интенсивии дохил кардани материал дар заминаи ритмостимуляция асос ёфтааст, ки онро Г. М. Бурденюк кор карда баромадааст.

Таҷрибаҳои сершумори тарафдорони усули ритмопедӣ нишон доданд, ки такрори мунтазами тартиби ҷорӣ кардани ритми спектри басомади паст пайвастагиҳои нави рефлексии шартиро ба вучуд меорад, ки ба ташаккули босуръати чунин ҳолати бадан мусоидат мекунад. Дар азёд кардани матн суруд навъи ҳамовозӣ роли муайян мебозад. Роли он, чунон ки Е. Ручевская менависад, хеле меафзояд, зеро талабот ба тафсилот ва фардикунонии образ меафзояд.

Хусусиятҳои синну сол, шавқу ҳаваси хонандагонро ба назар гирифтани зарур аст. Таҷриқотҳои маъмур ба мо имкон медиҳанд, ки меғӯянд, ки хонандагони синфҳои болоӣ ба мусиқии муосири рок, поп ва хип-хоп таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунад. Дар баробари ин бояд таъкид кард, ки на ҳар як маводи суруд дар раванди таълим ба мақсад мувофиқ ва таъсирбахш аст.

Таҷрибаи таълимӣ ва таҷрибаҳои махсуси дидактикӣ нишон медиҳанд, ки танҳо истифодаи чунин маводи тарона аз ҷиҳати дидактикӣ самаранок аст, ки дар он ҳам матн ва ҳам оҳанг дар мукотибаи ҳамоҳангӣ ва мутақобила ифоданок ва аз ҷиҳати бадеӣ арзишманданд. Ва, баръакс, оҳанги нодуруст сохташуда метавонад ҳатто шахсеро, ки хотираи хеле инкишофёфта дорад, рафъ кунад.

Адабиёт

1. Абрамов, Н. А. *Enjoy your English. Игры, скороговорки, загадки, анекдоты.* - Р-на / Н.А. Абрамов. - Д.: Феникс, 2006. - 145 с.
2. Алексеева, И.В. *Использование ситуативных картинок на уроках английского языка* / И.В. Алексеева. // *Иностранные языки в школе.* - 2002. - № 6. - 122 с.
3. Алиев, С.Н. *Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ* / С.Н. Алиев. - Душанбе, 2013. - 370 с.
4. Барменкова О.И. *Видеозанятия в системе обучения иностранной речи* / О.И. Барменкова // *Иностранные языки в школе.* 2005. - № 3. - С. 42.
5. Барышников, Н.В. *Использование аутентичных видеодокументов в профессиональной подготовке учителей иностранного языка* / Н.В. Барышников. // *ИЯШ.* 2006. - №4. - 18 с.
6. Барышников, Н.В. *Особенности межкультурной коммуникации при несовершенном владении иностранным языком* / Н.В. Барышников // *Обучение межкультурной коммуникации в различных условиях: Сб. науч. статей.* - Пятигорск, 2000. - 270 с.
7. Бахарева, Е.Н. *Умозаключение как тип речевого реагирования* // *Теоретические и прикладные аспекты коммуникативной деятельности.* / Е.Н. Бахарева // *Вестник Харьковского университета.* № 382. - Харьков, 2004. - 270 с.
8. Берстнев, Г.И. *Самосознание личности в аспекте языка* / Г.И. Берстнев // *Вопросы языкознания,* 2001. № 1. - 167 с.
9. Бим И.Л. *Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника.* / И. Л. Бим. - М., 2007. - 234 с.
10. Бим И.Л. *Обучение иностранным языкам: поиск новых путей* / И.Л. Бим // *Иностранные языки в школе.* - 2003. - № 1 - 122 с
11. Бим И.Л. *Общая методика обучения иностранным языкам.* / И.Л. Бим. - М., 2001. - 335 с.
12. Лутфуллоев, М. *Дидактикаи муосир.* / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2001. - 209 с.
13. Миралиев, К. - *Нақши усулҳои интерактивии таълим дар ташаккул ва рушди ҳаёти ҷавонон* / К. Миралиев. - Душанбе, 2005. - 66 с.
14. Сайфуллоев, Х.Ф. *Тавсияҳои методӣ ба омӯзгорон дар татбиқи усулҳои интерактивӣ* / Х.Ф. Сайфуллоев. - Душанбе, 2014. - 19 с.

ИСТИФОДАИ МУСИҚӢ ВА СУРУД ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Дар ин мақола сухан дар бораи истифодаи суруд ва мусиқӣ дар раванди таълими забони фаронсавӣ дар мактаби миёна меравад. Суруд ва мусиқӣ воситаи таъсирбахши таъсиррасонӣ ба руҳияи таълимгиранда буда, аз ҷиҳати қувваи эҳсосӣ ба инсон таъсири бузурги равонӣ ва физиологӣ дорад. Асоси физиологии сохтани образи мусиқӣ садо мебошад. Мавҷҳои садо тавассути канали шунавоӣ ба майна интиқол дода, эҳсоси садоро ба вучуд меоранд. Ҳаҷм, тембр, баландӣ, давомнокии садои мусиқӣ на танҳо маънои хоси бадеӣ ва образӣ доранд, балки ба инсон аз ҷиҳати ҷисмонӣ низ таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: суруд ва мусиқӣ, руҳияи таълимгиранда, воситаи таъсирбахш, мавҷҳои садо, эҳсоси садо, канали шунавоӣ, образи мусиқӣ, ҳаҷм, тембр, баландӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЗЫКИ И ПЕСНИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена использованию песен и музыки в процессе преподавания французского языка в средней школы. Песня и музыка являются эффективным средством воздействия на настроение школьника, оказывают большое психологическое и физиологическое воздействие на человека по эмоциональной силе. Физиологической основой создания музыкального образа является звук. Звуковые волны проходят через слуховой проход к мозгу, создавая ощущение звука. Громкость, тембр, высота, длительность музыкального звука имеют не только особое художественное и изобразительное значение, но и воздействуют на человека физически.

Ключевые слова: песня и музыка, настроение обучающегося, эффективная среда, звуковые волны, ощущение звука, слуховой канал, музыкальный образ, громкость, тембр, высота звука.

USE OF MUSIC AND SONG IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

This article is devoted to the use of songs and music in the process of teaching French in secondary schools. Song and music are an effective means of influencing the mood of a schoolchild and have a great psychological and physiological impact on a person in terms of emotional strength. The physiological basis for creating a musical image is sound. Sound waves travel through the ear canal to the brain, creating the sensation of sound. The volume, timbre, pitch, and duration of a musical sound not only have a special artistic and visual significance, but also have a physical effect on a person.

Keywords: song and music, student's mood, effective environment, sound waves, sensation of sound, auditory canal, musical image, volume, timbre, pitch.

Дар бораи муаллиф

*Қурбонов Тағой Зухурович
Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти
кафедраи методикаи таълими забонҳои
хориҷӣ (забонҳои романӣ-германӣ
фаронсаӣ)
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Kurbanov Tagay Zuhurovich
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate
Professor of the Department of Methods of
Teaching Foreign Languages (German -
French)
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Курбанов Тагай Зухурович
Кандидат педагогических наук, доцент
кафедры методика преподавания
иностранных языков (немецкой-
французской)
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

САНЧИШИ ДОНИШИ ХОНАНДАГОН ВА ДОНИШЧЎЁН ОИД БА СОХТАНИ АЛГОРИТМҲОИ ХАТТӢ БО ТАТБИҚИ МЕТОДИ ПУЛОТ

*Назаров А. П., Нейматов Ф. Н. Умедҷони Х. Ғ.
Донишгоҳи омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Масъалаи баландбардории сатҳу сифати таълим ва самаранокии таълим ҳамеша яке аз масъалаҳои мубрам ва асосии методологияи таълими математика ва информатика, умуман ҳама ҷанҳаҳои таълими муассисаҳои таҳсилоти буд ва боқӣ мемонад. Дар қатори ин масъалаҳо масъалаи оид ба санчиши дониши хонандагон ва донишчӯён масъалаи мубрами илми методикаи таълим ба ҳисоб меравад. Методҳои ташкил ва гузаронидани санчиши сифати таълим, бешубҳа, доимо тақдир дода мешаванд, қисме аз методҳо бо методҳои дигар якҷоя ва омехта карда мешаванд, қисме аз онҳо бо истифода аз компютер ва барномаҳои компютерӣ худкор карда мешаванд. Новобаста аз ин, дар ҳама шакли усулҳои санчиши дониши хонандагон ва донишчӯён нақши асосиро методологияи он мебозад. Самаранокии раванди таълим ва корҳои санчиши дониш бештар аз дақиқии таҳияи методологияи санчиши дониш вобаста аст.

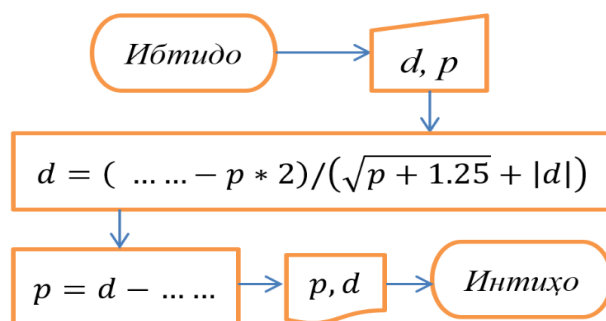
Назорат ва санчиши дониши хонандагон ва донишчӯён на танҳо ҷузъи ҷудонашавандаи ҳама гуна низом ва раванди таълим, балки воситаи идоракунии фаъолияти таълими хонандагон ва донишчӯён ба ҳисоб меравад. Омӯзгорони ҷанҳаҳои математика ва информатика тибқи нақшаи тақвими тартибдодашон, пас аз гузаронида шудани якҷанд соати дарсӣ, кори мустақилона ва кори контролиро ташкил ва мегузаронанд. Ниҳоят маҳз аз рӯи натиҷаҳои иҷрои супоришҳои корҳои контролиро ва мустақилона аз тарафи хонандагон натиҷаи таълими мавзӯҳои гузаштаре метавон маълум кард. Ин натиҷаи таҳлил ва ҳулосабарорӣ ҳисобида мешавад. Таҳлил ва ҳулосабарорӣ имкон медиҳанд, ки оид ба сифати таълим ва норасоии дониш дар мавзӯҳои муайяни дарсии гузашта маълумот ба даст орам. Инчунин мушкилиро душвории азхудкунии онҳо ҳам аз ҷониби донишчӯён ва хонандагони инфиродӣ, ҳам дар маҷмӯи гурӯҳҳо ва ҳам дар маҷмӯи умумӣ ва аз ин рӯ, самаранокии методҳои интихобшуда ва гузаронидашудаи таълим ва санчиши донишро муайян карда метавонем.

Омӯзгорони ҷанҳаҳои информатика (технологияи иттилоотӣ) айни замон дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёна зимни ташкил ва гузаронидани корҳои контролиро бештар аз методҳои анъанавӣ истифода мебаранд. Ба ин методҳои анъанавӣ навиштани якҷанд варианти кори контролиро дар тахтаи синфӣ, тайёр намудани мадракҳои дидактикӣ ва методи санчиши тестӣ шомиланд. Қисми зиёде аз муҳаққиқон ва методистони соҳа афзалият ба санчиши тестӣ медиҳанд [2]. Аммо тавре дар [1, с. 3-15] таъкид ва ҳулосабарорӣ карда шудааст, методҳои анъанавии ташкил ва гузаронидани корҳои контролиро ба талаботи замони технологияи информатсионӣ ҷавобгӯ набуда, ба фаъолияти омӯзгорони ҷанҳаҳои мушкилҳои зиёдеро пеш меоранд. Асри XXI асри технологияи информатсионӣ буда, дар низоми маориф ва таҳсилот корҳои контролиро, назорат ва мониторинги сифати дониш ҳамчун шакли санчиши дониш, аз усули инноватсионӣ ба усули анъанавӣ табдил ёфта, амалан аксари усулҳои бунёдии санчиши донишро дар асоси иҷрои супоришҳои назоратӣ иваз кардааст. Ҳама ин ҳолатҳоро ба инобат гирифта, дар мақолаи мазкур методологияи нави гузаронидани кори контролиро оид ба сохтани алгоритмҳои хаттӣ бо татбиқи методи Пулот коркард менамоем. Дар заминаи он методология барномаи компютериро месозем.

Мафҳуми алгоритм ба номи яке аз олимони шинохтаи тоҷик, математик ва файласуфи ҷанҳаҳои Муҳаммад ибни Мусо Ал-Хоразмӣ вобаста буда, дар замони мо дар аксар соҳаҳои истифода бурда мешавад. Таълими мавзӯи алгоритмсозӣ аз курси мактаби миёна оғоз ёфта, дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёна касбӣ давом дода мешавад. Сохтани алгоритмҳоро бо ду роҳ меомӯзонанд – дар шакли матнӣ-формулавӣ ва бо истифода аз блок-схемаҳо. Ибтидои омӯзиши алгоритмсозӣ аз мафҳумҳои “Ибтидо” ва “Интиҳо”, аргументҳои алгоритм ва натиҷаҳои алгоритм сар мешавад. Зеро ҳар як алгоритм оғоз ва баохиррасиро дорост. Алгоритм, вобаста аз шартҳои супориш, метавонад дорои аргумент бошад. Агар супориш дорои аргумент бошад, пас онро дохил мекунам. Натиҷаҳои алгоритмро бошад, ҳориҷ мекунам (мебароранд).

Бигузур алгоритмосозӣ бо блок-схемаҳо таълим дода шаванд. Онро дар мисоли мактаби миёна дида мебароем. Зинаи аввали омӯзиши алгоритмосозӣ аз сохтани алгоритмҳои хаттӣ оғоз меёбад. Пас аз таълим ва омӯзонидани якчанд мавзӯи дарсӣ ва сохтани якчанд алгоритмҳои хаттӣ, хонандагон соҳиби донишҳои муайян мегарданд. Малака ва маҳорати алгоритмосозиро соҳиб шуда, пай дар пай инкишоф ва мустаҳкам менамоянд. Акнун омӯзгори фаннӣ бояд маълум намояд ва хулоса барорад, ки хонандагон то кадом дараҷа сохтани алгоритмҳои хаттиро омӯхта, аз худ кардаанд? Дар ин ҷо зарурат ба ташкил ва гузаронидани кори контролӣ ба миён меояд. Дар фарқият аз методи анъанавӣ ва ҷорӣ гузаронидани кори контролӣ оид ба алгоритмосозӣ, яъне пешниҳоди супориш ба хонандагон ва аз тарафи хонандагон сохтани алгоритм, мо методи баръаксро татбиқ менамоем. Яъне алгоритмро бо қимати аргументҳои (агар бошад), пешниҳод менамоем. Хонанда бояд натиҷаи хоричшавандаи алгоритмро ёбад. Методикаи таълими алгоритмосозӣ дар кори [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 265] омӯхта шудааст.

Бигузур ба хонандагон супориш барои ёфтани натиҷаи алгоритми дар Расми 1 оварда шуда дода шуда бошад. Супориши мазкур, масалан, дар раванди гузаронидани имтиҳони ягонаи давлатӣ аз фанни информатика ба хонандагон пешниҳод карда мешуданд ва мешаванд [8, с. 57].

Расми 1. Алгоритм дар шакли блок-схема барои супориш

Методологияи корбарӣ бо алгоритми мазкур ва ёфтани натиҷаи алгоритмро коркард менамоем. Хонанда сохтори алгоритмро бодикқат аз назар гузаронида, онро дар дафтараи тасвир мекунад. Баъдан вобаста ба қимати додашудагии аргументҳо ҳамчун параметрҳои воридшаванда натиҷаҳои алгоритмро меёбад. Аз блок-схемаи дохилкунии дар алгоритми Расми 1 буда бармеояд, ки он дорои ду аргумент p ва d мебошад. Барномаи компютерӣ бояд ба хонанда қиматҳои ададии ин ду аргументро пешниҳод кунад. Бо мақсади фардигардонии раванди кори контролӣ мазкур, барномаи компютерӣ бояд ба ҳар як хонанда қиматҳои ададии мувофиқи аргументҳоро пешниҳод кунад. Аммо тавре маълум аст, то ҳол дар бораи самаранокии санҷиши дониш бо гузаронидани кори контролӣ ҳамчун усули баҳодихии дониш дар муқоиса бо усулҳои ба истилоҳ анъанавӣ ё бунёдии санҷиши дониш ихтилофот ва нофаҳмиҳои зиёде мавҷуданд. Баъзе аз он ихтилофотро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Ин ҳам бошад, маҳдудият дар интиҳоби вариантҳои супориши кори контролӣ, зеро имкони навиштани на зиёда аз ду вариант дар тахтаи синфӣ муяссар мегардад; имкони аз ҳамдигар рӯйбардор намудани роҳи ҳал ва ҷавобҳо ба хонандагон муяссар аст; ҷавоб ва ҳам возеҳии ҷавоби дуруст ва эҳтимолияти баланди муайян кардани ҷавоби дуруст на дар асоси дониш, балки бештар бо роҳи кучонидан аз якдигар сураи мегирад. Яке аз роҳҳои ҳалли мушкилоти баҳодихии объективона, боэътимод ва фаврии донишҳои хонандагон зимни гузаронидани корҳои контролӣ пешниҳоди супоришҳои санҷишӣ ба таври фардӣ мебошад, ки барномаи компютерӣ ҳангоми санҷиш ба таври худкор тавлид карда, пешниҳод менамояд. Тавре қайд кардем, барномаи компютерӣ бояд қимати ададии ду аргументро ба ҳар як хонанда ба таври инфиродӣ пешниҳод менамояд. Ин як тарафи фардигардонии кори контролӣ аст. Тарафи дигараш, тавре аз блок-схемаи бахшиши яқум бармеояд, дар он аломати истифода шудааст:

$$d = (... - p * 2) / (\sqrt{p + 1.25} + |d|)$$

Барномаи компютерӣ бар ивази аломати ба ҳар як хонанда қимати адади пешниҳод менамояд. Айнан ҳамин тавр дар блок-схемаи бахшиши дуюм бар ивази аломати ба ҳар як хонанда қимати ададӣ пешниҳод мегардад. Яъне боз ду параметри воридшавандаи дигар дар ин супориш мавҷуд будааст. Қиматҳои ададии параметрҳои воридшаванда, ки дар шартҳои супориш, аниқтараш дар алгоритм инъикос ёфтанд, хонанда ба ёфтани натиҷаи алгоритм шуруъ мекунад. Ҷавобҳои хонандагон аз ҳамдигар ба пуррагӣ фарқ мекунанд, ки татбиқи раванди фардикунонӣ аст. Дар натиҷа хонандагон аз ҳамдигар ҷавобҳоро рӯйбардор

карда наметавонанд. Яке аз мақсадҳои методи мазкур пешгирии имконияти аз ҳамдигар рӯйбардокунии роҳи ҳал ва ҷавобҳо мебошад.

Дар замони технологияи информатсионӣ бо рушди техникаи компютерӣ ва барномасозии компютерӣ, бо татбиқи методи мазкур имконияти гузаронидани санҷиш бо истифода аз барномаҳои компютери ҳаҷман хурд, вале имконияташон васеъ буда пайдо шудааст. Аммо низомҳои компютери мавҷудаи санҷиши тестӣ ҳамчун воситаи муносиб барои омӯзгор ҳисобида намешавад, ҳарчанд аз он истифода мебаранд. Ин метод ва дигар методҳои анъанавии санҷиши дониш хароҷоти вақтро барои санҷиши дониши хонандагон дар муқоиса бо методи Пулот зиёдтар мекунад ва онро бо иттилооти таҳлилий мусаллаҳ намекунад, имкониятҳои хонандагонро маҳдуд мекунад, ки ба ташкили оқилонаи раванди таълим имкон намедиханд. Ин дигар номгӯи ихтилофот аст.

Лоихаи нави таъминоти барномавиरो месозем. Ба он шакли муқоламагии нави ҳолӣ бударо илова мекунем. Номи матниашро “Санҷиши дониш оид ба сохтани алгоритмиҳои ҳаҷмӣ бо ёрии блок-схемаҳо” номгузорӣ мекунем, ки дар қисми сарлавҳаи шакли муқоламагӣ инъикос меёбад. Бо мақсади барномасозии тавлиди параметрҳои воридшавандаи супориши кори контролии мазкур, ба шакли муқоламагии лоиха як тугмаи амрро илова мекунем. Номи матниашро “**Супориш**” мегузорем. Ба протокураи ин тугмаи амрӣ ворид шуда, барномаи тавлиди параметрҳои воридшавандаро месозем. Асоси методи Пулотро истифодабарии бузургиҳои сана ва вақти дар системаи компютер буда ташкил медиҳанд. Бо ин мақсад ба матни барнома сатрҳои зеринро дохил мекунем:

```
long int mlsb=GetTickCount();
```

```
Word rz, mh, sol, st, daq, son, mls, rd; double d, p, dd;
```

```
DecodeDate(Date(),sol,mh,rz); DecodeTime(Time(),st,daq,son,mls);
```

Қимати параметрҳои воридшаванда бошад, бо истифода аз функсияҳои тригонометрӣ дар оператори бахшиш муайян карда мешаванд. Аргументи функсияҳои тригонометрӣ дар ин маврид бузургиҳои сана ва вақт, ки дар сатрҳои аввали матни барнома маълум мегарданд, ба ҳисоб мераванд. Масалан, барои тавлид ва муайян намудани қимати ададии параметри воридшавандаи d , ки аргументи якуми алгоритм аст, ба матни барнома оператори бахшиши зеринро дохил мекунем:

```
rd = rand()%93+11;
```

```
d = rd*((cos(float(daq+mls-mlsb)) + sin(float(son-mh+mls)) - cos(float(mls+ st)) + cos(float(mls+rz)) - cos(float(sol+son)))) + rd;
```

Ин адад чанд мешавад, пешакӣ ҳеҷ кас ва ҳеҷ як барномасоз маълум карда наметавонад. Аз ин оператори бахшиш бармеояд, ки қимати ададии параметри d ягон адади ҳақиқӣ (мусбат ё манфӣ) мешавад. Онро бо роҳи филтрронӣ мутобиқ ба ягон адад мегардонем, токи беҳад калон нагардад:

```
while (d>13.9) d=d/1.73; d=floor(d*100)/100;
```

Аз рӯи ифода дар блок-схемаи бахшиши якум буда ба параметри воридшавандаи d ягон талаботи иловагӣ ва маҳдудият гузошта намешавад. Он қимати ададии параметри d –ро дар шакли муқоламагӣ, масалан, бо истифода аз ҷузъи идоракунии қайдҳо ҷой медиҳем:

```
Label6 -> Caption = d;
```

Мегузарем ба тавлид ва муайян намудани қимати ададии параметри воридшавандаи p , ки аргументи дууми алгоритм аст. Ба матни барнома оператори бахшиши зеринро дохил мекунем:

```
rd = rand()%91+9;
```

```
p = rd*abs(cos(float(daq-st-mls-rz)) + cos(float(sol+son-rz-mls)) - sin(float(mlsb+st)) - sin(float(mls-mh)) + cos(float(mh+son-mlsb))) + rd;
```

Ин ададро низ пешакӣ ҳеҷ кас ва ҳеҷ як барномасоз маълум карда наметавонад. Аз ин оператори бахшиш бармеояд, ки қимати ададии параметри p ягон адади ҳақиқии мусбат мешавад. Онро филтрронӣ менамоем:

```
while (p>17.736) p=p/1.94; p=floor(p*10)/10;
```

Аз ифодаи дар блок-схемаи якуми бахшиш буда бармеояд, ки параметри p дохили решаи квадратӣ аст. Пас бояд чунон рафтор кард, ки вобаста аз қимати параметри p аз решаи квадратии $\sqrt{p + 1.25}$ адади аниқ ҳосил шавад (тақрибӣ не). Ин дигар хусусияти методи мазкур аст ва ба хонандагон ягон мушкилӣ эҷод намекунад. Пас адади тавлидшуда ва муайяншудаи параметри p –ро ин тавр табдил медиҳем:

```
p=p*p-1.25;
```

Дар охир қимати ададии параметри p –ро дар шакли муқоламагӣ, масалан, бо истифода аз ҷузъи идоракунии қайдҳо ҷой медиҳем:

Label8 -> Caption = p;

Қадами оянда мо бояд ададеро тавлид ва муайян намуда, ба ивази аломати дар блок-схемаи бахшиши якум ҷой диҳем. Аммо ифодаи дар ин блок-схема буда ифодаи касри одӣ аст. Пас мо бояд ҷунон рафтор кунем, ки ҳангоми истифодабарии ин адади тавлидшуда қимати ададии сурат ба қимати ададии махраҷ тақсим шавад ва дар натиҷа ё адади бутун, ё адади касри даҳии охирик ҳосил шавад. Хусусиятҳои методи мазкурро татбиқ намуда, дар аввал ягон адади дилхоҳи ҳақиқии мусбатро тавлид ва муайян менамоем. Ба матни барнома сатрҳои зеринро илова мекунем:

```
rd = rand()%87+12;  
dd = rd * abs((cos(float(mls-mlsb)) - sin(float(son-daqa+mls)) - sin(float(mls-st)) -  
cos(float(mls-son)) - sin(float(sol-son)))) + rd;  
while (dd>15.95) dd=dd/1.73; dd=floor(dd*10)/10;
```

Бо истифода аз ин параметр ифодаи дохили блок-схемаи бахшиш бударо ин тавр таъдил мекунем:

$$dd*(\sqrt{p+1.25}+abs(d))+p*2.$$

Бинобар зарурат, ба матни барнома сатри зеринро илова мекунем:

```
dd = dd*(sqrt(p+1.25)+abs(d))+p*2;
```

Акнун адади дар охир ҳосилшударо бар ивази аломати бо истифода аз ҷузъи идоракунии қайдҳо дар шакли муколамагӣ инъикос мекунем:

Label1 -> Caption = dd;

Ҳамин тавр, ифодаи дохили блок-схемаи якуми бахшиш буда бо параметрҳои пурра дар шакли муколамагӣ инъикос мегардад. Як намунаи он дар Расми 2 оварда шудааст.

$$d = (789,666 - p * 2) / (\sqrt{p + 1.25} + |d|)$$

Расми 2. Намунаи ифода дар блок-схемаи якуми бахшиш

Ба омӯзиш ва тадқиқи ифодаи дар блок-схемаи дуҷуми бахшиш буда мегузарем. Он ифода дорои як параметри ададии воридшаванда мебошад, ки бо аломати ишорат шудааст. Ифода танҳо аз як амали тарҳ иборат аст. Бинобар ин ҳангоми тавлид ва муайянкунии қимати ададии ин параметр ягон талабот ва маҳдудият гузошта намешавад. Ин ададро, масалан, бо сатрҳои зерини матни барнома тавлид ва муайян намуда, бо истифода аз ҷузъи идоракунии қайдҳо ба шакли муколамагӣ ҷойгир мекунем:

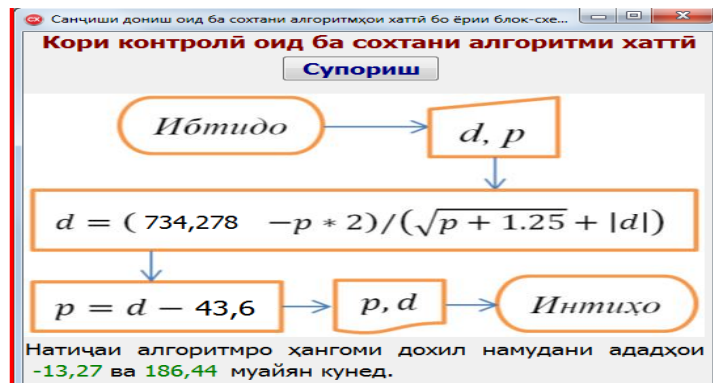
```
rd = rand()%75+24;  
dd = rd * abs((sin(float(mh-son)) - cos(float(mlsb+sol)) + sin(float(rz-daqa)) +  
cos(float(mls-st)))) + rd;  
while (dd>49.84) dd=dd/1.92; dd=floor(dd*100)/100; Label2 -> Caption = dd;
```

Аз поёни алгоритми дар шакли муколамагӣ ҷой дода шуда, яъне дар қисми поёнии шакли муколамагӣ, матнҳои зеринро бо истифода аз ҷузъҳои идоракунии қайдҳо ё дигар ҷузъи идоракунии ҷойгир мекунем, ки қисми супориши кори контролӣ ҳисобида мешавад:

“Натиҷаи алгоритмро ҳангоми дохил намудани ададҳои”, “...”, “ва”, “...”, “муайян кунед.”

Дар ин ҷо қадами якуми коркарди лоиҳаи таъминоти барномавино ба охир расонида, онро компилятсия менамоем. Дар натиҷа як файли барномавӣ, масалан, бо номи *algoritm.exe* –ро ҳосил менамоем. Онро ба кор омода менамоем ва намунаи ин натиҷа дар Расми 3 оварда шудааст.

Ҳангоми ба кор омода намудани барномаи компютери сохташуда, дар оғози кор як варианти кори контролӣ тавлид гардида, дар экран инъикос мегардад. Ин варианти тавлидгардидаи санҷиш барои корбарӣ додашуда ҳисобида мешавад. Хонанда бо шартӣ супориш шинос шуда, метавонад ба иҷрои он оғоз намояд, ё тугмаи амри “Супориш”-ро пахш карда, варианти дигарро интихоб намояд. Ин оғози кори контролӣ аст. Сипас, ҳангоми иҷро намудани супориши додашуда ва ёфтани ҷавобҳои он, раванди санҷиши ҷавобҳо оғоз меёбад. Санҷиш чӣ тавр гузаронида мешавад? Дар аввал хонанда бояд ҷавобҳоро ба барнома дохил намояд. Барномаи компютерӣ бояд ба хонанда имкони дохил намудани ҷавобҳоро диҳад. Пас зарурат ба истифодабарии майдонҳои матнӣ барои дохилкунии ҷавобҳо ба миён меояд. Ин қисмати дуҷуми коркарди лоиҳаи таъминоти барномавӣ ҳисобида мешавад. Қисмати дуҷуми коркарди лоиҳаи таъминоти барномавӣ ба дохилкунии ҷавобҳои ҳосилкардаи хонанда ва санҷиши дурустии онҳо ба ҳисоб меравад. Ин қисмати лоиҳаро барномасозӣ карда, дар охир ба як тугмаи алоҳидаи амрӣ дохил мекунем.

Расми 3. Намунаи як варианти тавлидишуда бо инъикоси параметрҳои

Аз блок-схемаи хоричкунии алгоритми дар Расми 3 буда бармеояд, ки алгоритми мазкур ду ҷавобро бармегардонад. Ҷавоби якум қимати ададии охири параметри p ва ҷавоби дуюм қимати ададии охири параметри d мебошанд. Бо истифода аз ҷузъи идоракунии қайдҳо, дар поёни супориши додашудаи алгоритм калимаи “Ҷавоб:” -ро инъикос намуда, дар ростии ин калима ду ҷузъи идоракунии майдони матнии *TEdit* -ро ҷойгир мекунем. Қимати хосияти *ReadOnly* -и ин ду ҷузъи идоракунии майдони матниро мустақиман *False* мегузорем, яъне ҳам имкони дидану хондан ва ҳам имкони таҳриркунӣ. Акнун ба хонандагон имони воридкунии ҷавобҳо ба ин майдонҳои матнӣ фароҳам оварда шуд. Хонандагон ҳангоми воридкунии ҷавобҳо набояд ба хатогӣ роҳ диҳанд, қиматҳои хосилшудаи параметрҳои p ва d -ро бо ҳам иваз наkunанд.

Давоми барномасозии қисмати дуҷуми лоиҳаи таъминоти барномавӣ санчиши худкори ҷавобҳои дохилкардашуда ба ҳисоб меравад. Барномаи компютерӣ бояд паҳш кардани тугмаи амриё ба оғози санчиши ҷавобҳо шуруъ карда, дурустии ҷавобҳоро маълум карда, баҳои хонандаро эълон кунад. Тугмаи амриёро бо истифода аз ҷузъи идоракунии *TBitBtn* дар лоиҳаи таъминоти барномавӣ месозем. Номи матниашро “Санчиш” мегузорем. Ба протсекураи тугмаи амриё “Санчиш” вориди шуда, барномаро барои санчиши дурустии ҷавобҳои воридшуда месозем. Танҳо ҷавоб(ҳо)и дохилкардашуда санчида мешавад. Бо ин мақсад аз функсияи мантиқии *IsEmpty()* -и забони барномасозии *C++ Builder* истифода мекунем. Бигузор номи системавии ҷузъи идоракунии майдони матнӣ барои тариқи дастӣ дохилкунии ҷавоби якум *Tedit1* бошад. Месанҷем, ки оё ин ҷавоб дохил карда шудааст:

```
jav = Edit1 -> Text;
if (!jav.IsEmpty())
```

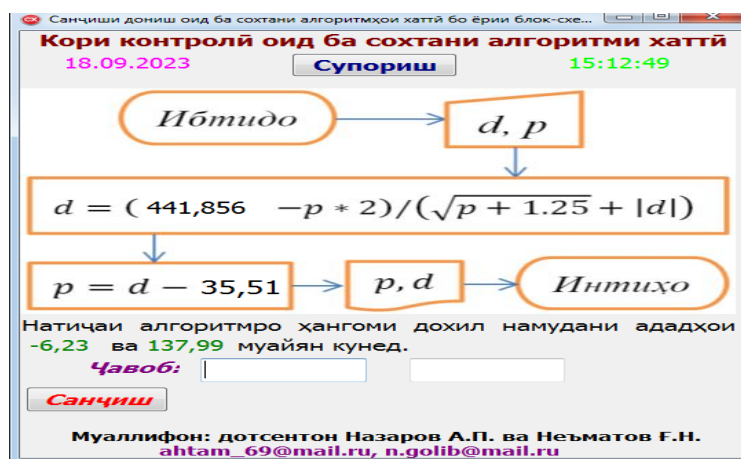
Давоми матни барномаро ҳарфчинӣ мекунем:

```
{ sj+=1;
try { jv = jav.ToDouble(); } catch (EConvertError&)
{ int pzt = jav.Pos("."); int pzz = jav.Pos(","); if (pzt>0) jav[pzt]='.'; else jav[pzz]='.';
Edit1 -> Text = jav;}
jv = StrToFloat(Label12 -> Caption) - StrToFloat(Label2 -> Caption); jav =
FloatToStr(jav.ToDouble());
if (jav == FloatToStr(jv)) {Edit1 ->Color = clLime; s+=1;} else Edit1 -> Color =
clRed;}
```

Ин қисми матни барнома ба хонандагон имкон медиҳад, ки аломати ҷудокунии қисми бутун аз қисми касриро ихтиёран интиҳоб кунанд, ё нуқта “.”, ё вергул “,”. Барномаи компютерӣ тариқи худкор ҷавоби якумро ҳисоб карда, бо ҷавоби воридкардаи хонанда месанҷад. Агар ҷавоб дуруст бошад, пас барномаи компютерӣ онро қабул карда, ба ҳисоб мегирад (қимати s ба як зиёд мешавад). Ранги дохили майдони ҷузъи идоракунии майдони матниро бо ранги сабз рангрзӣ мекунанд. Дар ҳолати баръакс, ҷавобро ба ҳисоб намегирад ва ранги дохили майдони ҷузъи идоракунии майдони матниро бо ранги сурх рангрзӣ мекунанд. Дигар тарзи истифодабарии технологияи мазкур дар қори [5] оварда шудааст.

Ҷавоби дуҷуми дохилшаванда айнан ҳаминтавр барномасозӣ барои санчиш карда мешавад. Қисмати дуҷуми сохтани лоиҳаи таъминоти барномавӣ ба охир мерасад.

Дар охир лоиҳаи таъминоти барномавиرو компилятсия намуда, барномаи компютери ро сохта, ба охир мерасонем. Пас аз бомуваффақият компилятсия шудани лоиҳаи таъминоти барномавӣ, як файли барномавии типаш *exe* сохта мешавад: *algoritm.exe*. Маҳз ҳамин барномаро ба истифодабарӣ паҳн менамоем. Барномаи компютери сохташударо ба қор омода менамоем. Мебинем, ки дар шакли муколамагии он варианти қори контролӣ инъикос меёбад. Як намунаи он дар Расми 4 оварда шудааст.

Расми 4. Намунаи варианти кори контролӣ

Хонандагон дар раванди иҷрои супоришҳои кори контролӣ метавонанд ҳисобкуниҳоро тариқи хаттӣ дар дафтарашон иҷро намоянд. Ин роҳи беҳтарин ҳисобида мешавад, зеро хонандагон донишҳои математикии худро тақрор ва мустаҳкам намуда, дар хотир нигоҳ медоранд. Ин равандҳои психологӣ аст. Тавре қайд карда будем, ҳисобкуниҳо бе мушкилӣ гузаронида шуда, решаи квадратӣ ва қимати каср аниқ бе яқлукткунӣ ёфта мешавад. Аммо ҳеҷ як маҳдудият нест, хонандагон метавонанд аз дастгоҳҳои ҳисоббарорӣ ва таъминотҳои барномавии компютерӣ истифода баранд. Раванди иҷроиш ва ёфтани натиҷаи алгоритми хаттӣ, ки барномаи мазкур ба донишҷӯёну хонандагон пешниҳод менамояд, дар барномаи ҷадвалҳои электронӣ, аз ҷумла MS Excel низ хело муфид баҳодихӣ карда мешавад. Зеро аз як тараф дар ин раванд ҷӣ хонанда ва ҷӣ донишҷӯ қобилияти бештареро ҳам дар иҷрои ҳисобкунии қимати алгоритмҳо ва инчунин савияи дониши худро оид ба иҷрои амалҳои арифметикӣ дар барномаи ҷадвалҳои электронӣ бештар мегардонад. Аз тарафи дигар ин худ тақони ҷиддӣ барои мукамалгардонии дониши информатикӣ ва ҳисоббарорӣ онҳо мегардад. Ноғуфта намонад, ки дар аввал истифодабаранда ҳангоми иҷро амалиётҳои дар алгоритм буда тавассути барномаи MS Excel шояд каме душворӣ кашад, вале пас аз он, ки иҷро амалиётҳоро пайдарпай тавассути формула дар катақҳо роҳандозӣ менамояд, ин мушкилӣ пай дар пай бартараф хоҳад шуд. Дар вариантҳои минбаъдаи пешниҳодгардидаи алгоритм танҳо қиматҳои азнавпешниҳодкардаро (параметрҳои воридшавандаро) ворид сохта, метавонад натиҷаи дилхоҳро соҳиб гардад ва бе мамониат ба барнома ин ҷавобҳоро ворид карда, натиҷаро фавран дар экран возеҳу равшан бинад. Қайд менамоем, ки ҳангоми иҷро амалиётҳо тавассути формулаи сохтасуда аз ҷониби ҳуди истифодабаранда ададҳои мукамал, яъне пурра бояд барои натиҷаро ба даст овардан дохил карда шаванд. Ададҳои дар барномаи MS Excel ба таври худкор яқлуктшуда ва ё нодуруст дохилшуда метавонад ба носаҳеҳии натиҷаҳои алгоритми пешниҳодгашта оварда расонад. Бинобар ҳамин ҷавоб бояд саҳеҳ ва яқлуктнокардашуда ба барнома ворид карда шавад ва дар ин ҳолат ҷавоби дуруст пешниҳод карда мешавад.

Мубрамияти коркарди вариантҳои кори контролӣ доир ба алгоритмҳои хаттӣ тавассути барномаи компютерӣ сохтасуда дар он аст, ки ҳангоми ҳисоббарорӣ ҷавобҳои аниқ ҳосил мегарданд. Шояд хонанда ё донишҷӯ ҳангоми дастӣ иҷро намудани амалҳои арифметикӣ дар вақти пешниҳод гаштани ададҳои бисёррақам ба мушкилӣ рӯбарӯ гардад ва мумкин аст, ки аз ӯҳдаи иҷрои ҳалли он набарояд. Аз ин ҷиҳат он метавонад тавассути барномаи MS Excel савияи дониши худро санҷад ва сари вақт супоришҳои ба зиммааш воғузоштасударо ҳаллу фасл намояд.

Лозим ба ёдоварист, ки барномаи компютерӣ таҳиягардида хеле барномаи мукамал ва пурра мебошад. Ҳар як омӯзгори фанни технологияи иттилоотӣ метавонад ин барномаро бемамониат дар раванди дарсҳои амалӣ ва мустақилона бо хонандагон яққоя кор кунанд ва савияи дониши информатикӣ шогирдонро боз ҳам баландтар бардорад. Донишҳои худро тақрор ва мустаҳкам намоянд. Ҳамзамон лозим ба ёдоварист, ки дар ҷараёни баргузориҳои озмуноҳои дохилимактабӣ аз фанни технологияи иттилоотӣ, олимпиадаҳои дохилимактабӣ, ноҳиявӣ ва дигар олимпиадаҳо низ истифодаи ин барномаи компютерӣ хело қуллай арзёбӣ карда мешавад. Чунки ҳангоми иҷрои вариантҳои пешниҳодгашта танҳо ҳуди хонанда метавонад онҳоро иҷро намояд ва барои гузариш ба вариантҳои навбати имкон пайдо намояд. Дар инҷо ҳам шафофияту объективияти комили санҷиш ва ҳам дониши аниқ хонандагонро метавон муайян кард. Натиҷагирии ниҳой низ аллақай аз иҷрои кори ҳар як иштирокчии озмун аз рафти иҷрои кораш баҳогузорӣ карда мешавад.

CHECKING THE KNOWLEDGE OF CHILDRENS AND STUDENTS ON THE CONSTRUCTION OF LINEAR ALGORITHMS USING THE PULAT METHOD

The article is devoted to the methodology of checking or controlling the knowledge of students and students about algorithmization, depending on the algorithms that they structure in writing. Offers a method of testing knowledge using the Pulat method by generating numeric input parameters, the tasks of which are not stored in advance in any databases, text files and other resources. Usually does not depend on any database. The computer program was created using the Pulat method, which generates tasks each time by the computer program itself and is reflected in the work options. The authors share their experience in creating such computer programs that link the generation of input parameters of control tasks with many other educational functions, form interdisciplinary and intra-subject connections. The main programming language is the C++ Builder programming language, used from the RAD Studio 10.2 package. The application is built into visual mode.

Keywords: verification, knowledge verification, methodology, computer program, generation of input parameters, computer science, algorithm, algorithmization, flowchart, students, childrens, independence.

Дар бораи муаллифон

*Назаров Аҳтам Пулатович
Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти
кафедраи технологияи информатсионӣ
ва коммуникатсионӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: ahtam_69@mail.ru*

*Неъматов Голиб Нуралиевич
Номзади илмҳои техникӣ, дотсенти
кафедраи технологияи информатсионӣ
ва коммуникатсионӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: n.golib@mail.ru*

*Умедҷони Хайруллои Гафурӣ
Ассистенти кафедраи технологияи
информатсионӣ ва коммуникатсионӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: umedjonikhairullo@gmail.com*

Об авторax

*Назаров Ахтам Пулатович
Кандидат педагогических наук, доцент
кафедры информационных и
коммуникационных технологий
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: ahtam_69@mail.ru*

*Неъматов Голиб Нуралиевич
Кандидат технических наук, доцент
кафедры информационных и
коммуникационных технологий
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: n.golib@mail.ru*

*Умедҷони Хайруллои Гафурӣ
Ассистент кафедраи информатсионных и
коммуникационных технологий
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: umedjonikhairullo@gmail.com*

About the authors

*Nazarov Ahtam Pulotovich
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate
Professor of the Chair of information and
communication technologies
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: ahtam_69@mail.ru*

*Nematov Golib Nuralievich
Candidate of Technical Sciences, Associate
Professor of the Department of
Information and Communication Technologies
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: n.golib@mail.ru*

*Umedjoni Khairulloi Gafuri
Assistant of the Department of Information and
Communication Technologies
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: umedjonikhairullo@gmail.com*

МЕТОДИКАИ ОМУЌИШИ МАВЗУИ «КОРИ МЕХАНИКЌ» ДАР СИНФИ Х

Раҷабов У. Х., Умаров У. С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ, педагогӣ, психологӣ ва таҷрибаи кори омӯзгорони физикаи як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ ошкор сохт, ки доир ба методикаи омӯзиши мавзуи «Кори механикӣ» дар синфи Х олимони Резников Л.И. [7], Турышев И.К. [9], Умаров У.С. [11], Усова А.В., Тулкибаева Н.Н. [13] Эвенчик Э.Е. [14] ва дигарон тадқиқот бурда, мақолаву дастурҳои методӣ нашр кардаанд, ки ҳама ба забони русӣ мебошанд.

Гуфтаи ҷои аст, ки то ба ҳол доир ба методикаи омӯзиши мавзуи «Кори механикӣ» зимни омӯзиши физика дар синфи Х ягон дастури методии муқаммале ба забони тоҷикӣ вуҷуд надорад. Аз ин лиҳоз, мо тасмим гирифтаем, ки доир ба мушкилоти мавҷуда ба омӯзгорон тавсияҳои методӣ пешниҳод намоем.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки омӯзиши мавзуи «Кори механикӣ» (синфи Х) фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул дода, баҳри рушди қобилияти эҷодиву тафаккури мантиқиву физикии эшон, татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал кӯмак мерасонад.

Омӯзиши мавзуи «Кори механикӣ» барои амиқу устувор аз худ кардани мавзӯҳои «Кори қувваи вазнинӣ», «Кори қувваи чандирӣ» ва «Кори қувваи соиш» хеле муҳим мебошад.

Дар барномаи нави таълими физика [1] омӯзиши мавзуи «Кори механикӣ» дар ҳаҷми 3 соат пешбинӣ шудааст, аммо дар китобҳои дарсии солҳои охир нашршуда [5, 6] барои омӯзиши мавзуи мазкур таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда нашудааст.

Ташаккули мафҳуми кори механикӣ. Хонандагон бо мафҳуми кори механикӣ дар синфи VII шинос мешаванд, аммо дар зинаи аввали омӯзиши физика танҳо як ҳолати хусусии қор, яъне ҳангоми мувофиқ омадани самти қувва ва ҷойивазкунӣ баррасӣ карда мешавад. Дар ин маврид барои ҳисоб кардани кори механикӣ аз формулаи $A = \vec{F} \cdot \vec{s}$ истифода карда мешавад, ки дар он хусусияти вектори бузургҳои \vec{F} ва \vec{s} аслан зухур намеёбад.

Ҳангоми ба ташаккулдиҳии минбаъдаи мафҳуми кори механикӣ дар синфи Х шуруъ кардан, пеш аз ҳама фарқи байни мазмуни истилоҳи «қор»-ро дар ҳаёти ҳамаҷуза ва механика хотиррасон кардан лозим аст.

Дар ин ҷо аз меҳнати фикрӣ (оҳангсоз мусиқӣ меофарад, нависанда китоб менависад ва ғ.), инчунин меҳнати ҷисмонӣ, ки дар онҳо кӯчиш ё таъсири қувва вуҷуд надорад (қоргар борро бе ҳаракат нигоҳ медорад, ҷисм аз рӯи инерсия ҳаракат мекунад ва ғ.) мисолҳо овардан бамаврид аст. Дар ҳамаи ин ҳолатҳо, мувофиқи фаҳмиши илмӣ ин истилоҳ қор иҷро намешавад.

Дар баробари ин, маънои бештар саҳеҳи мафҳуми қорро дар механика, ки бо таъсири қувва ва кӯчиши ҷисм алоқаманд аст, қайд кардан бамаврид мебошад.

Барои асоснок кардани ба мақсад мувофиқ будани чунин фаҳмиши қор дар механика, ин гуна мисолҳо овардан мумкин аст. Барои он ки дар заводи фабрикаҳо дастгоҳҳои гуногун қор кунанд, қисмҳои алоҳидаи ин дастгоҳҳо бояд ҳаракат намоянд: теги бурандаи дастгоҳи челонгарӣ нисбат ба синҷаи он ҳаракат карда, параҳоро аз маснуоти қоркардшаванда ҷудо мекунад; дар дастгоҳи пармакунӣ, парма гардиш намуда, ба дохили металл ё ҷӯб ворид мегардад ва ғайра.

Ҳаракати парма, арра ва дигар қисмҳои қорӣ дастгоҳҳо аз рӯи инерсия ба амал омада наметавонанд, зеро онҳо ба муқовимати маснуоти қоркардшаванда ва навҳои гуногуни соиш дучор мешаванд. Ин муқовиматҳо суръати қисмҳои ҳаракаткунандаро коҳиш медиҳанд.

Барои он ки арра, парма ва дигар қисмҳои қорӣ дастгоҳҳо (асбобҳо) муддати тӯлонӣ кӯчиш карда тавонанд, сарфи назар аз мавҷуд будани муқовимат, ба онҳо қувваи гузоштан лозим аст, ки ақаллан қувваи муқовиматро ба мувозинат орад. Агар қисми

кори дастгоҳ бошито ба ҳаракат кунад, он гоҳ қувваи ба он гузошташуда бояд аз қувваи муқовимат калон бошад. Аз ин мисолҳо бармеояд, ки кори механикӣ мавриде иҷро мешавад, ки агар ба қисми кӯчишкунанда қувваи муайян таъсир намояд.

Аз ин нуқтаи назар, кори механикӣ дар мисоли кори муҳаррике фаҳмидан мумкин аст, ки ҳаракати қисми ба он қувваҳои муқовимат таъсиркунандаро (масалан, муҳаррики бо ҳаракат дарорандаи қисмҳои дастгоҳҳо, олоти коркарди хок ва ғ.) таъмин намояд. Нақши муҳаррикро албатта, одам низ иҷро карда метавонад.

Инчунин, кори механикӣ дар ҳолате иҷро мешавад, ки қисм ҳангоми кӯчиши худ ба муқовимат дучор нашавад, аммо дар ин маврид қисм бо шито ба ҳаракат мекунад.

Пас аз аниқ кардани мазмуни мафҳуми кор дар механика ва муқаррар намудани аломатҳои кифоягӣ ва зарурии кори механикӣ (таъсири қувва ва кӯчиши нуқтаи ба он гузошташуда) ба ёд овардани доимияти ҳосили зарби Fs ҳангоми табдилёбиҳои қувва ва кӯчиш дар мисоли механизмҳои, ки ба хонандагон маълуманд, мувофиқи мақсад мебошад. Ин ба мақсад мувофиқ будани ифодаи корро тавассути бузургиҳои қувва ва кӯчиш бештар боварибахш мегардонад. Механизмҳои қувваҳо ва кӯчишро чунон тағйир медиҳанд, ки ҳосили зарби қувва ва кӯчиш бетағйир мемонад. Ин бузургиро бо ёрии ягон механизм тағйир додан имконнопазир аст. Он ҳамчун ченаки кор қабул шудааст.

Барои минбаъд ташаккул додани мафҳуми кори механикӣ, ки хонандагон дар синфи VII азхуд карда буданд, ба онҳо хотиррасон кардан лозим аст, ки қувва ва кӯчиш бузургиҳои векторӣ мебошанд ва аз ин рӯ, кор ба ҳосили зарби ду бузургии векторӣ ифода карда мешавад:

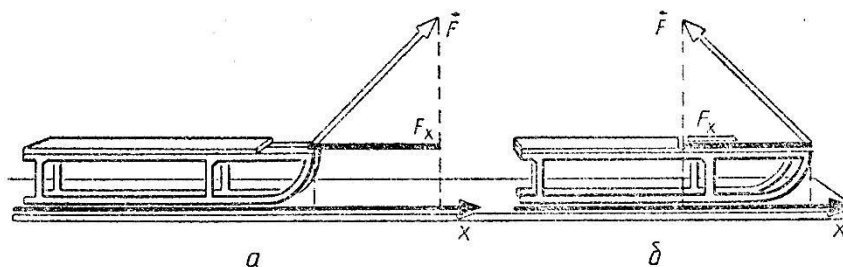
$$A = \vec{F} \cdot \vec{s}$$

Аз курси геометрияи синфи VIII хонандагон аллакай медонанд, ки ҳосили зарби бузургиҳои векторӣ бузургии скалярӣ мебошад.

Ин ҷо масъала чунин аст: нишон додан лозим аст, ки кор ба бузургии скалярии ҳосили зарби векторҳо баробар аст. Барои ин, фаҳмонидан лозим аст, ки танҳо қувваи ба самти кӯчиш таъсиркунанда кор иҷро мекунад. Агар қувва ба кӯчиш перпендикуляр бошад, кори ин қувва ба сифр баробар мешавад, зеро таҳти таъсири он қисм кӯчиш намекунад. Агар қувва нисбат ба кӯчиш (расми 1, а, б) таҳти кунҷи тез ё кунд нигаронида шуда бошад, он гоҳ формулаи кори механикӣ бояд дар ин шакл навишта шавад:

$$A = Fscos\alpha \quad (1)$$

ки дар он F ва s модулиҳои векторҳои мувофиқ ва α -кунҷи байни векторҳои қувва ва кӯчиш мебошанд.

Расми 1

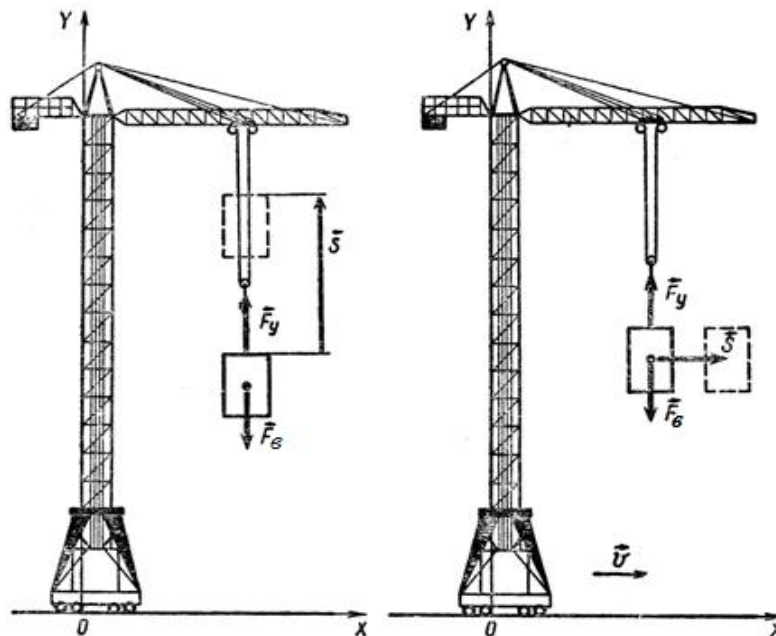
Чунин ҳосили зарби ду вектор, ки ба ҳосили зарби модулиҳои онҳо ва косинуси кунҷи байнашон баробар аст, мувофиқи таърифи ҳосили зарби скалярии ин векторҳо ҳисобида мешавад.

Бо истифода аз формулаи (1) нишон дода мешавад, ки кори механикӣ мусбат (α -кунҷи тез), манфӣ (α -кунҷи кунд) ва ба сифр (кунҷи $\alpha = 90^\circ$) баробар буда метавонад.

Ин формула одатан ҳолатеро низ таҷассум намояд, ки дар синфи VII муоина шуда буд (самти таъсири қувва ба самти кӯчиш мувофиқат мекунад).

Мисоли иҷрои кори мусбӣ ва манфӣ боло бардоштани қисме, ки дар симтаноби крани борбардор овозон аст, буда метавонад (расми 2). Дар ин ҳолат кори қувваи чандирии симтаноб мусбат аст, зеро қувваи чандирӣ ва кӯчиши қисм ба як самт нигаронида шудаанд ($\alpha = 0^\circ$) ва кори қувваи вазнинӣ манфӣ аст, зеро қувваи вазнинӣ ба муқобили самти кӯчиш ($\alpha = 180^\circ$) равона шудааст.

Вақте ки крани борбардор борро ба самти уфуқӣ мекӯҷонад (расми 3) кори ҳам қувваи вазнинию ҳам чандирӣ ба сифр баробар мешавад. Ҳардуи ин қувваҳо ба ҳаракати ҷисм дар самти уфуқӣ таъсир намерасонанд.

Расми 2

Расми 3

Ҳангоми мавҷуд набудани қуввае, ки ба ҷисм таъсир мерасонад, яъне мавриди аз рӯи инерсия ҳаракат кардани ҷисм низ қор ба сифр баробар мешавад. Қори умумии ҳамаи қувваҳои ба ҷисм таъсиркунанда низ ба сифр баробар буда метавонад, агар суммаи геометрии онҳо ба сифр баробар бошад (қувваҳо ҳамдигарро мувозинат мекунанд). Масалан, ҳангоми мунтазам боло бардоштани бор тавассути симтаноб қори мусбати қувваи чандирӣ аз ҷиҳати қимати мутлақ ба қори манфии қувваи вазнинӣ баробар аст ва суммаи алгебравии қори ин қувваҳо ба сифр баробар мешавад.

Дар ҳолате ки қувваҳо ҳамдигарро мувозинат намеkunанд, қори иҷрокардаи қувваи натиҷавӣ ба суммаи алгебравии қори ин қувваҳо баробар мешавад.

Ба хонандагон воҳиди қорро, ки ба онҳо аз синфи ҳафтум маълум аст, бояд хотиррасон кард: $1 \text{ Ч} = 1 \text{ Н} \cdot 1 \text{ м}$.

Барои амиқтар азҳуд кардани формулаи қори қувва ҳал кардани якчанд масъалаҳои на он қадар мушқил, ки дар онҳо қор мусбат, манфӣ ё ба сифр баробар буданаш имконпазир аст, мувофиқи мақсад мебошад. Ба ғайр аз масъалаҳои китоби дарсӣ, ки барои фаро гирифтани ҳамаи навъҳои қор қифоя нестанд, ҳал кардани масъалаҳои зеринро тавсия медиҳем.

Ба хонандагон тавсия дода мешавад, ки зимни ҳал кардани масъалаҳои пешниҳодшуда аз алгоритми ҳалли масъалаҳои истифода намоянд, зеро татбиқи алгоритм дар ҳалли масъалаҳои иҷроӣ пайдарпайии онҳоро таъмин менамояд. Ин нуқта дар мақолаи муҳаққиқон Умаров У.С. ва Раҷабов У.Х. [12] чунин дарҷ гардидааст: «Алгоритм ҳамчун маҷмуи муқаррароти таҳризишудае мебошад, ки иҷроӣ пайдарпайии он ба ҳал кардани ягон масъалаи мушаххас имконият фароҳам меорад» [12, с. 122].

1. Аробаро тавассути ресмон бо қувваи 150 Н аз рӯи релсҳо мекашанд. Дар ин маврид ресмон нисбат ба уфуқ қунҷи 30° -ро ташкил медиҳад. Қори иҷрокардаи қувваро, ҳангоми ба 200 метр кӯчиш кардани ароба, ҳисоб кунед.

2. Снаряд аз зиреҳи ғафсиаш 10 мм мегузарад. Қувваи муқовимате, ки зиреҳ ба снаряд таъсир мерасонад, 80 кН аст. Қори ин қувваро муайян кунед.

3. Радифи маснӯи Замин дар мадор бо суръати доимӣ ҳаракат мекунад, ки онро доира ҳисоб қардан мумкин аст. Фаҳмонед, ки чаро қори қувваи ҷозибаи ба радиф таъсиркунанда ба сифр баробар аст?

4. Мошине, ки ҳаракати мунтазам мекунад, ядак (притсеп)-ро кашада, ба он бо қувваи 500 Н таъсир мерасонад. Қори иҷрокардаи ин қувва ва қори қувваи соиши ба

ядак таъсиркунандаро дар роҳи 2 км муайян кунед. Кори умумии ин қувваҳо дар ҳамин китъаи роҳ чӣ қадар аст?

Нисбияти мафҳуми кор. Ғояи нисбияти ҳаракатро ташаккул дода, диққати хонандагонро ба он ҷалб кардан лозим аст, ки кор ҳам бузургии нисбӣ мебошад. Ин аз он бармеояд, ки қувва нисбат ба ҳамаи системаҳои сарҳисоби инерсиали инварианти аст ва кӯчиш аз интихоби системаи сарҳисоб вобаста мебошад. Агар, масалан, дар поезди мунтазам ҳаракаткунанда мусофир нӯги пружинаи дарозро беҳаракат нигоҳ дорад, он гоҳ нисбат ба вагон кӯчиши нуқтаи гузориши қувваи чандирӣ ба сифр баробар мешавад. Аз ин рӯ, кори ин қувва низ дар системаи сарҳисоби ба поезд алоқаманд ба сифр баробар аст. Нисбат ба замин бошад, кӯчиши нуқтаи гузориши қувваи чандирӣ ба сифр баробар намешавад ва кори ин қувва низ ба сифр баробар нест. Дар бораи кори пружинаҳои буферӣ, ки тавассути онҳо локомотив вагонҳои поездро тела медиҳад, ҳаминро гуфтан мумкин аст. Нисбат ба поезд қувваи чандирии ин пружинаҳо кор иҷро намекунад, аммо нисбат ба замин кор ба сифр баробар нест.

Барои он ки хонандагон нисбияти мафҳуми корро амиқтар азхуд намоянд, масъалаҳои марбут ба мавзӯро ҳал кардан мувофиқи мақсад мебошад.

Масъалаи 1. Заврақрон хеле саъйу кӯшиш кунад ҳам, заврақро нисбат ба соҳил ба муқобили маҷрои об ба ҳаракат дароварда наметавонад. Дар ин маврид оё заврақрон кор иҷро мекунад?

Ҳал. Нисбат ба системаи сарҳисоби ба об алоқаманд, кор иҷро мешавад, чунки заврақ нисбат ба об кӯчиш мекунад. Нисбат ба замин бошад, заврақ кӯчиш намекунад ва кор иҷро намешавад.

Масъалаи 2. Киштии боркаш нисбат ба соҳил бо суръати $v_1 = 36$ км/с ҳаракат мекунад. Маллоҳ аз рӯи саҳни киштӣ аробаро бо суръати $v_2 = 2$ м/с ба самти аз сари киштӣ ба тарафи муқобили он (думи киштӣ) мунтазам мекуҷонад. Дар тӯли 0,5 дақиқа қуввае, ки ба ароба таъсир мекунад, нисбат ба киштии боркаш чӣ қадар кор иҷро мекунад? Нисбат ба соҳил-чӣ? Қуввае, ки бо он аробаро мекашанд ба 50 Н баробар аст ва он чун кӯчиши ароба нисбат ба киштии боркаш ба ҳамон тараф равона аст.

Ҳал. Модули кӯчиши s_2 аробаро нисбат ба киштии боркаш ва кӯчиши s_1 аробаро нисбат ба соҳил (тири X -ро аз рӯи самти ҳаракати киштии боркаш равона мекунем) меёбем:

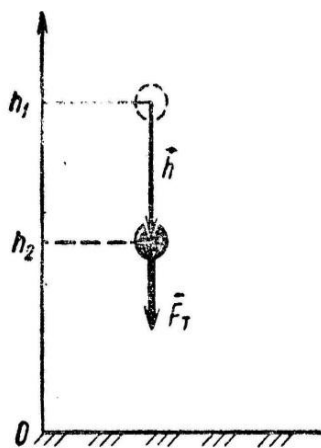
$$s_2 = v_2 t = 60 \text{ м}, s_1 = (v_1 - v_2) t = 240 \text{ м}.$$

Азбаски қуввае, ки ба ароба таъсир мекунад ва кӯчиши ароба нисбат ба киштии боркаш ба ҳамон як тараф ($\cos\alpha = 1$) равонанд, он гоҳ дар системаи сарҳисоби ба киштии боркаш алоқаманд $A_2 = F s_2 = 3000$ Ҷ мешавад.

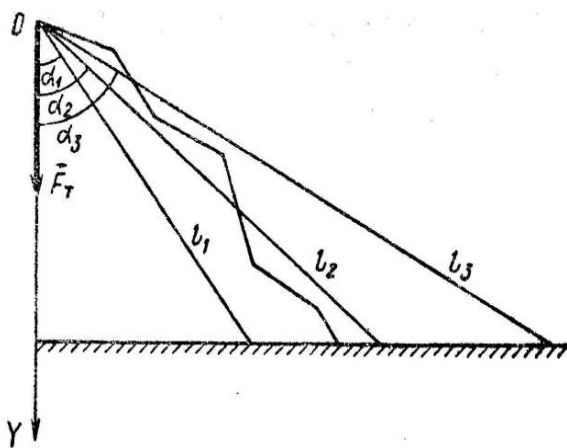
Нисбат ба соҳил қувва ба самти муқобили кӯчиш ($\cos\alpha = -1$) равона аст ва кор дар системаи сарҳисоби ба замин алоқаманд аллақай манфӣ мешавад, яъне:

$$A_1 = F s_1 = -12000 \text{ Ҷ}.$$

Кори қувваи вазнинӣ. Ҳангоми омӯзиши кори қувваи вазнинӣ пеш аз ҳама қайд мекунам, ки қувваи вазнинӣ ва кӯчиш зимни афтиши озоди ҷисм ба ҳамон як тараф самт

Расми 4

Расми 5

доранд, бинобар ин $\cos\alpha = 1$ аст. Дар ин маврид кори қувваи вазнинӣ ба ҳосили зарби модули қувваи вазнинӣ ва кӯчиш (расми 4) баробар аст:

$$A = mg|h_2 - h_1| \text{ ё } A = mg(h_1 - h_2) = mgh,$$

ки дар ин чо $h = |h_2 - h_1| = h_1 - h_2$ – модули кӯчиш мебошад.

Сипас, нишон додан лозим аст, ки кори қувваи вазнинӣ ҳангоми кӯчиши ҷисм аз як сатҳ ба сатҳи дигар аз интиҳоби траектория вобаста нест.

Барои ин, кори қувваи вазниниро ҳангоми аз рӯи ҳамвории моил ва аз рӯи дилхоҳ траектория кӯчиш кардани ҷисм муоина мекунанд, ки онро ҳамчун суммаи китъаҳои хурди ростхатта тасаввур кардан мумкин аст (расми 5).

Ҳамин тавр, ба хонандагон мефаҳмонанд, ки кори қувваи вазнинӣ аз дарозӣ ва шакли роҳи тайкардаи ҷисм вобаста набуда, ҳамеша ба ҳосили зарби қувваи вазнинӣ ва фарқи координатаҳои амудии мавқеъҳои ибтидоӣ ва интиҳоеи ҷисм баробар аст.

Барои ҳарчи хубтар азхудкунии ин маводи таълимӣ ҳал кардани як қатор масъалаҳо доир ба ҳисоб кардани кори қувваи вазнинӣ аз рӯи формулаи $A = mg$ тавсия карда мешавад. Ҳангоми ҳалли ин масъалаҳо хонандагон донишҳои зимни омӯзиши мавзӯҳои қаблии механика азхудкардашонро низ татбиқ мекунанд. Намунаи чунин масъалаҳоро пешниҳод менамоем:

1. Вазишгар гулӯлаи оҳанини массааш 2 кг-ро нисбат ба уфуқ таҳти ягон кунҷ мепартояд. Гулӯла дар баландии 2 м (аз сатҳи замин) аз дасти варзишгар қанда мешавад. Кори қувваи вазниниро дар тӯли ҳаракати гулӯла то ба замин афтиданаҳ ҳисоб кунед.

2. Ҷисми массааш 3 кг дар тӯли 5 с озодона меафтад. Кори қувваи вазниниро муайян кунед.

3. Бори массааш 100 кг-ро аз рӯи ҳамвории моили дарозиаҳ 3 м қашида боло мебароранд, ки нисбат ба уфуқ кунҷи 30° -ро ташкил медиҳад. Кори қувваи вазниниро ҳангоми боло бардоштани бор муайян кунед.

4. Бори массааш 100 кг-ро тавассути симтаноб бо шитоби 2 м/с^2 боло мебардоранд. Қоре, ки дар муддати 2 сония қувваи ба симтаноб таъсиркунанда иҷро мекунад, ёфта шавад, агар суръати ибтидоии бор ба сифр баробар бошад. Ҳангоми болобардорӣ қувваи вазнинӣ чӣ гуна қор иҷро мекунад?

Ҳалли масъалаи охиронро муоина менамоем:

Ҳал.

Системаи координатаро ба замин алоқаманд мекунем (расми 6). Кори қувваеро, ки бо он симтаноб ба бор таъсир мекунанд, аз рӯи формулаи $A_1 = F\cos\alpha$ муайян менамоем.

Дода шудааст:

$$m = 100 \text{ кг}$$

$$a = 2 \text{ м/с}^2$$

$$t = 2 \text{ с}$$

$$A_1 = ?$$

$$A_2 = ?$$

Барои бор муодилаи қонуни дуҷуми Нютонро навишта, бузургихое, ки ба муодила дохил мешаванд, тавассути модули векторҳо ифода намуда, қувваро ёфтани мумкин аст:

$$ma = F - mg.$$

Дар ин чо

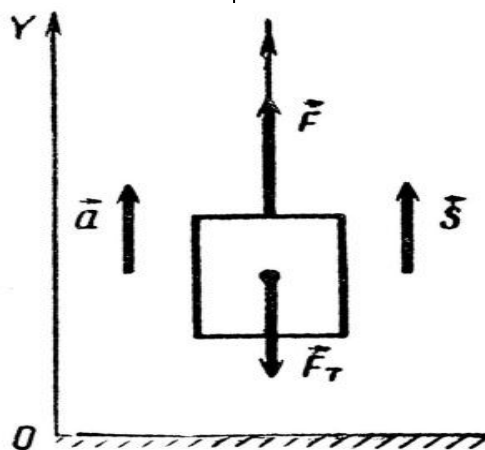
$$F = m(a + g) \text{ мебошад.}$$

Модули кӯчиш ҳангоми $\vartheta_0 = 0$ будан, бо формулаи

$$s = \frac{at^2}{2}$$

ифода меёбад.

Азбаски кӯчиш \vec{s} ва қувва \vec{F} ба як самт равонанд, он гоҳ $\cos\alpha = 1$ ва қор чунин ҳисоб карда мешавад:

Расми 6

$$A_1 = m(a + g) \frac{at^2}{2} \approx 4800 \text{ Ҷ.}$$

Акнун кори қувваи вазниниро ҳисоб мекунем. Кори ин қувва манфӣ аст, чунки самти қувваи вазнинӣ муқобили кӯчиш ($\alpha = 180^\circ$ ва $\cos\alpha = -1$) равона шудааст.

$$A_2 = F_B \cos\alpha = -mg \frac{at^2}{2} \approx -4800 \text{ Ҷ.}$$

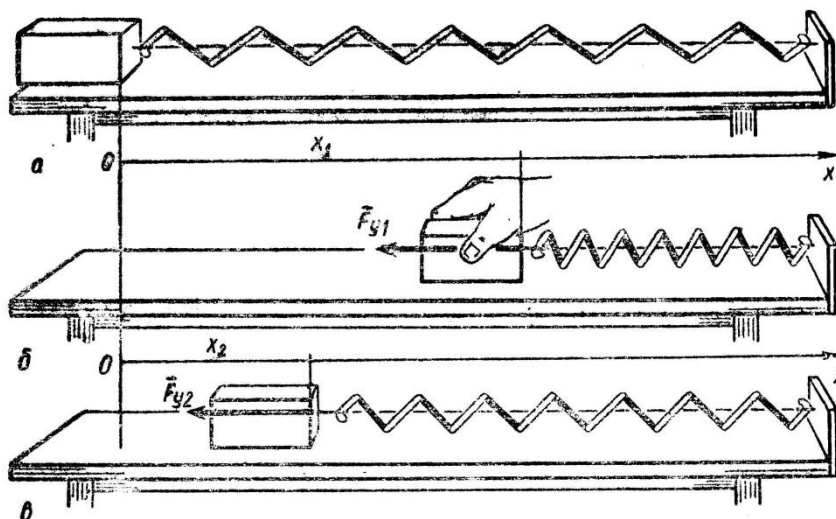
Кори қувваи чандирӣ. Формулаи кори қувваи чандирӣ дар китоби дарсӣ тавассути мисоли коре, ки пружинаи деформатсияшуда зимни гузариш ба ҳолати деформатсиянашуда иҷро мекунанд, ҳосил карда шудааст (расми 7). Бо мақсади содатар кардан, ибтидои координатаро бо нуғи озоди пружини деформатсиянашуда мувофиқ мекунанд. Он гоҳ, модули кӯчиш ба қимати мутлақи фарқи координатаҳо баробар мешавад, яъне: $s = |x_2 - x_1| = x_1 - x_2$.

Дар тафовут аз қувваи вазнинӣ, ки дар баландии начандон калон аз сатҳи Замин доимӣ ҳисобидан мумкин аст, қувваи чандирӣ – бузургии тағйирёбанда мебошад ва бо тағйирёбии координата тадричан тағйир меёбад. Бинобар ин, ҳангоми ҳисоб кардани кори қувваи чандирӣ қимати миёнаи қувваро интиҳоб кардан лозим меояд, ки дар ҳолати мазкур (қувваи чандирӣ – функцияи хаттии деформатсия аст) ба миёнаи арифметикии қимати ибтидоӣ ва интиҳои ин қувва баробар аст.

Ҳангоми ҳисобкуниҳо қимати миёнаи модули қувваи чандириро дар ҳолатҳои ибтидоӣю интиҳой чунин менависанд:

$$F_{y1} = kx_1, F_{y2} = kx_2 \text{ ва } F_{y.m} = k \frac{x_1 + x_2}{2}.$$

Ин навишт ба шарте мувофиқат мекунанд, ки агар *ибтидои координата* ба нуғи охири пружинаи наёзида ба ҳамдигар мувофиқ оянд. Он гоҳ, дар ҳақиқат

Расми 7

координатаи охири пружина x_1 ба деформатсияаш ($x_1 = \Delta l_1$) баробар аст. Ин шакли навишти формула барои модули қувваи чандирӣ (дар ҳолати умумӣ ба шакли зайл $F = k|\Delta l|$ навишта мешавад) дарки минбаъдаи формулаи кори қувваи чандириро осон мегардонад.

Охирин дар китоби дарсӣ ба намуди $A = \frac{k}{2}(x_1^2 - x_2^2)$ ва дар шакли ғайриумумӣ бошад, ба шакли

$$A = \frac{k}{2} |(\Delta l_1)^2 - (\Delta l_2)^2| \text{ дода шудааст.}$$

Чунин содакунӣ зимни ҳосилкунии ин формула дар синфи X қомилан асоснок аст, вале фаромӯш кардан лозим нест (аз ҷумла ба хонандагон ҳангоми ҳал кардани масъалаҳо хотиррасон бояд намуд), ки x_1 ва x_2 – ин тағйирёбии координата (яъне, дарозшавӣ ё фишурдашавӣ) буда, дар ҳолати умумӣ қимати координата на ҳамеша бо қимати деформатсия мувофиқ меояд.

Ҳатоҳои асосии хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳо доир ба ҳисоб кардани кори қувваи чандирӣ маҳз аз нокифоя фаҳмидани мазмуни бузургиҳои x_1 ва x_2 дар формулаҳои фавқуззикр мебошад.

Намунаи ҳатоҳои маъмулро меорем, ки хонандагон ҳангоми ҳал кардани ҳатто масъалаи одии зерин содир мекунанд:

Ба пружинаи дарозии дар ҳолати муқаррарӣ (деформатсияшуда) 0,2 м бори массааш 30 кг овехтанд. Сахтии пружина 10 000 Н/м мебошад. Дарозии пружинаи деформатсияшударо муайян кунед. Ҳангоми дарозшавии пружина қувваи чандирӣ чӣ қадар кор иҷро кардааст?

Масъаларо ҳал карда хонандагон ба саволи яқум дуруст ҷавоб медиҳанд. Онҳо дарозии пружинаро аз рӯи қонуни Гук ҳисоб намуда, дарозии пружинаи деформатсияшударо меёбанд, аммо сипас, кори қувваи чандирро аз рӯи формулаи $A = \frac{k}{2}(x_1^2 - x_2^2)$ муайян карда, онҳо ба ҷойи x_1 на дарозшавии ибтидоӣ (Δx_1), балки қимати ибтидоии дарозии пружинаро мегузоранд, ки дар ҳолати мазкур ба сифр баробар аст ва ба ҷойи x_2 – на дарозшавии пружина (Δx_2), балки тамоми дарозии пружинаи деформатсияшударо мегузоранд.

Дар машқи 31-и китоби дарсии [4, с. 194] масъалаи 2 оварда шудааст, ки зимни ҳал кардани он низ барои пешакӣ огоҳ намудани хатоҳои эҳтимолӣ дар фаҳмиши формулаҳои нишондодашуда диққати хонандагонро ба аҳамияти бузургӣ, ки дар формулаи қонуни Гук ва кори қувваи чандирӣ дохил мешаванд, ҷалб намудан мумкин аст.

Бо хонандагон муҳокима намудани масъалаи дуруст гузоштани аломати кори қувваи чандирӣ ҳангоми дарозшавию фишурдашавии пружина мувофиқи матлаб аст. Корро аз рӯи формулаи $A = \frac{k}{2}(x_1^2 - x_2^2)$ ҳисоб карда, мо қимати манфии корро ҳосил мекунем ($x_1 < x_2$ ё $x_1 = 0$), ки албатта ба формулаи умумии кор $A = F \cos \alpha$ ҳангоми $\cos \alpha = -1$ мувофиқат мекунад. Ҳангоми деформатсияи фишурдашавӣ кори қувваи чандирӣ низ қимати манфӣ дорад.

Пас аз ҳал кардани ду-се масъалаи нисбатан сода (машқӣ), ки дар шарти онҳо сахтии пружина ва координата дода шудаанд, ба хонандагон пешниҳод намудани масъалаҳои, ки ин бузургӣҳо дар намуди графикӣ, озмоишӣ ё ҳисобӣ меёбанд, мувофиқи мақсад аст. Намунаи чунин масъалаҳои пешниҳод менамоем:

1. Таҳти таъсири қувваи 5 Н пружина ба 2 см дароз шуд. Ҳангоми ба 5 см дарозшавии ин пружина, қувваи беруна чӣ қадар кор иҷро мекунад?

2. Барои то тақсимои максималӣ дарозшавии пружинаи динамометри лабораторӣ чӣ қадар кор иҷро кардан лозим аст?

3. Пружинаи таппончаи бозичаи кӯдакона пеш аз парондан ба 4 см ёзонида шуда буд. Сахтии ин пружина 100 Н/м мебошад. Ҳангоми аз таппонча «тир» паронидан, қувваи чандирӣ чӣ қадар кор иҷро мекунад?

4. Тепловоз ба қатори вагонҳо наздик шуда, онро ба тела додан оғоз мекунад. Дар ин маврид ҳар яке аз ду пружинаи буфери тепловоз ба 5 см фишурда мешаванд. Кори қувваҳои чандирии ду пружинаи буфериро ҳисоб кунед. Сахтии ҳар як пружина ба 10000 Н/м баробар аст.

5. Ҳамон локомотив поездро мунтазам тела дода, ба 2 км мекӯчонад. Дар ин маврид пружинаҳои буферӣ ба 4 см фишурда мешаванд. Кори қувваҳои чандирии пружинаро нисбат ба поезд ва нисбат ба замин муайян кунед.

Кори қувваи соиш. Чӣ тавре ки маълум аст, кори қувваи соиши ғелиш манфӣ мебошад:

$$\Delta A = F_c \Delta s \cos 180^\circ = -F_c \Delta s.$$

Ҳосили ҷамъи қорҳои элементарии қувваи соиш ба формулаи кори пурраи ин қувва меорад:

$$A = -F_c l$$

ки дар ин ҷо l – дарозии роҳи тайкардаи ҷисм мебошад.

Барои асосноккунии ин формула ҳалли масъалаи зеринро муоина менамоем.

Агар ҷисм аз рӯи хати ростии АВ ба як самт ҳаракат карда (расми 8), сипас аз рӯи ҳамин хати рост ақиб баргардад, он гоҳ кӯчиши он ба сифр баробар мешавад, аммо кори қувваи соиш ба сифр баробар нест.

Дар ҳақиқат, кор зимни ҳаракати ҷисм аз нуқтаи А ба нуқтаи В ба

$$A_1 = F_c s_1 \cos 180^\circ = -F_c s_1 \text{ баробар аст.}$$

Кор ҳангоми ҳаракати ҷисм аз нуқтаи В ба нуқтаи А ба

$$A_2 = F_c s_2 \cos 180^\circ = -F_c s_2 \text{ баробар аст.}$$

Кори пурраи қувваи соиш ҳангоми дар самти аз нуқтаи А ба нуқтаи В ва баръакс кӯчидан ба суммаи қорҳои A_1 ва A_2 баробар аст:

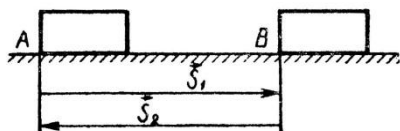
$$A = A_1 + A_2 = F_c(s_1 + s_2).$$

Модулҳои кўчишҳои s_1 ва s_2 дар ҳарду ҳолат якхела буда, суммаи онҳо бошад, ба дарозии роҳи тайкардаи ҷисм l баробар аст.

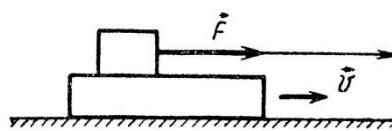
Бинобар ин, барои кори пурраи қувваи соиш чунин навиштан мумкин аст:

$$A = -F_c l$$

Кори қувваи соиши ғелиш дар системаи сарҳисоби ба сатҳе, ки нисбат ба он ҷисми мазкур мекўчад, алоқамандбуда, манфӣ мебошад. Боз ҳолати дигар низ мавҷуд аст: як ғўлачўб аз болои сатҳи ғўлачўби дигар, ки он дар навбати худ ба ҳамон тараф бо таъсири қувваи соиши байни ин ҷисмҳо, мекўчад (расми 9). Дар ин ҳолат, нисбат ба замин кўчиши ғўлачўби поёнӣ ва қувваи соише, ки ба он аз тарафи ғўлачўби болоӣ таъсир мекунад, самти якхела доранд. Бинобар ин, кори ин қувваи соиш мусбат аст, лекин дар системаи сарҳисобе, ки ба ҷисми болоӣ алоқаманд аст, кори ҳамин қувваи соиш манфӣ мебошад.

Расми 8

Расми 9

Пас аз ин ҳал кардани масъалаҳои зеринро тавсия кардан мумкин аст:

Масъалаи 1. Автомобил пас аз хомўшкунии муҳаррик то истгоҳ 100 м масофаро тай кард. Кори қувваи муковиматро ҳисоб кунед, агар массаи автомобил 0,5 т ва коэффитсиенти муковимат ба 0,025 баробар бошад.

Ҳал.

Кори қувваи соиш аз рўйи формулаи $A = -F_c l$ муайян карда мешавад, ки дар ин ҷо $F_c = \mu a$ мебошад. Барои муайян кардани шитоб аз формулаи $v_x^2 - v_{0x}^2 = 2a_x s_x$ истифода мекунем.

СБ
40 м/с
 $1,5 \cdot 10^4$ кг

Масъалаи 2. Кори қувваҳои муковиматро ҳангоми нишастии самолёт ҳисоб кунед, агар он бо суръати 144 км/ст шинаду массааш ба 15 т баробар бошад.

Дода шудааст:

$v_0 = 144$ км/ст	
$m = 15$ т	
$A = ?$	

Азбаски вектори шитоб ба самти муқобили кўчиш равона аст, он гоҳ $s_x = s$ ва $a_x = -a$ мешавад. Бо баҳисобгирии шарти $v_2 = 0$ ҳосил мекунем: $-v_0^2 = -2as$ ва аз ин ҷо $a = \frac{v_0^2}{2s}$ мешавад.

Азбаски дар ҳолати мазкур модули кўчиш ба роҳи тормозхўрӣ ($s = l$) баробар аст, он гоҳ $a = \frac{v_0^2}{2l}$ мешавад. Бинобар ин,

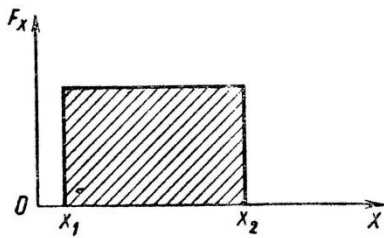
$$A = -F_c l = -mal = -\frac{m v_0^2}{2l} l, A = -\frac{m v_0^2}{2} = -1,2 \cdot 10^7 \text{ Ҷ}$$

мешавад.

Ҳал.

Ба формулаи кори қувваи соиш $A = -F_c l$ ба ҷойи F_c ва роҳи тайкардаи ҷисм l мувофиқан ифодаҳои зеринро мегузорем:

$$F_c = \mu mg \text{ ва } l = \frac{at^2}{2}.$$

$$\frac{t = 10 \text{ c}}{A = ?}$$

Ифодаи охирино чунин ҳосил мекунем:

$$v = v_0 - at \text{ ё } v_0 = at \text{ (азбаски } v = 0 \text{ аст),}$$

$$l = \frac{v_0 + 0}{2} t = \frac{at^2}{2}$$

Он гоҳ

$$A = -\mu mg \frac{at^2}{2}$$

мешавад.

Модули шитоб \vec{a} –ро аз рӯи формулаи қонуни дуёми Нютон ёфтан мумкин аст:

$$a = \frac{F_c}{m} = \frac{\mu mg}{m} = \mu g.$$

Бинобар ин,

$$A = -\mu mg \frac{\mu g t^2}{2} = -\frac{\mu^2 g^2 m t^2}{2} \approx -100 \text{ Ҷ}$$

мешавад.

Барои мустаҳкамкунии маводи омӯхташуда ва мустакилона ҳал кардани масъалаҳо доир ба татбиқи алгоритми ҳалли масъалаҳои мавзӯи «Кори механикӣ» ба хонандагон мутолиаи адабиёти [2, 3, 10, 12, 13] ва аз китоби «Маҷмуи масъалаҳо аз физика» [8, с. 40] ҳал кардани масъалаҳои №№359, 367, 374, 411, 413 тавсия карда мешавад.

Тасвири графикии кор. Зимни омӯзиши мавзӯҳои боби «Асосҳои кинематика» нишон дода шуда буд, ки агар функсия дар фосилаи мазкур аз рӯи қонуни ҳаттӣ тағйир ёбад, он гоҳ қимати миёнаи функсия дар ин фосила ба қимати миёнаи арифметикии он дар охири ҳамин фосила баробар мешавад. Ин усулро ҳангоми ҳисоб кардани кори қувваи чандирӣ низ истифода кардан мумкин аст. Дар ин ҳолат истифода кардани график зарурат надорад. Қимати миёнаи қувваи чандирӣ ба қимати миёнаи арифметикии ин қувва барои ду ҳолати канорӣ қисми деформатсияшуда баробар аст.

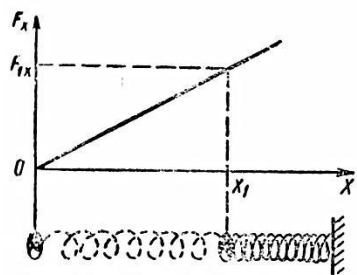
Ҳамзамон, бо тасвири графикии кор шинос намудани хонандагон муфид мебошад, чунки дар як қатор ҳолатҳо, ки онҳо дар мавзӯҳои минбаъда вомехӯранд (кори буғу газ дар изоравандҳо ва ғайра) қувва на аз рӯи қонуни ҳаттӣ тағйир меёбад ва дар ин маврид методи ҳисобкунии кор аз рӯи тасвири графикаш шояд ягона бошад.

Пеш аз ҳама ба хонандагон нишон медиҳанд, ки барои қуввае, ки дар раванди ҳаракати ҷисм тағйир намеёбад, кор миқдоран ба масоҳати росткунҷае баробар аст (расми 10), ки он бо графикии проексияи қувва, порчаи тири абсиса (он ба кӯчиши ҷисм баробар аст) ва ду ординатаҳои графикии қувва, ки ба ибтидо ва интиҳои мавқеи ҷисм мувофиқанд, маҳдуд мебошад.

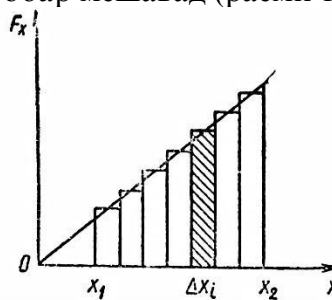
Сипас, ба сохтани графикии қувваи аз рӯи қонуни ҳаттӣ тағйирёбанда мепардозанд, масалан, барои қувваи чандирии пружин ё барои қувваҳои берунае, ки ҳангоми чандиран деформатсия шудани пружина иҷро мешавад. Дар расми 11 графикии вобастагии проексияи қувваҳои берунае, ки ба пружина ҳангоми фишурдашавии он таъсир мекунад, тасвир ёфтааст. Ибтидои координат бо охириҳои озоди пружинаи деформатсиянашуда мувофиқат мекунад.

Ин график бо хати рости нисбат ба тири X таҳти ягон кунҷ воқеъгардида, тасвир карда мешавад. Ба монанди он ки чӣ тавр кӯчиш аз рӯи графикии суръат ҳисоб карда мешуд, барои ҳисоб кардани кор ҳамаи кӯчишҳоро ба порчаҳои хурд чунон тақсим

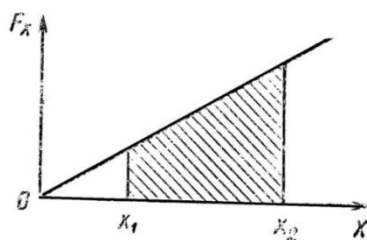
кардан лозим аст, ки дар худудҳои ҳар яктои он тағйирёбии қувваро ба эътибор нагирифтган мумкин бошад. Он гоҳ кори ҷузъӣ ҳангоми кӯчише, ки модулаш Δx_i аст, ададан ба масоҳати росткунҷаи рах-рах кардашуда баробар буда, кори пурра бошад, ададан ба суммаи масоҳатҳои ин росткунҷаҳо баробар мешавад (расми 12).

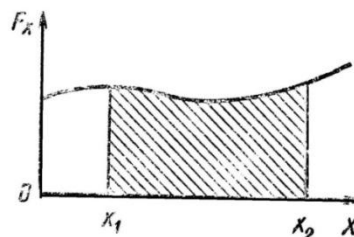
Расми 11

Расми 12

Расми 13

Расми 14

Бо хурд шудани ҷузъҳои кӯчишҳо хати шикаста ба хати рост ва суммаи масоҳатҳои росткунҷаҳо ба масоҳати трапетсия надик шудан мегиранд (расми 13).

Кори қувваи аз рӯи қонуни дилҳо тағйирёбанда тавассути график бо ҳамон метод муайян карда мешавад (расми 14).

Ҳамзамон, хонандагон мефаҳмонанд: кори дилҳо қувваи тағйирёбанда ададан ба масоҳати фигурае баробар аст, ки бо графики қувва, порчаи тири абсисае, ки ба модули кӯчиши ҷисм баробар ва ду ординатаи ба қимати ибтидоию интиҳои қувва мувофиқоянда, маҳдуд мебошад.

Ҳамин тарик, тавассути омӯзиши мавзуи «Кори механикӣ» дар синфи X хонандагон ба шартҳои иҷрошавии кори механикӣ, қиматҳои мусбату манфӣ гирифтган ва ба сифр баробар шудани он маълумот мегиранд, ки ин барои амиқтару устувор фаҳмидани мафҳуми кори механикӣ мусоидат мекунад. Ҳамаи ин ба омӯзиши дурусту амиқи мавод, ташаккулёбии ҷаҳонбинии илмии хонандагон ва рушди тафаккури физикиву мантиқии эшон кӯмак мерасонанд.

Адабиёт

1. Барномаи физика барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Матбуот, 2004. – 48 с.
2. Гутман, В.И. Алгоритмы решения задач по механике в средней школе: Кн. для учителя / В.И. Гутман, В.Н. Моцанский. – М.: Просвещение, 1988. – 95 с.
3. Каменецкий, С.Е. Методика решения задач по физике в средней школе: Кн. для учителя / С.Е. Каменецкий, В.П. Орехов. – 3-е изд. перераб. – М.: Просвещение, 1987. – 274 с.
4. Кикоин, И.К. Физика. Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми мактаби миёна / И.К. Кикоин, А.К. Кикоин. – Душанбе: Маориф, 1988. – 256 с.
5. Маҷидов, Ҳ. Физика. Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Маориф, 2021. – 400 с.
6. Раҳимов, Б. Физика. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 10 / Б. Раҳимов, Т. Шуқуров, П. Раҷабов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 272 с.
7. Резников, Л.И. Методика преподавания физики в средней школе (Механика). Пособие для учителя. / Л.И. Резников, С.Я. Шамаиш, Э.Е. Эвенчик. – М.: «Просвещение», 1974. – 240 с.
8. Рымкевич, А.П. Маҷмуаи масъалаҳои физикӣ / А.П. Рымкевич. – Душанбе: «Маориф», 1989. – 176 с.
9. Турьшиев, И.К. Преподавание физики в 8 классе / И.К. Турьшиев, Ю.И. Лукьянов. – М.: Просвещение, 1977. – 191 с.
10. Умаров, У.С. Практикуми ҳалли масъалаҳои физикӣ / У.С. Умаров, Г.А. Бобониезова, У.Х. Раҷабов. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 110 с.

11. Умаров, У.С. Таълими физика дар синфи X / У.С. Умаров, Г.А. Бобониёзова, А. Сафарали. – Душанбе: ДДОТ, 2015. - 128 с.
12. Умаров, У. С. Татбиқи алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзуи «Қонуни бақои импульс» дар синфи x / У. С. Умаров, У. Х. Раҷабов // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогика и психологии, методика преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2022. – No. 1(11). – P. 122-132. – EDN OUSDFR.
13. Усова, А.В. Практикум по решению физических задач: Учебное пособие для студентов физико-математических факультетов / А.В. Усова, Н.Н. Тулькибаева. – М.: Просвещение, 1992. - 208 с.
14. Эвенчик, Э.Е. Методика преподавания физики в средней школе: Механика. Пособие для учителя / Э.Е. Эвенчик, С.Я. Шамаи, В.А. Орлов. Под ред. Э.Е. Эвенчик. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1986. – 240 с.

МЕТОДИКА И ОМУЗИШИ МАВЗУИ «КОРИ МЕХАНИКӢ» ДАР СИНФИ X

Дар мақолаи мазкур муаллифон аз натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидаашон доир ба методикаи омузиши мавзуи «Кори механикӣ» дар синфи X-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маълумоти муфассал пешниҳод кардаанд. Дар натиҷаи омузиш ва таҳлили адабиёти соҳавӣ ва аз таҷрибаи кори худ муаллифон доир ба методикаи омузиши мавзуи мазкур ба омузгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавсияҳои методии ҷолиб пешниҳод намудаанд. Инчунин, дар натиҷаи таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ, педагогӣ, психологӣ ва таҷрибаи кори омузгорони физикаи як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ ошкор карда шудааст, ки муҳаққикон доир ба қоркарди методикаи омузиши мавзуи «Кори механикӣ» дар синфи X кам таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Доир ба мавзуи мазкур ба забони тоҷикӣ то ҳол умуман ягон маводи методӣ нашр нашудааст. Бинобар ин, ҳамаи гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, муаллифон методикаи омузиши мавзуи «Кори механикӣ»-ро дар синфи X пешниҳод кардаанд. Дар мақола зикр гардидааст, ки тавассути омузиши мавзуи «Кори механикӣ» дар синфи X хонандагон ба шартҳои иҷрошавии кори механикӣ, қиматҳои мусбату манфӣ гирифта ва ба сифр баробар шудани он маълумот мегиранд, ки ин барои амиқтару устувор фаҳмидани мафҳуми кори механикӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, омузиши мавзуи мазкур самти политехникӣ касбинтиҳобкунӣ дошта, хонандагон бевосита дар амал татбиқ намудани қонунҳои омӯхташаванда, робитаи физикаро бо техникаву ҳаёт дарк карда метавонанд. Ҳамаи ин ба омузиши дурусту амиқи мавод, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон ва рушди тафаккури физикӣ мантиқии эшон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: физика, кори механикӣ, масъала, қувва, кӯчиш, кори қувваи вазнинӣ, кори қувваи чандирӣ, кори қувваи соиш.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ «МЕХАНИЧЕСКАЯ РАБОТА» В X КЛАССЕ

В данной статье авторами представлена подробная информация о результатах своих исследований по методике изучения темы «Механическая работа» в X классе средних общеобразовательных учреждений. В результате изучения и анализа отраслевой литературы и на основе своего опыта работы авторы представили учителям физики средних общеобразовательных учреждений интересные методические рекомендации по методике преподавания данной темы. Также в результате анализа научной, методической, педагогической, психологической литературы и опыта работы учителей физики ряда средних общеобразовательных учреждений республики выявлено, что исследователями уделялось мало внимания по проблеме разработки методики изучения темы «Механическая работа» в X классе. Выявлено, что на таджикском языке методических материалов по данной тематике не опубликовано. Поэтому, учитывая все вышеизложенное, авторы разработали методику изучения темы «Механическая работа» в X классе. В статье упоминается, что посредством изучения темы «Механическая работа» в X классе учащиеся знакомятся с условиями выполнения механической работы, значения механической работы может принять положительное отрицательное значение и равняться нулю. Также изучение данной темы имеет политехническую и профориентационную направленность, учащиеся могут непосредственно применять изучаемые законы, понимать связь физики и техники, физики с жизнью. Все это способствует правильному и углубленному изучению материала, формированию научного мировоззрения учащихся, развитию физического и логического мышления.

Ключевые слова: физика, механическая работа, задача, перемещение, работа силы тяжести, работа силы упругости, работа силы трения.

METHODOLOGY FOR STUDYING THE TOPIC “MECHANICAL WORK” IN X CLASS

In this article, the authors provide detailed information on the results of their research on the methodology for studying the topic “Mechanical Work” in the 10th grade of secondary educational institutions. As a result of studying and analyzing industry literature and based on their work experience, the authors presented interesting methodological recommendations for teaching physics teachers in secondary educational institutions on this topic. Also, as a result of the analysis of

scientific, methodological, pedagogical, psychological literature and the work experience of physics teachers in a number of secondary educational institutions of the republic, it was revealed that researchers paid little attention to the problem of developing a methodology for studying the topic “Mechanical work” in the 10th grade. It was revealed that no methodological materials on this topic have been published in the Tajik language. Therefore, taking into account all of the above, the authors have developed a methodology for studying the topic “Mechanical work” in the 10th grade. The article mentions that by studying the topic “Mechanical work” in grade X, students become familiar with the conditions for performing mechanical work; the value of mechanical work can take on a positive negative value and be equal to zero. Also, the study of this topic has a polytechnic and career guidance orientation; students can directly apply the laws they are studying, understand the connection between physics and technology, physics and life. All this contributes to the correct and in-depth study of the material, the formation of students’ scientific worldview, and the development of physical and logical thinking.

Keywords: physics, mechanical work, problem, displacement, work of gravity, work of elastic force, work of friction force.

Дар бораи муаллифон

*Раджабов Умед Хушвакович
Дотсенти кафедраи методикаи таълими
физика
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: tgpu.mpf@mail.ru*

*Умаров Умар Сулаймонович
Дотсенти кафедраи методикаи таълими
физика
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: kurch66@mail.ru*

Об авторях

*Раджабов Умед Хушвакович
Доцент кафедры методики преподавания
физики
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: tgpu.mpf@mail.ru*

*Умаров Умар Сулаймонович
Доцент кафедры методики преподавания
физики
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: kurch66@mail.ru*

About the authors

*Rajabov Umed Khushvakovich
Docent of the Department of Physics Teaching
Methods
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: tgpu.mpf@mail.ru*

*Umarov Umar Sulaymonovich
Docent of the Department of Physics Teaching
Methods
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: kurch66@mail.ru*

МЕТОДИКА СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ТРУДНОСТЕЙ ОВЛАДЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Махмадбекова Г. З., Афзали М. К.

*Филиал Московский энергетический институт в г. Душанбе
Таджикский национальный университет*

Перспективы развития образовательной политики предусматривают прочные, стабильные знания, обеспечивающие конкурентоспособность и карьерный рост в различных областях экономики. Реальный спектр академических знаний в данном случае обеспечивает профессиональную компетентность будущего специалиста в различных сферах человеческой деятельности. В этой связи особую актуальность приобретают вопросы методики преподавания иностранных языков, так как знание иностранного языка оказывает существенное влияние на профессиональную компетентность.

Современная методика в отличие от методики традиционного образования, направленного на формирование учащихся по стандарту содержания обучения, предусматривает обеспечение условий самоопределения и самореализации личности. Креативный подход к проблеме обучения предполагает не решение готовых дидактических задач, а наличие творческой формулировки и разработки идеи, проектов и т.д. При организации работы по усвоению этапов обучения, следует делать упор не на лексическую, а на познавательную деятельность студентов.

Существуют различные методы, которые различаются между собой возможностями взаимодействия обучаемых. На современном этапе образования используются интерактивная методика, направленная на взаимодействие студентов с учебным окружением, учебной средой, которая служит областью осваиваемого опыта. Студент становится полноправным участником учебного процесса, его опыт служит основным источником учебного познания. Педагог не дает готовых знаний, он побуждает участников к самостоятельному поиску. По сравнению с традиционным обучением в интерактивном обучении меняется взаимодействие преподавателя и студента: активность преподавателя уступает место активности учащихся. Задача преподавателя заключается в создании условий для их инициативы. Преподаватель становится источником информации. Метод обучения характеризуется тремя признаками: обозначает цель обучения, способ усвоения, характер взаимодействия субъектов обучения. Методы обучения призваны обеспечить все уровни усвоения. Методы обучения состоят из конкретных приемов: выделение главного, приемы классификации, выявление ошибок, обобщение и конкретизация.

В методике обучения иностранным языкам большое внимание уделяется теории и практике определения трудностей овладения иноязычными явлениями. В частности, разработана методика определения трудностей, базирующихся на методах сопоставительного анализа изучаемых иностранных явлений с их корреляторами в родном языке и анализа допускаемых в речи ошибок; сформулированы требования к речевым навыкам и умениям, в свете которых производится анализ ошибок; выделяются основные факторы, порождающие ошибки и т. д.

Известно, что овладение иностранным языком в вузе протекает при наличии большого и уже частично теоретически осознанного опыта родного языка и базовых знаний иностранного, освоенного в средней школе. Однако такое явление не избавляет от ошибок в овладении иностранной речью. Характер проявления и частота этих ошибок зависят от целого ряда лингвистических и психологических причин. Основная часть ошибок, как показывает практика, проявляется на начальном этапе обучения. Установление причин порождения ошибок интересует как лингвистов, так и психологов, так как многие ошибки порождаются закономерностями языковых контактов и взаимодействием двух - трех систем в сознании обучаемого, а также особенностями восприятия и воспроизведения. В психолингвистическом плане данная проблема рассматривается как неверный перенос навыков и умений родного языка на иностранный. Причины появления ошибок трактуются как несоответствие систем, структур родного и иностранного языков. Такое явление подразумевает межязыковую интерференцию.

Термин «*интерференция*» – латинского происхождения и обозначает: «inter» между +

«ferens» (ferentis) несущий, переносящий. В психолингвистике интерференцию рассматривают как неотъемлемую составную часть процесса медленного постепенного проникновения того или иного иноязычного элемента в систему воспринимающего языка в процессе овладения им. Это объективные расхождения, проявляющиеся в речи билингва под влиянием отрицательного взаимодействия другого языка. В лингвистике проблема интерференции рассматривается в рамках языковых контактов в трудах многих ученых (В.В. Алимов, Е. Бужарск, У. Вайнрайх, Е.М. Верещагин, Э. Хауген, В. В. Климов и др). Согласно У. Вайнрайха, под интерференцией понимают «те случаи отклонения от норм любого языка, которые происходят в речи двуязычных людей в результате того, что они знают больше языков, чем один, т.е. вследствие языкового контакта» [5, с. 80]. По его мнению, интерференция представляет собой «случаи отклонения от норм языка в результате знакомства с другими языками» [5, с. 150]. В методике преподавания иностранных языков интерференция рассматривается как отрицательный результат неосознанного переноса прежнего лингвистического опыта, как тормозящее влияние родного языка на изучаемый иностранный язык. Главный источник интерференции – расхождение в системах взаимодействующих языков: различный фонемный состав. Различные правила позиционной реализации фонем, их сочетаемости, различная интонация. Различное соотношение дифференциальных признаков, различный состав грамматических категорий и различные способы их выражения. По поводу нейтрализации такого сложного явления как интерференция навыков В. Н. Комисаров писал: «... видимо экономичнее осознать и автоматизировать коррекции, чем заново вырабатывать умение. Поэтому оптимальным путем будет следующее: построить такой алгоритм осознания лексико-грамматической структуры родного языка, который мог бы быть в дальнейшем автоматизирован и перенесен на иностранный язык» [9].

Особого гибкого подхода придерживается А.С. Ахманова, которая пишет о необходимости образования не менее прочных стереотипов для преодоления интерферирующего влияния родного языка, а также учитывает положительное влияние родного языка учащихся [4].

Согласно концепции Л. К. Латышева «путем сопоставления соответствующих структур в родном и изучаемом языках выявляются основные трудности, определяющие характер и целенаправленность учебного процесса» [10, с. 65]. Г.В. Олышанская подробно характеризует ошибки, возникающие в ходе билингвизма:

1) с качественной стороны:

- ошибочные речевые действия по тем или иным причинам. Не уместные в данной ситуации;

-ошибочное программирование;

-ошибка поиска слов;

-неправильная или недостаточная реализация грамматических обязательств, приводящая к грамматическому несоответствию.

2) Под количественными ошибками подразумеваются типичные ошибки, которым полна письменная и устная речь любого носителя языка, связанные с моторным проговариванием речи и его реализацией. Такие ошибки имеют объективные корни в соотношении родного и изучаемого языков [14, с. 100].

Е.А. Емельянов считает, что «нужно списать и сопоставить родной язык учащихся и подлежащий изучению иностранный язык на различных уровнях с целью предвидения эвентуальных трудностей и возможностей для положительного переноса, а затем – сопоставить полученные результаты с систематизированным способом типичных ошибок, фактически имеющих место и обнаруженных в соответствующих условиях обучения [8]. Анализ ошибок подтверждает тот факт, что основной причиной, ведущей к возникновению ошибок в иностранном языке, является действие закона аналогии, стремление уподобить новое известному, построение иноязычных структур по моделям родного языка или ранее усвоенным моделям иностранного. Например, создание нового глагола при переводе предложения: «*Social opinion is disinformed* **Общественное мнение дезинформируется**» – *is disinformed*. (вместо употребления существующего в английском языке глагола – *is misinformed*) вызвано стремлением включить английский глагол с этим значением в ряд словообразовательных параллелей: *agree – disagree; approve – disapprove; believe – disbelieve* и т.п. непереходность глагола в русском языке и переходность его лексического значения в английском приводят к пропуску прямого дополнения и ошибке типа «*Repeat, please*» (вместо *Repeat it, please*); *Speak with you* (вместо *Speak to you*) [8]. Соотношение между временной формой глагола – сказуемого и семантико-синтаксическим типом предложения

различно в русском и английском языках. Например, ошибка в предложении *When electrons will move along the circuit, the electro-motive-force will drive them* возникает в виду того, что в английском языке употребление будущего времени считается избыточным. Достаточным считается употребление будущего времени в главном предложении. Особого рода супплетивность (наличие разнокоренных слов в пределах одного семантического сектора) приводит к неправильному словообразованию. Например, *He contempt's us* вместо *He despises us*. Типичной ошибкой является употребление инфинитива как более привычной формы вместо не свойственного русскому языку герундия: *He avoided to speak about it* вместо *He avoided speaking about it*.

В лексико-грамматическом плане сложности возникают при передаче пассивных конструкций, инфинитивных, причастных и герундиальных конструкций. В научно-техническом тексте предложения с глаголом – сказуемым в страдательном залоге употребляются довольно часто. Это объясняется, во-первых, почти полным отсутствием падежей в английском языке, что делает невозможным выразить объект действия падежной формой существительного (местоимения). Например, предложение *We have been invited to the scientific symposium* (*Нас пригласили на научный симпозиум/ Мы были приглашены на научный симпозиум*) можно выразить, как и неопределенно-личной конструкцией с глаголом в действительном залоге, так и пассивом. Во – вторых, возможностью употребления в английском языке пассивной конструкции не только переходными глаголами, но и с глаголами, требующими косвенного или предложного дополнения. Например, *The scientific expert had been sent for before the experiment. (Прежде чем начать эксперимент, послали за научным экспертом)* [10, с. 78]. Английская пассивная конструкция, в которой в качестве подлежащего выступает косвенное дополнение соответствующей активной конструкции, передается неопределенно-личной конструкцией.

Ошибочная интерпретация при переводе научно-технического текста, приводит к неточности и двусмысленности. Как известно, синтаксис научного стиля характеризуется полнотой, развернутостью, логической последовательностью изложения. Каждый смысловый компонент текста должен быть представлен определенным структурным компонентом. Такими ориентирами являются: общее значение основных смысловых компонентов, состав структурных компонентов, выраженность смысловых компонентов, порядок следования структурно-смысловых компонентов в тексте, дифференциальные признаки по выделению каждого смыслового и структурного компонента.

Особую сложность представляет перевод терминологических конструкций. Зачастую при переводе внимание бывает сосредоточено на отдельных словах, без учета их смысловых и грамматических связей с другими компонентами предложения. Синтаксическая конструкция как таковая представляет собой инвариант, который может реализовать в речи в виде различных вариантов. Вариантом конструкции является конкретный случай ее употребления в речи (не считая различного лексического наполнения), который способен в какой-то мере повлиять на ее узнавание и понимание. Так, например, предложения *Pressure being maintained automatically, the device operated properly* и *The device operated properly, pressure being maintained automatically* содержат варианты одной конструкции, отличающиеся друг от друга местом в предложении и смысловым контекстом. (В случае сохранения давления автоматически, прибор работает без помех. Если прибор работает без помех, давление сохраняется автоматически) В предложениях *They found the substance to contain oxygen* и *The substance has contained oxygen was found by them* одна конструкция представлена двумя вариантами, отличающимися друг от друга морфологической формой одного из своих членов (Они выявили вещество, содержащее кислород. Ими было выявлено вещество, которое должно было содержать кислород). Между тем, данные о распространённости вариантов конструкций могут в значительной мере способствовать объективной и рациональной организации синтаксического учебного материала [12, с. 73].

При выявлении специфики роли частей речи в предложении необходимо учитывать структуру функциональных конструкций в нем (в предложении) использованных. Идентификация подобных конструкций осуществляется посредством межъязыкового сопоставительного анализа, функции которого, однако, не настолько широки, чтобы обеспечить эффективность отбора, поскольку в результате будут выделены лишь потенциально (т. е. теоретически) трудные конструкции без каких-либо данных о том, является ли каждая из отобранных конструкций фактически трудной, и без учета степени их распространенности в определенном функциональном стиле речи. Подобная неоднозначность наводит на мысль о том, что для обеспечения эффективности отбора трудных конструкций необходимо:

- выявить потенциально трудные конструкции;
- определить, какие из этих конструкций являются одновременно фактически трудными и распространёнными.

Селекция таких конструкций безусловно является трудоемким процессом, в этой связи важно установить такую последовательность его этапов, которая позволила бы сэкономить время и усилия.

Вполне естественно, что на 1-м этапе отбора необходимо детерминировать **потенциально трудные конструкции** (ПТК). После этого возможны два пути: 1) определить, какие из ПТК являются **фактически трудными конструкциями** (ФТК), 2) установить, какие из ФТК распространены в определенном функциональном стиле речи. Отметим, что порядок выполнения этих действий не догматирован, и исследователи могут выбрать наиболее целесообразную поэтапность действий.

Таким образом, отбор трудных синтаксических конструкций целесообразно осуществить в 3 этапа в указанной ниже последовательности и на каждом из них необходимо решить следующие задачи:

- на 1-м этапе выявить синтаксические конструкции английской письменной речи, потенциально трудные для самостоятельного понимания;
- на 2-м этапе установить распространенность ПТК и их вариантов в той литературе, переводу которой предстоит обучить;
- на 3-м этапе определить, какие из ПТК, распространенных в области электроэнергетики, являются фактически трудными. Идентификация фактических трудностей может проходить следующим образом:

- а) определить фактическую трудность большого количества конструкций;
- б) выделить в качестве объекта исследования синтаксическую трудность и искусственно исключить трудности несинтаксического плана, которые могут отразиться на чистоте определения фактической трудности конструкции как синтаксического построения;
- в) получить более объективные данные о трудности конструкции, что представляется вполне реальным при условии предъявления конструкции для определения ее трудности в одном и том же морфологическом ряду [11, с. 96-98].

Так, например, конструкции, представляющие собой инфинитивное предикативное словосочетание *for the pressure to become* и субъектный инфинитивный оборот *was found to contain* были предъявлены для перевода в следующем виде: ***They calculated the time for the pressure to become normal in the circuit.*** Они рассчитали время, чтобы давление в цепи стало нормальным. Барои дар занҷир муътадил шудани фишор вақтро ҳисоб карданд. Ошибка возникает при переводе предлога *for* и глагола *to become*. Они вычисляли время для **давления, чтобы стать нормальным.** Онҳо вақти ба эътидол омадани фишорро муайян карданд [11, с. 100]. ***The substance was found to conduct current easily.***

Было обнаружено, что вещество легко проводит электрический ток. Муайян карда шуд, ки модда ҷараёни электрикиро ба осонӣ мегузаронад. В этом примере сложности проявились при переводе деепричастного оборота *was found* и инфинитива *to conduct*. ***A substance has been found to conduct.*** Вещество было обнаружено **проводить ток.** Моддае пайдо шудааст, ки ҷараён мегузаронад [11, с. 101].

К ошибкам синтаксико-стилистического уровня относится неоправданное объединение члена предложения (в том числе обособленного оборота) и придаточной части на правах однородных членов: ***«The institute's first research works has been at the investigation of labour regime, and how these regime influence on the organism of Hydro - Power station's workers»*** (Первые работы института были направлены на исследование режимов труда и как эти режимы влияют на организм работников ГЭС [3, с. 260 - 266].

Сопоставительное исследование интерферирующего влияния одного языка на другой имеет большое значение не только в теоретическом, но и в практическом плане. Трудности также могут возникнуть при переводе эмфатических конструкций. Например:

1. Эмфатические конструкции с предваряющим *it*. Эмфаза, заключенная в таких конструкциях, обычно передается лексическими средствами.

After all, it was conducting materials to play an important part in electrical engineering (В конечном счете, не что иное, как именно проводящие материалы играют важную роль в энергетике) [2, с. 77].

2. Эмфатические конструкции, представляющие собой уступительные предложения с именной частью сказуемого, вынесенной вперед. В них именная часть сказуемого выражена прилагательным, причастием или наречием; за ней следует союз *as* или *though*, переводящийся словами- *хотя... и, как (бы) ни, какой... ни.*

Unexpected though it may seem, one of the most important insulators of all, is air (Как это ни покажется неожиданным, но самым важным изолятором является воздух) [2, с. 78].

3. Эмфатические подлежащие придаточные предложения. Чтобы передать эмфазу в таких предложениях необходимо прибегнуть к синтаксической перестройке всего высказывания, вынеся на первое место предикативную часть сказуемого. При переводе подобных конструкций следует избегать дословных построений типа: «**Что необходимо, так это...**»

What is needed is the Sun, chemical reaction, electrical and nuclear energy as comprehensive sources of heat. (Основным источниками тепла являются – солнце, химическая реакция, ядерная энергия) [2, с. 54].

4. Эмфатические конструкции, начинающиеся с *far from + gerund*, переводятся – **не только не, а...**

Far from seeking the losses in power engineering, the equipment is designed to bolster up this system. (Это оборудование сконструированы не только на избежание потерь в области энергетике, а, наоборот, рассчитано на ее укрепление) [2, с. 125].

5. Эмфаза создается уступительными предложениями: *however* + именная часть сказуемого, выраженная прилагательным, причастием или наречием, которые переводятся на русский язык как *бы ни ...хотя и...*

Here again, however paradoxically this may prove to be, scientists believe, that almost one half of the total electric supply of the world comes from water power (Здесь также, как считают ученые, 1/5 общая подача электричества в мире осуществляется водными станциями, как бы парадоксально это не было) [2, с. 61].

6. Конструкции с сочетанием *not until* переводятся на русский язык утвердительными предложениями, т.е. антонимически, а заключенная в них эмфаза лексическим путем, обычно усилительным наречием **только**.

Not until waterpower is utilized, large coal, resources have to be conserved (Только утилизация водной энергии, сохранит большие ресурсы угля) [2, с. 63].

Эллиптические конструкции, которые выражают мысль в сокращенной форме, имеют широкое распространение в научном языке, для которой, как известно, характерна лаконичность и сжатость. При переводе таких конструкций содержащаяся в них мысль должна быть максимально развернута. Такие обороты как *if any, if anything, if at all, if ever, if only, if then* употребляются в уступительной функции или имеют усилительное значение. В ряде случаев они передаются описательно. При переводе употребляются условные предложения, вводимые союзами «**если и, хотя и**», наречия «**вообще, вовсе**» или сочетания «**возможно даже, что, в случае осуществления, при наличии**».

If anything, this move of industrial countries indicates hardening of the previous attitude to the power energy supply (Если этот шаг стран с высоким уровнем промышленности и свидетельствует, то лишь о том, что их позиция в отношении обеспечения энергией стала еще более жесткой) [2, с. 53].

Таким образом, речь на иностранном языке требует образования в мозгу человека новой сложной системы динамических стереотипов, существенно влияющих на адекватное, тождественное восприятие иноязычных реалий. Словарные единицы и лексико-грамматические структуры необходимо анализировать в сопоставительном аспекте, поскольку это необходимо для профилактики или корреляции определенных ошибок. При этом следует принимать во внимание, что любой язык обладает своими внутренними трудностями. Это исключения из правил построения предложения. Правил словоизменения и словообразования, специфика комбинаторности слов, дифференциация лексикологически – сопряженных словарных единиц синонимов, омонимов, паронимов. Эти трудности усугубляются при соприкосновении с другим языком, проявляясь по – разному в каждом конкретном случае.

Список обозначений:

ПТК - потенциально трудные конструкции

ФТК - фактически трудными конструкциями

Литература

1. *Англо-русский словарь по электротехнике и электроэнергетике / Я.Н. Лугинский. – М.: Рус. Яз., Руссо, 1999. - 616 с.*
2. *Афзали, М.К. Английский для студентов по специальности «Электроэнергетика и электротехника» (учебно-метод. пособие). / М.К. Афзали, Г.З. Махмадбекова. – Душанбе, изд-во «Сармад-Компания», 2018. – 199 с.*
3. *Афзали, М.К. Преодоление структурно-смысловых ошибок при переводе научно-*

- технического текста // Всероссийский научно-практическая конференция с Международным участием: сборник статей. «Обучение иностранному языку для профессиональных целей: традиции, инновации перспективы» НИУ «МЭИ» / М.К. Афзали, Г.З. Махмадбекова. – М. 2022. – С. 260 - 266.
4. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова. – М., 1966. – 606 с.
 5. Вайнрайх, У. Языковые контакты, пер. с англ / У. Вайнрайх. – Киев: Высшая школа, 1999. – 261 с.
 6. Верецагин, Е.М. Язык и культура. / Е.М. Верецагин, В.Г. Комаров. – М., 2007. –201 с.
 7. Есипович, К.Б. Управление познавательной деятельностью учащихся при изучении иностранных языков / К. Б. Есипович. – Москва: Просвещение, 2001.
 8. Емельянов, Е.А. Обучение переводу при обучении иностранному языку. В кн: Вопросы преемственности обучения иностранным языкам в вузе / Е. А. Емельянов. – М., 1998.
 9. Комиссаров, В.Н. Перевод как объект лингвистических исследований // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: Сб. статей. / В.Н. Комиссаров. - М., 1999. – 253 с.
 10. Латышев, Л.К. Технология перевода. / Л.К. Латышев. – М., НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. –280 с.
 11. Махмадбекова, Г.З. Особенности структурно-семантической тождественности терминологических единиц в сфере электроэнергетики.; диссертация...канд. филол. наук / Г. З. Махмадбекова. – Душанбе, 2022. – 222 с.
 12. Махмадбекова, Г.З., Афзали М.К. Пути повышения эффективности обучения иностранному языку в техническом вузе / Г. З. Махмадбекова, М.К. Афзали // Вестник педагогического университета. Серия 2. педагогических и психологических наук, № 4-2 (18) - 2023 –С.71-76.
 13. Ольшанская, Г.В. Теоретические проблемы билингвизма. Лингвистика и методика обучению переводу. / Г.В. Ольшанская. – М., 2001. – 244 с.
 14. Солганик, Г. Я. Стилистика текста: Учеб. пособие. - 3-е изд. / Г. Я. Солганик. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 256 с.
 15. Якобсон, Р. Лингвистические аспекты перевода. / Р. Якобсон. - Варшава, 1989. –192 с.

МЕТОДИКА СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ТРУДНОСТЕЙ ОВЛАДЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В методике обучения иностранным языкам большое внимание уделяется теории и практике определения трудностей овладения иноязычными явлениями. В частности, разработана методика определения трудностей, базирующихся на методах сопоставительного анализа изучаемых иностранных явлений с их корреляторами в родном языке и выявления допускаемых в речи ошибок; сформулированы требования к речевым навыкам и умениям, в свете которых производится анализ ошибок; выделяются основные факторы, порождающие ошибки и т. д. Характер проявления и частота этих ошибок зависят от целого ряда лингвистических и психологических причин. Основная часть ошибок, как показывает практика, проявляется на начальном этапе обучения. Установление причин порождения ошибок интересует как языковедов, так и психологов, так как многие ошибки порождаются закономерностями языковых контактов и взаимодействием двух - трех систем в сознании обучаемого, а также особенностями восприятия и воспроизведения. В психолингвистическом плане данная проблема рассматривается как неверный перенос навыков и умений родного языка на иностранный. Причины появления ошибок трактуются как несоответствие систем, структур родного и иностранного языков. Такое явление подразумевает межязыковую интерференцию. В психолингвистике интерференцию рассматривают как неотъемлемую составную часть процесса медленного постепенного проникновения того или иного иноязычного элемента в систему воспринимающего языка в процессе овладения им.

Ключевые слова: дифференциальные признаки, интерактивная методика, интерференция, коммуникативная компетентность, корреляция, креативный подход, сопоставительный анализ.

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ДУШВОРИҶО АЗХУДКУНИИ ПАДИДАҶОИ ЗАБОНИ ХОРИҶИ ДАР МАТНИ ИЛМИЮ ТЕХНИКИ

Дар методикаи таълими забонҳои хориҷӣ ба назария ва амалия муайян кардани душвориҳои азхудкунии ҳодисаҳои забони хориҷӣ диққати калон дода мешавад. Аз ҷумла, методологияи муайянкардани душвориҳо дар асоси усулҳои таҳлили муқоисавии ҳодисаҳои бегона бо пайвандаҳои онҳо дар забони модарӣ ва ошкор намудани хатоҳои дар нутқ роҳ додашуда таҳия шудааст; талабот ба малакаю маҳорат гардида, дар партави онҳо хатҳо таҳлил карда мешавад; омилҳои асосӣ ба амал омадани хатҳо ва ғайра нишон дода шуд. Хусусияти зуҳур ва басомади ин хатогӣ ба як қатор сабабҳои забонӣ ва раванӣ вобаста аст. Қисми зиёди хатогӣ, ҷунон ки таҷриба нишон медиҳад, дар марҳилаи ибтидоии омӯзиш пайдо мешаванд. Муайян кардани сабабҳои иштибоҳ ҳам забоншиносон ва ҳам раваншиносонро ба худ ҷалб мекунад, зеро бисёр иштибоҳҳо аз рӯи шаклҳои алоқаи забонӣ ва таъсири мутақобилаи ду ё се система дар зехни омӯзанда, инчунин хусусияти дарк ва такрористеҳсол ба вучуд меоянд. Дар истилоҳи психолингвистӣ ин мушкилот ҳамчун нодуруст интиқол додани малака ва маҳорати забони модарӣ ба забони хориҷӣ баррасӣ мешавад. Сабабҳои пайдоиши хатогӣ ҳамчун номутобиқатии системаҳо ва сохторҳои забонҳои модарӣ ва хориҷӣ маънидод карда мешаванд. Ин падида даҳолати байнизабонҳоро дар назар дорад. Дар психолингвистика интерференция як ҷузъи ҷудонашавандаи раванди тадричан ворид шудани ин

ё он унсури забони хориҷӣ ба системаи забони қабулқунанда дар раванди азхудқунии он ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: хусусиятҳои дифференциалӣ, методологияи интерактивӣ, интерференсия, салоҳияти коммуникатсионӣ, таносуб, муносибати эҷодӣ, таҳлили муқоисавӣ.

THE METHODS OF COMPARATIVE ANALYSIS THE DIFFICULTIES IN ACQUIREMENT FOREIGN PHENOMENON IN THE SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

In the methodology of teaching foreign languages, much attention is given to the theory and practice of definition the difficulties in foreign language's phenomenon acquirement. In particularly, the method of definition the difficulties, based on the ways of comparative analysis of studying foreign phenomenon with their correlates in native language, as well as the detection mistakes done in speech; formulated requirements to the verbal skills; highlighted principal factors causing mistakes and errors etc. The character of manifestation and frequency of such mistakes largely depend on the whole rank of linguistic and psychological reasons. The main part of errors, as the practice shows are manifested at the beginning level of education. Establishing the causes of mistakes greatly interest both linguists and philologists, because a lot of mistakes appear in accordance with regularities of linguistic contacts and interaction of two-three systems in the student's consciousness, and the peculiarities of perception as well. In physiological aspect such problem is described as a wrong transfer of native language skills into foreign one. The causes of errors manifestation are interpreted as a mismatch the systems, structures of native and foreign languages. Such phenomenon is known as interlanguage interference. In psycholinguistics interference is described as an integral part of the process of slow and gradual penetration of any foreign element in the system of native language in the course of its mastering. Such objective discrepancy in bilingual speech appear native influence of other language.

Keywords: differential signs, interactive methodology, interference, communicative competence, correlation, creative approach, comparative analysis.

Об авторах

*Маҳмадбекова Гулсара Завқибековна
Кандидат филологических наук, старший
преподаватель кафедры социально-
гуманитарных наук
Филиал Московский энергетический
институт в г. Душанбе
E-mail: gugamah@mail.ru*

*Афзали Махбуба Камоловна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры иностранных языков
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки 17
E-mail: mahbubaa170@gmail.com*

Дар бораи муаллифон

*Маҳмадбекова Гулсара Завқибековна
Номзади илмҳои филология, омӯзгори калони
кафедраи илмҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ
Филиали Институти энергетикии Москва
дар ш. Душанбе
E-mail: gugamah@mail.ru*

*Афзали Махбуба Камоловна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: mahbubaa170@gmail.com*

About the authors

*Makhmadbekova Gulsara Zavkibekovna
Candidate of Philological Sciences, Senior
Lecturer of Department of Social and
Humanitarian
Branch of the Moscow Power Engineering
Institute in Dushanbe
E-mail: gugamah@mail.ru*

*Afzali Makhbuba Kamolovna
Candidate of Philological Sciences, associated
professor of the Department of Foreign
languages
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave. 17
E-mail: mahbubaa170@gmail.com*

НАҚШИ ЧАДВАЛҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАХАССУСИ ИНФОРМАТИКӢ

Одиназода С. О., Нейматов Ф. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Чадвалҳои электронӣ дар фаъолияти ҳаррӯзаи инсон истифода карда мешаванд. Дар раванди таълим бошад, айна замон мавқеи хоса пайдо карда истодаанд. Номгӯи зиёди барномаҳои чадвалҳои электронӣ коркад шудаанд, ки айна замон мавриди истифода қарор доранд ва ба таркиби бастаҳои оффисӣ дохиланд [4]. Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аксар муассисаҳои таҳсилоти олий, миёнаи касбӣ ва миёнаи умумӣ бо компютерҳои насли муосир таъминанд. Дар он компютерҳо асосан бастаи оффисии Microsoft Office насб шудаанд. Барномаи чадвали электронии Excel ба таркиби ин баста дохил аст. Дар мақолаи мазкур мо аз ҳамин барнома истифода мебарем.

Барномаи чадвали электронии MS Excel дорои имконоти бузург ва дорои функсияҳои зиёде мебошад. Қисме аз онҳо дар аксар корҳои олимону методистон, аз ҷумла [4; 5; 6] омӯхта шудаанд. Дар дарсҳо аз фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи касбӣ хонандагон бо имконот ва мақсади истифодабарии чадвалҳои электронӣ шинос мегарданд.

Новобаста аз дастовардҳо дар ин самт, ҳоло ҳам масъалаи мақсаднок истифодабарии чадвалҳои электронӣ, аз ҷумла MS Excel ҳалли ҳудро ба пуррагӣ наёфтаанд. Хусусан ин мушкилӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусии ихтисосҳои информатикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олий мушоҳида мегарданд. Донишҷӯён набояд танҳо бо ҳисобкуниҳо ва истифодабарии формулаҳо маҳдуд гарданд. Онҳо бояд бештар бо номгӯи зиёди функсияҳои стандартии чадвалҳои электронии MS Excel шинос шуда, онҳоро дар сатҳи зарурӣ омӯзанд ва дар амал татбиқ карда тавонанд.

Чадвалҳои электронии MS Excel -ро ҳангоми табдилдиҳии ададҳои натуралӣ аз як системаи ҳисоб ба дигар системаи ҳисоб татбиқ кардан имкон аст. Масалан, мехоҳем, ки адади 48 -ро, ки дар системаи ҳисоби даҳӣ навишта шудааст, ба системаи ҳисоби дуй баргардонем. Бо ин мақсад дар яке аз катакҳои чадвали электронии MS Excel адади 48-ро дохил мекунем (масалан дар катаки B2). Аз поёни он ва як катак ба рост формулаи =ЦЕЛОЕ(B2/2) -ро дохил мекунем. Як катак ба рост формулаи =ОСТАТ(B2;2) -ро дохил мекунем. Ин катакҳо мувофиқан C3 ва D3 мебошанд, ки дар онҳо формулаҳои номбаршударо дохил кардем. Ин ду катакро якҷоя нусхабардорӣ мекунем. Курсори Excel -ро ба катаки D4 оварда, амали гузоштанро иҷро мекунем. Мебинем, ки амалҳои тақсими бутун ва бақия аз тақсим боз иҷро шуданд. Аммо қисми бутун то ҳол 0 нашудааст. Ин амалҳоро то қисми бутун 0 шудан такрор мекунем. Дар натиҷа адади 110000 -ро дар системаи ҳисоби дуй ҳосил мекунем. Ин натиҷаи ҳисоб аст (Расми). Аммо чадвалҳои электронии MS Excel дорои функсияҳои стандартие мебошад, ки барои табдилдиҳии ададҳо аз як системаи ҳисоб ба дигар системаи ҳисоб истифода бурда мешаванд. Зарур аст, ки ин функсияҳо дар раванди таълим, масалан фанҳои “Асосҳои информатика” ё “Системаҳои информатсионӣ” таълим дода шаванд. Номгӯи баъзе аз он функсияҳоро меорем: ДЕСЬМ.В.ВОСЬМ(), ДЕСЬМ.В.ДВ(), ДЕСЬМ.В.ШЕСТН(), ДВ.В.ВОСЬМ(), ДВ.В.ДЕС(), ДВ.В.ШЕСТН(), ВОСЬМ.В.ДВ(), ВОСЬМ.В.ДЕС(), ВОСЬМ.В.ШЕСТН(), Ин функсияҳо ба функсияҳои гурӯҳи муҳандисии чадвалҳои электронии MS Excel дохиланд. Бо мақсади дурустии ҳисобамон, яъне ба системаи ҳисоби дуй табдил додани адади 48, дар катаки E1 (Расми 1) формулаи =ДЕС.В.ДВ(B2) дохил карда шудааст. Қимати он ба 110000 баробар аст, яъне ҳисоби мо дуруст аст [9].

Чадвалҳои электронии MS Excel дар раванди ҳалли системаи муодилаҳои хаттии ду ва бисёрномаълума нақши хеле муҳим доранд. Дар курси алгебраи олий ё алгебраи хаттӣ ба донишҷӯён методи Крамер барои ҳалли системаи муодилаҳои хаттӣ таълим дода мешавад. Методи мазкур ба татбиқи матрисаҳо асос карда шудааст. Масалан, ҳамчун намуна, ҳалли системаи муодилаҳои хаттии зеринро дида мебароем:

$$\begin{cases} -2x + 4y = 3 \\ 3x - 2y = 2 \end{cases}$$

A	B	C	D	E	F	G
			48	110000		
	48					
		24	0			
			12	0		
				6	0	
					3	0
						1
						1
						0
						1

Расми 1. Системаи ҳисоби дуӣ

Детерминанти муайянкунандаи асосии системаи муодилаҳоро ҳисоб мекунем:

$$\Delta = \begin{vmatrix} -2 & 4 \\ 3 & -2 \end{vmatrix} = (-2) \cdot (-2) - 3 \cdot 4 = 4 - 12 = -8$$

Детерминанти муайянкунандаи асосии системаи муодилаҳо аз 0 фарқ мекунад, пас система ҳалли ягона дорад. Ҳалли системаро давом медиҳем:

$$\Delta_x = \begin{vmatrix} 3 & 4 \\ 4 & -2 \end{vmatrix} = -14$$

$$\Delta_y = \begin{vmatrix} -2 & 3 \\ 3 & 2 \end{vmatrix} = -13$$

$$x = \frac{-14}{-8} = 1.75 \quad y = \frac{-13}{-8} = 1.625$$

Технологияи мазкур тарзи алгебравиро нишон медиҳад. Бо татбиқи чадвалҳои электронии MS Excel технологияи ҳалли системаи муодилаҳои хаттӣ ранги дигарро мегирад. Он имкон медиҳад, ки бо истифода аз функсияи ҳисобкунии детерминанти муайянкунанда методи ҳалро тағйир диҳем. Чадвалҳои электронии MS Excel дорои функсияи МОПРЕД мебошад, ки ҳисобкунии детерминанти муайянкунандаро ҳисоб мекунад. Аргументи он массиви квадратӣ мебошад. Тарзи навиштан чунин аст, масалан: МОПРЕД (A1:C3). Катакҳои дар дохили қавс нишон дода шуда аз ҳамдигар бо аломати “:” ҷудо карда мешаванд [8]. Миқдори сатру сутнҳо бо ҳам баробаранд, дар ҳолати баръакс хатогӣ эълон гардида, детерминант ҳисоб карда намешавад. Ҳамчун намуна системаи муодилаҳои зеринро бо истифода аз ин функсия ҳал мекунем:

$$\begin{cases} 2x - 3y + z = 2 \\ -2x + 2y - z = 1 \\ 5x + 3y - 4z = -3 \end{cases}$$

Бо мақсади татбиқи функсияи МОПРЕД, массиви коэффисиентҳои муодилаҳоро дар вараки нави чадвали электронии MS Excel месозем. Коэффисиентҳоро аз катаки A1 сар карда, дохил мекунем. Дар сутуни E бошад, коэффисиентҳои озодро дохил мекунем (Расми 2).

	A	B	C	D	E	F
1	2	-3	1		2	
2	-2	2	-1		1	
3	5	3	-4		-3	

Расми 2. Массиви коэффисиентҳо

Дар дилхоҳ катаки холӣ буда, масалан B5, формулаи ҳисобкунии детерминанти муайянкунандаи асосиро дохил мекунем: =МОПРЕД(A1:C3). Дар натиҷа қимати ин формула ба 13 баробар мегардад, ки детерминанти муайянкунандаи асосӣ аст. Қимати детерминанти муайянкунандаи асосӣ ғайринулӣ будаст, пас система ҳалли ягона дорад. Он ҳалро меёбем.

Катакҳои дар вараки чадвали электронии MS Excel (Расми 2) бударо аз A1 то C5 муайян карда, нусхабардорӣ мекунем. Курсори Excel -ро ба катаки A7 ҷойгир карда, амали

гузоштанро ичро мекунем. Катакҳои E1 то E3 бударо муайян карда, нусхабардорӣ мекунем. Курсори Excel -ро ба катаки A7 ҷойгир карда, амали гузоштанро ичро мекунем. Мебинем, ки коэффисиентҳои назди номаълуми x буда бо коэффисиентҳои озод иваз гардиданд. Қимати детерминанти муайянкунанда нисбат ба x ба -22 баробар мегардад, ки дар катаки B11 инъикос меёбад. Дар катаки, масалан E8, формулаи =B11/\$B\$5 -ро дохил мекунем. Қимати ин формула тақрибан ба -1,69231 баробар мегардад. Ин қимати номаълуми x мебошад.

Катакҳои дар варақи чадвали электронии MS Excel (Расми 2) бударо аз A1 то C5 муайян карда, нусхабардорӣ мекунем. Курсори Excel -ро ба катаки A13 ҷойгир карда, амали гузоштанро ичро мекунем. Катакҳои E1 то E3 бударо муайян карда, нусхабардорӣ мекунем. Курсори Excel -ро ба катаки B13 ҷойгир карда, амали гузоштанро ичро мекунем. Мебинем, ки коэффисиентҳои назди номаълуми y буда бо коэффисиентҳои озод иваз гардиданд. Қимати детерминанти муайянкунанда нисбат ба y ба -39 баробар мегардад, ки дар катаки B17 инъикос меёбад. Катаки E8 -ро нусхабардорӣ карда, ба катаки E14 мегузорем. Қимати ин катак ба -3 баробар мегардад. Ин қимати номаълуми y мебошад [2].

Катакҳои дар варақи чадвали электронии MS Excel (Расми 2) бударо аз A1 то C5 муайян карда, нусхабардорӣ мекунем. Курсори Excel -ро ба катаки A19 ҷойгир карда, амали гузоштанро ичро мекунем. Катакҳои E1 то E3 бударо муайян карда, нусхабардорӣ мекунем. Курсори Excel -ро ба катаки C19 ҷойгир карда, амали гузоштанро ичро мекунем. Мебинем, ки коэффисиентҳои назди номаълуми z буда бо коэффисиентҳои озод иваз гардиданд. Қимати детерминанти муайянкунанда нисбат ба z ба -47 баробар мегардад, ки дар катаки B23 инъикос меёбад. Катаки E8 -ро нусхабардорӣ карда, ба катаки E20 мегузорем. Қимати ин катак тақрибан ба -3,61538 баробар мегардад. Ин қимати номаълуми z мебошад. Ҷавоб: (-1,69231; -3; -3,61538).

Тавре мебинем, нақши чадвалҳои электронии MS Excel дар раванди таълим хеле баланд буда, сифати таълимро баланд мебардорад. Дар мақолаи мазкур, пас аз ёфтани қимати детерминанти муайянкунандаи асосӣ, мегардад, ки он ғайринишаст аст ё не. Бо роҳи барномасозӣ ин амалро худкор намудан мумкин аст. Масалан, дар

Расми 2, дар катаки B5 қимати детерминанти муайянкунандаи асосӣ инъикос ёфтааст. Дар катаки C5 формулаи шартӣ-мантиқии зеринро дохил мекунем:

=ЕСЛИ(B5=0;"Системаи муодилаҳо ҳалли ягона надорад";"Системаи мазкури муодилаҳо ҳалли ягона дорад")

Акнун дар катаки C5, пас аз ёфта шудани қимати катаки B5, яке аз паёмакҳо, ё "Системаи мазкури муодилаҳо ҳалли ягона дорад", ё "Системаи муодилаҳо ҳалли ягона надорад" бароварда мешавад. Ин аз қимати катаки B5 вобастааст, яъне нул аст ё ғайринишаст. Барои варианти мисоли мо паёмаки "Системаи мазкури муодилаҳо ҳалли ягона дорад" бароварда мешавад, зеро қимати катаки B5 ғайринишаст аст.

Ҳисобкунии дасти қимати детерминанти муайянкунандаи ҳангоми тартибаш аз 3 зиёд будан, вақти зиёдро мегирад. Ин тарзи ҳисобкунӣ дар курси алгебраи олии таълим дода мешаванд. Вале донишҷӯён набояд тарзи ҳисоби дастиро фаромӯш кунанд. Технологиҳои дар мақолаи мазкур коркардшуда, яъне истифодаи функсияи МОПРЕД, имкон медиҳад, ки системаи муодилаҳои хаттӣ тартибашон аз 3 зиёд бударо низ ҳал кунем. Он айнан ҳаминтавр сурат мегирад. Масалан, барои тартиби 5-ум, ҳама коэффисиентҳои назди номаълумҳоро дар катакҳои A1:E5 ва коэффисиентҳои озодро дар катакҳои сутуни G аз 1 то 5 дохил мекунем (Расми 3).

	A	B	C	D	E	F	G	H
1	1.2	2.1	1.05	-2.3	-1.47		1.58	
2	2.54	-2.17	1.57	1.68	0.25		2.01	
3	1.88	1.64	-1.28	2.3	-2.4		1.69	
4	-2.2	1.5	1.74	-1.86	-0.7		2	
5	1.96	-1.57	2.14	-0.9	2.77		1.83	
6								

Расми 3. Намуна барои системаи муодилаҳои хаттӣ тартиби 5-ум

Қимати функсияи МОПРЕД барои намунаи дар Расми 3 буда ба 181,246 баробар аст (дар катаки B7 дохил шудааст: =МОПРЕД(A1:E5)). Қимати функсияи МОПРЕД вобаста ба номаълумҳои система инҳоянд: 32,15726; 209,3662; 275,9475; 172,0935 ва 58,38026. Ҳалли система бошад, чунин аст: (0,177423; 1,155149; 1,522503; 0,949502; 0,322105) [1].

Хулоса, истифодабарии функсияҳои стандартии ҷадвалҳои электронӣ дар раванди таълим имкон медиҳанд, ки вақт сарфа карда шуда, сатҳи дониши донишҷӯён баланд бардошта шавад. Инчунин ба сифати таълим таъсири мусбат мерасонад. Маҳорату малакаи корбарии донишҷӯён бо ҷадвалҳои электронӣ инкишоф ва мустаҳкам мегардад.

Адабиёт

1. Кертис, Ф. *Microsoft Excel 2013. Шаг за шагом* / Ф. Кертис. - М.: Эком, 2018. – 310 с.
2. Комилов, Ф.С. *Информатикаи татбиқӣ* / Ф.С. Комилов, Д.С. Шарапов. - Душанбе, 2009. – 368 с.
3. Курбатова, Е. А. *Microsoft Office Excel 2010. Самоучитель* / Е.А. Курбатова. - М.: Диалектика, Вильямс, 2019. - 416 с.
4. Назаров, А.П. *Методикаи таълими информатика. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии* / А.П. Назаров. – Душанбе: ЧДММ «Меҳроҷ-граф». - 2019. - 462 с.
5. Назаров, А.П. *Использование компьютера и компьютерных технологий при изучение и обучение предмета геометрии* / А.П. Назаров // *Вестник Академии образования Таджикистана*, 2011. №1-2. С. 20 - 22
6. Нугмонов, М. *Истифодабарии ҷадвалҳои электронӣ ҳамчун воситаи таълим дар раванди таълими геометрия* / М. Нугмонов, А.П. Назаров, С.С. Сафаров // *Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Серияи 2. Педагогика ва психология, назария ва методикаи таълим*. 2022. №1 (11). С. 165 - 173
7. Серогодский, В.В. *Excel 2007. Эффективный самоучитель + справочник пользователя* / В.В. Серогодский. — М.: СПб: Наука и Техника, 2019. — 400 с.
8. Уокенбах, Дж. *Библия пользователя Excel 2003 (+CD)* / Дж. Уокенбах. — М.: Диалектика, 2019.—768 с.
9. Харвей, Г. *Excel 2002 для 'чайников'. Полный справочник* / Г. Харвей. — М.: Диалектика, 2017. — 608 с.

НАҚШИ ҶАДВАЛҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАҲАССУСИ ИНФОРМАТИКӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба равандҳои самаранокии истифодабарии ҷадвали электронии MS Excel, ки дорои имконоти бузург ва дорои функсияҳои зиёде мебошад маълумотҳои мушаххас ва дақиқ пешниҳод карда шудааст. Мусаллам аст, ки дар дарсҳо аз фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи касбӣ хонандагон бо имконот ва мақсади истифодабарии ҷадвалҳои электронӣ шинос мегарданд. Новобаста аз дастовардҳои дар ин самт, ҳоло ҳам масъалаи мақсаднок истифодабарии ҷадвалҳои электронӣ, аз ҷумла MS Excel ҳалли худро ба пуррагӣ наёфтаанд. Хусусан ин мушкилӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусии ихтисосҳои информатикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии мушоҳида мегарданд. Донишҷӯён набояд танҳо бо ҳисобкунӣ ва истифодабарии формулаҳо маҳдуд гарданд. Онҳо бояд бештар бо номгуӣи зиёди функсияҳои стандартии ҷадвалҳои электронии MS Excel шинос шуда, онҳоро дар сатҳи зарурӣ омӯзанд ва дар амал татбиқ карда тавонанд. Истифодабарии функсияҳои стандартии ҷадвалҳои электронӣ дар раванди таълим имкон медиҳанд, ки вақт сарфа карда шуда, сатҳи дониши донишҷӯён баланд бардошта шавад. Инчунин ба сифати таълим таъсири мусбат мерасонад. Маҳорату малакаи корбарии донишҷӯён бо ҷадвалҳои электронӣ инкишоф ва мустаҳкам мегардад.

Калидвожаҳо: ҷадвалҳои электронӣ, барнома, компютер, татбиқ, ҳисоб, катакҳо, амалҳо, тақсим, бутун, бақия, амалҳо, дуй, детерминантӣ, муайянкунанда.

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННЫХ ТАБЛИЦ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ИНФОРМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

В этой статье представлена конкретная и точная информация о процессах эффективности использования электронной таблицы Ms Excel, которая имеет большой потенциал и множество функций. Очевидно, что на уроках информационных технологий в учреждениях общего и среднего профессионального образования учащиеся знакомятся с возможностями и целями использования таблиц. Какими бы ни были достижения в этой области, вопрос о целесообразности использования электронных таблиц, в том числе Ms Excel, до конца не решен. Эта проблема особенно заметна в процессе обучения специальностям информатики в высших учебных заведениях. Студенты не должны ограничиваться только вычислениями и использованием формул. Они должны быть более знакомы с многочисленными названиями стандартных функций электронной таблицы Ms Excel, изучать их на должном уровне и применять на практике. Использование стандартных функций электронной таблицы в учебном процессе позволяет сэкономить время и повысить уровень знаний учащихся. Это также положительно влияет на качество обучения. Развиваются и закрепляются умения и способности учащихся по использованию электронных таблиц.

Ключевые слова: электронные таблицы, программа, компьютер, Реализация, расчет, Катаки, действия, деление, целое число, остаток, действия, двоичный, детерминантный, детерминантный.

THE ROLE OF SPREADSHEETS IN THE TEACHING OF SPECIAL COMPUTER SCIENCE DISCIPLINES

This article provides specific and accurate information about the processes of effective use of the Ms Excel spreadsheet, which has great potential and many functions. It is obvious that at information technology lessons in institutions of general and secondary vocational education, students get acquainted with the possibilities and purposes of using tables. Whatever the achievements in this area, the question of the appropriateness of using spreadsheets, including Ms Excel, has not been fully resolved. This problem is especially noticeable in the process of teaching computer science specialties in higher educational institutions. Students should not limit themselves to calculations and the use of formulas. They should be more familiar with the numerous names of standard Ms Excel spreadsheet functions, study them at the proper level and apply them in practice.

Keywords: spreadsheets, program, computer, Implementation, calculation, Cataclysms, actions, division, integer, remainder, actions, binary, determinant, determinant.

Дар бораи муаллифон

*Одиназода Сафарали Одина
Дотсенти кафедраи технологияи
информатсионӣ ва коммуникатсионӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: safar_1973@inbox.ru*

*Неъматов Голиб Нуралиевич
Дотсенти кафедраи технологияи
информатсионӣ ва коммуникатсионӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: n.golib@mail.ru*

Об авторах

*Одиназода Сафарали Одина
Доцент кафедры информационно-
коммуникационных технологий
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: safar_1973@inbox.ru*

*Неъматов Голиб Нуралиевич
Доцент кафедры информационно-
коммуникационных технологий
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: n.golib@mail.ru*

About the authors

*Odinazoda Safarali Odina
Docent of the information and communication
department.
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: safar_1973@inbox.ru*

*Nematov Golib Nuralievich
Docent of the information and communication
department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: n.golib@mail.ru*

УСУЛҶОИ ТАЪЛИМИ ХАТ ВА ВОСИТАҶОИ ХАТНАВИСӢ ДАР МАКТАБҶОИ ТОҶИКӢ

Абдуллоев И., Шарифова Х.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Мақсади таълими хат дар мактабҳои пешина асосан аз рӯйнавис карда тавонистани порчаҳои матн буду бас. Хатмашққунӣ фақат дар мактаб назди домолло гузаронида мешуд. Барои давом додани машқи хат домолло вазифаи хонагӣ намесупорид, чунки ин кор ба манфиати ӯ набуд. Навомӯз ҳар чизе нусхабардорӣ мекард, дар итоати домолло буд. Он замон дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар мактабҳои кӯхнаи тоҷикӣ навъи хатти настаълиқ шуҳрат дошт. Хати настаълиқ аз ҷониби мардуми форсу тоҷик дар аввали асри XV ихтироъ гардидааст. Настаълиқ яке аз хатҳои зеботарини арабист. Ин хат ба ғайр аз Осиёи Миёна боз дар Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Покистон ривож ёфта буд. Миралии табрезӣ, Абдурахмони хоразмӣ, Султоналии машҳадӣ, Бобошое исфаҳонӣ, Дарвеш Абдии бухарой, Малик Калони яғнобӣ, Мирзо Муҳаммадии норакӣ, Мулло Асрориддини бохтарӣ, Оқилови хучандӣ, Мирзо Муҳаммадии Навиди тоҷикибодӣ, Иброҳими Наққош, Салоҳиддин Амонӣ ва бисёр дигарон машҳуртарин хушнависони хатти настаълиқ ба шумор мераванд.

Дар мактабҳои пешина хатнависӣ мунтазам мураккаб гардида, ба талабагон шакли аз ҳама мушкили хат – **хатти шикастаро** меомӯзониданд. Хусусияти фарқкунандаи ин хат аз он иборат аст, ки нуқтаҳо ба таври махсус на дар ҷойи худ, балки бобати зебоии навишт дар ҷойҳои дилхоҳ гузошта мешуданд. Аз ҳама мушкилаш он буд, ки ҳичою калимаҳоро болои ҳам менавиштанд. Омӯхтани ин тарзи хатнависиро аз сабаби душворӣ на ҳамаи талабагон аз худ карда мекарданд. Дар мактабҳои пешина ба инкишофи нутқи хаттӣ диққат дода намешуд.

Дар масъалаи хатмашққунӣ аз саргузашти давраи устод Садриддин Айни ва шавқу ҳаваси ӯ ба омӯхтани хатнависӣ ҳикояро оварда, дар масъалаи хат ва хушнависӣ хулоса мебарорем.

«Падарам ба ман гуфт, ки Сайид Акбар хушхат ҳаст, дар пеши ӯ хатнависиро машқ хоҳӣ кард. Ман тақлифи падарамро бо хурсандӣ қабул кардам.

Рӯзе ҳамроҳи падарам барои хариди қаламдон, найқалам, қаламтарош, қаламқатъ, чувзгир, як бандча лос ва чор тахта коғазии машқии кӯқандӣ ба бозори Ғиждувон рафтем. Дар роҳ дар ҷоҳе афтидани қаламдон ва бо ёрии роҳгузаре аз ҷоҳ баровардани қаламдон ман дар пеши Сайид Акбар ба хатмашққунӣ шуруъ намудам.

... Сайид Акбар дар майданависӣ хатти хоное дошта бошад ҳам, вале дар навиштани ҳарфҳои калон бадхат буд. Дар натиҷа, ҳангоми навиштани ҳарфҳои калон ӯ ба сохтакорӣ роҳ меод. Ин кор аз назари ман пинҳон намонд ва ман низ «бе ҳеч гуна машқ» он ҳарфҳоро аз рӯи намунаи хатти муаллим сархатвор менавиштам. Аммо он ҳарфҳо чунон қачу қилеб ва баднамо буданд, ки аз «ҳарф» зиёдтар ба сиёҳии ба рӯи коғаз пошхӯрда монандӣ доштанд. Бинобар ин ман бад менавиштам, ки хатти худро ба ғайр аз худам ҳеч кас хонда наметавонист, ҳатто баъзе калимаҳои худ навиштаамро баъд аз чанд рӯз худам ҳам хонда наметавонистам.

Ҳар чанд бо гузаштани вақтҳои зиёд дар натиҷаи бисёр навиштан хатам як андоза дуруст шуда бошад ҳам, то ҳол ман бадхати гузаро ҳастам. Ин натиҷаи сохтакории муаллим аст, ки бо кирдори худ ба ман омӯхта буд» [6, с. 112 - 117].

Аз ин ҳикоят бармеояд, ки устод Садриддин Айни сабаби асосии бадхат будани худро натиҷаи «таълим»-и муаллими машқи хатти худ медонад.

Аз ин рӯ, омӯзгори синфи ибтидоӣ мебояд:

– яқум, худаш хушхат ва тозанавис бошад. Дар акси ҳол ӯ пайваста машқи хат кунад, то хусни хаташ беҳ гардад;

– дуюм, ҳангоми машқи ҳарфҳо элементҳои ҳарфро гаштаю баргашта нишон бидиҳад. Агар зарур шавад, аз дасти навомӯз гирифта, ба ӯ тарзи навишти ҳар як ҳарфро бевосита машқ кунад, то шогирд донад, ки барои навишти машқи ҳарф аз кучо шуруъ карда, дар кучо навишти ҳарфро анҷом диҳад. Бинобар ин барои навмашқон сармашқ ё дафтари «Машқи хат ва хушнависӣ» лозим аст.

Дар он давра то пайдо шудани чопхонаҳо китобҳо дар шакли дастнавис тайёр карда мешуданд. Дар мактабҳои кӯхна асбоби кори котибу хушнавис аз сиёҳӣ, қалами най, қаламтарош, мистар, қаламқатъ, қоғази берах, сиёҳидон, абр, лос, ширеш иборат буд, ки ҳама дар қаламдон нигоҳ медоштанд. Дар байни қоғазҳо қоғази бехтарин қоғази самарқандӣ буд, ки дар ҷаҳон назир надошт. Тарзи истеҳсоли онро суғдиҳо асос гузошта буданд.

Дар зер оид ба тарзи тайёр кардани воситаҳои хатнависӣ шинос мешавем.

Дар замони пеш барои хатнависӣ аз **сиёҳӣ** ва рағани гов ранг тайёр мекарданд. Қисме аз ин рангро ба дохили сиёҳидон андохта, бо сихпар (сихи чайра ё ҷӯби махсус тарошидашуда) бо об омехта мекарданд ва аз он ранги сиёҳи хатнависӣ тайёр мешуд.

Қаламро бошад аз найи саҳту мустаҳкам месохтанд. Барои асбоби хатнависӣ найи камбуғум интиҳоб карда мешуд, то ки вақти тарошидан ва омода намудан ба хатнависӣ онро ҷок карда шавад.

Нӯги қаламро бо қаламтароши тез чунон тоза метарошиданд, ки ягон зарра лиф намонад. Баъд нӯги қаламро ҷок мекарданд. Тарафи чапи ҷокро аз тарафи росташ ғафстар мегузоштанд. Пас аз он нӯги қаламро ба рӯи **қаламқатъ** гузошта, қачнамо мебуриданд, ба тарзе ки тарафи чап аз тарафи рост кӯтоҳтар шавад. Дарозии қалам 15-20 см буд. Қаламҳо ғафснавис ва борикнавис буданд. Ана ҳамин вақт қалам барои навиштан омода мешуд. Қаламҳои навъи аъло аз Ҳиндустон ва дигар мамлакатҳо оварда мешуданд.

Найқаламро дар кишварҳои Аврупо то асрҳои VI-VII мелодӣ истифода мекарданд. Баъдтар ба ҷойи най пари қозро истифода мебардагӣ шуданд. Мафҳуми «перо» низ аз калимаи русии **перья** пайдо шудааст. Бинобар ин қалами аз пари қоз сохташударо «перо» ном гузоштанд. Вақте ки перои фӯлодӣ пайдо шуд, онро низ «перо» номиданд. Перои фӯлодӣ бори аввал охири асри XVIII дар Англия сохта шуда, аз асри XIX онро дар дигар мамлакатҳо низ истифода мебарданд.

Қаламқатъ пораи устухони паҳни ҳамвор аст. Нӯги қаламро ба болои қаламқатъ гузошта, бо корд мувофиқи дилхоҳ мебуриданд.

Мистар хаткаш аст. Як саҳифаи қоғази ғафсро, ки ба болояш хатҳои барҷаста кашида шудааст, зери қоғази берах гузошта зер мекарданд. Дар натиҷаи ин дар рӯи саҳифаи берах нақши хатҳо (сатрҳо) пайдо мешуданд.

Навъи бехтарини қоғаз он замон дар Самарқанд истеҳсол мешуд. Қоғази самарқандӣ ду намуд дошт:

а) қоғази абрешимӣ, ки аз нахи абрешим тайёр карда мешуд, он хеле зебо ва тоза буд;

б) қоғази нимкатонӣ, ки нимаш аз абрешим ва ними дигар аз канаб иборат буд. Барои ҷилдор шудан дар ду тарафи он хамаи орди гандум молида оҳор медоданд. Қоғази оҳордодаро дар соя мехушконидаанд.

Абр барои пок кардану шустани ҳарфҳои ғалатшуда ҳамчун хатпоқунак ба кор мерафт.

Лос нахи абрешимиест, ки онро дар даруни сиёҳидон мегузоштанд, то ки ҳангоми қаламро тар кардан сиёҳӣ аз андоза зиёд наояд.

Ана, акнун ҳамаи асбобҳои хатнависӣ барои навиштан омода карда шудаанд.

Пас аз омода шудани асбобҳои хатнависӣ хушнавис ба кор шуруъ мекард. Баъди аз ҷониби хушнавис анҷом додани кор варақҳои навиштаи ӯ ба ҳунарманди дигар – лаввоҳ (дизайн) дода мешуд. Лаввоҳ атрофи матнҳоро бо суратҳои наботот ва нақшу нигорҳои гуногун зеб медод.

Ниҳоят, дастнавис ба дасти муқовасоз дода мешуд. Муқовасоз варақҳоро ширеш мекард, бо риштаи мустаҳкам бо ҳам медӯхт, аз се тарафаш мебурид, то ки варақҳо баробар шаванд. Шерозаи китоб бо риштаҳои абрешимии гуногунранг дӯхта мешуд. Чармро ба рӯи картон ширеш мекарданд.

Тарзи тайёр кардани ширеш чунин буд: Ширешро аз **сечак** ном рустанӣ тайёр мекарданд. Решаи сечак ба шакли сабзист. Решаи сечакро аввал хушконида, орд карда, об илова менамуданд. Дар натиҷа, ширеш ҳосил мешуд. Устоҳои соҳаи муқовабандӣ аз ин навъи ширеш то солҳои 1980-1985 истифода мекарданд. Ширеши аз сечак тайёршуда ҷойи ҷаспонидаи қоғазро мустаҳкам нигоҳ медорад.

Баъди ширеши муқова китобро ба рӯи тахтасанги мрамрӣ монда, бо кӯбаки ҷӯяни мекуфтанд. Дар натиҷа, дар рӯи муқова нақшо пайдо мешуданд.

Чунин буд заҳмати хаттотон барои тайёр намудани як китоби дастнавис.

Ба таври дастнавис оmodасозии китоб хунар ва санъати воло махсуб меёфт. Ин хунармандонро **хаттот** меномиданд. Хаттотон шахсони одӣ набуда, онҳо арбобони илму маърифат ва бомаданият ба ҳисоб мерафтанд.

Азбаски дар мактабҳои пешинаи тоҷикӣ ба машқи хат ва хушнависӣ аҳамияти махсус дода мешуд, барои таҳияи дастурҳои таълимӣ кӯшиши зиёде мекарданд.

Аввалин чунин нишондоди мукамал оид ба тарзи навиштани хатти зебо ин «Муфрадот»-и Хоҷа Миралии Табрешӣ мебошад [16, с. 48].

Пурқимат будани ин асар, пеш аз ҳама, дар он аст, ки муаллифи он дар бораи аҳамияти хат, ҳаҷми ҳар як ҳарф ва тарзи навишти он маълумот медиҳад. Дар асоси асари мазкур дастурҳои зиёде дигари мукамалтар ба вуҷуд омадаанд.

Дастури дигаре, ки оид ба намудҳои гуногуни хат, тарзи навишти онҳо воমেҳурем, дастхати Шарти Аббос аст, ки соли 1847 дар Табреш навишта шудааст. Дар ин дастур бештар дар бораи хатти «шикаста», нақшу нигори хат, тарзи хондан ва навиштани хат маълумот дода мешавад.

Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ дар дастури худ «Китоб-ул-атфол» (соли 1900) оид ба расмияти мактубнависӣ, баъд намудҳои мактуб; ҳуччатҳое, ки дар қозихона, тичоратхонаҳо навишта мешаванд, маълумот дода, омӯхтани онро ба хурдсолон тавсия менамояд [14, с. 64].

Дар давраҳои минбаъда баробари пайдо шудани китобҳои дарсии «Алифбо» дар қисми охири онҳо аз ҷониби муаллифон оид ба омӯхтани хат ҳамчун намуна қоидаҳои хатомӯзӣ илова карда шудаанд. Намунаи чунин дастурро мо дар китоби «Алифбо»-и Мирзосайд Абдусалом (соли 1909) дида метавонем. Дар охири ин китоб дар қисми давраи баъдиалифбой доир ба омӯхтани хат 10 саҳифа ҷудо карда шудааст. Дар 7 саҳифаи аввали он доир ба машқи навишти ҳарфҳои алоҳида, пайвасти 2 ҳарф ва ҳичо намунаҳо оварда шудаанд. 3 саҳифаи боқимондари бошад, машқи навишти калима ва ҷумлаҳо дар бар мегирад [15, с. 54-75].

Наشري чунин дастурҳо дар он замон осон набуд. Ҳарчанд ки қори таълим ба таври омӯзиши механикӣ (қоризёд) сурат мегирифт, бо забони модарӣ таҳияи чунин дастурҳо бобати инкишофи тафаккур ва қобилияти зеҳнии талабагон аҳамияти беназир доштанд.

Дар мактабҳои ҳозира бошад, омӯхтани савод ба навомӯзон асосан ёд додани хонишу хат, дар ин замина инкишофи тафаккури мантикӣ ва нутқ ба шумор меравад. Баробар ва дар алоқамандии якдигар омӯзонидани хонишу хат ба самаранокии савод ва донишандӯзии талабагон боис мегардад.

Талабагон ҳангоми машқи хониш тарзи талаффузи овоз ва хониши калимаю ҷумларо ёд гирифта, дар навишт машқи ҳамон ҳарфро дар алоҳидагӣ ва калима пайваста бо ҳарфҳои дигар иҷро мекунанд, ба фосилаи байни ҳарфҳо дар калима ва калимаҳои ҷумла риоя менамоянд. Дафтари «Машқи хат ва хушнависӣ» (муаллифи ин сатрҳо) бобати пайдо намудани ҳусни хати зебову хонои омӯзгорону навомӯзон дастури таълимии беандоза ҳубест.

Барои самаранок гузаронидани машғулиятҳои хатнависӣ дар мактабҳои ҳозира ҳамаи шароитҳои зарурӣ муҳайё карда мешаванд: мизу курсӣ, китоби «Алифбо», дафтари «Машқи хат ва хушнависӣ», тахтаҳои муқаррарӣ ва электронӣ, бўру латта, равшанӣ (аз тарафи چاپ), ҳарфҳои ҷопию дастнавис ва дигар воситаҳои зарурии хатнависӣ.

Аз рӯзҳои аввали мактабҳои омӯзгор талабагонро мунтазам ба дуруст нишастан, қафаси синаро ба миз нарасонида навиштан, гузоштани пойҳо дар фарш ё поймонак, асбоби хатнависиро бо 3 ангушт аз нӯги перо ба масофаи 1–1,5 см дур доштан, дафтарро каме ба тарафи چاپ моил гузоштан, сарро рост нигоҳ дошта, ба тарафи چاپу рост ҳам накарданро таъкид карда меистад. Зеро бо сари ҳам хондану навиштан ба нури чашм зарар расонида, сутунмӯҳра қач мешавад ва боз зарарҳои дигар. Танҳо дар натиҷаи риояи дурусти одобу гигиенаи нишасту навишт метавон соҳиби хатти зебою хоно гардид.

Солҳои охир доир ба таълими хат ва хушнависӣ аз ҷониби омӯзгорон ва методистони соҳа М. Маҳмудова «Сармашк» (солҳои 1978-1985), Р.Довудов, Р.Мирзоев «Дафтари таълими савод» (солҳои 1986-2003), Б.Бойев «Дафтари таълими савод» (солҳои 2004-2009), И.Абдуллоев «Дафтари машқи хат ва тозанависӣ» (соли 2010 то ҳоло) таҳия гардидаанд.

Дар давраи саводомӯзӣ тибқи Стандарти давлатии таҳсилот ва барномаи таълим оид ба машқи хатту хушнависӣ дар назди талабагони синфи якум талаботи зерин гузошта мешаванд, ки инҳоянд:

- дар паси мизу курсӣ дуруст нишастанро ёд бигиранд;
- рахҳои дафтар (асосӣ, иловагӣ) ва вазифаи ҳар яки онро донанд ва риоя кунанд;
- ҳарфҳои хурду калон, калимаҳои алоҳида ва ҷумлаҳои кӯтоҳро навишта тавонанд;

- дар байни ҳарфҳои калима ва калимаҳо дар ҷумла фосилагузори роия намоянд;
- ба тозаю дурустнависи унсурҳои ҳарф ва пайвасти ҳарфҳо дар калима эътибор диҳанд;
- ҳарфи калон дар аввали ҷумла, аломатҳои нукта, савол ва хитоб дар охири ҷумлаҳо, ҳарфи калон дар аввали исмҳои хос ва аввали сатри шеърро донанд;
- аз рӯи расм ва талаффузи омӯзгор калимаҳои духичодорро мустақилона навишта тавонанд.

Дар давраи саводомӯзӣ машқи ҳарф дар калима, инчунин фаҳмида ва беғалат рӯйбардор намудани калимаю ҷумлаҳо яке аз талаботи асосӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин таҳлил (аз ҳам ҷудо) ва таркиб (якҷоя кардан)-и овозҳои калимаро мунтазам машқ кардан лозим аст. Дар таҳлил миқдор, тартиб ва ҷойи овозу ҳарфҳои калима низ муайян карда мешаванд. Барои ин ба талабагон аломатҳои шартӣ ёри мерасонанд:

а) аломати овоз – доирачаҳо: (о о о о): садонокҳо – доирачаи сабз (о), ҳамсадоҳо – доирачаи сурх (о);

б) аломати ҳичо: ;

в) аломати калима: _____ ;

г) аломати ҷумла: |_____.

Талабагон ҳар як калимаи рӯйбардор кардашонро аввал бо овози баланд талаффуз карда, аз рӯи нақшаи калима таҳлили овозӣ-ҳарфӣ мегузаронанд. Масалан, ба талабагон рӯйбардор кардани калимаи **хона** лозим шавад, пеш аз ҳама, диққати онҳоро ба расми хона ва нақшаи калима бояд ҷалб кард. Талабагон расми **хона**ро аз назар гузаронида, аз рӯи нақша мефаҳманд, ки калимаи **хона** аз 2 ҳичо, ё чор овоз иборат аст: ҳичоҳои **хо**, **на**, ё ки овозҳои **х**, **о**, **н**, **а**. Баъд аз он аз рӯи аломатҳои шартӣ (доирачаҳо) овозҳои калимаҳоро кашиш дода, пайиҳам талаффуз мекунанд: хххооо-ннна. Баъди муайян кардани овозҳои калима талабаҳо мувофиқи нақшаи калимаи дастанвиси **хона**ро аз дафтар мехонанд ва ҳар як овози ҳарфро кашишнок талаффуз карда менависанд. Баъд калимаи навишташонро бо нақшаи он муқоиса мекунанд ва месанҷанд, ки миқдори овозҳо (доирачаҳо) бо ҳарфҳои калимаи навишташуда баробаранд, ё не.

о о	о о
-----	-----

хо на

Дар ҳар дарси таълими савод таҳлили овозию ҳарфии калимаҳоро гузаронидан шарт аст, зеро бо истифода аз таҳлили овозии калима навомӯзон саводи мукамал мебароранд, беғалатхону беғалатнавис мешаванд. Аз рӯзҳои аввали таҳсил навомӯзон (дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ) ва донишҷӯён (дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии ихтисосӣ методикаи таҳсилоти ибтидоӣ) бо таълими хат шиносонида мешаванд, то ки онҳо тарзи хушнависӣ ва гигиенаи хатро аз худ намоянд.

Ёд додани хат ва пайдо кардани хатти зебою хоно раванди мураккабтарини таълим ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар нақшаи таълими муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии таълимиашон ба забони тоҷикӣ пешниҳод гардидааст, ки аз ҷониби забони модарӣ дар синфҳои 1-уму 2-юм ҳафтае яксоати ва дар синфҳои 3-юму 4-ум дар ҳар дарси забони модарӣ то 10 дақиқа машғулияти машқи хат ва хушнависӣ гузаронида шавад.

Адабиёт

1. Абдуллоев, И. Таълими хат дар синфи якуми шаисолаҳо / И. Абдуллоев // Мактаби советӣ. – №7. 1988. – С. 56-59.
2. Абдуллоев, И. Намунаи машқи хат дар дарсҳои саводомӯзӣ И. Абдуллоев // Адабиёт ва санъат – №4. 2002. – С. 60-65.
3. Абдуллоев, И. Грамматика ва имло // Модули таълимӣ барои тақмили маҳорати касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Лоихаи «Таълими босифат» / И. Абдуллоев. – Д.: 2014. – 128 с.
4. Абдуллоев, И. Дафтари «Машқи хат ва хушнависӣ» барои синфи 1 / И. Абдуллоев. – Д.: Гулнақиш, 2023. – 96 с.
5. Абдуллоев, И. Таърихи пайдоиши хат ва инкишофи он / И. Абдуллоев. - КВД Матбаа, 2022. – 176 с.
6. Айни, С. Куллийет, Ёддоштҳо Ҷ 6 С. Айни. – Д., 1962. – 416 с.
7. Афсаҳов, А. Хат ва пайдоиши он // Дастурмали методӣ / А. Афсаҳов, Ҳ. Қаҳҳоров. – Д.: 1994. – 47 с.
8. Горейцкий, В.Г. Пропись к «Азбуке» / В.Г. Горейцкий. - М.: Просвещение, 1982.

9. Гулзода, Н.Д. *Забони тоҷикӣ // Даструи таълимӣ аз фанни забони тоҷикӣ барои курсҳои 1-уми ихтисосҳои филологӣ ва ғайрифилологӣи ДДОТ ба номи Садриддин Айни / Н.Д. Гулзода. – Д., 2019. – 120 с.*
10. Довудов, Р. *Дафтари таълими савод / Р. Довудов, Р. Мирзоев. – Д., 2000.*
11. Жукова, Н. С. *Учимся писать без ошибок. – М.: Эксмо, 2004. – 80 с.*
12. Лутфуллозода, М. Алифбо. *Китоби дарсӣ барои синфи 1-ум / М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И. Абдуллоев. – Д., 2023. – 152 с.*
13. Лутфуллозода М. *Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ / М. Лутфуллозода. – Д., 2024. – 266 с.*
14. Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ *Китоб-ул-атвол / Беҳбудӣ Маҳмудхоҷа. – Самарқанд, 1900. – 64 с.*
15. Мирзосаид Абдусалом Алифбо / Абдусалом Мирзосаид. – Самарқанд, 1910. – 80 с.
16. Хоҷа Миралии Табрзӣ Сармаиқ / Хоҷа Миралии Табрзӣ. – Самарқанд, 1986. – 48 с.

УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ХАТ ВА ВОСИТАҲОИ ХАТНАВИСӢ ДАР МАКТАБҲОИ ТОҶИКӢ

Мақсади таълими хат дар мактабҳои куҳна асосан аз рӯйнавис намудани порчаҳои матн иборат буд. Он замон талабагон хатти аз ҳама мушкили арабӣ – хатти шикастаро меомӯзониданд, ки ин боиси дер саводногардонии навомӯзон мегардад. Ба инкишофи нутқи хаттӣ эътибор дода намешуд. Китобҳо дар шакли дастнавис таҳия мегардиданд. Хушнавис менавишт, варақҳои навиштаи ӯ ба дизайн дода мешуд. Ӯ атрофи матнҳоро зебу зинат меод. Муқовасоз варақҳоро меҷӯхт ва бо картон муқовабандӣ мекард. Чунин буд заҳмати хаттотон барои тайёр кардани як китоби дастнавис. Дар мактабҳои муосир бошад, омӯхтани савод ёд додани хонишу хат ва баробари ин инкишофи тафаккури мантиқӣ мебошад. Дар давраи саводомӯзӣ навомӯзон талаффузи овоз ва хониширо ёд гирифта, машқи навишти ҳамон ҳарфро дар алоҳидагӣ ва калима пайваста бо ҳарфҳои дигар иҷро мекунанд, ба фосилаи байни ҳарфҳо дар калима ва калимаҳои ҷумла риоя менамоянд. Дафтари «Машқи хат ва хушнависӣ» (мураттиб И. Абдуллоев) бобати пайдо намудани хусни хатти зебову хоноӣ омӯзгорону навомӯзон дастури таълими беандоза хубест. Ҳангоми хатмашқкунӣ омӯзгор шогирдонашро ба гигиенаи нишасту навишт мунтазам таъкид карда меистад. Давраи алифбо, ки марҳилаи асосӣ ва тӯлонист, ба навомӯзон машқи навишти 35 ҳарфи алифбои тоҷикӣ омӯзонида мешавад. Дар ин давра машқи ҳарфҳои хурду калон, фаҳмида ва беғалат рӯйбардор намудани калимаю ҷумлаҳо яке аз талаботи асосии таълими савод мебошад. Таҳлили овозию ҳарфии калима дар давраи саводомӯзӣ шартӣ асосии беғалатхонӣю беғалатнависии хонандагон аст.

Калидвожаҳо: настаълиқ, хатти шикаста, қаламдон, найқалам, қаламтарош, қаламқат, чувзгир, лос, мистар, абр, лиф, кӯбак, атфол, таҳлили овозию ҳарфӣ.

МЕТОДЫ И СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ ПИСЬМУ В ТАДЖИКСКИХ ШКОЛАХ

Целью обучения каллиграфии в старых школах было главным образом записать фрагменты текста. В то время ученики изучали сложнейшую арабскую письменность – ломаную письменность, что приводило к поздней грамотности учащихся. Развитию письменной речи не уделялось внимания. Книги создавались в виде рукописей. Каллиграф писал, написанные им страницы отдавались оформлению. Он украшал тексты. Переплетчик сшил листы и переплел их картоном. Таков был труд писателя по подготовке рукописной книги. В современных школах обучение грамоте – это обучение чтению и письму и одновременно развитие логического мышления. В период обучения грамоте учащиеся учатся произношению и чтению, упражняются в написании одной и той же буквы отдельно и непрерывно с другими буквами, соблюдают пространство между буквами в словах и предложениях. Книга «Практика почерка и каллиграфия» (под редакцией И. Абдуллоева) является чрезвычайно хорошим учебным пособием для учителей и новичков по развитию красивого почерка. Во время учебы преподаватель регулярно уделяет внимание своим ученикам особенно правилам сидения и письма. Алфавитный период, являющийся основным и продолжительным этапом, учит новичков писать 35 букв таджикского алфавита. В этот период отработка прописных и строчных букв, понимание и исправление слов и предложений является одним из основных требований грамотного обучения. Анализ звука и буквы слова в период обучения грамоте является главным условием свободного чтения и письма учащихся.

Ключевые слова: насталик, ломаная письменность, карандаш, точилка для карандашей, глина, мистар, лист, кисть, дети, звуковой и буквенный анализ.

METHODS AND WAYS OF TRAINING WRITING IN TAJIK SCHOOLS

The purpose of teaching calligraphy in the old schools was mainly to write down passages of text. At that time, students studied the most complex Arabic script - broken script, which led to late literacy among students. No attention was paid to the development of written speech. Books were created in the form of manuscripts. The calligrapher wrote, the pages he wrote were given over to the design. He decorated the texts. The bookbinder sewed the sheets together and bound them with cardboard. Such was the writer's work in preparing a handwritten book. In modern schools, literacy training is learning to read and write and at the same time developing logical thinking. During the period of literacy training, students learn pronunciation

and reading, practice writing the same letter separately and continuously with other letters, and observe the space between letters in words and sentences. The book “Handwriting Practice and Calligraphy” (edited by I. Abdulloev) is an extremely good textbook for teachers and beginners on developing beautiful handwriting. During study, the teacher regularly pays attention to his students, especially the rules of sitting and writing. The alphabetic period, which is the main and longest stage, teaches beginners to write 35 letters of the Tajik alphabet. During this period, practicing upper and lowercase letters, understanding and correcting words and sentences is one of the main requirements of competent learning. Analysis of the sound and letter of a word during literacy learning is the main condition for students’ fluent reading and writing.

Keywords: nastaliq, broken script, pencil, pencil sharpener, clay, mistar, sheet, brush, children, sound and letter analysis.

Дар бораи муаллифон

*Абдуллоев Ибоддулло
Дотсенти кафедраи таҳсилоти ибтидоӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Шарифова Хуршеда

*Магистри курси 2-юми кафедраи таҳсилоти
ибтидоӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторах

*Абдуллоев Ибоддулла
Доцент кафедры начального образования
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

Шарифова Хуршеда

*Магистр 2 курса кафедры начального
образования
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

About the authors

*Abdulloev Iboddulla
Associate Professor of the Department Primary
Education
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Sharifova Khursheda

*Master of the 2nd year of the Department of
Primary Education
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲО ВА ВОСИТАҲОИ ИТТИЛООТӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМИ ДОНИШЧӢӢН

Худойдодова Т. Ӳ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Замони муосирро бе истифодаи компютер ва татбиқи технологияи нав тасаввур кардан ғайриимкон мебошад, зеро бо ёрии он масъалаҳои бамиёномада зудтар ва самараноктар ҳалли худро меёбанд. Ин кор дар раванди таълим низ бояд хуб ба роҳ монда шавад.

Сиёсати маорифпарваронаи Ӳукумати Ӳумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф барои расидан ба мақсадҳои олиии сатҳи тараққиёти ҷаҳонии таҳсилот ва ба ин васила ба рушди босуръати нуруи ақлию зехнии ҷамъият равона карда шудааст.

Ислоҳоти соҳаи маориф дар Ӳумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд намудани сифати таҳсилот ва ба меъёрҳои ҷаҳонӣ баробар намудани он ба воситаи баланд намудани маҳорати касбии қардҳои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна, ибтидоӣ ва миёнаи касбии умумии кишвар хоса ба татбиқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ӳумҳурии Тоҷикистон дар шароити муносибати босалоҳият ба таълим ба ҳисоб меравад. Яке аз омилҳои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар Ӳумҳурии Тоҷикистон ин такмил додани мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, муносибат ба таълим, маҳорати касбии омӯзгорон, тарғибу татбиқи усулҳои босифату инноватсионии таълим ва технологияи муосири педагогӣ мебошад. Зеро омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи дуру наздик нишон медиҳанд, ки манбаи асосии рушди босуръати иҷтимоӣ иқтисодии кишвар хоса дар замони ҷаҳонишавӣ таҳсилот аст. Вобаста ба Стратегияи миллии рушди Ӳумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2016-2030, Барномаҳои Давлатии рушди маориф дар Ӳумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маориф то соли 2020 ва Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии маорифи ӲТ дар давраи солҳои 2012-2020 раванди навқунонии соҳаи маориф гузаронида шуданд [1, с. 36]. Раванди навқунонӣ барои инкишофи илм, техника ва соҳаҳои гуногуни истехсолот нақши муҳимро мебозад.

Дар қарори Ӳукумати Ӳумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2014, №765 «Номгӯии самтҳои афзалиятноки рушди илм, техника ва технология дар Ӳумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020» бо инкишофи донишҳои техникӣ ва истифодаи технологияи нав диққати махсус дода мешавад. Дар асоси қарори мазкур дар назди устодони мактабҳои олиӣ миёна вазифа гузошта мешавад, ки дар раванди таълим усулҳои нави таълим, техника ва технологияи навро босамар татбиқ намоянд, то ки мутахассисони ҷавон ба талаботи имрӯзаи бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошанд. Устодону омӯзгорон ва падару модарон бояд кӯшиш намоянд, ки диққати наврасон ва хонандагонро барои азбар намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ коммуникатсиониро ба роҳ монда, ба касбомӯзии шогирдон эътибори ҷиддӣ дода, онҳоро дар руҳияи донишомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ тарбия намоянд.

Гарчанде самараи истифодаи технологияи иттилоотӣ таълимро аксарияти омӯзгорони фаъолу эҷодкор, шогирдон ва волидайн дарк намудаанд, теъдоди зиёди омӯзгорон аз усулҳои фаъоли таълим васеъ истифода мебаранд, ҳамзамон дар гузаронидани машғулиятҳои зарурӣ ҷустуҷӯҳои эҷодӣ, истифодаи воситаҳои аёнӣ, иттилоотӣ коммуникатсионӣ, интернет, аудио, диску воситаҳои гуногун, зарур аст, ки дар истифодаи баъзе аз онҳо маҳорату малакаи омӯзгор сайқал дода шавад.

Истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар ҷараёни таълиму тарбия заминаи воқеии инкишоф ва истифодаи имкониятҳои ҳар як хонандаро фароҳам меоранд. Амалияи истифодаи технологияи коммуникатсионӣ мусоидат менамояд, ки хонандаи навоар новобаста аз синну сол, мавқеъ, вазъи иҷтимоӣ, макони таҳсилу зист мавриди эҳтиром қарор гирад ва барои дарки арзишу мақоми худ шароит ва имконият пайдо намояд. Муҳимтар аз ҳама, истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар зинаи аввали зиндагии шахс дар ҷомеа, молик будан ба фаъолияти фикрронӣ, ташаккули маҳорати зехнӣ тафаккур, маърифатнокии илмӣ техникаи мусоидат менамояд.

Самимият, донишзӯхӯндӣ, озодандешӣ, эҳтироми шахсият ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, истифодаи имкониятҳои мавҷуда, ҳамкорию муносибати самимонау инсондӯстона, сатҳи баланди камолоти маънавӣ, мустақилият, ошкор гардидани лаёқат, истеъдод ва

адолатшиносӣ – ин аст номгӯӣ нотамоми он сифатҳое, ки шахсият аз овони хурдӣ тавассути истифодаи усулҳои инноватсионии таълим ва омилҳои асосии он ба даст оварда метавонад.

Омӯзиши технологияи иттилоотӣ дар гузаронидани машғулиятҳо қадамест, ки дар бедор намудани майлу рағбат ба донишомӯзӣ ва кӯшиши бедор намудани мақсади омӯзиш дар донишчӯён саҳми арзанда дорад. Дар марҳилаи аввали ин зина донишчӯён ба фаъолияти азхудкунӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Аз ин рӯ, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбиро зарур аст, ки ҷавонро барои зиндагӣ қардан дар шароити комилан нав омода намоянд. Аммо, танҳо бо додани маҷмуи донишҳо, ки вазифаи асосии таълими анъанавӣ ба ҳисоб мерафт, қодир нест, ки ҷавонро ба ҳаёт, дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи технологияи иттилоотӣ дар сатҳи баланд тайёр намоянд [3, с. 28].

Муҳимтарин шарт асосӣ ташкил қардани чунин раванди омӯзиш аст, ки донишчӯ барои ба даст овардани донишу таҷриба аз соҳаҳои мухталифи зехнӣ истифода бурда тавонад. Муҳимияти ҳалли проблемаи ташаккули салоҳиятнокии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-компютери донишчӯён дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба таҳсилот қайд қарда шудаанд. Тақриби барномаҳои таълимӣ-омӯзиши курсҳои ҳамгиро, ки азхудкунӣ донишу малакаҳои касбҳои бо ҳам наздикро дар ҳама соҳаҳои иқтисодии бо технологияҳои баланд иҷрошаванда ва бо фаъолияти касби алоқамандро дар назар мегирад [3, с. 36]. Инкишофи саноати рақамӣ ба дигар соҳаҳо таъсири назаррас мерасонад. Аз ин сабаб инкишофи соҳаи ИТ аз ҷониби Ҳукумати ҚТ аҳамияти калон дода мешавад. Кӯшиши ворид намудан ва тақмил додани технологияҳои иттилоотӣ, азнавкунӣ заминаи техникаи онҳо ва таъминоти барномавӣ, масъалаи доимо нав намудани барномаҳои таълимӣ ва маводҳои методиро барои омӯзиши фанни технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро меғузорад [2, с. 56]. Ҳадафи асосии тайёрии техникӣ ва технологияи донишчӯён пеш аз ҳама ба омода намудани онҳо ба ҳаёти мустақилона, интиҳоби бошууроноӣ касбҳо ва тайёр будани онҳо барои оянда, тайёрии касбӣ мебошад. Тайёр намудани мутахассисони ояндаи соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ пеш аз ҳама салоҳиятнокии касбӣ ва сатҳи мувофиқро ба талаботи бозори меҳнат талаб менамояд.

Истифодаи захираҳои иттилоотӣ аз шабакаи Интернет, маводҳои гуногуни электронӣ, луғатҳо ва маълумотномаҳо, маводҳои дидактикӣ, муаррифи намудан, барномаҳо, назорати автоматиконидашудаи донишҳо, тестҳо, санҷишҳо, пурсишномаҳо, ки бо воситаи забони барномасозӣ таҳия қарда мешаванд, барои омӯзгори фанҳои гуногуни таълимӣ имкониятҳои васеи методӣ дидактиро муҳайё менамояд [2, с. 88].

Омӯзгор технологияҳои иттилоотӣ-компютериро доништа онро дар раванди таълимӣ барои беҳтар намудани сифати азхудкунӣ донишу малакаҳои донишчӯён дар омӯзиши фанҳои таълимӣ истифода мебарад ва худ низ маҳорати педагогии худро инкишоф медиҳад. Дар луғати педагогии Г.М.Коджаспирова мафҳуми “маҳорати педагогӣ” ҳамчун “сатҳи баланди донишҷӯ фаъолияти касбӣ, маҷмуи донишҳо, малака ва маҳорати махсус, сифатҳои касбии шахс, ки ба омӯзгор имкон медиҳад фаъолияти таълимӣ-даркнамоии донишчӯёнро самаранок идора намояд ва таъсири педагогӣ ва ҳамгироии мақсаднок амалӣ намояд”. Бешубҳа, барои омӯзгор, маҳорати касбӣ-ин маҳорати педагогӣ мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ-компютерӣ дар фазои таҳсилоти муосир ҳамчун воситаи тақмилдиҳии маҳорати педагогӣ баромад мекунад.

Дар зери мафҳуми салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотӣ-компютерӣ гуфта омодагӣ ва қобилияти мустақилона истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ-компютерӣ дар фаъолияти педагогӣ барои ҳалли доираи васеи вазифаҳои таълимӣ ва балоихагирии роҳҳои тақмил додани таҳассус дар ин соҳа фаҳмида мешавад.

Қаблан муносибатҳои мавҷуд буданд, ки салоҳиятнокиро ҳамчун (аз лот. compete – ноил шудан, мувофиқат менамоям, наздик омадан) дониш ва таҷриба дар ин ё он соҳа шарҳ медоданд. М.А.Горюнова «салоҳиятнокиро ҳамчун қобилияти шахс барои ҳалл намудани вазифаҳои гуногуни воқеӣ (таълимӣ, касбӣ ва ҳаёти), омода будан ба фаъолият, шарҳ медиҳад». Дар таҷрибаи таҳсилоти ҷаҳонӣ мафҳуми салоҳиятноки ба сифати мафҳуми “ғиреҳӣ” фаҳмида мешавад, ки дар худ на танҳо таркибияти когнитивӣ (зехнӣ) ва амалиётӣ-технологиро ифода менамояд, инчунин он хусусиятҳои мотиватсионӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва рафториро низ шомил менамояд [5, с. 15].

Онҳо натиҷаи таълим (дониш ва маҳорат), низоми арзишҳо, одатҳо ва ғайраро яқоя менамоянд. Инчунин, фаҳмиши салоҳиятноки на танҳо мавҷудияти донишу таҷрибаро баҳо дода мешавад, он маҳорати истифода бурдани онҳоро ифода мекунад, ки қобилияти фаъолият намудани шахсро вобаста ба ҳолатҳо нишон медиҳад.

Дигар самти муҳим ҳамчун омилҳои баланд бардоштани салоҳиятҳои касбии донишчӯён ин истифодаи технологияҳои педагогӣ инкишофи сатҳи баланди вачҳ ба фаъолияти таълимӣ,

фаъолнокӣ ба шавку ҳаваси даркнамоии донишҷӯён мебошанд, ки он ҳангоми ҳал намудани зиддиятҳо, ташаккул додани вазъиятҳои проблемавӣ дар дарс имконпазар мешавад. Мушкилотҳоро ҳал намуда, донишҷӯён талаботи доимиро дар омӯзиши донишҳои нав, малака ва маҳорати нав, истифодаи роҳҳои амалии он ҳис мекунанд.

Таълими проблемавӣ. Чунин намууди ташкили дарсҳои таълимӣ мебошад, ки таҳти роҳбарии омӯзгор вазъиятҳои проблемавӣ ва фаъолияти фаъоли хонандагонро оид ба ҳалли онҳо дар назар дорад ва натиҷаи он азҳудкунии эҷодии донишҳои касбӣ, малака ва маҳорат, инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодӣ ба вучуд меоянд. Таълими проблемавӣ донишҷӯйро дар мавқеи тадқиқотчи мегузорад, ки ӯ вазъиятро таҳлил намояд, онро асоснок намояд ва ӯро барои ҳалли масъалаҳои ҳалношуда водор намояд. Таълими проблемавиرو дар марҳилаҳои шарҳ додани мавзӯ, мақсади дарс ва қори мустақилонаи донишҷӯён истифода мебаранд.

Истифодаи технологияҳои таълими проблемавӣ имкон медиҳад, ки сифати таълими донишҷӯёнро баланд бардорем. Донишҷӯён донишҳои тайёро мегиранд, дар натиҷаи гузориши вазъиятҳои проблемавӣ бошад ба ҷустуҷӯи ҳалли он мешаванд ва донишҳои навро мустақилона азҳуд мекунанд. Чунин тарзи қор муносибати донишҷӯйро ба таълим самаранок менамояд [6, с. 12].

Технологияи лоиҳавӣ:

Имрӯзҳо диққати омӯзгорон ба фаъолияти тадқиқотии донишҷӯён ва усулҳои балоихагирӣ нигаронида шудаанд. Дар асоси ин фаъолият азҳудкунии таҷрибаи шахсӣ ва касбӣ дар раванди омӯзиш бо воситаҳои ғайримеъёрӣ ба вучуд меоянд ба монанди: инкишофи малакаҳои даркнамоӣ ва эҷодӣ, ба вучуд омадани кӯшишу ғайрат дар донишҷӯён барои мустақилона ҳосил намудани донишҳо ва истифода бурдани онҳо, инкишоф додани тафаккури танқидӣ ва ғайра. Имкониятҳои қалонро дар ин самт фаъолияти балоихагирии донишҷӯён мекушояд, ки барои ба вучуд омадани шахсияти донишҷӯ тавосути амалҳои фаъол ба вучуд оварда мешаванд. Усули балоихагириро мо дар фаъолияти педагогии худ аллақай якҷанд сол боз, ҳангоми омӯзиши фанни методикаи таълими забони хоричӣ (англисӣ) истифода мебарем. Ба мо маълум аст, ки донишҷӯ асоси донишҳои касбирано танҳо дар ҳолате ба даст оварда метавонад, ки ба ӯ имкони озодона инкишоф додани заминаҳои эҷодқорӣ дода шавад [3, с. 32].

Ба омилҳои мусбати фаъолияти балоихагирӣ тааллуқ доранд:

- инкишофи қобилиятҳо ба фаъолияти фаъоли амалӣ;
- ташкил додани шароитҳо барои муносибати ҳамқорӣ байни омӯзгор ва донишҷӯён, фаъолияти эҷодии омӯзгор бо донишҷӯён, ки он ба демократизатсияқунонии раванди таълимӣ - тарбиявӣ мусоидат менамояд;
- фаъолияти балоихагирӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки ба ҳар як донишҷӯ муносибати қардӣ намуда, уҳдақорҳои онқоро дар қурӯҳ вобаста ба қобилият ва шавқу ҳаваси онҳо тақсим намояд;
- ташкил додани вазъияте, ки ҳангоми он донишҷӯ метавонад бо донишҷӯёни бештар қобилиятнок имкони муошират намуданро пайдо қунад;
- ҷустуҷӯи манбаҳои имконпазир байни тақоюлот ва ҳақиқат.

Лоиҳа - ин маҷмуи амалҳои мебошад, ки аз қониби омӯзгор ташкил қарда шудааст ва аз қониби донишҷӯ мустақилона иҷро қарда мешавад. Қар як донишҷӯ иштирокчи лоиҳа барои интиқоб ва натиҷаи қори худ барои ҳосил намудани маснуоти эҷодӣ масъул мебошад. “Усули балоихагирӣ – технологияи педагогӣ буда, он на барои ҳамқиро намудани донишҳои воқеӣ равона қарда шудааст, мақсади асосии он барои истифода бурдани ин донишҳо дар амалия мебошад. Лоиҳа ҳамқун усули таълиму омӯзиш аз вазъияти воқеии проблемавӣ иборат мебошад, ки аз қониби донишҷӯ интиқоб қарда шудааст. Мавзуи лоиҳаҳо бо аҳмиятнокӣ, инқунин дастрасии иҷрои онҳо муайян қарда мешавад. Проблемаи қузошташуда бояд бо тасвияи худ диққатқалбқунанда буда, вачҳи донишҷӯёнро ба фаъолияти лоиҳавӣ ҳавасманд қардонад. Дар раванди таълим усули лоиҳагириро истифода бурда, донишҷӯён ҳамаи технологияи ҳалли онро, сар қарда аз қузориши масъала то пешниқоди натиҷаҳо қурра ба даст меоваранд. Қарқияти асосии таълими лоиҳавӣ аз усулҳои муқаррарӣ (қлассикӣ) дар он аст, ки дар марҳилаҳои иҷрои ондонишҷӯён мустақил амал мекунанд (омӯзгор ба сифати машваратчи қаромад мекунанд). Ба фикри мо дар раванди омӯзиш истифода бурдани алоқаи фан бо ҳаёт зарур мебошад, яъне қузаронидани роҳнамоии касбӣ дар раванди дарсҳо барои интиқоби бошууранои касби ояндаи онҳо муҳим мебошад. Мисол, омӯзиши мавзӯҳо аз методикаи таълими забонҳои хоричӣ бевосита бо касбҳои алоқаманд мебошанд, ки дар онҳо мутақассис доимо ба истифодаи усулҳои қуноқуни омӯзиши забонҳои хоричӣ алоқаманд мебошад [4, с. 28].

Технологияи таълими интерактивӣ:

Дар байни технологияҳои муосири педагогӣ ба фикри мо ин технологияе мебошад, ки дар он муносибати ғаёли донишҷӯён ба раванди таълиму омӯзиш ташаккул дода мешавад, яъне маҳорати мустақилона гирифтани иттилооти нав, коркарди донишҳои азхудкардашуда, гузориши масъалаҳои проблемавӣ ва ташкил додани вазъиятҳо, ки онҳо ба барорнокӣ мебаранд. Бояд таълими ғаёл (интерактивӣ) чунин бошад. Ғаёлноки дар таълим (интерактивноки) –қобилияти дар речаи ҳамкорӣ будан, гуфтугӯ бо ягон кас мебошад. Методикаҳои гуногуни ғаёлноки дар таълим (интерактивноки) мавҷуд мебошанд. Яке аз шакли таълими интерактивӣ ин кор дар гурӯҳ мебошад.

Чунин технология мусоидат мекунад, барои:

- ғаёлнокунии раванди таълим;

- имкон медиҳад, ки сатҳи баланди азхудкунии мазмун ва моҳияти таълимӣ ба даст оварда шавад.

Технологияҳои гурӯҳӣ ҳамчун ғаёлияти коллективӣ дар назар мегирад:

• ташкили амалҳои ҳамҷоя (муштарак), ки ба ғаёлнокии раванди таълимӣ-даркнамоӣ мусоидат менамояд;

• тақсимкунии амалҳо ва амалиётҳо;

• робитанокӣ, муошират;

• якдигарфаҳмӣ- бо хусусияти ворид намудани донишҷӯён дар ғаёлияти якҷоя ифода карда мешавад;

• рефлексия.

Самаранокии шакли кори гурӯҳӣ бештар аз таркиби гурӯҳ ва таркибияти вазифаҳои гузошташуда вобаста мебошад. Дар дарсҳои методикаи таълими забони хоричӣ бештар вақт гурӯҳ аз ду нафар хонанда иборат мебошанд, ки онҳо паси як миз нишастанд. Равоншиносон ин ҷуфтҳои дидамаҳо меноманд. Кор дар гурӯҳ метавонад ба тарзҳои гуногун ба онҳо таъсир расонад: ҳангоми муносибати манфӣ нисбат ба якдигар, муошират манфӣ таъсир мерасонад. Донишҷӯён дар ин ҷуфтҳо масъалаҳои гузошташударо ҳал намекунанд, танҳо муносибатҳои байнишахсро муайян мекунанд. Ташкил намудани ҷуфтҳо бо назардошти донишҷӯён инчунин самаранок намебошад. Бештари ҷуфтҳо (дунафараҳо) қобилияти ҳал кардани масъалаҳои гузошташударо надоранд, чунки сатҳи дониши онҳо паст мебошад ё табиатан ғайриғаёл мебошанд. Барорнокӣ дар ҷуфтҳои донишҷӯёне дида мешавад, ки бо семаи ”роҳбарият-ичро” якҷоя карда шудаанд. Агар ҷуфти донишҷӯён аз ду нафар донишҷӯи боқувват (дониши пуррадошта) ё сатҳи дониши якхеладошта иборат бошад, он гоҳ ҳалли масъалаи гузошташуда фардӣ, воқеӣ мешавад. Он гоҳ ҳар як донишҷӯ барои ба даст овардани натиҷаи аниқ кӯшиш мекунад ва танҳо дар ҳолатҳои алоҳида қарори муштарак мебароранд. Тадқиқотҳои махсуси аз ҷониби равоншиносон гузаронида шуда, тасдиқ мекунанд, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои забоншиносӣ нисбат ба дидамаҳо (ҷуфтҳо) бартарият ба гурӯҳҳои миқдоран калон дода мешавад. Дар дарсҳои фанни методикаи омӯзиши забонҳои гурӯҳҳои иборат аз чор нафарӣ бо ду қатор луғатҳои гузошташуда, бештарин ба ҳисоб мераванд. Дар синф 4-6 гурӯҳ ташкил кардан мумкин мебошад. Дар ин ҳолат албатта ғалоғула баланд мешавад ва ин ҳолат омӯзгоронро аз ин намуди ғаёлият нигоҳ медорад. Аммо ғаёлияти якҷояи зеҳнии хонандагон нисбат ба ғаёлияти фардӣ самараноктар мебошад. Таҷрибаи мо нишон медиҳад, ки ҳангоми гузаронидани якчанд дарсҳо ба шакли гурӯҳии таълим сатҳи ғалоғулаи донишҷӯён хело кам шудааст.

Дар методикаи таълими забонҳои хоричӣ миқдори зиёди масъалаҳои гуногуни топологӣ мавҷуд мебошанд. Лекин на ҳамаи онҳо барои ҳалли гурӯҳии донишҷӯён истифода бурда мешаванд. Бо ақидаи олимони соҳаи педагогика ва методика ҳалли муштарак танҳо дар ҳамаи маврид истифода бурда мешавад, ки он диққати умумӣ, муҳокимаи мантиқӣ, бархӯрии ақидаҳои гуногун ва ғайраро талаб менамояд. Чӣ хеле ки тадқиқотҳои махсус нишон медиҳанд, барои ҳалли гурӯҳӣ масъалаҳои мураккаби истифодаи феълҳо ва падежҳо, масъалаҳо “бо нишондодҳои ноқурра”, бо элементҳои калимасозӣ ва ҷумласозӣ бештар мувофиқат менамоянд. Ҳамаи ин масъалаҳо метавонанд якчанд ҳалли дуруст дошта бошанд, ки фикрронии мантиқии пурраро талаб менамоянд. Чунин масъалаҳо ва супоришҳо донишҳои донишҷӯёнро ғаёл месозанд ва истифодаи малакаҳои грамматикӣ ва морфологӣ дар шароитҳои нав ба назар мегиранд. Бештар вақт ба донишҷӯ матн ба ӯ шинос пешниҳод карда мешавад, лекин онро бояд аз нуқтаи назари нав дида баромада, ба хусусиятҳои қабли ба мо маълум бояд аҳмияти калон дода шаванд. Масъалаҳои бисёрвариативноки хусусияти проблемавӣ дошта дар донишҷӯён қобилиятҳои эҷодиро инкишоф дода, ғаёлияти даркнамоии онҳоро ғаёл мегардонад. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки кори гурӯҳӣ ҳангоми

гузаронидани дарсҳои хулосавӣ бештар самаранок мебошад ва онро метавонанд хангоми омӯзиши маводи нави ҳаҷман калон низ истифода баранд.

Дар шароити кори гурӯҳӣ як ҳолати мусоид фароҳам оварда мешавад: тарсу ҳароси нобарорӣ дар таълим аз байн меравад, боварии донишҷӯён ба худ зиёд шуда, мондашавӣ кам дида мешавад ва ҳавасмандии шавқӣ даркнамоии донишҷӯён инкишоф меёбад. Ҳамин тарик, фаъолияти оқилона ташкил кардашудаи кори гурӯҳии донишҷӯён дар дарсҳои методикаи омӯзиши забонҳо имкон медиҳад, ки масъалаҳои даркнамоӣ ҳал карда шуда, барои ташаккули шахсияти донишҷӯён мусоидат намояд.

Ин равандҳои номбаршуда, ба ҳолатҳои зерин мусоидат мекунад:

- такмил додани методология ва стратегияи интихоб намудани мазмун, усулҳо ва шаклҳои ташкилии таълиму тарбия, ки ба вазифаҳои инкишофи шахсияти таълимгирандаи дар шароитҳои муносири ҷомеаи иттилоотӣ мусоидат менамояд;

- таъсис додани системаҳои методи таълим, ки барои инкишоф додани захираҳои зехнии донишҷӯён, ташаккули малака ва маҳорати мустақилона азхудкунии донишҳо, амали намудани фаъолияти иттилоотӣ- таълимӣ ва таҷрибавӣ-тадқиқотӣ равона карда шудаанд;

- ба вучуд овардан ва истифода бурдани методикаи ташхиснамоии назорати тестгузаронӣ ва баҳодихӣ ба сатҳи дониши донишҷӯён.

Иттилоотшавии маориф ҳамчун раванди зехнишавии фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯ, ки дар асоси амалишавии имкониятҳои воситаҳои технологияҳои нави иттилоотӣ инкишоф дода мешавад, тамоюли ҳамгироии раванди даркнамоии қонуниятҳои соҳаҳои фанӣ ва муҳити атроф (иҷтимоӣ, экологӣ, иттилоотӣ ва ғайра)-ро яққоя бо бартарияти таълими тафриқавӣ ва фардӣ нигоҳ медорад ва бо ин роҳ таъсири педагогиро таъмин менамояд.

Хулоса, ҳаминро бояд гуфт, ки мавзуи мазкур яке аз мавзуҳои калидӣ буда, дар масоили марбута мавқеи густурда дорад. Гузашта аз ин, хангоми таҳлили мавзуи мазкур аз сарчашмаҳои зиёде истифода намудем.

Адабиёт

1. Алексеев, В. Д. Педагогические проблемы совершенствования учебного процесса на основе использования ЭВМ / В. Д. Алексеев, Н.А. Давыдов. – М.: ВПА. 2009. – 143 с.
2. Андреев, А. А. Средства новых информационных технологий в образовании: систематизация и тенденции развития / Основы применения информационных технологий в учебном процессе вузов. / А. А. Андреев. - М.: ВУ, 2013 - 214 с.
3. Андреев, А.А. Педагогическая модель компьютерной сети / А.А. Андреев, А.В. Барабаничков. // Педагогическая информатика. – 2007. - №2. – С. 75-78.
4. Апатова, Н.В. Информационные технологии в школьном образовании / Н.В. Апатова. – М.: РАО, 2015. - 321 с.
5. Апостол, Н.А. Состояние и проблемы использования компьютерных средств в системе вузовского образования // Материалы Международной научно-практической конференции. Мзврк, 20-21 марта 2006 г. Секция I. / Н.А. Апостол. – Мн.: МГВРК. 2006. - С. 40 - 45
6. Азизов, А. Методикаи таълими технология (таълими меҳнат) дар муносибати салоҳиятнокӣ (китоби дарсӣ) / А. Азизов, М. Сайфудинов, Ф. Муминов, М. Ҷӯраев. – Душанбе: Маориф, 2017. - 363 с.
7. Егорова, Ю.Н. Мультимедиа в образовании - технология будущего / Ю.Н. Егорова // Новые технологии обучения, воспитания, диагностики и творческого саморазвития личности: Материалы. Третьей Всероссийской научно - практической конференции. - Йошкар-Ола, 2011. - С. 101-103.
8. Горюнова, М. А. Распределенная модель повышения квалификации педагогов в сфере информационных и коммуникационных технологий: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: / М.А.Горюнова. – СПб, 2006.- 6 с.
9. Карамзин, И.В. Вопросы профессиональной подготовки молодежи / И. В. Карамзин, Н.Н. Сангов. - Душанбе – 1997. - 86 с.
10. Карамзин, И. В. Индустриального – педагогическая психология. Части I–II / И.В. Карамзин, Н.Н. Сангов. - Душанбе -1996–1997. - 132 с.
11. Куликова, Ю.К. Формирование информационно-коммуникационной компетенции преподавателей специальных дисциплин в среднем профессиональном учебном заведении : дис. ... канд. пед. наук / Ю. К. Куликова. – Нижний Новгород, 2008. – 15 с.
12. Урсова, О. В. Развивающий потенциал - технологий в системе повышения квалификации учителей предметников: дис. канд. пед. наук / О. В. Урсова. – Новгород, 2006. – 51 с.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲО ВА ВОСИТАҲОИ ИТТИЛООТӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМИ ДОНИШӢӢӢ

Дар мақола муаллиф диққати асосиро ба хусусиятҳо ва усулҳои истифодаи воситаҳои технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ дар тайёрии касбии донишҷӯён, мутахассисони ояндаи

саноат ва истеҳсолот равона менамояд. Муаллифи мақола ба он ишора мекунад, ки истифодаи илман асосноккардашудаи технологияҳои мултимедӣ ва компютерӣ дар дарсҳои амалӣ шароитҳои заруриро барои донишҷӯён дар ташкилнамоӣ ва азхудкунии донишх, малака ва маҳорат муҳайё месозад. Дар асоси гузаронидани таҷриба бо донишҷӯён оид ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ дар дарсҳо, муаллиф бехтаршавии сифати тайёрии меҳнатӣ ва салоҳиятнокии касбии мутахассисони ояндаи соҳаҳои саноатӣ ва истеҳсолиро қайд менамояд.

Калидвожаҳо: технологияи компютерӣ ва иттилоотӣ, истифодаи илман асосноккардашудаи технологияҳои мултимедӣ ва компютерӣ, малака ва маҳорати меҳнатӣ, сифати тайёрии меҳнатӣ, салоҳиятнокии касбӣ.

НА ОСНОВЕ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСПЕРИМЕНТА СО СТУДЕНТАМИ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ИНФОРМАЦИОННОЙ И КОМПЮТЕРНОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА ЗАНЯТИЯХ

В статье автор особое внимание уделяет особенностям и методам применения компьютерной и информационной технологии в процессе профессиональной подготовки студентов, будущих специалистов промышленности и производства. Автор статьи указывает на то что научно обоснованное применение мультимедийной и компьютерной технологии на практических занятиях создаёт необходимые условия для студентов в организации и овладениями знаниями, навыками и умениями. На основе проведения эксперимента со студентами по применению информационной и компьютерной технологии на занятиях, автор отмечает улучшения качества трудовой подготовки и профессиональной компетентности будущих специалистов производства и отраслей промышленности.

Ключевые слова: компьютерная и информационная технология, научно обоснованное применение мультимедийной и компьютерной технологии, трудовые умения и навыки, качества трудовой подготовки, профессиональная компетентность.

BASED ON THE EXPERIMENT WITH STUDENTS ON THE USE OF INFORMATION AND COMPUTER TECHNOLOGY IN THE CLASSROOM

In the article, the author pays special attention to the features and methods of using computer and information technology in the process of professional training of students, future specialists in industry and production. The author of the article points out that the scientifically based application of multimedia and computer technology in practical classes creates the necessary conditions for students to organize and master knowledge, skills and abilities. Based on the experiment with students on the use of information and computer technology in the classroom, the author notes the improvement in the quality of labor training and professional competence of future specialists in production and industries.

Keywords: computer and information technology, scientifically substantiated application of multimedia and computer technology, labor skills, quality of labor training, professional competence.

Дар бораи муаллиф

*Худойдодова Тахмина Ҳамзаевна
Ассистенти кафедраи забони англисӣ
ҳамчун ихтисоси дуюм
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Khudoydodova Takhmina Hamzaevna
Assistant of the Department of English as a
second speciality
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Худойдодова Тахмина Ҳамзаевна
Ассистент кафедры английского языка как
второй специальность
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

ТАЪСИРБАХШИ БОЗИҶОИ ДИДАКТИКӢ БА ОМУӢЗГОРОН ВА ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ДАРСҶОИ МАТЕМАТИКАИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ

Бадалова М. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Мақсади таълими математика ба хонандагон омӯзонидани элементҳои асосии илми математика ва ташаккул додани маҳорату малакаи татбиқи ин донишҳо дар амал мебошад. Ба ин проблема бисёр таҳқиқотҳои педагогӣ раванӣ бахшида шудаанд. Ин табиист, чунки омӯзиш-намуди намоёни фаъолияти хонандагон буда, дар раванди он масъалаҳои асосии назди муассисаҳои таълими гузошташуда ҳал карда мешаванд, чунончи тайёр намудани насли наврасро ба ҳаёти минбаъда, онҳоро ба иштироки фаъолона дар равандҳои илмӣ-техникию ҷомеавӣ омода намудан иборат аст. Бозиҳои дидактикӣ яке аз воситаи ғоидаовари пешрафти ҳавасмандкунӣ ба фанни дарсӣ – математика аст. Вай дар хонандагон шавқ ба ҷараёни дарккунӣ пайдо мекунад ва барои тезтар аз худ намудани маводҳои таълимӣ ёрӣ мерасонад. Дар амалияи синфҳои ибтидоӣ бозиҳои дидактикӣ метавонанд ҷудогона пайи ҳам иҷро гарданд. Иҷрои ҳар як намуди бозӣ мақсади худро дорад. Дар бозӣ хонандагон ҳамчун шахсият ташаккул меёбанд, тарафҳои психологӣ, ки дар оянда барои бо мувафаккият ташаккул ёфтани ва барои фаъолияти корӣ, муносибати он бо одамон вобастагӣ дорад. Дар мавриди таҳсил бозӣ ба хонанда шавқу ҳаваси баланд пайдо мекунад. Ин фаъолияти хонандагон диққати олимони равияҳои гуногунро: философия, сотсиология, биология, санъат, мардумшиносӣ ва хусусан педагогика ва психологияро ҷалб менамоянд. Дар робита ба ин бисёр масъалаҳо ба истифодаи маводи ҷолиб дар дарсҳо алоқаманд аст ва миёни онҳо аҳамияти махсус ба нақши бозиҳои дидактикӣ дар раванди таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ дода мешавад. Дар бозӣ шакли нави психологӣ сабабҳо мавҷуд мебошанд. Дар раванди ташкил ва гузаронидани бозиҳои дидактикӣ дар синфҳои ибтидоӣ як қатор проблемаҳои аҳамияти таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишоф дошта ҳаллу ҷавоб мешаванд, ба монанди:

- амиқу васеъ намудани дониши математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ;
- татбиқи донишҳои математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар амал;
- бедор намудани шавқу ҳавас нисбат ба омӯзиши математика, мустақилона кор кардан ва фикр рондан;
- инкишофи тафаккур ва нутқи математикии хонандагони хурдсол;
- тарбияи ҳисси кор бо аҳли синф ва масъулиятшиносӣ;
- тарбияи ҳисси боварӣ ба дониш ва асосноккунии ақидаҳои шахсӣ ва ғайра.

Педагогон ва психологони давраи ҳокимияти Шӯравӣ низ, ба монанди: А.Н.Леонтев., П.Ф. Каптерёв., П.Ф. Лескофт., А.И. Сигорский., Д.Б. Элконин., К.Д. Ушинский., С.А. Шатский., В.А. Сухомлинский., Амонашвили Ш.А ва ғайраҳо паҳлӯҳои гуногуни фаъолияти «бозӣ»-ро нишон додаанд, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар рафти «бозӣ» муҳити атроф, олами воқеӣ ва тарзи зиндагии калонсолонро инъикос менамоянд. Хулоса бозӣ воситаи инкишофи фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсол ба шумор меравад.

Ин проблема дар қори таҳқиқоти олим, педагоги машҳури украин В.А. Сухомлинский «Дар бораи тарбия» васеъ дида баромада шудааст. Дар ин асараш олими навоар моро бо фикрҳои худ оиди тарбияи кӯдакон дар оила ва мактаб ошно намуда: доир ба истифодабарии бозиҳо навиштааст: «...Бозӣ ба тирезаи ниҳоят калон шабоҳат дошта, ба воситаи он ба ҷаҳони руҳии кӯдак тасаввуротҳо, мафҳумҳои ҷаҳони ихтотанамуда, эҳёкунандаю зиндакунанда мерезанд. Бозӣ ин шуои оташест, ки оташи кунҷковию шавқи дарккунии кӯдакро меафрӯзад» [10].

Қори В. А. Сухомлинскийро Элконин Д. Б. давом дода, дар асари худ «Психологияи бозӣ»-ро чунин менависад: «Бозӣ ба ҷараёнҳои психикӣ таъсир мекунад. Агар дар кӯдак сабабҳои мазмунан нави фаъолият ва масъалаҳои алоқаманд ба он пайдо шаванд, аҳамияти бозӣ ба он маҳдуд намешавад» [9].

Равоншинос Д. Б. Эльконин бозиро чунин таъриф додааст: «Бозии инсонӣ ин ҳамингуна фаъолиятест, ки дар онҳо муносибатҳои иҷтимоии байни одамон берун аз шартҳои бевоситаи фаъолияти нолозим ба вукӯъ меояд» [9].

Бозӣ як воситаи асосии тарбияи фикрӣ ва иҷтимоии кӯдакон; ин воситаест, ки баргарафкунандаи номақбулӣ ва ё маншудаи ғамнокии хонанда мебошад. Дар ин бора равшанносои гурҷӣ Амонашвили Ш. А. дар асараш «Ба мактаб аз шаш солагӣ» навиштааст: «Бозии дидактикӣ агар аз он худмақсад накунем вай нақши муҳим раванди мураккаби омӯзиш, шитоби инкишоф мебозад», ки ин мубрамияти кори таҳқиқоти моро ифода менамояд.

Дар философиҳо нисбат ба бозӣ нуктаи назаре мавҷуд аст, ки онҳо тасдиқ мекунанд: «Бозӣ – ин шакли ба худ хоси ҳаёти кӯдаки аст, ки он аз тарафи ҷомъеа барои идоракунии кӯдакон коркард ва ё сохта шудааст. Аз рӯи ин маъно бозӣ эҷодӣ махсуси педагогӣ мебошад».

Дар бораи бозӣ олими рус Шедровитский Г.П. навиштааст, ки бозӣ ин:

- муносибати махсуси кӯдак ба ҷаҳони ихота намуда;
- фаъолияти махсуси кӯдак, кадоме ҳамчун фаъолияти субъективии ӯ тағйир меёбад ва кушода мешавад;
- намуди фаъолияти маишии додасуда ва азхуднамудаи кӯдак;
- фаъолияти, ки дар раванди он азхудкунии мундариҷаҳои гуногун ва инкишофи равонии кӯдак мегузарад;
- шакли маишӣ ва педагогии ташкили ҳамаи ҳаёти кӯдак мебошад.

Шартан якчанд намуд бозӣҳои дидактикиро аз рӯи маҳорати хонандагон хурдсол ҷудо кардан мумкин аст: бозии саёҳат; бозии вазифа; бозии тахминкунӣ; бозии ҷистонҳо; бозии мулоқот.

Истифодаи бозӣҳои дидактикӣ дар раванди дарсҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ ба ташаккули фикрҳои хонандагон таъсири мусбат расонида, тафаккур, диққат ва ҳиссиёти эҷодии онҳоро ташаккул медиҳад.

Бозӣҳои дидактикии математикӣ воситаи таъминкуандаи муносибатҳои фардӣ барои хонандагон синфҳои ибтидоӣ буда, ба омӯзгорон барои самаранок ташкил ва гузаронидани дарсҳои математика, дар корҳои беруназдарсӣ имконият фароҳам меоварад.

Бозӣҳои дидактикӣ дар намудҳои гуногун (гурӯҳӣ, фардӣ) барои самаранок намудани лаҳзаҳои муайяни таълим мусоидат менамояд. Чӣ тавре, ки маълум аст, ҳар як омӯзгори синфҳои ибтидоӣ худаш хонандагон синфи худро аз рӯи дараҷаи дониш ба гурӯҳҳо ҷудо карда метавонад. Бо усули замонавии таълим, яъне усули тафриқавии таълими истифода мебарад. Мақсади бозӣҳои дидактикӣ аз он иборат аст, ки хонандагон синфҳои ибтидоӣ усули амалиётро дарк намуда таъинот ва пайдарпайи мантикӣ иҷроӣ онро амиқ фаҳмида, дар пайдо намудани таҷрибаи ҳалли дуруст ба хонандагон кӯмак менамояд, маҳорату малакаҳои амалии онҳоро ташаккул медиҳад [4].

Бозӣ истифодашаванда дар раванди дарс барои хонандагон синфҳои ибтидоӣ бояд дилгармкунанда, шавқовар бошад, лекин зӯран бозӣ карданро водор набояд намуд. Ин дар сатҳи инкишофи маърифатӣ натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Дар бозӣ ба хонандагон мустақилияти бештар бояд дод, аммо масъулияти калон низ вогузорӣ набояд кард. Муҳим он аст, ки хонандагон худашон ба риояти қоидаҳо бинандагӣ кунанд, ки ҳар як ширкаткунанда назди ҷомъаат бояд масъулиятро ҳис намояд. Бозӣҳои дидактикӣ кӯтоҳ- вақтанд, муҳим он аст, ки дар ин вақт фаъолияти зеҳнии бозингарон паст нашавад, кӯшиш ба вазифаи гузашташуда наафтад, асосан дар бозӣҳои дастаҷамъӣ гузоштан норавост, ки ба ҳалли масъала як хонанда банд бошад, дигарон ғайриамал бошанд. Одатан бо чунин бозӣ хонандагон хурдсол зуд хаста мешаванд. Агар ҳамаи бозингарон ба ҳалли масъала банд шаванд, дигар манзара мушоҳида намешавад. Дар бозӣ хусусияти фикрии хонандагон синфҳои ибтидоӣ аён мешавад, инчунин сатҳи инкишофи вай, ин муомилаи инфиродиро бо хонандагон талаб мекунад. Омӯзгор бо ин хусусиятҳои ҳар як хонанда дар интиҳоби вазифа, ба гузориши масъала ҳамназар бошад. Ба яке аз онҳо вазифаи осонтар, ба дигараш мушкилтар бояд дода шавад, ба якеаш саволи ҳосили ҷавоб, аз дигараш мустақилона ҳал карданро бояд талаб кард.

Супоришҳо аз рӯи намуна зинаи аввали ташаккули дарккунии хонандагон синфҳои ибтидоиро мустақилона ифода менамояд.

Бозӣҳои дидактикӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз математика хело зиёданд, ки омӯзгор аз он бо мақсади бештар гаштани инкишофи нутқи хонандагон истифода менамояд. Мазмуни бозӣҳои дидактикӣ дар синфи якум асосан аз ҷудо кардани ашёҳо, ҳайвонот, наботот ба гурӯҳҳо, аз рӯи савол муайян кардани дараҷаи калимаҳо, машқҳо, мисолҳо, масъалаҳо дуруст муайян карда мешавад.

Яке аз масъалаҳои дар мақола гузошташуда муайян намудани муносибати омӯзгорон ва хонандагон ба бозӣҳои дидактикӣ дар раванди дарсҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ

мебошад. Дар муассисаҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ таҷрибаи истифодабарии бозиҳои дар қисмати такрор ва мустақамкунии маводи омӯхташуда, ниҳоят кам ҳангоми гирифтани донишҳои нав истифода бурда мешаванд. Ҳангоми баёни маводи нав зарур мебошад, чунин бозиҳоро истифода бурд, ки онҳо нишонаҳои мавзӯи омӯхташавандаро дошта бошанд. Илова бояд дар ин бозиҳои амалиётҳои амалии кӯдакон бо гурӯҳи ашӯҳо ва тасвирҳои гузаронида шаванд.

Бартариҳои бозиҳои дар он аст, ки он раванди фаъолияти фикрӣ - эмотсионалиро талаб мекунад. Натиҷаи бозиҳои ҳаловати гирифтаи хонандагон мебошад. Яке аз элементҳои асосии ин бозиҳои ҳадафҳои дидактикӣ мебошанд, ки дар хонандагон мақсаднокӣ ва таасуроти сифатҳои шахсиятро муайян намояд. Истифодаи бозиҳои дар ин қисмати машғулиятҳои метавонанд гуногун бошанд: дастарчамӯна, гурӯҳӣ ва фардӣ. Мақсаднок аст, ки ин бозиҳоро омӯзгор дар намуди мусобиқаҳои ташкил намуда гузаронад. Барои мустақамкунии намудани мавзӯи нумеронидани шифоӣ дар доираи 100 истифодаи бозии «Занҷирча» ба монанди ин ба мақсади кори таълимӣ мувофиқ аст. Дар ин бозӣ бо ёрии маводҳои ранга хонандагони ҳар як қатор мусобиқа намуда, ададҳои дар доираи 100 бударо бо супориши омӯзгор тартиб медиҳанд.

Барои мустақамкунии намудани таркиби адад дар хотираи хонандагон мумкин аст бозиҳои «Лаберинти арифметикӣ», «Ёб кай!», «Эстафета»-ро омӯзгор мақсаднок истифода барад. Мазмуни ин бозиҳои дар он ифода меёбад, ки кӯдакон бо овози баланд ҳамаи ҳолатҳои таркиби адади 10-ро мегуянд. Бозиро шахси аз ҳама бештар ин ададҳоро номбар намуда мебарад. Мумкин аст, ки чунин бозиҳоеро эҷод намуд, ки қатор ба қатори синф мусобиқа намоянд. Ба чунин бозӣ «Чекчинҳо» мисол шуда метавонад.

Ҳангоми омӯзонидани нумеронидан дар доираи 10 ба фаҳмиши хонандагон расонидан лозим аст, ки адади охири дар ҳисоб номбаркадашуда ин шумораи умумии ашӯҳои ҳисобкардашударо ифода менамояд. Бо ин мақсад истифодаи бозиҳои ба монанди «Ҳисобкуни бехтарин», «Қасакҳо» гузаронидан дуруст мебуд. Бо ёрии чунин бозиҳои қудакон мувофиқгузориҳои байни шумора ва ададҳоро меомӯзанд. Дар дарсҳои мустақамкунии маводҳои нав омӯзонидашуда бозиҳоеро истифода бурдан лозим аст, ки ба воситаи овоз ҳосиятҳои, амалҳои, усулҳои ҳисобкунӣ ва ғайра такрор карда шаванд. Дар ин ҳангом истифодабарии воситаҳои айёниро лозим аст, ки то дараҷае кам намоем ва диққати асосиро ба такрори таърифи, ҳосиятҳои ва ғайра. омӯзонидашуда равон намоем.

Намуна [1]

Бозии «Ҳисобкуни бехтарин» дар синфи якум гузаронида мешавад.

Салоҳият/Натиҷаи таълим. Хонандагон бояд:

1. Таркиби ададҳои аз 1 то 10-ро донанд ва ишораи аломатҳои +, - , = -ро дар тартиб додани ифода истифода карда тавонанд.

Мақсади дидактикӣ: мустақамкунии донишҳои таркиби ададҳои даҳии якум (1-10) .

Намуна

Ҳангоми омӯзонидани қисми «Нумеронии ададҳои дар доираи 20» пеш аз ҳама чунин бозиҳоро ташкил намуд, ки бо ёрии онҳо хонандагон роҳҳои пайдо намудани адади пасоянд ва пешоянд бошуурона фаҳманд. Дар ин ҳолат бозии «Поезд месозем» истифода бурда мешавад:

Бозии поезд месозем дар синфи якум гузаронида мешавад.

Салоҳият/Натиҷаи таълим. Хонандагон бояд:

1. Ададҳои аз 1 то 20, ададҳои пешоянд ва пасоянд ва ишораи аломатҳои +, - , = -ро хонда, навишта ва муқоиса карда тавонанд.

Мақсади дидактикӣ бозӣ: шиносонидани кӯдакон бо роҳи сохтани ададҳои бо иловакунии воҳид ба адади пешина ва тарҳи воҳид аз адади пасоянд.

Дар бозӣ хусусиятҳои рафтори кӯдак рушан мешавад, дараҷаи инкишоф муайян мешавад. Барои ҳамин ҳам, бозӣ муносибати фардиро ба хонанда талаб менамояд. Омӯзгор бояд хусусиятҳои фардии ҳар як хонандаро ҳангоми интиҳоби супориш ба инобат гирад.

Бозиҳои дидактикӣ на фақат мондашви хонандаҳоро барҳам медиҳад, инчунин шавқи онҳоро ба таълим зиёд мекунад. Бозиҳои дидактикӣ бояд вобаста ба мавзӯи дарс ва мазмуни он дар ҳар як дарс гузаронида шавад.

Бо ин тарз хонандагон ҳам бозӣ мекунанд, ҳам меомӯзанд-мустақамкунии мекунанд, ҳам қисмонӣ машқ мекунанд. Ин бозиро бо ёрии қарсақҳо низ иҷро намудан мумкин аст.

Ин бозӣ натавонанд донишҳои хонандагонро ба низом медарорад, боз элементҳои дамгирии қисмонии кӯдаконро боз ҳам аз мондашавиашон бозмедорад. Ҳангоми мустақамкунии мавзӯи таркиби даҳии ададҳои дурақам бозиҳои «Чанд чӯбча дар дасти дигар?» ва «Қарсақзанӣ»-ро истифода бурдан мумкин аст.

Бозӣ «Кӣ тезтар ҳисобро ба охир мерасонад?»

Мақсади бозӣ: Хушёрӣ ва диққати кӯдакро инкишоф медиҳад.

Мундариҷаи бозӣ: дар тахтаи синф ду чадвали калони дар онҳо ададҳо бо тартиби гуногун навишта шудаанд. Мисол, аз 61 то 90 ва дар дигаре аз 11 то 30. Талаб карда мешавад, ки дар чадвал ададҳои аз 61 то 90 бо тартиб номбар ва ёфта шаванд. Ин бозиро бо ду команда, як бозингари аз ҳар кадоми онҳо гузаронидан мумкин аст. Дар охир ғолибон байни худ мусобиқа намуда ғолиби мутлақ «ҳисобкунаки беҳтарин» муайян карда мешавад.

Намуди тахмини чадвал:

90	75	71	63	66
67	82	86	68	76
87	61	73	89	81
74	88	65	77	84
80	69	78	62	70
64	83	72	79	85

Бо ёрии ин бозӣ дар раванди таълими математика маводҳо натавонанд мустақам карда мешаванд, балки диққати хонандагон, дараҷаи инкишофашон ташаккул меёбанд. Бо ёрии бозии «Ҳисобкуни шавқовар» эҳсоси биниши хонандагон инкишоф дода мешавад.

Бозӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки маводи ба хонандагон душвор даркшавандаро бо роҳи осон фаҳмонад. Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки истифодабарии бозӣҳои дидактикӣ ҳангоми омӯзонидани хонандагон дар раванди дарс зарур аст.

Истифодаи самараноки бозӣҳои дидактикӣ мумкин аст на танҳо дар лаҳзаҳои такрор ва мустақамкунии машғулиятҳои синфӣ, балки ҳангоми омӯзонидани маводи нав истифода бурда шаванд. Ин тарзи кори таълиму тадрис бо пуррагӣ вазифаҳои маълумотдиҳии дарс, вазифаҳои фаъолгардонии фаъолияти дарккунии кӯдаконро адо карда метавонад. Илова бар ин, истифодаи бозӣ дар раванди дарс зинаи асосии инкишофи шавқу рағбати кӯдакон мегардад гуем дуруст аст.

Бозӣҳои дидактикӣ махсусан дар таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ниҳоят зарур аст. Бо ёрии бозӣҳои имкони диққати хонандагонро ҷалб намудан, омӯзонидани маводҳои таълимӣ ва инкишоф додани қобилияти фикронӣ ва дигар проблемаҳои ба тарбия мансубро ҳал намудан мумкин аст.

Дар ибтидои бозӣ хонандагонро танҳо амалиётҳои он ба худ ҷалб мекунад, ки онҳо омӯхтани ин ё он проблемаҳои таълимӣ фаро гирифта шуда, аз нуқтаи назари илми равшанӣ дигар ҳислатҳои дар онҳо пинҳон буда кӯшода мешаванд. Қадам ба қадам шавқу омӯзиши фанни математика дар онҳо боло мегирад.

Ҳамин тариқ, бозӣҳои дидактикӣ ин фаъолияти мақсаднокӣ эҷодкунанда, ки дар раванди он хонандагони синфҳои ибтидоӣ хубтар ҳодисаҳои ҷаҳони атрофро дуруст дарк намуданро меомӯзанд, хулоса дараҷаи инкишофашон балантар мегардад.

Бозӣҳои дидактикӣ воситаанд, ки бо ёрии онҳо дар хонандагон ҳосилшавии тафаккури дуруст ба амал меояд. Он имконият медиҳад, ки бо маводи математикии ба хонандагон дастрас ва дар асоси таҷрибаи амалӣ мулоҳизаҳои дуруст ҳосил карда шаванд. Роҳнамои мулоҳизаҳои дурусти омӯзгор аст. Вай ташкилотчи ва роҳбари машғулиятҳои синфӣ мебошад. Мақом ва мароми бозӣҳои дидактикӣ воситаи инкишофи фаъолияти маърифатии хонандагон ба ҳисоб меравад. Дар иҷрои бозӣҳои дидактикӣ дар дарси математикаи хонандагон хайрхоҳу нақӯкор шуда, манфиати фикри рафиконашонро ба инобат мегиранд ва баҳсу мунозираҳое, ки ҳангоми бозӣ ба амал меояд, ҳал карда метавонанд. Дар вақти иҷрои бозӣҳои дидактикии математикӣ маҳорату малакаи мустақилона иҷро кардани вазифаи дар назди худ гузошташуда ташаккул меёбанд.

Ҳангоми гузаронидани чунин бозӣҳои хонандагон бо роҳбарии муаллим ба татбиқкунии қонуну қоидаҳои мантиқ ва услубҳои мантиқӣ амалан шинос мешаванд. Бозӣҳои гуногуни пешниҳодшаванда, дар аксари мавридҳо ҳисобкуниро талаб намекунанд, балки хонандагонро маҷбур мешаванд, ки дар рафти бозӣ онҳо бо мулоҳизарониҳои дуруст роҳнамои кунанд, муқоисакунӣ объектҳои математикиро омӯзанд, ҳелҳои содаи таҳлилу таркибро (анализу синтезро) иҷро кунанд, исботҳои номураккабро ёд гиранд.

Дар инкишофи ҳаматарафаи шахсият инкишофи фикрӣ, аз худ намудани усулу воситаҳои фаъолияти фикрӣ, таҳлили қобилияти дарккунӣ, бошуурона аз худ кардани донишҳо, ташаккули маҳорат ва малакаи ҳангоми ҳалли масъалаҳои нав аз он истифода кардан мақоми муҳим доранд.

Дар вақти иҷрои бозӣҳои дидактикӣ маҳорату малакаи мустақилона ҳал кардани вазифаи дар пеш гузошта шуда ташаккул меёбад ва хонандагон зирак ва оқил мешаванд. Инчунин истифодаи бозӣҳои дидактикӣ барои омӯзиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар

дарси мушаххаси математикӣ зарур аст, ҳам дар зинаҳои такрор ва таквият ва ҳам дар зинаи омӯзиши маводҳои нав ба ҳадди пурра ҳал намудан ва барои инкишофи қобилияти фикрӣ зехнӣ дар таълим ва тарбияи кӯдакони синни хурди мактабӣ дар дарси математика нақши асосиро мебозад.

Бозихҳои дидактикӣ ва раванди гузарондани машқҳои он муносибати байни омӯғор ва хонандагонро ба танзим мебарорад. Хусусан ба хонандагони алоҳида, чунки дар вақти бозихҳои дидактикӣ байни хонандагон муносибати нохоҳам ва эмотсионалӣ ба миён меояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки маводи машғулшавӣ дар ҳар як зинаи азхудкунии дониш истифода мешавад: дар зинаи фаҳмонидани маводи нав, мустаҳкамкунии он, такроркунии, назорати истифодаи бозихҳои дидактикӣ ҳамон вақт маъқул доништа мешавад, ки онҳо бо мавзӯи дарс вобаста буда, бо маводи таълимӣ алоқаманд ва бо мақсади дидактикии дарс ҷавобгӯ бошанд.

Элементҳои сохтори бозии дидактикӣ: афкори бозӣ ва амалҳои бозӣ ба ҳисоб меравад. Афкори бозӣ - номгӯй бозӣ аст; амалҳои бозӣ - ин фаъоли идроккунии хонандагон мебошад, ин имконияти нишон додани лаёқат, дониш, қобилият, малақаҳои дастоварди мақсадҳои бозӣ мебошад. Қоидаҳо ҷараёни бозиро равона месозанд. Онҳо рафтори хонандагонро танзим мегардонанд бо муносибатҳояшон. Бозии дидактикӣ натиҷаи муайян дорад, ки он охири марҳилаи бозӣ аст, ба он интиҳо мебахшад. Он дар шакли ҳалли вазифаи таълимӣ баромад мекунад, ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ қаноатмандии маънавӣ ва зехнӣ медиҳад. Барои омӯзгор натиҷаи бозӣ нишондиҳандаи сатҳи азхудкунии донишҳо ва истифодаи онҳо аз тарафи хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошад.

Ҳамаи элементҳои сохтори бозии дидактикӣ байни худ алоқаманданд ва набудани яке аз онҳо бозиро хароб мегардонад. Барои ҳамин вақти шиносӣ бо ҳаёти мактабӣ, бозӣ ба бардоштани девор байни ҷаҳони берунаи дониш ва равони хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Аиҷуров, М. Масъалаҳои шавқовари математикӣ. Қисми 1 - 2 / М. Аиҷуров. – Душанбе: Эр-граф, 2009. – 230 с.
2. Аникеева, Н.П. Воспитание игрой: Кн. для учителя / Н.П. Аникеева. - Москва: Просвещение, 1987. – 143 с.
3. Асадов, Х. Бозии математикӣ «Мактуби маҳорӣ» // Мактаби советӣ. Матбааи Ирфон, 1980. - №12 - С. 35-37
4. Асадов, Х. Корҳои беруназсинфӣ аз математика дар мактабҳои маълумоти умумӣ ва омӯзишизоҳҳои касбҳои техникаи миёна. / Х. Асадов. - Душанбе, 1988.
5. Жикалкина, Т.К. Система игр на уроках математики в 1 и 2 классах четырехлетней начальной школы: Пособие для учителя. / Т.К. Жикалкина. - М.: Новая школа, 1997. - 176 с.
6. Карпова, Е.В. Дидактические игры в начальный период обучения. / Е.В. Карпова. – Ярославль, Академия развития 1997. – 240 с.
7. Коваленко, В.Г. Дидактические игры на уроках математики. / В.Г. Коваленко. - Москва: Просвещение, 1990. – 96 с.
8. Шукуров, Т.А., Ахмедов Ш. Истифодаи бозихҳои эҷодӣ бо ёри микро калкуляторҳо дар ҳалли масъалаҳои физикӣ. (Тавсияҳои методӣ) / Т.А. Шукуров, Ш. Ахмедов. - Кӯлоб, 1986.
9. Элконин, Д.Б. Психология игры / Д.Б. Элконин. - Москва: Просвещение, 1999. - 228 с.
10. Сухомлинский, В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1985. – 272 с.

ТАЪСИРБАХШИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ БА Омӯзгорон ва хонандагон дар раванди дарсҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ

Муаллиф дар мақолаи худ қайд мекунад, ки қор доир ба истифодаи бозӣ дар раванди таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ гузаронидашуда, нақши истифодабарии бозихҳои дидактикӣ дар раванди дарсҳо ниҳоят қалон мебошад. Нақши бозии дидактикӣ - ин намуди фаъолиятест, ки бо он машғул шуда, кӯдакон меомӯзанд. Истифодаи бозихҳои дидактикӣ воситаи арзишманди таълими фаъолиятнокии хонандагон мебошад, дарси математикаро самарабахш мегардонад, ҷараёнҳои психикиро дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба раванди дарккунӣ завқи зиндаро пайдо мекунонад. Дар он хонандагон мушкилиҳои бешро паси сар мекунонд, қувваи худро такмил медиҳанд, истеъдод ва қобилиятшонро инкишоф медиҳанд, ба ҳамдигар ёрӣ медиҳанд, ҳамагуна маводи таълимиро ҷолиб ва хонандагонро қаноатманд мегардонад, таъби ҳуши қорӣ фароҳам меорад. Дар раванди гузарондани бозихҳои дидактикӣ хонандагон мушоҳида мекунонд, ки муқоиса, ҷобачогузорӣ, таснифоти ашёҳоро мегузаронанд, аз ин ё он аломатҳояшон, анализ ва синтез, ҷамъбастанӣ аз ҷумлаи онҳост.

Калидвожаҳо: фаъолнокии хонандагон, ташаккули инсон, истифодаи бозӣ дар раванди таълими математика, фаъолияти омӯзгор, раванди дарккунӣ, завқи зинда, истеъдоди хонандагон, қобилият, фаъолияти хонандагон.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР ДЛЯ УЧИТЕЛЕЙ И УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ УРОКОВ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Автор отмечает в своей статье, что ведется работа по использованию игр в процессе обучения математике младших классов, роль использования дидактических игр в процессе уроков чрезвычайно велика. Роль дидактических игр – это вид деятельности, в которой дети учатся. Использование дидактических игр является ценным средством обучения деятельности учащихся, делает урок математики более эффективным, мыслительные процессы младших школьников обретают живой вкус в процессе восприятия. В нём учащиеся преодолевают множество трудностей, совершенствуют свои силы, развивают таланты и способности, помогают друг другу, делают любой учебный материал интересным и полезным для учащихся, создают хорошее рабочее настроение. В процессе проведения дидактических игр учащиеся наблюдают, что они сравнивают, упорядочивают, классифицируют предметы, среди них те или иные их признаки, анализ и синтез, обобщение.

Ключевые слова: активность учащихся, развитие человека, использование игр в процессе обучения математике, деятельность учителя, процесс понимания, живой вкус, талант учащихся, способности, активность учащихся.

THE EFFECTIVENESS OF DIDACTIC GAMES FOR TEACHERS AND STUDENTS IN THE PROCESS OF MATH LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL IS SHOWN

The author notes in his article that work is underway on the use of games in the process of teaching mathematics to elementary grades; the role of the use of didactic games in the process of lessons is extremely large. The role of didactic play is an activity in which children learn. The use of didactic games is a valuable means of teaching students' activities, makes the math lesson more effective, the thinking processes of younger schoolchildren a lively taste in the process of perceptions. In it, students overcome many difficulties, strengthen their strength, develop talents and abilities, help each other, make any educational material interesting and useful for students, create a good working mood. In the process of conducting didactic games, students observe that they compare, arrange, classify objects, highlighting certain features among them, analyze and synthesize, generalize.

Keywords: student activity, human development, the use of games in the process of teaching mathematics, teacher activity, the process of understanding, lively taste, student talent, abilities, student activity.

Дар бораи муаллиф

*Бадалова Мавлуда Ашуровна
Омузгори калони кафедраи методикаи
таҳсилоти ибтидоӣ
Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About author

*Badalova Mavluda Ashurovna
Head teacher, Chairmen of Method of
Primary Classes Teaching
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Бадалова Мавлуда Ашуровна
Старший преподаватель
кафедры методики начального обучения
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ТАҲҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Мавлянова Н. Д.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Бештари педагогҳо ва методистони варзидаи муосир мавриди баррасии методҳои фаъоли таълим ба ҳуҷосае омаданд, ки ин амалисозии методи таҳқиқотии таълимро тақозо менамояд. Ин чараён ҳамон вақт мақсаднок мегардад, ки мо дар раванди таҳсилот аз методҳои ташкили таълими проблемавӣ истифода кунем.

Технологияи таълими проблемавӣ аз ҷониби олимони шинохта ба монанди В. Окон, И.А. Лернер, М.И. Махмутов, С.А. Рубинштейн асоснок гардидааст.

Роҳу воситаҳои ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ, ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволҳои проблемавӣ, истифодаи вазъиятҳои проблемавӣ дар раванди дарси математика боиси фаълнокии азбаркунии хонандагон мешавад.

Вазъияти проблемавии таълимӣ бояд талаботи азхудкунии проблемаи таълимӣ, ҷунунчи талаботи азбаркунӣ ифодагари ҳавасмандии азхуднамоӣ буда, ибтидои ташаккули раванди фикрӣ мебошад. Вазъияти проблемавӣ фаъолияти фикррониро ҷоннок намуда, боиси дарки амиқи моҳияти ҳодисаҳо ва робитаи байни мегардад.

Бинобар ҳамин мавриди амалисозии таълими проблемавӣ амалиётҳои омӯзгор дар шаклҳои зерин ба вуқӯъ меоянд:

- бунёди вазъияти проблемавӣ ва таҳризии проблема фарзия, роҳбарии таҳризии проблема ва пешниҳоди фарзия;

- роҳбарӣ ба хонандагон оиди ҷустуҷӯи усули ҳалли проблема ва тарзҳои санҷиши дурустии ҳалли он;

- ташкили кор оиди басистемаоварӣ, ҷамъбасткунӣ ва тадбиқи мустақилонаи донишҳои мавриди ҳалли проблема азбаршуда.

Тақрор ва навсозии дониши асосӣ дар раванди кори мустақилона ба амал меояд, ки мазмуни он таҳлили масъалае мебошад, ки мавриди ҳалли масъалаи мушаххас ба миён меояд.

И.А. Лернер мақоми амалисозии таълими проблемавиро дар панҷ марҳилаи зерин мебинад:

1. Бунёди вазъияти проблемавӣ дар асоси супориши пешакии хонагӣ. Ҷунин супоришҳо боиси гузориши проблемаҳо дар раванди дарс, ки хонандагон ба он мустақилона ворид мешаванд. Аз рӯи тавсифашон ҷунин супоришҳо метавонанд гуногун бошанд: хондани пешакии хонагии иҷроӣ амалиётҳои амалӣ, мушоҳидаҳо.

2. Созгори вазъияти проблемавӣ зимни гузориши супориши пешакӣ дар дарс бо назардошти маводҳои китобҳои дарсӣ.

3. Истифодаи мушоҳидаҳои ҳаётии хонандагон ва донишҳои гирифтаи онҳо мавриди гузаронидани озмоишҳо.

4. Бавучудоварии вазъияти проблемавӣ мавриди ҳалли масъалаҳои азбаркунӣ (маърифатӣ).

5. Гузориши саволҳои проблемавӣ дар мавриди сӯҳбатҳои қисман ҷустуҷӯӣ [10].

Аз ин рӯ, аз ҷониби омӯзгор эҷод кардани маҷмуи ҳолатҳои проблемавӣ дар намудҳои гуногуни фаъолияти таҳқиқотии таълимии хонандагон ва идоракунии фаъолияти ҷустуҷӯии онҳо барои азхудкунии донишҳои нав тавассути ҳалли мустақилонаи масъалаҳои таълимӣ моҳияти таълими проблемавиро ифода мекунад.

Ҳамин тариқ сохтори дарси математика элементҳои мантиқии чараёни маърифатиро дар бар гирифта, имкони васеи идоракунии фаъолияти мустақилонаи таълимӣ ва маърифатии хонандаро созгор медеҳад.

Вобаста ба хусусиятҳои хоси масъалаи муайяни таълим, нақшаи ташкили дарси проблемавии математика тағйирпазир мебошад, яъне пурра ёки қисман иҷро карда мешавад, нуқтаҳои алоҳидаи нақшаро яққоя қардан мумкин ва баргузор қардан гуворо аст.

Раванди ҷустуҷӯи мустақилонаи дониш зимни ташкили системаи таълими проблемавӣ бо пайдарпайии марҳилаҳои умумии раванди таълим тавсиф карда мешавад:

1. Баёни масъала, ошкоркунии зиддиятҳо.

2. Таҳлил ва ҷустуҷӯи далелҳо барои дарки гуворои масъала, дақиқии он, ҷустуҷӯи роҳу имкониятҳои ҳалли он.

3. Ҷустуҷӯи донишҳои нав, маълумот, машқҳои амалӣ, пешниҳоди ғояҳо, фарзияҳо барои ҳалли масъала.

4. Ҷустуҷӯи роҳи ҳал, тартиб додани нақшаи интихоби таҳқиқот, таҳлили донишҳои ба даст овардашуда, санҷидани ғояҳо ва татбиқи гуворои онҳо.

5. Умумӣ, мураббаъсозии усули ҳалли масъала, ҷустуҷӯи эътирофи ҳалли пайдошуда аз ҷониби дигарон [14].

Ҷузъиётҳои сохтори дарси проблемавии математика мубрамияти донишҳои асосӣ, бунёди вазъияти проблемавӣ, тартиб додани масъала (мавзӯ ва вазифаҳои дарс), кашфи донишҳои нав, ташаккули донишҳои нав, татбиқи аввалини донишҳои нав (кори мустақилона), такрор ва мустақкам намудани тасдиқоти қаблан омӯхташуда, хулосаи дарс, машқҳои хонагӣ. Марҳилаҳои дарси проблемавӣ бо марҳилаҳои дарси азбаркунии донишҳои нав мувофиқат мекунад.

1. Воқеияти донишҳои асосӣ. Дар ин марҳила хонандагон дар шакли бозӣ, кори устувор, бо истифода аз дигар усулҳо аз дигар супоришҳо иҷро намуда, донишҳоеро, ки ҳангоми ҳалли масъала заруранд, такрор ва ба омодагии дарки дониш ворид мекунад. Масалан, омӯзгор тавачҷуи хонандагонро ба сабтҳои дар тахта гузошташуда ҷалб намуда, аз онҳо хоҳиш мекунад, ки мустақилона барояшон масъалаҳо тартиб диҳанд (тамоми супоришҳо ба сатҳи зарурии мураккабӣ алоқаманданд). Хонандагон барои анҷом додан ва назорат кардани натиҷа ба ҳамдигар вазифаҳо медиҳанд. Шакли муколама: хонанда – хонанда кори гурӯҳиро баргузор мекунад. Ҳангоми иҷрои ҳар як вазифа мафҳумҳои аллақай маълум ва алгоритмҳои амалӣ, ки дар ин дарс заруранд, ҳамчун замина барои ҷустуҷӯи донишҳои нав бо овози баланд таҳия карда мешаванд.

2. Бунёди вазъияти проблемавӣ (ба вучуд омадани вазъияти проблемавӣ ва баёни масъала). Муаллим хонандагонро бо пешниҳоди супоришҳо дар асоси алгоритми амалӣ, ки ҳанӯз омӯхта нашудаанд, ба вазъияти проблемавӣ ё зиддият ворид мекунад. Хонандагон масъалаи проблемавиро иҷро мекунад, вазъияти ба ҳам муҳолифро таҳлил мекунад, ба хулосае меоянд, ки инро иҷро карда наметавонанд ва ё шарҳ дода наметавонанд, зеро онҳо ё дониши зарурӣ надоранд, ё муайян карда наметавонанд, ки кадоме аз алгоритмҳои амали пешниҳодшуда дуруст аст.

3. Тартиб додани масъала (фарз кардан ва асоснок кардани фарзия). Ин мувоҳида бо саволҳои мушаххас: Шумо чӣ савол доред? Имрӯз мо бояд чиро фаҳмем? Мавзӯи дарс чӣ хоҳад буд? Хонандагон машқҳои таълимӣ тартиб медиҳанд, он дар тахта навишта мешавад. Ин марҳилаи ифодаи фарзияи таълимӣ дар шакли шифоҳӣ тартиб додани нақшаи чорабиниҳо мебошад.

4. Дарёфти дониши нав (асосноккунии фарзия). Ин як системаи амалиётҳои амалӣ, тадқиқотӣ бо мақсади санҷиши фарзия, татбиқи нақшаи корӣ, иҷрои як лоиҳаи хурд, ки натиҷаи фаъолияти таҳқиқотӣ азхудкунии мазмуни донишҳои нав мебошад. Он тавассути таҳлили муқоисавии моделҳои математикӣ, донишҳои қаблан омӯхташуда ва дар марҳилаи навсозӣ баррасишуда асос ёфтааст, бинобар ин, дар охири муҳокима методи нав бо қоидаи ба хонандагон маълум муқоиса карда мешавад. Дар ин марҳила азхудкунии донишҳои нав ва методҳои амалиёт амалӣ мешаванд.

5. Ташаккули дониши нав (санҷиши дурустии ҳалли масъала). Хонандагон бо ёрии китоби дарсӣ ё дигар сарчашмаҳои иттилоот, дарёфтҳо ва истилоҳҳои онҳоро бо маводҳои дар китоби дарсӣ овардашуда муқоиса мекунад, хулосаи ниҳой мегиранд ва онро бо истилоҳоте, ки барои худ қулай ва фаҳмо такрор мекунад, бармегардонанд.

6. Истифодаи аввалини донишҳои нав. Хонандагон бо роҳбарии омӯзгор масъалаҳоро дар асоси тадбиқи донишҳои нав ҳал мекунад. Кор бо дунафарӣ, гурӯҳӣ ташкил карда мешавад. Мазмуни масъалаҳо ҳадафҳои хос барои донишҳои нав, фаҳмондадихӣ, бо овози баланд шарҳ додани алгоритми нави амалиётӣ мебошанд. Дар ин марҳила ҷавобҳои санҷида, ҳатогиҳо ислоҳ ва таҳлил карда мешаванд.

7. Такрор ва ба системадорони донишҳои қаблан омӯхташуда. Ин раванд бо супориши омӯзгор ба роҳандозии дарсҳои оянда ё рушди маҳорат аст. Масъалаҳои пешниҳод карда мешаванд, ки дар айни замон барои ин синф мувофиқи мақсад мебошанд. Онҳоро дар байни гурӯҳҳои хонандагон бо такрори ҳатмии минбаъдаи натиҷаҳои ба дастонида тақсим кардан мумкин аст.

8. Натиҷаи дарс. Омӯзгор маротибаи дигар хоҳиш мекунад, ки ҳадафҳои дарсро муайян кунад, хонандагон мустақилона муайян мекунад, ки то чӣ андоза онҳо ба вазифаҳои дарс гузошташуда муваффақ шудаанд.

9. Вазифаи хонагӣ. Омӯзгор супоришҳои хонагиро даъват мекунад, ки кадоме аз онҳо ҳатмӣ (инвариантӣ) ва кадоме аз онҳо интиҳоб кардан мумкин аст (қисми вариант). Агар лозим бошад, масъалаоро мефаҳмонад. Хонандагон қисмҳои инвариант ва тағйирёбандаи супоришро худашон муайян мекунанд.

Барои муқоиса марҳилаҳои дарси «дарёфти донишҳои нав»-ро дар ҷодаи система-фаъолият шарҳ медиҳем:

1. Худмуайянкунӣ барои фаъолияти проблемагузорӣ.
2. Воқеияти дониш ва ислоҳи проблема дар фаъолият.
3. Изҳороти масъалаи таълимӣ.
4. Таҳияи лоиҳа барои раҳи аз проблема.
5. Пайвастандҳои ибтидоӣ.
6. Кори мустақилона оиди худсанҷӣ.
7. Инъикоси фаъолият.

Мантиқи дарси проблемавӣ мантиқи раванди маърифатӣ ва фаъолияти истехсолии равониро такрор мекунад. Сохтори дарси проблемавӣ ба дарси кашфи чизи нав дар равиши системавӣ-фаъолият мувофиқат мекунад. Ин муқаррарот дар мисоли модели дарси масъалаҳои математика нишон дода шудаанд.

Тавсифи умумикунӣ маводҳои курси математика имкон медиҳад, ки аз рӯи бисёр мавзӯҳо таълими проблемавӣ амалисозӣ шаванд. Намунаи мисолҳо тавассути ташкили вазъияти проблемавӣ дар дарсҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ. Мавзӯҳо:

Ададҳои бисёррақам.

I. Навишти адад ва номи он.

1. Аз рақамҳои 4 ва 7 истифода карда, ададҳои гуногуни серақам нависед. Чандто чунин ададҳоро навиштан мумкин аст?

2. Адади зиёдтаро хонед: 999, 837, 703, 1243, 527
3. Ҳамагӣ чандто адади серақам ҳаст?

II. Ҷои ҳар як адад дар қатори ададҳои натуралӣ.

1. Ададҳои партофташударо пур кунед: 99996, ..., ..., ..., 99999
2. Қонуниятро ёбед ва қатори ададҳоро давом диҳед:

900, 700, 800, 600, 700, 500....

3. Дар ошёнаи мо хонаҳои рақамҳояш 127, 128, 129, 130 ҳаст. Рақамҳои чортои дигари ҳамин ошёнаро номбар кунед.

III. Принсипи ҳосилкунӣ қатори ададҳои натуралӣ

1. Дар байни кадом ададҳо мавриди шумори ин адад меистад:

а) ..., 1000, ... б) ..., 40000, ...

2. Қатори ададҳоро ба қоидаи додашуда давом диҳед:

1000, 1100, 1200, ..., 3000, 2900, 2800, ..., 400, 600

3. Ададҳоро баъди ададҳои зерин нависед:

а) панҷоху чор ҳазору ҳаштсаду ҳафтоду ду;

б) сесаду ҳафтоду ҳашт ҳазору шашсаду панҷ;

IV. Муқоисаи ададҳо.

1. Кадом ададро дар «тирезача» чунон нависед, ки баробарӣ ва нобаробарии дуруст ҳосил шавад: $35 > 335$, $871 = 71$, $\square > \square$

2. Ҳамагиро ёбед: $1889 > 1888$, $44444 < 44454$, $1000 > 10000$

3. Кадом адад хурд аст? 444, 449, 443, 445, 498.

Таркиби разрядии адад

1. Ҳамаи ададҳои серақамаро нависед, ки дар онҳо садиҳо бо рақамҳои 8 ва воҳидҳо 1 бошад. Ин ададро номбар кунед.

2. Бо чанд адади 1231-ро зиёд намоем, ки рақамҳои дар разряди;

-воҳид

-даҳиҳо

-садиҳо

-ҳазориҳо тағйир ёбанд.

3. Ҳар як ададро ба намуди суммаи разрядӣ нависед: 7085, 8075, 7508;

4. Дар ҷуфти ададҳо ҳар як адад аз ҳамдигар бо чӣ фарқ мекунад?
507 ва 8507, 2378 ва 3378;

5. Аз рӯи кадом аломат ададҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст?
208, 780, 3750, 408, 2970;

6. Аз рӯи кадом қоида дар ҳар як сугунча ададҳо навишта шудаанд?
4821 6007 5021

4182 6700 5210

4128 6070 5120

Бо ҳамин қоида дар сутунча боз чӣ гуна ададҳоро навиштан мумкин аст?

Намунаи ташкили фаъолияти таҳқиқоти хонандагони синфи 4-ро мавриди омӯзиши «Муодилаҳои дуамала» меорем.

Мубрамияти донишҳо

1. Оё навиштҳои зерин муодиларо ифода мекунанд? Барои чӣ? $a+v\cdot c$; $2\cdot d+(m-n)$; $(x-y):3$: (инҳо муодила нестанд, чунки дар муодила аломати « $=$ » мавҷуд аст).

2. Ин навиштҳоро чӣ мегӯянд? (Ифода). Онҳоро хонед, бо номгӯи амалиётҳои охирин. (суммаи адади a ва ҳосили зарби v бо c ; ҳосили тақсими фарқи x ва y бо адади 3 ; дучанди адади a ва фарқи ададҳои m ва n).

3. Дар ифода зиёдашро ёбед. (Масалан, $a+v\cdot c$ – дар навишти ин ифода адад ва қавс нест, лекин дар ифодаҳои дигар мавҷуд аст. $(x-y):3$ ҳосили тақсим дар боқимондааш сумма дар навишташон ду тағйирёбанда, дар дигараш сетогӣ; $2\cdot d+(m-n)$ се амалро дар бар мегирад, дар дигараш дуто ва ғайра.

4. Оё навиштаҳои зерин муодила мебошанд? (Ҳа). Барои чӣ? (Ин баробариро тағйирёбанда доранд). $x+7=7$; $23-y=18$; $60:x=4$

5. Шифоҳӣ решаи муодиларо ёбед: $(0; 5; 15; 30)$. Шумо чиро дарк кардед? (Ададҳо зиёд мешаванд: аввал бо 5 , баъд бо 10 , баъдан бо 15).

6. Кадом адад баъдина мешавад? Барои чӣ? Ҷавобро шарҳ диҳед. (50 , чунки 30 ба 20 зиёд мешавад, $30+20=50$).

7. Қаторро ба 3 адади дигар давом диҳед ($75; 105; 140$).

8. Бо забони математикӣ ҷумлаи зеринро нависед: ҳосили зарби фарқи адади y ва 4 ба адади 3 ба 15 баробар аст. Якчанд хонандагон фикрҳои худро дар тахтаи синф менависанд. Дар раванди баҳсу таҳлил навишти дурустро интихоб мекунанд: $(y-4) \cdot 3=15$

9. Оё ин ҷумла муодила аст? (Ҳа) Барои чӣ? (Ин баробарӣ барраси-шаванда адади y -ро дар бар мегирад.

10. Решаи ин муодиларо ёбед:

$$11(3x-1)=5(2x-3)+4$$

$$33x-11=10x-15+4$$

$$33x-10x=11-15+4$$

$$23x=0$$

$$x=0$$

$$4(7x-9)-5(7x-8)=4$$

$$28x-36-35x-40=4$$

$$28x-35x=36-40-4$$

$$-7x=-8$$

$$x \approx 1,14$$

$$\frac{x}{2} - \frac{3}{4} = x$$

$$4x - 6 = 8x$$

$$4x - 8x = 6$$

$$-4x = 6$$

$$x = \frac{6}{4}$$

$$x = -1,5$$

Гузориши проблема

Мавриди ҷавобҳо ба ин саволҳо хонандагон бояд аломати муҳими муодилаи додашударо аз муодилаи пешин муқаррар кунанд. Ҷузъиёти номаълум амалиёти мавриди додашуда ҳамзарбе, ки ифода мебошад. Ин муодилаҳо то ҳол муоина нашудаанд.

Ҳолати проблемавӣ пеш меояд, ки аз мақсади дарс иборат мебошад. Таъмини ҳолати муодилаҳое, ки ҷузъиёти номаълумаш ифода мегардад. Чунин муодилаҳоро мо муодилаҳои дуамала меномем. Бинобар ин мавзуи дарси мо «Муодилаҳои дуамала» ном дорад.

«Кашфи» дониши нав аз ҷониби хонандагон

Дар марҳилаи додашудаи дарс омӯзгор хонандагонро нигарони дарёфти методе, ки онҳо муодилаи додашударо ба муодилаи пеш ҳал кардашон меорад, ҳидоят мекунанд. Барои ин ба онҳо саволҳои зерин дода мешавад:

- Шумо чӣ фикр доред, бо кадом роҳ рафтан мумкин аст?

- Ба кадом муодилаҳо муодилаи мо монанд мебошанд?

- Оё ба мо муодилаҳои азбар кардашон ёрӣ мерасонад?

- Тарафи чапи муодилаамон аз чӣ иборат аст? – сумма, фарқ, ҳосили зарб ё ҳосили тақсим? Барои чӣ?

Дар натиҷаи мувоҳиша ва баррасӣ барқарор мекунанд, ки ифодаи тарафи чап аз ҳосили зарб, охирон аз амали зарб ифода шудааст. Ба ифодаи $(y-4)$ -ро ба воситаи иваз x ишора карда мешавад. Пас муодилаи одитарин пайдо мешавад:

$$x \cdot 3 = 15;$$

$$x = 15 : 3;$$

$$x = 5.$$

1. Муодилаи квадратино ҳал намоед:

$$a) 9x + 20 = x^2$$

$$9x + 20 = x^2 = 0$$

$$x^2 + 9x + 20 = 0$$

$$a=1; b=9; c=20$$

$$D = b^2 - 4ac = 9^2 - 4 \cdot 1 \cdot 20 = 81 - 80 = 1$$

$$80 = 1$$

$$x_{1,2} = \frac{-9 \pm 1}{2 \cdot 1} = \frac{-8}{2} = -4$$

$$x_2 = \frac{-9 - 1}{2 \cdot 1} = \frac{-10}{2} = -5.$$

Баъди тағйирёбандаи x -ро ба тағйирёбандаи $y-4$ иваз карда, ба ҷои он навишти $y-4$ -ро барқарор мегардад, ки ҳалли он то охир расонида мешавад.

$$(y-4) \cdot 3 = 15$$

$$y-4 = 15:3$$

$$y-4 = 5$$

$$y = 4 + 5$$

$$y = 9.$$

Санҷиш нишон медиҳад, ки решаи ёфташуда дуруст аст: $(9-4) \cdot 3 = 15$

Дар охир граф-схемаи ҳалли муодилаи дуамала таҳия карда мешавад.

Муодилаҳои зеринро ҳал намоед:

$$1) 3(3x-4) + 20(4x+1) = 8$$

$$9x - 12 + 80x + 20 = 8$$

$$9x + 80x = 12 + 20 - 8$$

$$89x = 0$$

$$x = 0$$

$$2) 11(3x-1) = 5(2x-3) + 4$$

$$33x - 11 = 10x - 15 + 4$$

$$33x - 10x = 11 - 15 + 4$$

$$23x = 0$$

$$x = 0$$

2. Муодилаи квадратино ҳал намоед:

$$3(3x-4) + 20(4x+1) = 8$$

$$9x - 12 + 80x + 20 = 8$$

$$9x + 80x = 12 + 20 - 8$$

$$89x = 0$$

$$x = 0$$

$$3) 4(7x-9) - 5(7x-8) = 4$$

$$28x - 36 - 35x + 40 = 4$$

$$28x - 35x = 36 - 40 + 4$$

$$-7x = -8$$

$$x = \frac{8}{7}$$

$$x = 1,14$$

Адабиёт

1. Амирдҷанян, Ю.А. Проблемное обучение: Учеб. пособие / Ю.С Амирдҷанян. – Ереван: АПИ, 1984. – 67 с.
2. Гордеев, Э.В. 1200 задач и примеров по математике: 1-4 класс для начальной школы. / Э.В. Гордеев. – Тула: Родничок; Москва: ООО Издат. Астрель, 2000. – 256 с.
3. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения. / В.В. Давыдов. – Москва: Учпедгиз, 1996. – 126 с.
4. Зак, А.З. Развитие умственных способностей младших школьников / А.З. Зак. – Москва: Просвещение: ВЛАДОС, 1994. – 178 с.
5. Кабанов-Меллер, Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение / Е.Н. Кабанов-Меллер. – Москва. Знание, 1985. – 242 с.
6. Ковалева, Г.Я. Использование технологии проблемного обучения на уроках математике в начальных классах. / Ковалева Г.Я. // Учительский журнал. – 2009. - №4. – С. 32-37.
7. Крутецкий, В.А. Психология: Математических способностей / В.А. Крутецкий. Москва: Просвещение, 1986. – 43 с.
8. Кудрявцева, В.Т. Проблемное обучение. / В.Т. Кудрявцева – Москва: Просвещение, 1991. – 143 с.
9. Левитас, Г.Г. Нестандартные задачи на уроках математики в 4 классе / Г.Г. Левитас. – Москва: Илекса, 2002 – 124 с.
10. Лернер, И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер. – Москва: Знание, 1974. – 64 с.
11. Матюшкин, А.Н. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. / А.Н. Матюшкин. – Москва: Просвещение, 1977. - 282 с.
12. Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе вопросы теории. / М.И. Махмутов. Москва: Педагогика, 1977. – 240 с.
13. Махмутов, М.И. Теория и практика проблемного обучения. / М.И. Махмутов. - Казань, 1972. - 195 с.
14. Федотова, Т.И. Применение элементов исследовательской работы для развития творческих способностей школьников / Федотова Т.И. // Одаренный ребенок. – 2009. - №1. С. 106 - 111.

ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ТАҲҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Дар мақола раванди таълими проблемавӣ ва амалисозии он дар раванди омӯзиши математика дар синфҳои ибтидоӣ ҳамчун воситаи ташкили фаъолияти таҳқиқоти хонандагон таҳлил карда шудааст. Зимни он инчунин марҳилаҳои асосии фаъолияти таҳқиқоти дар раванди таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ шарҳ дода шудааст. Ҳамзамон намунаи созори амалисозии ҳолатҳои проблемавӣ дар дарси математикаи синфҳои ибтидоӣ нишон дода шудааст. Махсусан дар охир дарси намунавии мавзӯи “Муодилаи ду амала” дар синфи сеюм раванди баргузориаш оварда шудааст, ки дар он тамоми марҳилаҳои асосии ташкили фаъолияти таҳқиқоти хонандагони синфҳои ибтидоӣ нишон дода шуданд. Маҳз пас аз дар намоиши граф-схемаи ҳалли муодила дар шакли алгоритм нишон дода мешавад. Пас аз он барои амалисозии ин раванд якчанд тавсияҳо дода шуданд.

Калидвожаҳо: фаъолияти таҳқиқотӣ, раванди таълими математика, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, таълими проблемавӣ, вазъияти проблемавӣ.

ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

В статье анализируется процесс проблемного обучения и его реализации в процессе изучения математике в начальных классах как средство организации исследовательской деятельности учащихся. А также иллюстрируется основные этапы исследовательской деятельности в процессе обучения математике в начальных классах. Далее приведены образец реализации возникновения проблемных ситуации на уроках математике начальных классах. Особенно в конце проведены образец урока по теме «Уравнение в двух действиях в третьем классе» которые показана все основные этапы организации исследовательской деятельности учащихся начальных классов. Именно после этого показаны граф-схема решения уравнения в виде алгоритма. После чего проведены некоторые рекомендации по реализации данного методики.

Ключевые слова: исследовательской деятельности, процесс обучения математике, учащихся начальных классах, проблемного обучения, проблемных ситуации.

ORGANIZATION OF RESEARCH ACTIVITIES OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS

The article analyzes the process of problem-based learning and its implementation in the process of studying mathematics in primary school as a means of organizing students' research activities. It also illustrates the main stages of research activity in the process of teaching mathematics in primary school. The following is a sample implementation of the emergence of problematic situations in primary school mathematics lessons. Especially at the end there is a sample lesson on the topic “Equation in two actions in the third grade”, which shows all the main stages of organizing the research activities of primary school students. It is after this that a graph diagrams for solving the equation is shown in the form of an algorithm. After which some recommendations were made for the implementation of this technique.

Keywords: research activity, process of teaching mathematics, primary school students, problem-based learning, problem situations.

Дар бораи муаллиф

*Мавлянова Наргиза Донабоевна
Унвонҷӯи кафедраи методикаи таҳсилоти
ибтидоӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: nargismavlynova@gmail.ru*

About the author

*Mavlyanova Nargiza Donaboevna
A graduate of the Department of Methods of
Primary Education
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: nargismavlynova@gmail.ru*

Об авторе

*Мавлянова Наргиза Донабоевна
Соискатель кафедры методики начального
образования
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: nargismavlynova@gmail.ru*

**АМСИЛАИ НАЗАРИЯВИИ ОМОДАСОЗИИ УСТОДОНИ ФАННИ
ФИЗИКА БАРОИ ИХТИСОСҲОИ ҒАЙРИТАБИАТШИНОСИИ
МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ**

Абдуллоева А. М.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Иқтидори кадрӣ муҳимтарин қисми таркибии неруи захиравии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба шумор меравад, ки баланд бардоштани сифати таълим, дастрасии таҳсилоти олии, мувофиқати хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба талаботи рӯзафзуни бозори меҳнат, воридшавии ҷумҳурӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ аз сатҳи инкишоф ва беҳтар гардидани нишондиҳандаҳои сифатии он вобаста аст. Яъне, таҳлилу арзёбии сатҳ ва ҳолати истифодаи иқтидори кадрӣ Ҷумҳурӣ бо мақсади таҳияи тавсияҳои мушаххасу ҳадафноке, ки ба таҳкими минбаъдаи иқтидори кадрӣ ва беҳтар намудани истифодаи он нигаронида шудаанд, аҳамияти калони амалӣ пайдо мекунад [1-5].

Бо мақсади ҳалли проблемаҳои баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, махсусан аз фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносӣ амсилаи назариявии омодаسازیи омӯзгорони фанни физикаро пешниҳод менамоем. Амсилаи назариявии омодаسازیи омӯзгорони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд чунин талаботҳоро таъмин кунад:

- дараҷаи баланди салоҳияти ҳайати професорону устодони (ҲПУ)-и фанни физикаро дар асоси мунтазам баланд бардоштани дараҷаи дониш, малака ва маҳорати педагогии онҳо;
- таҷдиди сохторию функционалии устодони фанни физикаро вобаста ба ҷорӣ намудани барномаҳо ва ихтисосҳои нав, инчунин самтҳои нави пажӯҳишҳои илмӣ;
- дар ҷараёни таълим истифода бурдани технологияҳои муосири илмию техникӣ дар таълими фанни физика аз ҷониби ҲПУ;
- ба дараҷаи баланд инкишоф додани қобилияти ҲПУ аз фанни физика дар ҷорӣ намудани навгониҳо ва технологияҳои муосири таълимӣ бо назардошти талаботҳои тағйирёбандаи бозори меҳнат ва талаботҳои таълимӣ.

Мақсади омодаسازیи иқтидори омӯзгорони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносӣ, бояд ба рушди маориф нигаронида шавад ва ба рисолати муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар мувофиқат намояд. Робитаи байни ҳамдигарии маориф, рисолати муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва мақсади омодагии омӯзгорони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносӣ МТОК чунин бандҳоро қаноат кунанд: [6- 9]:

- Ташаккул ва рушди шахсият;
- Рушди иқтисодӣ;
- Таҳкими робитаҳои иҷтимоӣ;

Мақсади таълим, рисолат ва мақсади МТОК, мақсади рушди қудрати кадрӣ ва мақсади ҲПУ-и фанни физика бандҳои зеринро дар бар мегиранд:

- Ҳамгирӣ дар фазои таълими байналмилалӣ;
- Мувофиқат бо сиёсати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Ҷорӣ намудани таълими инноватсионӣ;
- Тайёр кардани мутахассисони рақобатпазир дар бозори таҳсилот;
- Қаноатмандӣ аз кор;
- Мувофиқат бо талаботе, ки ба дараҷаи тайёрии мутахассис пешниҳод карда мешаванд;
- Ҷорӣ намудани технология ва усулҳои инноватсионии таълим;
- Тайёр кардани базаи методӣ доир ба таълими фанни физика;
- Баланд бардоштани сатҳи ихтисос;
- Мусоидат ба иҷрои стратегияи рушди МТОК, ба даст овардани мақсадҳои умумӣ;
- Баланд бардоштани арзиши захираҳои устодони физикаи МТОК;
- Ноил гардидан ба сифати баланди меҳнати омӯзгорӣ ва илмӣ;
- Баланд бардоштани ҳавасмандии меҳнатӣ ва садоқати ҲПУ-и фанни физика.

Мувофиқи масъалаҳои дар боло зикршуда, ҳамаи мақсадҳо ба мақсади асосии соҳаи маориф – ташаккул ва инкишоф додани шахсияти инсон, рушди иқтисод ва таҳкими

робитаҳои иҷтимоӣ равана ва тобеъ гардонда шудаанд, барои баланд бардоштани сифати таълими физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мусоидат менамояд.

Дар Тоҷикистон муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои тайёр кардани бакалаврҳои замонавӣ дар бозори меҳнат масъул аст. Дар тайёр кардани кадрҳои илмию педагогӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ нақши муҳим мебозанд. Муассисаҳои таълимие, ки маълумоти олии касбӣ медиҳанд, Донишгоҳ, Академия, Донишкада, Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба шумор мераванд.

Бинобар ин, дар шароити имрӯза таъсиси амсилаи назариявии омодаسازیи омӯзгорони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аҳамияти калони амалӣ пайдо мекунад. Мо амсилаи назарияверо таҳия намудем, ки он омодаسازیи фанни физикаро барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар мегирад.

Барои амалӣ намудани амсилаи назариявии омодаسازیи устодони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ чунин амалҳоро иҷро намудан лозим аст.

1) иҷрои корҳои муттасил ва мақсаднок оид ба омада намудани устодони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии МТОК ва ташаккул додани иқтидори кадрӣ;

2) ба МТОК ҷалб намудани кадрҳои ҷавони илмию педагогӣ ва омӯзгорони фанни физика дар асоси усулҳои нави ғайрианъанавии ҳавасмандгардонӣ;

3) таҳияи барномаи такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони фанни физика;

4) такмил додани системаи ҳавасмандгардонии моддию маънавии фаъолияти омӯзгорӣ ва илмию тадқиқотӣ;

5) баҳодиҳии рейтингии мунтазам ва ҳолисонаи натиҷаҳои меҳнати омӯзгорони фанни физика оид ба фаъолияти илмию педагогӣ.

Чунин арзёбӣ дар асоси ҳисоб намудани маҷмуи нишондиҳандаҳое, ки ҷанбаҳои миқдорӣ ва сифатии устодони фанни физикаро дар МТОК ифода мекунад, гузаронда мешавад.

Нишондиҳандаҳои асосие, ки ҷанбаҳои миқдории ташаккул ва рушди омодаسازیи устодони фанни физикаро барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии МТОК ифода мекунад, инҳоянд:

- ҷараёни афзоиши шумораи умумии ҳайати профессорону омӯзгорони фанни физика дар МТОК;

- дараҷаи таъминоти ҷараёни таълим бо омӯзгорони фанни физика аз рӯи ихтисосҳо ва фанҳои таълимӣ;

- таносуби устодони штатӣ ва ҳамкорон;

- таносуби шумораи донишҷӯён ба ҳар нафар устодони штатӣ.

Усулҳои ҳисоб кардани ҳар кадоме аз нишондиҳандаҳои зикршударо бо мақсади минбаъд истифода бурдани онҳо дар рафти омодаسازیи устодони фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносии МТОК барасӣ мекунем.

Шумораи ҳайати профессорону устодони фанни физика бо ёрии формулаҳои маъмули оморӣ муайян карда мешавад:

$$C_{\text{зам.}} = (\text{ШХПО}_{\text{ох}} / \text{ШХПО}_{\text{зам.}}) \times 100, \quad (1)$$

$$C_{\text{сил.}} = (\text{ШХПО}_{\text{x t+1}} / \text{ШХПО}_{\text{пеш}}), \quad (2)$$

$$C_{\text{м.сол}} = n - 1 \sqrt{\text{ШХПО}_{\text{ох}} / \text{ШХПО}_{\text{зам}}} \quad (3)$$

дар ин ҷо: ШХПО_{ох} ва ШХПО_{зам} – шумораи миёнасолонаи ҳайати профессорону омӯзгорон мувофиқан дар соли охир ва давраи якуми таҳлилшаванда;

ШХПО_{x t+1} – шумораи ҳайати профессорону омӯзгорон дар ҳар як соли баъди давраи таҳлилшаванда;

ШХПО_{пеш} – шумораи ҳайати профессорону омӯзгорон дар соли гузашта; n – миқдори солҳои давраи таҳлилшаванда.

Бо мақсади ошкор намудани қонуниятҳои омодаسازیи устодони фанни физика дар як қатор солҳои пеш инчунин муодилаи яқинии математикии зерин истифода бурда мешавад:

$$y = a_0 + bt, \quad (4)$$

дар ин ҷо: a_0 – шумораи ҳайати профессорону омӯзгорони фанни физика дар соли заминавӣ;

b – суръати миёнасолонаи афзоиши (камшавии) шумораи ХПО – и фанни физика;

t – солҳои таҳлилшаванда.

Барои муайян кардани дараҷаи таъминоти ҷараёни таълим бо устодони фанни физика, новобаста бо мавҷудият ва дастрасии иттилоот вариантҳои гуногуни ҳисобкуниро истифода бурдан мумкин аст:

- таносуби шумораи ҳақиқии устодони штатӣ бо шумораи нақшавии онҳо, ки дар ҷадвали штатӣ инъикос карда шудааст:

$$D_{\text{таъ}} = (\text{ШОШ}_{\text{ҳақ}} / \text{ШОШ}_{\text{нақ}}) \times 100\% . (5)$$

- таносуби шумораи воқеии омӯзгорон ба ҳосили зарби шумораи нақшавии омӯзгорон ва коэффисиенти миёнаи афзоиши сарбории дарсии онҳо:

$$D_{\text{таъ}} = (\text{ШОШ}_{\text{ҳақ}} / \text{ШОШ}_{\text{нақ}} \text{ Кафз}) \times 100\% . (6)$$

- таносуби ҳосили зарби шумораи воқеии омӯзгорони штатӣ ва сарбории дарсии миёнаи меъёри як омӯзгор ба ҳаҷми умумии соатҳои сарбории дарсӣ дар мактаби олий:

$$D_{\text{таъ}} = (\text{ШОШ}_{\text{ҳақ}} \times \text{СДМ}) / \text{ҲСДум}, (7)$$

дар ин ҷо:

СДМ – сарбории дарсии меъёри омӯзгори фанни физика;

ҲСД – ҳаҷми соатҳои сарбории дарсӣ дар мактаби олий.

Усулҳои якум ва дуҷуми ҳисоб дақиқтар буда, дараҷаи таъминоти мактабҳои олиро бо кадрҳои профессорону устодони фанни физика пурратар инъикос менамоянд.

Таносуби устодони штатӣ ва ҳамкорон (устодони дар ҷанд ҷой коркунанда) дараҷаи таъминоти мактабҳои олиро бо устодони доимие, ки сарбории дарсии пурра доранд, тавсиф намуда, бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$T_{\text{ошвх}} = \text{ШОШ}_{\text{ҳақ}} / \text{ШХ}_{\text{ҳақ}}, (8)$$

дар ин ҷо:

$\text{ШОШ}_{\text{ҳақ}}$ – шумораи омӯзгорони доимие, ки сарбории дарсии пурра доранд;

$\text{ШХ}_{\text{ҳақ}}$ – шумораи воқеии ҳамкорон.

Нишондиҳандаи шумораи донишҷӯён ба як нафар устодони штатӣ то дараҷае қимати миёнаи миқдории маҳсулнокии меҳнати устодро тавсиф намуда, бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$\text{ШО}_M = \text{ШД}_x / \text{ШОШ}_x , (9)$$

дар ин ҷо: ШД_x – шумораи воқеии донишҷӯён.

Қайд кардан лозим аст, ки нишондиҳандаҳои зикршуда дараҷаи рушди иқтисодии устодони фанни физикаи МТОК -ро тавсиф намоянд ҳам, мутаассифона, сифат ва самаранокии истифодаи онро инъикос намеkunанд. Бинобар ин, барои таҳлил ва тасвироти пурраи ҳулосаҳои асоснок оид ба вазъи иқтисодии кадрҳои омӯзгорони фанни физикаи МТОК ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои зарур аст, ки таркиби сифатии кадрҳои илмию педагогӣ ва самаранокии истифодаи онҳоро тавсиф менамоянд. Ба чунин нишондиҳандаҳои инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- таносуби шумораи устодони бо дараҷаи илмӣ ва бе дараҷаи илмӣ умуман ва аз рӯи ихтисосҳо;

- миқдори қиёсии докторҳои илм, профессорон дар теъдоди умумии устодоне, ки дараҷаю унвонҳои илмӣ доранд;

- сохтори синнусолии шумораи ҲПУ бо мақсади ташкили захираҳо барои тадрисан иваз намудани устодоне, ки ба синни нафақа расидаанд;

- сохтори шумораи устодон аз рӯи собиқаи кории илмию педагогӣ;

- сохтори шумораи кадрҳои бо дараҷаи илмию педагогӣ аз рӯи ихтисосҳои асосии илмӣ;

- вазни қиёсии шумораи устодон дар шумораи умумии кормандони МТОК. Таносуби шумораи ҲПУ ва кормандони таълимию ёрирасон;

- коэффитсиенти ҷойивазунӣ ва доимияти кадрҳои илмию педагогӣ;

- коэффитсиенти нав кардани устодони илмию педагогӣ.

Агар панҷ нишондиҳандаи аввал ҷанбаҳои сифатии иқтисодии кадрҳои илмию педагогиро тавсиф намоянд, се нишондиҳандаи охир дараҷаи самаранокии истифодаи иқтисодии мавҷудаи устони МТОК-ро нишон медиҳанд.

Коэффитсиенти таносуби шумораи устон бо дараҷаи илмӣ ва бе дараҷаи илмӣ таркиби сифатии кадрҳои илмию педагогиро тавсиф намуда, бо формулаҳои зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_t = \text{ШО}_{\text{бо дар. ил.}} / \text{ШО}_{\text{бе дар. ил.}}, (10)$$

$$K_t = 1 - \text{ШО}_{\text{бе дар. ил.}} / \text{ШОШ}, (11)$$

дар ин чо:

ШОбо дар. ил. ва ШОбе дар. ил. – мувофиқан шумораи омӯзгороне, ки дараҷаи илмӣ доранд ва дараҷаи илмӣ надоранд;

ШОШ – шумораи омӯзгорони штатӣ.

Вазни қиёсии докторҳои илм ва профессорон дар шумораи умумии устодони дорои дараҷаи илмӣ сатҳи нисбатан баланди таркиби сифатии кадрҳои илмию педагогиро инъикос намуда, бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$V_{\text{кли}} = (\text{ШД ва П/ШУ бо дар. ил.}) \times 100\%, (12)$$

дар ин чо:

ШД ва П – шумораи докторҳо ва профессорҳо.

Нишондиҳандаҳои сохтори синнусолии ҲПУ-и фанни физикаи МТОК ва синни миёнаи устон то дараҷае вазъи захираи кадрҳоро барои иваз намудани устодоне, ки ба синни нафақа расидаанд, ё аз сабаби бад будани саломатӣ аз кор рафтаанд, тавсиф менамоянд.

Сохтори синнусолии ҲПУ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$C_{\text{син}} = (\text{ШУнаф.} \times 100\%) / \text{ШУШум}, (13)$$

дар ин чо:

ШУф. – шумораи устодоне, ки ба синни нафақа расидаанд.

Синни миёнаи ҲПУ-и фанни физикаи МТОК бо формулаи муаллақи миёнаи арифметикӣ бо истифодаи иттилоот дар бораи шумораи устодони гурӯҳҳои алоҳидаи синнусоли ва синни миёнаи ҳар як гурӯҳ ҳисоб карда мешавад.

Сохтори шумораи ҲПУ-и фанни физика вобаста бо собикаи фаъолияти илмию педагогӣ таркиби сифатии устодонро аз мавқеи таҷрибаи андӯхташудаи кори педагогӣ инъикос намуда, чун таносуби шумораи устодон бо собикаи муайяни кор дар МТОК нисбат ба шумораи умумии онҳо муайян карда мешавад:

$$C_{\text{ск}} = \text{ШО}_{\text{иск}} \times 100\% / \text{ШОШ}, (14)$$

дар ин чо: $\text{ШУ}_{\text{иск}}$ – шумораи устодони дорои собикаи i -и кор дар МТОК

Ҳисоб кардани нишондиҳандаи вазни қиёсии устодоне, ки дар истехсолот аз рӯи ихтисоси худ таҷрибаи корӣ доранд, ё дар сохторҳои бизнес таҷриба омӯхтаанд, аҳамияти калон дорад, зеро он то дараҷае сатҳи ихтисоси устодонро аз лиҳози маҳорати онҳо дар пайваст намудани донишҳои назариявӣ бо малакаҳои амалӣ тавсиф мекунад. Сохтори шумораи кадрҳои дараҷадори илмию педагогӣ мувофиқи ихтисосҳо андозаи бо ҳайати устодон таъмин будани чараёни таълимро мувофиқи ихтисосу фанҳои алоҳида тавсиф намуда, бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$C_{\text{шум. ихт}} = \text{ШУ}_{\text{ихт}} * 100\% / \text{ШУШ бо дар. ил.}, (15)$$

дар ин чо: $\text{ШУ}_{\text{ихт}}$ – шумораи устодони дараҷадори ихтисоси i ;

ШУШ бо дар. ил. – шумораи устодони штатии дорои дараҷаи илмӣ. Нишондиҳандаи вазни қиёсии устодон дар шумораи умумии кормандони МТОК ва таносуби шумораи кормандони таълимию ёрирасони ҲПУ-и фанни физика то андозае дараҷаи асоснокии ҷадвалҳои штатии таҳиянамудаи МТОК ва истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатии мавҷударо тавсиф намуда, мувофиқан бо формулаҳои зерин муайян карда мешаванд:

$$V_{\text{кхпу}} = (\text{ШУШ} / \text{ШКШ ум}) \times 100\%, (16)$$

дар ин чо: ШКШ – шумораи кормандони штатӣ.

$$X_{\text{таъ. ёр}} = (\text{ШКЁ} / \text{ШУШ}) \times 100\%, (17)$$

дар ин чо: ШКЁ – шумораи кормандони таълимию ёрирасон.

Барои арзёбии дараҷаи самаранокии идоракунии устодони илмию педагогии фанни физика ҳисоб ва таҳлил намудани коэффисиентҳои ҷойивазкунӣ, доимият ва нав кардани устодони илмию педагогии фанни физикаи МТОК, ки мувофиқан бо формулаҳои зерин муайян карда мешаванд, аҳамияти калон дорад:

$$K_{\text{ҷой}} = (\text{ШУШ бо сабабҳои гуногун озодшуда} / \text{ШУШ миёнасолонани омӯз. штатӣ}), (18)$$

$$K_{\text{доим}} = 1 - K_{\text{ҷой}}, (19)$$

$$K_{\text{нав}} = \text{ШУШ ба кор қабулшуда} / \text{ШУШ их. ми.} (20)$$

Қайд кардан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои зикршуда ба вазъи иқтисодии устодони МТОК яктарафа баҳо медиҳанд (ё аз ҷиҳати миқдор ва ё сифат). Бинобар ин, барои баҳодихии умумӣ ба дараҷаи таъминоти устодони фанни физикаи МТОК бо кадрҳои илмию педагогӣ истифодаи нишондиҳандаи интегралӣ баҳодихӣ ба вазъи иқтисодии кадрӣ аз рӯи формулаи зерин тавсия карда мешавад:

$$I_{\text{к}} = D_{\text{таъ}} \times K_{\text{с}}, (21)$$

дар ин чо: $D_{\text{таъ}}$ – дараҷаи таъминоти чараёни таълим бо профессорону омӯзгорон;

Кс – қимати миёнаи коэффитсиенте, ки таносуби таркиби сифатии кадрҳои илмию педагогиро бо меъёри муқарраршуда тавсиф менамояд.

Барои ин усулҳои гуногуни иқтисодию омори ва иқтисодию математикӣ, аз ҷумла усули тафриқаҳо, усули гузоришҳои силсилаӣ, вобастагии мутақобил ва усулҳои дигар вобаста ба шакли хусусиятҳои робитаи байни нишондиҳандаҳои самарабахш ва омилҳо васеъ истифода бурда мешаванд [3-5].

Адабиёт

1. Бобоев, Х. *Анализ развития высшего образования в Таджикистане «Материалы междунар. конф «Трендеции развития образования; вопросы управления / Х. Бобоев, И. Сафаров, Ш. Қодиров. - М., 2005.*
2. *Механизми ташаққул ва рушди иқтисодии кадрҳои таҳсилоти олиии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Маориф, 2011.*
3. *Шишковский, В.И. Формирования внутривузовской системы управления качеством образования / В.И. Шишковский. - Томск, 2001.*
4. *Делин, Ю.М. Управления кадрами в кризисных ситуациях СПб., / Ю.М. Делин. - Питер, 2004.*
5. *Касаев, А. Г. Трудовой потенциал и занятость в условиях интенсификации / А. Г. Касаев. - М.; Наука. 1990.*
6. *Кредитование образования. Аналитический доклад // Университетское управление: практика и анализ. 2006. №3 (43). С. 7–35.*
7. *Мониторинг экономики образования. М.: ГУ-ВШЭ; Левада-Центр, 2006. - 266 с.*
8. *Образование в Республике Таджикистан: Статистический сборник. –Душанбе, 2010. – 212 с.*
9. *Типовое положение об образовательном учреждении высшего профессионального образования Республики Таджикистан / Мактаби оли (қисми аввал). Душанбе, 2007. – 56 с.*

АМСИЛАИ НАЗАРИЯВИИ ОМОДАСОЗИИ УСТОДОНИ ФАННИ ФИЗИКА БАРОИ ИХТИСОСҲОИ ҒАЙРИТАБИАТШИНОСИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақола бо мақсади ҳалли проблемаҳои баланд бардоштани сифати таълими фанни физика барои ихтисосҳои ғайритабиатшиносӣ амсилаи назариявии омодаسازیи омӯзгорони фанни физика пешниҳод карда шудааст. Амсилаи пешниҳод кардашуда ҷунин талаботҳоро бояд таъмин намояд: дараҷаи баланди салоҳияти ҳайати профессорону устодони (ҲПУ) – и фанни физикаро дар асоси мунтазам баланд бардоштани дараҷаи дониш, малака ва маҳорати педагогии онҳо; таҷлили сохторию функционалии устодони фанни физикаро вобаста ба ҷорӣ намудани барномаҳо ва ихтисосҳои нав, инчунин самтҳои нави пажӯҳишҳои илмӣ; дар ҷараёни таълим истифода бурдани технологияҳои муосири илмию техникӣ дар таълими фанни физика аз ҷониби ҲПУ; ба дараҷаи баланд инкишоф додани қобилияти ҲПУ аз фанни физика дар ҷорӣ намудани навгониҳо ва технологияҳои муосири таълимӣ бо наздошти талаботҳои тағйирёбандаи бозори меҳнат ва талаботҳои таълимӣ.

Калидвожаҳо: амсилаи назариявӣ, тайёр намудани устодон, фанни физика, ғайритабиатшиносӣ, муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ, ҳайати профессорону устодон, ҷараёни таълим, технологияи муосир, навгониҳо, бозори меҳнат, талаботҳои таълимӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ ДЛЯ НЕЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье с целью решения проблемы повышения качества подготовки преподавания, особенно по предмету “Физики” в высших учебных заведениях для неестественных специальностей предложена теоретическая модель подготовки преподавателей предмета физики. Предложенная модель должна обеспечить следующие требования: высокую степень компетенции профессорско - преподавательского состава (ППС) предмета “Физика” на основе регулярного повышения степени знаний, навыков и педагогического мастерства; создание структурно – функционального строения преподавателей предмета физики в зависимости от применения новых программ и специальностей, а также новых научных направлений; использование в учебном процессе научно – технические современные технологии в преподавание предмета “Физика” со стороны ППС; до высокой степени развивать способности ППС по предмету “Физики” по применению новизны и учебных современных технологий с учетом изменяющихся требований рынка труда и учебных требований.

Ключевые слова: теоретическая модель, подготовка преподавателей, предмет физики, неестественные специальности, высшие учебные заведения, профессорско–преподавательский состав, учебный процесс, современная технология, новизны, рынок труда, учебные требования.

THEORETICAL MODEL OF TRAINING PHYSICS TEACHERS FOR NATURAL SCIENCES IN HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

In the article, in order to solve the problem of improving the quality of teaching training, especially on the subject of “Physics” in higher educational institutions for unnatural specialties, a theoretical model of training teachers of the subject of physics is proposed. The proposed model should provide the following requirements: a high degree of competence of the teaching staff (teaching staff) of the subject “Physics” on the basis of regular improvement of the degree of knowledge, skills and pedagogical skills; creation of a structural and functional structure instructors of the subject of physics, depending on the application of new programs and specialties, as well as new scientific directions; the use of modern scientific and technical technologies in the teaching of the subject “Physics” in the educational process from the PPP side; to develop to a high degree the needs of instructors staff on the subject of “Physics” on the application of novelty and educational modern technologies, taking into account the changing requirements of the labor market and educational requirements.

Keywords: theoretical amsilia, tducational training, physical and humanitarian discipline, institutions of higher professional education, teaching staff, educational process, modern technology, innovations, labor market, educational requirements.

Дар бораи муаллиф

*Абдуллоева Амина Маназаровна
Унвонҷӯи кафедраи математикаи олии ва
фанҳои табиатиносии
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Дехоти, 1/2
E-mail: abdulloeva.aminahon@mail.ru*

About the author

*Abdulloeva Amina Manazarovna
Applicant for the Department of Higher
Mathematics and Natural Sciences
Tajik State University of Commerce
734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Dehoti st., 1/2
E-mail: abdulloeva.aminahon@mail.ru*

Об авторе

*Абдуллоева Амина Маназаровна
Соискатель кафедры высшей математики
и естественных наук
Таджикский государственный университет
коммерции
734061, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2
E-mail: abdulloeva.aminahon@mail.ru*

ТДУ 159.9:37 (575.3)

**ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ДОХИЛИОИЛАВӢ
ВА РОҲҲОИ БАРТАРАФСОЗИИ ИХТИЛОФҲО ДАР ОН**

Маҷидова Б., Сарбозова З. С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Раит

Оила системаи таърихию мушаххаси муносибатҳои байнихамдигарии зану шавҳар, волидайн ва фарзандон аст, он гуруҳи хурдест, ки аъзоён байни худ бо муносибатҳои никоҳӣ ва хешу таборӣ зиндагии умумӣ доранд ва дарки масъулияти маънавии тарафайн алоқаманданд. Оила яке аз шаклҳои қадимтарини ҳаёти иҷтимоии одамон мебошад.

Оила рӯкни ибтидоии ҷамъияти мебошад, ки ба никоҳ (яъне занашӯӣ) ва хешии хунӣ (яъне муносибатҳои байни зану шавҳар, волидон, кӯдакон, бародарону хоҳарон ва ғайра) асос ёфтааст ва ба сифати танзимгари муносибатҳои байни одамон баромад мекунад. Пас оила падидаи биологӣ набуда, балки ба категорияи таърихию иҷтимоӣ мансуб аст. Оила иттиҳоди ихтиёрии одамон аст, ки таърихан ташаккул ёфтааст.

Омодагии навҷавонон ба ақди никоҳ ва ба ҳаёти ояндаи оилавӣ қисми таркибии чудонашавандаи раванди тарбияи насли наврас ба шумор меравад. Ба синни никоҳӣ расидани навҷавонон маъноӣ надоранд, ки ӯ комилан ба бунёди оилаи устувору солим тайёр аст, ки дар асари “Ахлоқи Муҳсинӣ” – и Ҳусейн Воизи Кошифӣ таъкид гардидааст.

Мувофиқи андешаи Имом Бухорӣ ва Муслим, «Ҳар ҷавоне, ки тавоноӣ ба никоҳ аст, зан бигирад, зеро зан гирифтани мардро аз иртиқобу фаҳшиёт некӯ нигоҳдорӣ мекунад ва касе, ки қуввати никоҳ надорад, ӯрост, ки рӯза бигирад, зеро рӯза иртиқоби фаҳшиёти шаҳвониятро манъ менамоянд» [6, с. 320]. Никоҳ ва оила мафҳумҳои ҳаммаъно нестанд. Никоҳ танҳо асоси ҳуқуқии оиларо ташкил менамояд. Никоҳ талаботи асосии ба вучуд омадани оила мебошад. Дар ҳар даври замон ва сохти ҷамъиятӣ барои ба ҷо овардани ақди никоҳ меъёру шароитҳои муайяне пешбинӣ шуда буданд. Дар дини ислом синни балоғати духтарон 9 ва писарон 12 солагӣ муайян шуда буд. Ин нишондод дар байни тоҷикон то барқарор шудани Ҳокимияти Шӯравӣ амал мекард.

Илми тибби муосир исбот намудааст, ки никоҳҳои бармаҳал ва алоқаи ҷинсии наврасон ба саломатии онҳо, махсусан ба духтарон зарари калон мерасонад.

Сабаб дар он аст, ки узвҳои ҷинсии онҳо ҳанӯз инкишоф наёфтаанд. Аз ҷиҳати психологӣ бошад, ҳанӯз наврасон ба оиладорӣ тайёр нестанд, аз рӯзгору рӯзгордорӣ тасаввуроти муайяне надоранд. Таҳқиқотҳои олимони тиб муайян кардаанд, ки никоҳи бармаҳал на танҳо ба саломатии зану шавҳари ҷавон, балки ба насли онҳо ҳам зарар мерасонад. Шариати ислом дар никоҳ ҳикматҳои зиёдеро дар бақои оилаи солим ва солимии ҷомеаи башарӣ дар ҷавҳари худ ғунҷонидааст, ки аз инҳо иборат мебошанд:

1. Бо сабаби никоҳ насли башар аз завоҷ ва қатъ шудан наҷот меёбад.

2. Ба фазли никоҳ оила бунёд ёфта, он сабаби танзим, оромӣ ва амнияти рӯкнҳои ҷомеа мешавад;

3. Никоҳ барои тарбияти солимии наврас ва танзими умури хонаводагӣ бар дӯши никоҳшавандагон масъулият мегузорад ва ин масъулияти зану шавҳарро дар тарбияи фарзандони ҷисман ва рӯҳан солим, баҳри бунёд, ислоҳи ҷомеаи солим ва дорои ахлоқи нақўтаъсиргузор менамояд;

4. Ба василаи никоҳ фасодӣ, ахлоқӣ то надозае истисно мешавад ва ҷомеа аз амалҳои номатлуб ҳифз мегардад;

5. Никоҳ наслҳоро дар омехтагии насабӣ нигоҳ медорад;

6. Никоҳ байни табақаҳо, гуруҳҳои иҷтимоӣ, миллатҳои мухталиф риштаи дӯстӣ ва хешовандиро пайваста, муносибатҳои ҷомеаҳои мухталифи инсониро тақвият мебахшад;

7. Низомро дар роҳи сарф ва харчи иқтисодии хонавода ба вучуд меоварад.

М. Давлатов, ки дар партави таҳлилу баррасии андешаҳои педагогию психологӣ худро ибраз намудааст, ба масъалаҳои ба нақша гирифташуда мавриди таҳлилу муқоиса қарор мегиранд, дар робита ба ин мавзӯ қайд менамояд, ки “оила ҳамчун муассисаи қадимӣ умри чандҳазорсолаҳо дорад ва ҳаргиз кӯҳна намешавад” [2].

Дар тӯли таърих ҳолатҳои зиёде ба вуқӯъ омадаанд, ки эҳтимоли аз байн рафтани оиларо дар пай доштанд, аммо ин ҳеҷ гоҳ амалӣ нагардид. Инсонро аз ҳаёти оила ҷудо сохтан амалӣ ғайримантиқӣ ва ба қоидаҳои табиат муқобил ҳисобида мешавад.

Инсон дар оила ба камол мерасад ва зиндагиаш ба мавҷудияти оила тобеъ аст. Бинобар ин бунёди оиларо таҷриба намудан маъноӣ мавҷудияти бардавоми инсонро зери суол гузоштан аст. Оила аз лиҳози шакл ва мазмун ҳангоми гузариш аз як сохтори ҷомеа ба дигараш ташаккул ва рушд меёбад. Ҳамин тариқ, оила пеш аз ҳама иборат аз зану шавҳар ва фарзандон аст.

Ҳар кадоми онҳо бо дарназардошти манфиатҳои шахсиашон мумкин аст, ки яке ҳуқуқи дигариро таҷовузу поймол намояд. Пас барои пешгирии ҳамин таҷовузу поймолкуниҳо дар миёни афроди ҷомеа низ қонун зарур аст. Чунин қонунҳо дар ҳама давру замонҳо бо номҳои гуногун ба тасвиб расидаанд. Онро дар асари худ «Тадбири манзил» - и Абуали Ибни Сино пешниҳод намудааст. Дар ҷомеаи имрӯза давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон дар Кодекси оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳукми қонун таҳия ва пешниҳод намуда иҷроӣ онро аз шаҳрвандон талаб менамояд.

Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки масъалаи оила ва оиладорӣ дорои ҷанбаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, педагогӣ, психологӣ, фарҳангӣ аст. Маҳз дар асоси омӯзиш ва ба эътибор гирифтани ин ғояву андешаҳои мутафаккирон ва қонуни давлат метавон оилаи пойдор, устувор ва мувофиқи замонро ташаккул дод.

Тарақиёти шахсияти инсон оғози худро аз оила мегирад. Оила дар оянда низ ҳамчун муҳити асосӣ муҳими ташаккули сифатҳои ҳамидаи шахсияти инсон боқӣ мемонад. Аз нигоҳи сотсиологӣ оила- системаи иҷтимоӣ буда, соҳиби хусусиятҳои институти иҷтимоӣ дар гуруҳҳои хурди иҷтимоӣ аст.

Оила ҳамчун институти иҷтимоӣ, ба маҷмуи меъёр, амал ва намунаҳои иҷтимоии рафтор таъяс намуда, муносибатҳои байниҳамдигарии зану шавҳар, волидайн, кӯдакон ва ҳешу таборонро ба низом мебарорад. Оила, ки асосан зимни ақди никоҳ ба амал меояд, гуруҳи хурд буда, аъзоёни он аз рӯи умумияти маишӣ, масъулияти байниҳамии ахлоқӣ ва ёрии байниҳамдигарӣ бо ҳам алоқаманданд. Оила як қатор функцияҳои худро дорад ва муҳимтарини онҳо таъмини хушбахтии шахсии одамон, тавлид ва тарбияи насли ба дунё омада, ба амал овардани ёрии байниҳамдигарӣ ва масъулияти дучонибаи ахлоқӣ байни аъзоёни ин гуруҳи иҷтимоӣ мебошад. Ин вазифаи зикршуда шаклҳои гуногуни муносибат ва таъсири байниҳамдигарӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти оилавӣ чун хоҷагӣ- маишӣ, ахлоқӣ, ҳиссиётҳои ниҳонӣ, тақсмоти оилавии вазифаҳо ва ғайраро талаб мекунад.

Ҳар як оила сохти муайяни худро дорад. Зеро сохти оила маҷмуи муносибатҳои байни аъзоёни он, системаи муносибатҳои маънавӣ (шавҳар-зан, волидайн – кӯдакон, кӯдакон-волидайн, кӯдакон-кӯдакон) ва инчунин муносибатҳои ҳешутаборӣ фаҳмида мешавад. Ин унсурҳои таркибӣ ва сохтори оила дар баробари мустақилияти нисбӣ доштани он, ягонагии иҷтимоӣ – психологӣ онро низ ифода менамоянд. Оилаи комил ҳамон аст, ки дар он ҳамаи шаклҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ зоҳир мешаванд ва иҷроӣ вазифаҳои иҷтимоиро таъмин мегардонанд.

Дар ҷомеаи муосир оилаҳо арзи вуҷуд доранд, ки онҳо оилаҳои нопурра эътироф гардида аз оилаҳои пурра (якҷоя бо фарзандон зиндагӣ кардани падару модар) аз оилаи нопурра фарқ мекунанд. Яке аз шаклҳои нисбатан паҳншудаи оилаи нопурра оилаи безаношӯи аст, ки дар он кӯдаконро яке аз волидайн (одатан-модар) тарбия мекунад. Оилаҳои бефарзанд низ вуҷуд доранд, ки сабабаш дар ҳуди волидайн аст: ё намехоҳанд, ки фарзандор бошад, ё безуриёти яке аз онҳост. Меъёрҳои иҷтимоӣ ва намунаҳои маданият дар ҷамъият вуҷуддошта барои чи навъ будану шудани ҳар як узви оила мусоидат менамоянд ва онҳо вазифаю уҳдадорӣҳои худро ҳар яке аниқу равшан менамоянд.

Агар ба таърих, нигарем мебинем, ки ду шакли муносибатҳои байниҳамдигарии (шавҳар-зан, волидайн- кӯдакон) оиларо аз мавқеи аъзоёни калонсоли он тавсиф медиҳанд, фарқ мекунанд. Аммо тавсифу баҳодиҳии оила аз мавқеи кӯдакон, муносибати онҳо ба ҳуди оила, ба волидайн ва ҳешутаборон, муносибатҳои байниҳамдигарии байни худ, қаноатмандии онҳо аз муносибаташон ба оила ҳамчун гуруҳи иҷтимоӣ солҳои дароз ҳамчун

масъалаи печидаю ҳалталаб арзи вучуд доранд. Кӯдакон ҳамчун муайянкунандаи чудонашавандаи оила ба ҳисоб мерафт, вале ҳамчун воҳиди мустақили он дониста намешуд. Оилаи оила, олами калонсолон яъне бобою бибӣ, оилаи фарзандон бо набераҳо буд ва ба он тааллуқ дошт.

Бинобар ин, ба кӯдакӣ ҳамчун ба арзиши махсуси мустақил нигаристан ва кӯдакро чун субъекти сотсиализатсия – иҷтимоигардонӣ, иҷтимоишавӣ, шинохтан омили муҳими тараққиёти психикии аъзои оила ҳисобида мешавад. Муносибат ба кӯдак чун аъзои баробарҳуқуқи оила, баҳисобгирии манфиатҳои ӯ маъноӣ онро дорад, ки акнун кӯдак ҳамчун мавҷудияти мустақил баромад карда, хушхолию саломатии равонию ҷисмонии ӯ барои волидайн ҳамчун шароити мавҷудияти онҳо хизмат мекунад. Калонсолон дар ин сурат, дар оила ба алоқаю муносибати гарму самимии эҳсосӣ (эмотсионалӣ) қардан ба кӯдакон менигаранд, хоҳишу талабот ва шавқу ҳаваси онҳоро ҳангоми ҳалли масъалаҳои оилавӣ ба эътибор мегиранд, ки ин бешубҳа ба сохти иҷтимоӣ – психологии оила таъсир нарасонида наменонад.

Тақсмоти вазифаҳои хонагӣ ба системаи муносибатҳои оилавӣ тобиш ва мазмуни нав медиҳанд. Оилаҳоро аз рӯи характери иҷроӣ вахифаҳои тақсмоти хонагӣ ба анъанавӣ (вазифаҳоро аслан занҳо иҷро мекунанд) ва коллективона (вазифаҳоро якҷоя ва ё бо навбат иҷро менамоянд) чудо менамоянд. Оила аз рӯи характери гузаронидани вақти холию фароғат кушода (ба муоширати кушоду равшан равия доштан) ва пӯшида (ба фароғати дохилихонагӣ равия дорад) мешавад.[5]

Бо гузаштани вақт характери иҷроӣ нақшҳои асосии хонагӣ низ дигар шуда истодаанд ва таъсири байниҳамдигарии нақшҳо, нақшҳои анъанавӣ (мард масъулиятӯ ҷавобгарии оиларо дар назди ҷамъият ба зимма мегирад, ҳокимият дар дасти ӯст ва нақши зан бо таваллуд, тарбияи фарзандон ва бурдани қорҳои хонагӣ маҳдуд мегарданд) ба нақшҳои ҳозиразамон иваз мешаванд, ки ба онҳо қабули якҷояи қарорҳо, тақсмоти одилонаи вазифаҳо, якҷоя гузаронидани вақти холию фароғат ва ғайра хос мебошанд.

Муносибати байни одамон дар оила ҳолате амиқу мустаҳкам хоҳад буд, ки агар онҳо босаброна бунёд шаванд. Ин раванд аз мо тарзи амали махсус ва аз ҳама муҳимаш, муҳаббатро талаб мекунад. Чаҳор намуди асосии муносибатҳо эътироф шудаанд:

Психолог – муносибати наздики биологӣ ва муносибатҳои ҷинсӣ;

Психологӣ, ки дар худ самимияту кушодадилӣ, боваринокӣ, ғамхорӣ нисбат ба якдигар, ки он ёрии тарафайни маънавӣ ва эмотсионалиро таҷассум мекунад;

Муносибатҳои иҷтимоӣ - тақсими нақшҳо мутаалиқ ба вобастагии моддӣ дар оила, инчунин муносибати мавқеӣ (обрӯ, эътирофи роҳбарӣ, итоаткунӣ ва ғайра) -ро дар бар мегиранд;

Маданӣ – фарҳангӣ, ки ин шакли махсуси алоқаҳо ва муносибатҳои дохилии оилавӣ мебошад, ки бо анъанаҳо, урфу одат, дин вобаста буда, дар шароитҳои муайяни фарҳангию – таърихӣ ташаккул ёфтааст ва метавонад тағйиру тақвир ёбад.

Дар дохили ҳар як муносибат метавонад мутаносибият ва номутаносибиятҳо вучуд дошта бошанд, ки ба тарбияи фарзандон таъсири мусбат ва ё манфӣ расонида метавонанд.

Мавҷудияти гуногунфикрӣ байни зану шавҳар оид ба ягон масъала шаҳодати он аст, ки муносибати онҳо дар рафти инкишоф қарор дорад, ҳоло ҳам онҳо барои якдигар муҳиму шавқовар мебошанд. Аммо дар баробари ин ихтилоф набояд марбут ба масъалаи муҳим, махсусан кӯдакдор шудан лозим аст таълиму тарбияи фарзанд бошад.

Дар ҳолати баръакс, ин аломати мувофиқати пурраи рақибон нест, чунки онҳо ба масъалаҳои ҳаётан муҳим назари гуногун доранд. Ба сифати сабабҳои ба вучудоварандаи вайроншавии функсияҳои муносибатҳои оилавӣ омилҳои зеринро қайд қардан мумкин аст:

- иқтисодӣ: дараҷаи пасти музди меҳнат, бекорӣ, оилаи нафақахӯрон. Инчунин рафтору амалҳои зидди иҷтимоӣ: майзадагӣ, нашъамандӣ, фоҳишагӣ;

- психологӣ: бераҳмӣ, бадҳашмӣ, дағали, рашк, бевафоии зану шавҳар, номувозинатӣ дар муносибатҳои дохилии оилавӣ ва беруназон;

- тиббӣ: касалиҳои давомдори сирояткунанда ва мушкилот дар муносибатҳо ва талаботҳои маҳрамона вайроншавиҳои психикӣ, ҷинсӣ ва ғайраҳо.

Шиддатнокӣ дар муносибатҳо қисман зарур аст ва вазифааш дар он ифода меёбад, ки дар охир онҳоро баробар карда, ба мувозинат оварда мешаванд. Агар ин чараён сурат нагирад, ихтилоф ба вучуд меояд, ки билохира ба бӯҳрони муносибатҳо ё худ ба талоқ мебарад. **Талоқ** - яке аз зухуротҳои манфӣ дар ҳаёти оилавӣ аст.

Мувофиқи маълумотҳое дар конференсияи байналмиллалӣ дар кишвари Туркия баргузор гардида буд ва он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, [3] солҳои гузаштаро гирем дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 17.000 модарони танҳои микдори фарзандонаш 5 ва аз ин зиёд ба қайд гирифта шудааст. Бо сабаби мушкилиҳои иқтисодӣ баъзе занҳо барои зани дуюм ва сеюм шудан розигӣ медиҳанд, баъзе мардҳо никоҳро қатъ накарда, ба хориҷа барои пулкоркунӣ мераванду дигар барнамегарданд.

ҳолатҳои дар боло қайд шуда ба инкишофи ахлоқӣ-психологӣ занҳо ва кӯдакон, ба ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии наслҳо таъсири номатлуб мерасонанд. Дар алоқамандӣ бо ин саволе ба миён меояд, ки ба системаи душвори муносибатҳо дар оила чӣ таъсири асосӣ мерасонад ва чӣ метавонад талоқро пешгирӣ намояд. Ба ақидаи психологон эҳсоси наздикӣ чун талаботи психологӣ махсусан муҳим аст. Вай барои ҳар як одам зарур аст ва ҳар як нафар аз набудани он азият мекашад.

Дар ҳақиқат одами наздик шахсе аст, ки моро мефаҳмад. Аммо шахси дигарро фаҳмидан мушкил аст ва яке аз монетаҳои аввалинро психологҳо худпарастии баланд (эгосентризм) меноманд, яъне худро дар ҷои дигар одам гузошта натавоништан ва ё ин хоширо надоштан мебошад.

Ихтилоф ин усули нисбатан тезу тунди ҳалқунии зиддиятҳои аҳамиятнок аст, ки дар ҷараёни ҳамкории субъектҳои ихтилоф ба вучуд омада, онро эмотсияҳои манфӣ роҳбаладӣ мекунад.

Дар зер баъзе хусусиятҳои психологӣ ихтилофҳои оилавино дида мебароем. Ҳаёти хушбахти оилавино, ки орзу намекунад? Тасаввурот оид ба оилаи намунавӣ ҳамчун оилаи мутлақо беихтилоф нодуруст аст. Мувофиқати оилавӣ на ҳамеша ва ба тезӣ ба даст намеояд. Ҳама гуна номувофиқатҳои оилавӣ, ҳатто ҷанбаҳои ҷузъӣ зоҳиран дар шакли ихтилофҳои рафтор акс меёбанд. Баъзан чунин вазъиятҳои ихтилофноке пайдо мешаванд, ки дар назар ҳалнашаванда менамоянд. Аммо ин маънои онро надорад, ки зуроварӣ роҳи ягонаи баромадан аз вазъият аст. Аз ихтилофҳо чӣ гуна бояд дурӣ ҷуст? Ҷавоб ба ин савол мураккаб ва душвор аст.

Психологҳо бо мақсади пешгирии ихтилофҳои истифодаи формулаи зеринро пешниҳод менамоянд:

ихтилоф = **вазъияти ихтилофнок** + ихтилофангез. Вазъияти ихтилофнок - ин зиддиятҳои дар дохили оила дар раванди муоширату муносибатҳои байниҳамдигарӣ пайдо шудаанд.

Ихтилофангезандаҳо - баҳона барои ихтилофанд. Ба онҳо сухан, амалҳо, эмотсияҳо дар шакли имою ишора дохил шуда метавонанд. Ҳал қардани ихтилоф маънои баргараф қардани вазъияти ихтилофнок ва барҳам додани ихтилофангезиро дорад. Баргараф қардани вазъияти ихтилофнок хеле душвор, вале бениҳоят муҳим аст. Мутаасифона, дар амалия қор танҳо барҳам додани ихтилофангезиро фаро мегираду халос. Вазъияти ихтилофнокро баргараф қарда, мо барои боз ҳам амиқтар шудани ихтилоф шароит фароҳам меоварем.

Психологҳои амриқӣ - М. Дойч шаш шакли ихтилофро ҷудо қардааст [3, с. 304]:

1. Ихтилофи ҳақиқӣ, ки бо таври объективӣ арзи ҳастӣ мекунад ва бо таври комилан мувофиқ қарда мешавад (зан мехоҳад ҳуҷраи холиро ҳамчун анборча истифода қарда, шавҳар бошад, ҳамчун лабораторияи суратгирӣ).

2. Ихтилофи шартӣ, ки метавонад ба осонӣ ҳалли худро ёбад, гарчанде аз тарафи иштирокчиёни он эътироф намешавад (ҳамсарони дар боло зикршуда аҳамият намедиҳанд, ки дар ҳона барои лаборатория ё анборча майдони кофӣ вучуд дорад).

3. Ихтилофи омехта, вақте ки паси ихтилофи «ошқоро» ҷизи дигаре ниҳон аст (дар бораи ҳуҷраи холӣ баҳс қарда, ҳамсарон воқеан оиди нақши зан дар оила ба ихтилоф омадаанд).

4. Ихтилофи нодуруст изофашуда, масалан, зан шавҳарашро барои иҷрои он дар аввал ҷанҷол мекунад, ки аллақай онро фаромӯш қардааст.

5. Ихтилофиниҳонӣ (пӯшида) – бо ин ё он сабаб зиддияти аз тарафи зану шавҳар фаҳмиданашуда, ки объективона вучуд дорад. Ихтилофи дуруғакӣ, ки аз рӯи ҳатоҳои идроки ҳамсарон бе сабабҳои объективӣ вучуд дорад.

Муҳақиқ В. А.Сисенко ба ҳулосае омадааст, ки ихтилофҳои оилавӣ ба сабабҳои зерин асос ёфтаанд [7, с. 175]:

- қонеъ нашудани талаботҳои шахвонии яке аз ҳамсарон;

- конеъ нашудани талабот ба арзиш ва ахамиятнокии «Ман» - и худ (вайроншавии хисси шаъну шарафи худ аз тарафи рақиби дигар, муносибати нописандона ва беҳурматонаи ӯ, хафакуниҳо, таҳқиркуниҳо);

- конеъ нашудани як ё ҳар ду ҳамсар аз эмотсияҳои мусбат (набудани навозиш, меҳрубонӣ, ғамхорӣ, диққат, сардии эмотсионалӣ);

- майлу рағбати яке аз ҳамсарҳо ба машруботи спиртӣ, бозиҳои саргармкунанда ва монанди ин, ки ба сарфи калони маблағҳои пулӣ сабаб мегардад;

- муҳолифати молиявии ҳамсарон (масъалаи бучаи тарафайни таъмини оила);

- конеъ нашудани талабот ба ёрии ҳамдигарӣ, дасгирии якдигар, талабот ба кооператсия ва ҳамкориҳои тақсимоии меҳнат дар оила алоқаманд ба ҳоҷагидорӣ;

- фарқият дар талаботҳо ба масъалаҳои фароғату истироҳат ва шавқу мароқҳо.

Маълумотҳои зикршуда ба навҷавонони оиладор имконият медиҳанд, ки маромҳои ба мисли омодагии муҳолифатҳоро дар оила донанд ва дар ҳаёти шахсии худ барои ҳалли бартараф намудани он минбаъд кӯшиш ба харҷ диҳанд. Дар баробари ин ба эътибар гирифтани лозим аст, ки сабабҳои ихтилофҳои оилавӣ бисёрҷанна ва ҳар як оила дорои «нуқтаҳои дарднок» - и худ аст. Барои қатъ кардани ихтилоф ҳама гуна воситаҳои таъсирбахшро истифода бурдан мумкин аст, аммо психологҳо дар ин ҳолат қоидаҳои зерини муоширати бенизоъро пешниҳод менамоянд:

- ихтилофангезаҳоро қор нафармудан ё аз рӯи имкониятҳо худро идора кардан;

- ба ихтилофангеза бо ихтилофангеза ҷавоб нагардонед;

- ба ҳамсуҳбат ҳамҳиссаи зоҳир намоед.

Ихтилофангезаҳо ҳамсаронро ба мубориза омода месозанд ва аз ин рӯ онҳо боиси дар хун ҷудошавии андреналин мегарданд, ки ба рафтори онҳо тобиши агрессивӣ медиҳанд. Ихтилофангезаҳои пурқувват, ки хашму ғазабро ба вучуд меоранд, боиси ҷудошавии норадреналин мегарданд. Баръакс, хабарҳои хуш моро ба муоширати бенизоъу бароҳат омода месозанд. Онҳо боиси ҷудошавии «гормонҳои хурсандӣ» - эндорфин мегарданд. Ҳар ҳамсарон ба эмотсияҳои мусбат эҳтиёҷ доранд, бинобарин одаме, ки хабари хуш дода метавонад, ҳамчун ҳамсуҳбати мувофиқ қабул карда мешавад.

Психологҳо омилҳои қайд мекунанд, ки ба ихтилофнокии муносибатҳои ҳамсарон таъсир мерасонанд. Ба онҳо «даврони бӯхронӣ» - и зерин дохил мешаванд:

Бӯхрони якум: ҳомиладорӣ ва тавлиди кӯдак.

Бӯхрони дуюм: ибтидои азхудкунии нутқ аз тарафи кӯдак. Қисми каме медонанд, ки ба ин давра чӣ гуна тайёрии ҷиддӣ зарур аст.

Бӯхрони сеюм: оғози муносибати кӯдак ба муҳити атроф ва такмили бештари он дар мактаб.

Бӯхрони чорум: хангоме, ки фарзанд ба синни наврасӣ қадам мегузорад.

Бӯхрони панҷум: кӯдакон қалонсол мешаванд, ба мустақилӣ ва новобастагӣ кӯшиш мекунанд. Ин бӯхрон аксар вақт аз тарафи волидайн ҳамчун талафот ё худ аздастдихии чизе эҳсос карда мешавад.

Бӯхрони шашум: ҷавонон оиладор мешаванд, ба оила келин ё домод ворид мегардад ва зарурияти таъмин намудани хузуру ҳаловати эмотсионалӣ ва беҳатарӣ дар оила ба миён меояд.

Бӯхрони ҳафтум: фарорасии дигаргуниҳои физиологӣ – климакс (давраи қатъи ҳайз) дар ҳаёти зан.

Бӯхрони ҳаштум: камшавии фаъолии шахвонӣ дар мард. Ин масъала на физиологӣ, балки психологӣ аст ва баррасӣ, бартарафсозии он хусусияти фардӣ дорад.

Бӯхрони нуҳум: волидайн бобою бибӣ мешаванд. Дар ин давра онҳоро хурсандӣ ва проблемаҳои дигаре интизор аст.

Бӯхрони даҳум: аввал яке аз ҳамсарон ва баъд дигараш мемирад.

Тағйирёбиҳо ба ҳар як оила хосанд. Агар аъзои оила ба дигаргуншавиҳо тайёр набованд ва кӯшиши аз он гурехтаниро кунанд, пас хатари ба ҳолати мушкул дучоршавӣ мавҷуд аст, яъне тағйирёбиҳо дар ҷое ҳатмианд, ки онҳоро интизор нестанд. Оиларо вобаста аз суръати такроршавӣ, амиқӣ ва тезутундии низоъҳо ба бӯхронӣ, ихтилофнок, проблемавӣ ва невротикӣ ҷудо мекунанд [9, с. 208].

Оилаҳои бухронӣ. Ҳамсарон дар муносибат бо ҳамдигар мавқеи оштинопазир ва ҳатто душманона мегиранд. Муҳолифати манфиатҳо ва талаботҳо метавонад оиларо ба вайроншавӣ барад.

Оилаҳои ихтилофнок. Доимо ба ҳам бархӯрдани манфиатҳо ба ҳолати манфии эмотсионалии шиддатноку давомдор бурда мерасонанд. Никоҳ метавонад тавассути гузаштҳо ва ҳалли муроомези низоъҳо нигоҳ дошта шавад.

Оилаҳои проблемавӣ. Мавҷудияти дуру дарози чунин мушкилиҳо ба монанди набудани манзил, бемории давомдори яке аз ҳамсарон, мавҷуд набудани воситаҳо барои таъмини оила ва ғайра метавонанд ба устувории никоҳ зарбаи назаррас зананд. Тезтунд шудани муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар чунин оилаҳо метавонанд ба вайроншавиҳои ҳолатҳои руҳию ҷисмонии (бемориҳои) ҳамсарон ва фарзандон бурда расонанд.

Оилаҳои невротикӣ. Дар чунин оилаҳо нуқсонҳои авлодии психикаи ҳамсарон нақши асосиро дорад. Дар аъзои оила изтиробнокии шадид, вайроншавии хоб, агрессияи баланд дида мешавад. Дар ин оилаҳо аксар вақт осебҳои руҳӣ мушоҳида мешаванд. Ҳамаи шаклҳои дар боло қайдшудаи оиларо номусоид гуфтан мумкин аст. Дар чунин оилаҳо таҳти рӯй ва ҷисми одамон аз азобу оқибатҳои онҳо шаҳодат медиҳанд.

Ҷисми ҳамсарон ва ё яке аз онҳо шахшуда ва доимо таҳти шиддат қарор мегирад. Симои онҳо ғамангез ва дилгиркунанда менамояд ё метавонад монанди ниқоб ягон чизро ифода накунад. Ба назар менамояд, ки ин одамон бо якдигар аз рӯи уҳдадорихо зиндагӣ мекунад. Ҳазлу шӯхи дар чунин оилаҳо аксар вақт ба истехзою тамасхур табдил меёбад.

Ҳангоми ба миён омадани чунин вазъиятҳо дар оила савол ба миён меояд: вазъиятҳои ихтилофнокро чӣ хел бояд ҳал кард? Ба андешаи мо, роҳи асосии таъсиррасонӣ ба низоъангезаҳо-ин боваркунонӣ аст. Тарафҳои муқобилро бояд бовар кунонид, ки низоъҳо ба ҳамаи аъзоёни он ва дар маҷмӯъ ба аҳли оила зарар мерасонанд.

Сипас объекти ҳақиқии низоъро маълум кард ва роҳи ҳалли онро нишон дод. Ҳамзамон бо ҳар ду тарафи муқобил кори инфиродӣ бурда мешавад. Низоъҳоро на бо баҳсу ошкор кардани гунаҳкор, балки бо роҳи дӯстона, ҳамҳиссӣ ва муносибати боодобона ба ҳар ду тарафи муқобил ҳал кардан осонтар аст. Барои ҳал кардани низоъҳо табдирҳои зайл заруранд:

- аз шитобкорӣ дар ҳалли проблемаҳо дурӣ чустан;

- ба як усули ҳалли масъала қаноатманд нашуда ҷустани усулҳои нав, ҳис кардани натиҷаи ҳалли масъала оё ҳалли масъала ба низоъҳои нав намебарад дар оянда;

- суҳбат карда тавонистан;

- роҳи муроомекориро пеша намудан;

Аксар муҳаққиқон чунин методҳои бартараф намудани низоъу ихтилофҳоро асосӣ медонанд [8, с. 512].

1. Принсипи зухуроти ҳиссиёт. Ба ҳамсарон барои гуфтан имконият додан, суҳанро набурида гӯш карда тавонистан, қиёфаро нигоҳ доштан.

2. Принсипи «подошҳои эмотсионалӣ», яъне яке аз ҳамсарон бо шикоят аз болои шахси дигар мурочиат мекунад. Дар ин маврид ҳислатҳои хуби ӯро доништан истифода бурдани суҳанҳои хуш ва зоҳир кардани одоби муошират муҳим аст.

Маълумотҳои зикршуда ба психологи навкор имконият медиҳанд, ки маромҳои муҳолифатҳоро дар оила донад. Барои пешгирӣ ва бартарафсозии онҳо кӯшиш намояд. Бояд боз ба ҳисоб гирифтани лозим аст, ки низоъу ихтилофҳои оилавӣ бисёрранд ва ҳар як оила дорои «нуқтаҳои дарднок» -и худ аст. Барои қатъ кардани муноқишаҳо ҳама гуна воситаҳои таъсирбахшро истифода бурдан мумкин аст. Тарбия намудани хурмату эҳтиром нисбат ба калонсолон, меҳру шафқат дар ташаккули шахсияти инсон аз оила оғоз мегардад. Оила дар оянда низ ҳамчун муҳити асосию муҳими инкишофи сифатҳои ҳамидаи шахсият менамояд.

Аз нигоҳи сотсиологӣ оила- системаи иҷтимоӣ буда, соҳиби хусусиятҳои институти иҷтимоӣ дар гуруҳҳои хурди иҷтимоӣ аст. Оила ҳамчун институти иҷтимоӣ, ба маҷмуи меъёр, амал ва намунаҳои иҷтимоии рафтор тавсиф дода шуда, муносибатҳои байниҳамдигарии зану шавҳар, волидайнӣ онҳо бобою бибӣ кӯдакон ва ҳешу таборонро ба тартиб мебарорад.

Онҳое, ки дар оила аз ҳама гуна фазилатҳо маҳрум менамояд ва «ноқис» тарбият меёбад, боиси сар задани нохӯшиҳо дар ҷамъият мегарданд. Ҳар қадар, ки оила сиҳату солим бошад, насли оянда низ ҳамон қадар хуб ба воя мерасад ва барои миллат манфиат меорад. Дар акси ҳол, дар оила фарзандоне ба воя мерасанд, ки нисбат ба оила ва ҷамъият

рухияи душманиро касб мекунад. Бори дигар мавриди ёдоварист, ки озоишу фараҳмандии оила ба меҳру садоқати афроди оила нисбат ба ҳамдигар вобаста аст.

Падару модар пайваста меҳру шафқат нишон медиҳанд, кӯдакон бошанд ҳарчи бештар кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки уҳдадорихои худро ба ҷо оварда, онҳоро хушҳол намоянд ва эҳтиромашонро ба ҷой оваранд. Инсон дар натиҷаи тамринот (машқ) ба иҷрои бештари корҳо қодир мешавад. Кӯдак бояд даҳҳо маротиба бо чашми худ бинад, ки ҷӣ гуна калонсолонро эҳтиром бояд кард ва танҳо дар он ҳолат ин хислат дар табиати ӯ ҷой мегирад ва таъсири худро нишон медиҳад. Агар инро бо чашм надида, дар ин бора танҳо насихат шунавад, натиҷаи дилхоҳ хеле мушкил ба даст меояд ва ҳатто натиҷае ба даст намеояд.

Дар андешаҳои зикршуда, қонуниятҳои психологии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ дар инсонҳо ифодаи худро пайдо намудааст. Яъне калонсолони оила бояд нақшҳои иҷтимоии фарзанддориро нисбати волидайнӣ худашон бозанд, то ки хурдсолон ин таҷрибаро аз худ кунанду минбаъд нисбат ба волидайнӣ худашон ин нақшро бозанд.

Пас, ба хулоса омадан мумкин аст, ки он ҷӣ шахс баҳри волидайнаш мекунад ҳамонро аз фарзандонаш интизор мешавад. Чунон ки «Чав корӣ, чав медаравӣ», «Асои падару модар шуда бошӣ, фарзандон асоят мешаванд».

Адабиёт

1. Андреева, Т. В. Семейная психология: Учеб. Пособие СПб.: Речь / Т. В. Андреева. - М., 2004. - 244 с.
2. Давлатов, М. Оила ва рушди шахсияти фарзандон / М. Давлатов. - Душанбе: Ирфон - 2014. - 224 с.
3. Дойч М.-Конфликтология / М. Дойч. - М.: 2002. - 304 с.
4. Ковалев, С.В. Психология современной семьи / С.В. Ковалев. - М.: Просвещение, 1988. - 208 с.
5. Нажи Бостанжи Семья и природа человека. Международная конференция «Семья как ценность в контексте традиций и современности» Турция 2010..
6. Хусайн Воизи Кошифи- Ахлоқи Муҳсинӣ / Хусайн Воизи Кошифи - Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.
7. Сысенко, В.А. Супружеские конфликты / В.А. Сысенко. - М.:1983. - 175 с.
8. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик Ҷилди 1. / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. - 952 с.
9. Шнейдер, Л. Б. Психология семейных отношений. / Л.Б. Шнейдер.-Из-во ЭКСМО-Пресс, 2000. - 512 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ДОХИЛИОИЛАВӢ ВА РОҲҲОИ БАРТАРАФСОЗИИ ИХТИЛОҲО ДАР ОН

Оила системаи таърихӣ мушаххаси муносибатҳои байниҳамдигарии зану шавҳар, волидайн ва фарзандон аст, он гуруҳи хурдест, ки аъзоён байни худ бо муносибатҳои никоҳӣ ва ҳешу таборӣ зиндагии умумӣ ва масъулияти маънавии тарафайн алоқаманданд. Оила яке аз шаклҳои қадимтарини ҳаёти ҷамъиятии одамон мебошад. Дар андешаҳои зикршуда, муаллифон қонуниятҳои психологии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ дар инсонҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, муътақиданд, ки хислатҳои нек дар фарзанд ифодаи худро пайдо мекунад. Барои ин калонсолони оила бояд нақшҳои иҷтимоии фарзанддориро нисбати волидайнӣ худашон бозанд, то ки хурдсолон ин таҷрибаро аз худ кунанду минбаъд нисбат ба волидайнӣ худашон ин нақшро иҷро намоянд.

Калидвожаҳо: оила, рушд, тарбия, фарзанд, шахсият, ихтилоф, осебҳои руҳӣ, таҳқиқот, педагогӣ, психологӣ.

ОСОБЕННОСТИ ВНУТРИСЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЙ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ КОНФЛИКТОВ

Семья — это историческая и конкретная система отношений между мужем и женой, родителями и детьми; Это небольшая группа, члены которой связаны друг с другом брачными и родственными отношениями, общим бытом и взаимной моральной ответственностью. Семья – одна из древнейших форм общественной жизни человека. В упомянутых мнениях авторы нашли выражение психологических закономерностей формирования нравственных ценностей человека. То есть взрослые члены семьи должны играть социальные роли имеющих детей по отношению к собственным родителям, чтобы дети усвоили этот опыт и продолжали играть эту роль по отношению к собственным родителям.

Ключевые слова: семья, развитие, воспитание, ребенок, личность, конфликт, травма, исследование, педагогическое, психологическое.

FEATURES OF INTRAFAMILY RELATIONSHIPS AND WAYS TO OVERCOME CONFLICTS

Family is a historical and concrete system of relations between husband and wife, parents and children; It is a small group whose members are related to each other by marriage and kinship relations, common life and mutual moral responsibility. Family is one of the oldest forms of human social life. In the mentioned opinions, the authors found the expression of the psychological laws of the formation of moral values in human beings. That is, the adults of the family should play the social roles of having children in relation to their own parents, so that the children learn this experience and continue to play this role in relation to their own parents.

Keywords: family, development, education, child, personality, conflict, trauma, research, pedagogical, psychological.

Дар бораи муаллифон

Маҷидова Бибихафиза

*Доктори илмҳои педагогӣ, профессори
кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти
фарогир*

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

E-mail: bibihafiza@mail.ru

Сарбозова Зебо Сафоловна

Муаллими кафедраи педагогика

*Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар
ноҳияи Рашт*

*Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Рашт,
к.Э. Мухиддинов, 63*

E-mail: 08zebo@mail.ru

Об авторах

Маджидова Бибихафиза

*Доктор педагогических наук, профессор
кафедры специальной педагогической и
инклюзивного образования*

*Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

E-mail: bibihafiza@mail.ru

Сарбозова Зебо Сафоловна

Преподаватель кафедры педагогики

*Таджикский педагогический институт в
Раштском районе*

*Республика Таджикистан, р. Рашт,
ул.Э. Мухиддинова, 63*

E-mail: 08zebo@mail.ru

About the authors

Majidova Bibihafiza

*Doctor of Pedagogical Sciences, professor in
Department of Social Pedagogical and
Inclusive Education*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

E-mail: bibihafiza@mail.ru

Sarbozova Zebo Safolovna

Teacher of the Department of Pedagogy

*Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district
Republic of Tajikistan, Rasht,*

E. Muhiddinov st., 63

E-mail: 08zebo@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ

Латифзода С. З., Шоева М. Ё.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муошират раванди ҳамкориҳои байни одамон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ буда, дар он мубодилаи иттилоот, таҷриба, қобилият ва натиҷаҳои фаъолият сурат мегирад. Муносибатҳои иҷтимоии байни одамон дар муошират амалӣ мешаванд ва ё бо ибораи дигар «Муошират барои мутахассисони системаи «одам-одам» (хуқуқшиносон, омӯзгорон, сиёсатшиносон ва ғ.) аҳаммияти калони илмию амалӣ дошта, манфиати бештареро доро мебошад...» [12, с. 249]. Муошират дар рушди на танҳо шахсияти алоҳида, балки тамоми ҷомеа аҳаммияти калон дорад.

Муошират карда тавонистан, маъноӣ дарки дигар одамон ва дар ин замина, муносибатҳои худро бо онҳо роҳандозӣ карданро дорад. Дар раванди муошират одамон якдигарро дарк мекунанд, мубодилаи иттилоот ва муносибатҳои баниҳамдгариро ба роҳ мемонанд.

«Дар илми психология муоширатро ба ду қисми калону асосӣ: шифохӣ ва ғайришифохӣ ҷудо мекунанд. Муошират барои ҳар як фарди солим мисли обу ҳаво зарур аст, зеро бе муошират ҳаёт қариб, ки ғайриимкон мебошад. Як қисми ашхос муоширатро бо одамон, қисми дигар муоширатро бо китоб ва қисмати сеюм, ки тарбиятгирандаи насли асри технологияи навин мебошанд, робитаҳои худро тавассути шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ба роҳ мемонанд» [9, с. 103].

Далели алоқамандии муошират ва фаъолиятро психологон дар таҳқиқотҳои худ нишон додаанд. Аммо табиати ин алоқамандӣ бо тарзҳои гуногун маънидод карда шудааст. Баъзан фаъолият ва муошират на ҳамчун равандҳои ба ҳам алоқаманди мавҷудбуда, балки ҳамчун ду тарафи мавҷудияти иҷтимоии инсон, тарзи ҳаёти ӯ баррасӣ мешаванд. Дар дигар мавридҳо муошират ҳамчун як ҷанбаи муайяни фаъолият фаҳмида мешавад: он ба ҳама гуна фаъолият дохил шуда, яке аз унсурҳои онро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, ҳуди фаъолиятро метавон шарт ва асоси муошират донист.

Муошират бо одамон ҳам илм ва ҳам санъат доништа мешавад. Мазмуни муошират роҳҳои муайянеро дар бар мегирад, ки шарикон ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Масъалаи таъсири психологӣ махсусан дар замони мо мавқеи хоссаро ишғол намудааст. Таъсир - ин раванд ва натиҷаи таъйир додани рафтори шахси дигар, муносибатҳо, ниятҳо, ғояҳо, баҳоҳо ва ҷизҳои дигарро ҳангоми муошират бо дигаронро мефаҳмонад. Ҳар як шахс ҳадафи таъсир расонидан ба одамони дигарро дорад. Аз тарафи дигар, имкони на танҳо таъсир расонидан, балки ба таъсири дигарон муқобилият нишон додан низ доман паҳн намудааст.

Фаъолияти педагогӣ дар ҳар даври замон муҳим арзёбӣ мегардид ва дар замони муосир низ аҳаммияти он аз будаи зиёд гардидааст. Ҳамзамон, кӯшиши баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои глобалии ба миён омада, тавассути фаъолияти педагогӣ, яъне тариқи таълиму тарбияи дурусти насли наврас мушоҳида мегардад. Яке аз ҷанбаҳои муҳиму самараноки фаъолияти педагогиро ҷанбаи коммуникативии он ташкил медиҳад, ки дар мақолаи мазкур сухан бештар дар ин бобат меравад. Механизмҳои психологии муоширати педагогӣ таҳлил карда шуда, моҳият ва зарурати онро дар омӯзгорони ҷавон ҷиҳати дуруст ба роҳ мондани фаъолияти педагогӣ ва баланд бардоштани дараҷаи донишазхудкунӣ, рушди протсессҳои маърифатии донишҷӯ, хонанда, ҳуди омӯзгор, баланд бардоштани шавқу ҳаваси онҳо нисбати фанҳо ва бедор сохтани маромнокии онҳо ба таҳсил ва илмомӯзи нақши муҳимро дорад.

Бо ибораи дигар, «...механизмҳои муошират ин равандҳои иҷтимоӣ-психологӣ мебошанд, ки аз таъсири мутақобилаи ҳамсуҳбатон ба ҳамдигар ба вучуд омада, ба фаъолиҳои коммуникативӣ, хусусият ва самаранокии рафтори коммуникативӣ таъсири муайяни худро мерасонанд [1, с. 65]. Ин таъриф қисман ба таъсири маъмули истилоҳи механизм шабоҳат дорад, ки барои падидаҳои табиӣ ва иҷтимоӣ истифода мешавад. Одатан, он барои чунин таърифҳо, ба монанди сирояткунӣ психикӣ, тақлид, талқин, боваркунӣ, мӯд ва ғайра истифода мегардад.

Механизмҳои муошират чун қоида, нофаҳмидашуда ва худбахудрӯйдиханда мебошанд. Яке аз хусусиятҳои асосии раванди муошират имконияти таъсир расонидан ба хонандагон ба

шумор меравад. Таъсири психологӣ ин таъсир ба ҳолати психикӣ, эмотсионалӣ, фикру амалҳои хонандагон бо истифода аз воситаҳои психологии шифоҳӣ ё ғайришифоҳӣ мебошад, ки фароҳам овардани имконият ва вақти ҷавобро дар бар мегирад.

Дар раванди муоширати педагогӣ механизмҳои зерини таъсиррасонии психологӣ ба субъект (хонанда, донишҷӯ) вучуд доранд, ки истифодаи дурусти онҳо аз ҷониби омӯзгорон дар раванди фаъолияти педагогӣ муҳим арзёбии мегардад ва онҳоро муафассал дида мебароем.

Сироятнамоӣ. Сироят - интиқоли ҳолат ё муносибати шахс ба субъект ё гурӯҳи субъектҳои дигар, ки дар навбати худ ин ҳолатро қабул мекунад, номида мешавад [5, с. 12]. Асоси пайдоиши ин механизм дар фаъолияти педагогӣ - таъсири эмотсионалӣ ҳангоми муоширати байни омӯзгор ва хонандагон ба шумор меравад. Дар муоширати педагогӣ метавон чунин шаклҳои сироятнамоиро ҷудо кард: психозҳои оммавӣ, азартҳои варзишӣ, экстази динӣ. Лозим ба ёдоварист, ки ин гуна шаклҳо ва истифодаи он аз ҷониби омӯзгорон қобили қабул набуда, он набояд дар раванди дарс ба ҳеч вазҷ истифода гардад.

Психози оммавӣ як эпидемияи равоние ба шумор меравад, ки ба тақлид ва талқин асос ёфтааст. Психози оммавӣ ба коллектив ё гурӯҳи одамон таъсир мерасонад, ки дар натиҷа одам қобилияти муқаррарии фикр карданро гум мекунад.

Шакли шадиди зуҳури психозҳои оммавӣ истерияи оммавӣ мебошад. Истилоҳи "истерияи оммавӣ" одатан барои тавсифи далели он, ки қурбониён аломатҳои ҷисмониеро, ки воқеан вучуд надоранд эҳсос мекунад, фаҳмида мешавад.

Вазифаҳои сироятнамоӣ дар муттаҳид намудани гурӯҳ ва ҷуброн кардани норасоии дар муттаҳидии гурӯҳ вучуддошта асос меёбад.

Талқин. Талқин таъсири бошуурона ё бешуурона ба субъект (ё гурӯҳи субъектҳо) мебошад, ки тағйирёбии ҳолати психикии ӯ, муносибат ба чизе, майл ба амалҳои гуногунро дар бар мегирад, мебошад [13, с. 167]. Он, чун қоида, бо амалҳои шифоҳӣ ифода ёфта, на ба тафаккури мантиқии субъект, балки барои азсаргузарониҳои эмотсионалӣ ва омодагӣ барои гирифтани дастур оид ба амалҳои муайян равона шудааст. Нобоварӣ ба худ ва бартарӣ доштани ҳолати муайяни психикии субъект ҳамчун замина барои талқин намудани нафари дигар баромад мекунад. Ба сифати омилҳои талқин обурӯ ва нуфӯзи (авторитет) омӯзгор ва мавҷудияти эътимоди хонандагон ба ӯ баромад карда метавонанд.

Дар илми психология чунин хусусиятҳои фарқкунандаро ҷудо мекунад:

- талқинкунанда (суггестор) дар он ҳолати эмотсионалие, ки талқиншаванда (суггерент) қарор дорад, буда наметавонад;

- талқин – характери шифоҳӣ дошта, ба исбот ва мантиқ эҳтиёҷ надорад.

Боваркунонӣ. Боваркунонӣ дар муоширати педагогӣ ҳамчун таъсири бошуурона ба субъект ё гурӯҳи субъектҳо (хонандагон, донишӯён) фаҳмида мешавад, ки ба тағйир додани андешаҳо, муносибатҳо, нияту мулоҳизаҳои хонандагон равона карда шудааст, фаҳмида мешавад. Ҳангоми боваркунонидан моҳияти онро субъекти таъсиррасонанда бояд аниқ фаҳмида, ба субъектҳои таъсиргузор расонида тавонад. Раванди боваркунонӣ дар муоширати педагогӣ маҷмуи мулоҳизаҳои мантиқӣ, далелҳо, эмотсияҳоро дар бар мегирад, ки ба ҳолати танқидии одам нигаронида шудааст.

Боваркунонӣ – ин механизми иҷтимоӣ-психологии муошират буда, дар системаи исботкунӣҳои мантиқии ба ҳолати психикии танқидии шахс равонагардида барпо карда мешавад.

Шароитҳои таъсиррасонӣҳои боваркунонӣ бо истифода аз омилҳои зерин маҳсулнок шуда метавонад:

- мазмун ва шакли боваркунонӣ бо дараҷаи рушди синнусолии шахсият вобастагӣ дорад;

- боваркунонӣ бо назардошти хусусиятҳои фардии шахси дигар амалӣ мегардад;

- боваркунонӣ дар худ далелҳои ҷамъбасшуда ва мушахассро дар бар мегирад;

- боваркунонӣ ба ақл, таҷриба ва дониши шахси дигар таъя мекунад;

- нафари боваркунонда бо он чизе, ки дигаронро ба он боваркунониданӣ ҳаст, ҳудаш саҳт боварӣ дорад.

Хусусиятҳои фарқкунандаи боваркунонӣ инҳо мебошанд:

- бовар кунондан ба ташаккули фаъолияти бошууронаи шахси боварибахш нигаронида шудааст;

- ҳангоми бовариҳосилкунӣ шахс мустақилона ҳулоса мебарорад.

Тақлид. Тақлид ин қобилияти субъект барои зоҳир намудани шаклҳои гуногуни

рафтор, ки дорои тобиши муайяни эмотсионӣ ва хохиши ба касе монанд шуданро дорад, мебошад [4, с. 95]. Тақлид ҳам беихтиёр ва ҳам ба таври ихтиёрӣ зухур карда метавонад. Яке аз намуди онро, ки дар амалия мо бештар вомехӯрем, ин тақлид ба мӯд ба шумор меравад. Он шакли мушаххас ва доимо тағйирёбандаи рафтори иҷтимоиро ифода мекунад, ки дар зери таъсири ҳолати психикӣ шавқу ҳавасҳои дар ҷомеа мавҷудбуда зуд ва шадид ба вучуд меояд. Аз ҳамин лиҳоз ҳам, пӯшидани сару либосҳои миллии тоҷикӣ аз ҷониби омӯзгорон талаб карда мешавад, то ба ин васила хонандагон аз хурдӣ тақлид ба анъанаҳои миллии карда, ба онҳо арҷгузорӣ намоянд.

Г. Тарду чанин намудҳои тақлидро ҷудо мекунад:

- мантиқӣ ва ғайримантиқӣ;
- ботинию зоҳирӣ;
- тақлиди мӯд ва анъанаҳо.

Механизмҳои таъсиррасониҳои психологӣ дар раванди муоширати педагогӣ метавонад ҳам конструктивӣ ва деструктивӣ бошанд. Истифодаи таъсиррасониҳои психологӣ конструктивӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ ба вайроншавии шахсияти хонандагон оварда намерасонад ва муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо дуруст роҳандозӣ гардидааст ва талаботи ҳарду ҷониб, яъне омӯзгору хонанда қонеъ гардидааст.

Аз нигоҳи илми психология дар раванди муоширати педагогӣ аз ҷониби омӯзгорон истифодаи таъсиррасониҳои деструктивии психологӣ, ба монанди безътиной, танқиди деструктивӣ, манипулятсия ва маҷбуркунӣ қобили қабул набуда, он боиси вайроншавии шахсияти хонандагон гардида метавонад.

Ҳамзамон, дар фаъолияти омӯзгорӣ донишҷӯи типҳои психологӣ шахс ба омӯзгор манфиатовар ба шумор меравад, ки онҳо чунинанд [12, с. 249].

1. Категорияи хонандагоне вучуд доранд, ки тамоми хусусиятҳои худро пинҳон сохта, оид ба таассуротҳои ботинии онҳо маълумотро гирифта ба соҳиби онҳо нагуфтаанд. Онҳо метавонанд шармгин, кӯтоҳандеш бошанд, аммо онҳо дар навбати худ метавонанд хонандагони креативнок бошанд.

2. Гурӯҳи дигари хонандагон ба чизе доимо шубҳа мекунанд, мушавваш (безобита) ҳастанд. Онҳо доимо нохушиҳоро интизоранд, аз ин рӯ, доимо дар ташвиш буда, бо дигарон муносибати хусуматомезро раво мебинанд. Омӯзгор бояд роҳёфти муносибро бо ин хонандагон роҳандозӣ намояд.

3. Гурӯҳи хонандагони навбатӣ доимо дар ҳаракат буда, олами ботинии онҳоро дар занҷираи амалу ҳаракатҳо воҳӯрдан мумкин аст. Онҳо бартарии худро нисбат ба дигарон ба таври субъективӣ ҳис намуда, аз ин ифтихор мекунанд.

4. Инчунин гурӯҳе хонандагоне низ вучуд дорад, ки ба ягон таснифот дода намешавад. Онҳо дар издиҳом нопадид мегарданд, дар хотираи мушоҳидакор ягон образро боқӣ намегузоранд. Оид ба ашхоси зикргардида, ягон маълумоти мушаххасро гуфта ба соҳиби онҳо нагуфтаанд. Ҳамаи ин бегуфтугӯ дар таассуроти аввалин мушоҳида шуданаш мумкин аст.

Хулоса, дар фаъолияти омӯзгорӣ истифодаи механизмҳои таъсиррасониҳои психологӣ болозикр қобили қабул ва мувофиқи мақсад шуморида мешаванд. Зеро тавассути механизмҳо ва ё бо ибораи дигар, таъсиррасониҳои психологӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ муоширати педагогӣ самаранок гардида, ҳадафи ниҳии фаъолияти омӯзгорӣ аз қабали баланд бардоштани дараҷаи донишзаҳидкунии донишҷӯён, инкишофи рушди протсессҳои маърифатӣ ва ниҳоятан рушди шахсияти мукамал муяссар мегардад.

Адабиёт

1. Андреева, Г. М. *Социальная Психология* / Г. М. Андреева. - Москва: Аспект пресс, 1998.
2. Куницина, В.Н. *Межличностное общение* / В.Н. Куницина, Н.В.Казаринова, В.М. Погольша. - СПб.: Питер, 2001.
3. Руденский, Е. В. *Социальная психология: Курс лекций* / Е. В. Руденский. - М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1997. - 224 с.
4. Бодаев, А.А. *Личность и общение* / А. А. Бодаев. - М., 2003. – 190 с.
5. Бодаев, А.А. *Психология общения* / А. А. Бодаев. - М.: Изд-во «Институт практической психологии». / А. А. Бодаев. - Воронеж: НПО "Модэк", 2000. – 213 с.
6. Бороздина, Г.В. *Психология делового общения* / Г.В. Бороздина. - М., 2000. – 245 с.
7. Головаха, Е.И. *Психология человеческого взаимопонимания* / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. - Киев, 1989. – 165 с.
8. Грехнев, В.С. *Культура педагогического общения* / В.С. Грехнев. - М.: Просв., 2000 – 210 с.

9. Еришов, П.М. и др. *Общение на уроке, или Режиссура поведения учителя*. 2-е изд., перераб. и доп. / П. М. Еришов. - М., 2001. – 98 с.
10. Золотнякова, А.С. *Личность в структуре педагогического общения* / А.С. Золотнякова. - Ростов н./Д.: РГПИ, 2002. – 323 с.
11. Каган М.С. *Мир общения* / М.С. Каган. - М.: Просвещение, 2001. – 256 с.
12. Латифзода, С.З. *Дастури психологияи амалӣ (барои кормандони ҳифзи ҳуқуқ)* / С.З. Латифзода. - Душанбе, 2017. - 280 с.
13. Латифзода, С.З. *Меъёрҳои касбӣ-психологияи қабули номзадҳо ба мақомоти корҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологияи онҳо* / С.З. Латифзода. - Душанбе, 2015.
14. Леонтьев, А.А. *Педагогическое общение* / Под ред. М.К. Кабардова. 2-е изд., перераб. и доп. / А.А. Леонтьев. - М.; Нальчик, 2003. – 367 с.
15. Расулов, С.Х. *Использование психологических методов и механизмов в получении оперативной информации* / С. Х. Расулов, С. З. Латифзода // *Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.* – 2019. – № 8. С. 248-253.
16. Толочек, В.А. *Стили профессиональной деятельности*. В.А. Толочек. - М.: Смысл, 2000. – 199 с.
17. Чуфаровский, Ю.В. *Общение: наука и культура* / Ю. В. Чуфаровский. - Ташкент, 1986. - 280 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ

Дар фаъолияти омӯзгорӣ истифодаи механизмҳои таъсиррасониҳои психологӣ мувофиқи мақсад шуморида мешаванд. Зеро тавассути механизмҳо ва ё бо иборати дигар, таъсиррасониҳои психологӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ муоширати педагогӣ самаранок гардида, ҳадафи ниҳонии фаъолияти омӯзгорӣ аз қабилӣ баланд бардоштани дараҷаи донишазҳудкунии донишҷӯён, инкишофу рушди протсессҳои маърифатӣ ва ниҳоятан рушди шахсияти мукамал муяссар мегардад. Мақсади асосии мақолаи мазкур дар баланд бардоштани фарҳанги педагогии омӯзгорони ҷавон тавассути механизмиҳои психологӣ ва ҳамзамон, рушди хусусиятҳои психологияи ҳуди шахсияти омӯзгор ифода меёбад. Дар баробари ин, дар мақолаи мазкур, механизмҳои психологияи муоширати педагогӣ таҳлил карда шуда, моҳият ва зарурати онро дар омӯзгорони ҷавон ҷиҳати дуруст ба роҳ мондани фаъолияти педагогӣ ва баланд бардоштани дараҷаи донишазҳудкунии, рушди протсессҳои маърифатии донишҷӯ, хонанда, ҳуди омӯзгор, баланд бардоштани шавқу ҳаваси онҳо нисбати фанҳо ва бедор сохтани маромнокии онҳо ба таҳсил ва илмомӯзи нақши муҳимро дорад.

Калидвожаҳо: механизмҳои психологӣ, муоширати педагогӣ, фаъолияти омӯзгорӣ, сирояткунии, боваркунонии, тақлид, талқин, таъсиррасониҳои психологӣ, омӯзгор, хонанда, донишҷӯ, протсессҳои маърифатӣ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

В педагогической деятельности использование перечисленных выше основных механизмов психологического воздействия считается допустимым и целесообразным. Так как, путем психологической механизмы или, другими словами, психологические воздействия в педагогической деятельности педагогическое общение становится эффективным, а конечная цель обучения, такая как повышение уровня усвоения знаний студентов, развитие и формирование познавательных процессов и, наконец, достигается развитие полноценной личности. Основной целью данной статьи является повышение педагогической культуры молодых учителей путем психологических механизмов и одновременно развитие психологических особенностей личности учителя. В то же время в статье проанализированы психологические механизмы педагогического общения, его сущность и необходимость у молодых учителей для правильного осуществления педагогической деятельности и повышения уровня усвоения знаний, развития познавательных процессов учащихся, студентов и самого педагога, повышения их интереса по предметам и пробуждение их интереса играет важную роль в образовании и науке.

Ключевые слова: психологические механизмы, педагогическое общение, педагогическая деятельность, заражение, убеждение, подражание, интерпретация, психологические воздействия, преподаватель, ученик, студент, познавательные процессы.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION

In pedagogical activities, the use of the above basic mechanisms of psychological influence is considered acceptable and appropriate. Because through mechanisms or, in other words, psychological influences in pedagogical activity, pedagogical communication becomes effective, and the ultimate goal of teaching, such as increasing the level of students' knowledge acquisition, the development and formation of cognitive processes and, finally, the development of a full-fledged personality is achieved. The main goal of this article is to improve the pedagogical culture of young teachers through psychological mechanisms and at the same time develop the psychological characteristics of the teacher's personality. At the same time, the

article the psychological mechanisms of pedagogical communication, its essence and necessity among young teachers for the correct implementation of pedagogical activities and increasing the level of knowledge acquisition, the development of cognitive processes of students, students and the teacher himself, increasing their interest in subjects and awakening their interest plays an important role in education and science are analyzed .

Keywords: psychological mechanisms, pedagogical communication, pedagogical activity, infection, persuasion, imitation, interpretation, psychological influences.

Дар бораи муаллифон

Латифзода Сомон Зариф
Номзади илмҳои психологӣ, дотсент,
мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва
табii-риёзии ДТЙОМТОК
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: latifzoda_01@mail.ru

Шоева Махфират Ёрмухамедовна
Мутахассиси маркази технологияҳои
иттилоотӣ ва таҳсилоти фосилавӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: maxfirat.shoeva@bk.ru

Об авторах

Латифзода Сомон Зариф
Кандидат психологических наук, доцент,
заведующий кафедры гуманитарных и
естественно-математических дисциплин
Института повышения квалификации
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки 17
E-mail: latifzoda_01@mail.ru

Шоева Махфират Ёрмухамедовна
Специалист- центра информационных
технологий и дистанционного образования
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки 17
E-mail: maxfirat.shoeva@bk.ru

About the authors

Latifzoda Somon Zarif
Candidate of Psychological Sciences, Associate
professor, head of the department of humanities
and natural and mathematical disciplines at the
Institute of Advanced Studies
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave. 17
E-mail: latifzoda_01@mail.ru

Shoeva Makhfirat Yermukhammedovna
Specialist of the testing and quality monitoring
center
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave. 17
E-mail: maxfirat.shoeva@bk.ru

ТАВСИФИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ ҲОЛАТИ СТРЕСС ДАР ДОНИШЧӢЁН

*Зайтметов Х. А., Хоҷибоева Р. М.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Раванди таълими донишчӯён дар донишгоҳ, пеш аз ҳама, марҳилаи омодагӣ ба фаъолияти ояндаи касбӣ мебошад. Ин давра саршори намудҳои гуногуни вазифаҳо бо танзими қатъии вақт аст. Инчунин, ин давраи душвори мутобиқ шудани ҷавонон ба ҳаёти «калонсолӣ» мебошад, ки дар он бояд маҳорати мустақилона ташкил намудани кори худ ва масъулиятшиносӣ барои натиҷаҳои он ташаккул ёбад. Сабаби асосии номусоидӣ дар фаъолияти таълимии донишчӯ мушкилии мутобиқшавии инфиродӣ ба раванди пуршиддати ҳаёти донишчӯӣ ва азсаргузаронии ҳолати стресс мебошад. Дар даҳсолаҳои охир муҳаққиқон ба шахсияти донишчӯ, раванди мутобиқшавии ӯ ба муҳити таълимӣ тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамоянд [5,6]. Чи тавре ки маълум аст, маҳз хусусиятҳои шахсӣ шиддати аз саргузарондани ҳолати стрессро аз тарафи шахс ва ҳассосии ӯро ба омилҳои стрессовар муайян мекунад. Омӯзиши изтироб ҳамчун тавсифдиҳанда ва ҳосияти шахс ва таъсири он ба раванди таълим метавонад ба ташкили босамартари таҳсили донишчӯён дар мактаби олии мусоидат намояд.

Бисёре аз муҳаққиқон қайд мекунад, ки ба характери аксуламалҳои дар шароити стресси эмотсионалӣ нишондиҳандаи шахс, сохтори худбаҳодиҳии ӯ таъсири калон мерасонад. Донишчӯёне, ки худбаҳодиҳии паст доранд, нисбат ба одамоне, ки худбаҳодиҳии мувофиқ доранд, аломатҳои изтиробро бештар (ҳам дар сатҳи субъективӣ ва ҳам дар сатҳи объективӣ) зоҳир мекунад.

Фаъолшавии баръалои системаи асаби симпатикӣ дар донишчӯёни изтиробнокишон баланд, инчунин дар шахсоне, ки нишондиҳандаҳои худбаҳодиҳии паст бо сифатҳои мусбат доранд, қайд карда шудааст. Худбаҳодиҳии баланди мусбат ҳангоми супоридани имтиҳон ва боварӣ ба қомебӣ, ки ба он алоқаманд аст, боиси паст шудани фаъолияти системаи симпатикӣ мегардад. Худбаҳодиҳии паст стресси психологиро зиёд мекунад, ки дар навбати худ нобоварии донишчӯёнро ба қобилияти худ ва имконияти супоридани имтиҳон зиёд мекунад.

Мутобиқшавӣ ба шароити стресс дар донишчӯёне бештар аст, ки дар онҳо мароми баланд ба қомебӣ ва мароми пасти гурехтан аз ноқомӣ дида мешавад. Одамони фаъол, шӯҳратпараст, бесабр, ноором, дорои майл ба қомебӣ нисбат ба одамоне, ки дараҷаи пасти иддао доранд ва даъвои натиҷаҳои баландро намекунад, ба стресс бештар осебпазир мебошанд.

Новичихина Е. қайд мекунад, ки раванди мутобиқшавии донишчӯёнро ба таълим доимо хатарҳо, аз қабилӣ шиддати психикӣ-эмотсионалӣ, ихтилофҳо, изтироб ва шиддати дохилӣ, ҳастагии асабӣ ва психикӣ, ҳастагии музмин, синдроми депрессивӣ, вайрон шудани речаи қор ва истироҳат, ғизои номунтазам ва монанди ин ҳамроҳӣ мекунад [6].

Омилҳои стресс вобаста ба рафти омӯзиш метавонанд фарқ кунанд. Масалан, мушкилтарин марҳилаи таҳсил дар донишгоҳ соли аввал аст ва мушкилоти мутобиқшавӣ дар ин давра шадидтар аст, зеро омилҳои аз ҳад зиёд имкони халалдор шудани раванди мутобиқшавиро ба вуҷуд меоранд (Киселева Е.В., Киселев Н.Н., 2019). Ба ин омилҳо дохил мешаванд: муҳити нави ғайриоддӣ азхуднашуда (аз муҳити мактаб фарқкунанда), набудани малақаҳои мушаххаси таҳсил дар донишгоҳ, коллективи нави донишчӯён ва зарурати воридшавӣ ба он, набудани таҷрибаи ҳамкорӣ бо омӯзгорони донишгоҳ; талабот ба худқоғеиятбахшӣ ва худсобиқнамоӣ, хусусиятҳои шахсии донишчӯ (мизоҷ, характер ва ғ.); ҷалбшавӣ дар муҳити ғайриичтимоии ҷавонон; сабабҳои иҷтимоию моддӣ (даромади нокифояи моддӣ оила, оилаҳои серфарзанд, нарасидани вақт (дониш, таҷриба)-и волидайн, оилаҳои нопурра) ва ғ. [4].

Дар соли аввали таҳсил донишчӯ бо вазъияти номуайяни дучор мешавад, ки сафарбар қардани захираҳои зиёди организмро талаб мекунад (тапиши дил зиёд мешавад, мубодилаи моддаҳо дигаргун мегардад). Дар марҳилаи муайяни таҳсил донишчӯ бо таъсири гуногун уҳдабароёна муносибат мекунад. Дар баробари ин, фаъолияти организмро сарфи пуршиддати

захираҳои ҳаётан муҳим ҳамроҳӣ мекунад. Агар организм муддати муайян ба омилҳои фавкуллода мутобиқ нагардаду захираҳо коҳиш ёбанд, он гоҳ хасташавӣ ба амал меояд.

Шиддати аксуламалӣ мутобиқшавӣ дар одам на танҳо ба хусусиятҳои стресс, балки ба аҳамияти шахсии омили таъсиррасон бештар вобаста аст. Аз ин рӯ, ҳамон як имтиҳон метавонад дар донишҷӯёни гуногун зухуроти гуногуни психофизиологӣ ва соматикиро ба вуҷуд оварад. Имтиҳон метавонад ба баъзе донишҷӯён то дараҷае таъсири осебовар расонад, ки боиси пайдо шудани вайроншавиҳои невротикӣ гардад.

Давомнокии сессияҳои таълимӣ якчанд ҳафта давом мекунад ва метавонад дар ин муддат вайроншавии хоб, зиёд шудани изтиробнокӣ ва баландшавии доимии фишори хун мушохида гардад. Ин дар навбати худ метавонад дар оянда тарсро аз имтиҳон, майл надостан ба донишомӯзӣ ва нобовариро ба қувваҳои худ тақвият диҳад. Дар ҳолати стресси имтиҳонӣ, ин гуна донишҷӯён омилҳои манфиеро дар зехни худ чарх мезанонанд, ки мувофиқи он онҳо метавонанд дар имтиҳон ба ноқомӣ дучор шаванд (омӯзгори саҳтгир, дарсҳои ғойббуда, саволномаи мушкӣ ва ғ.). Пешбини номусоиди ҳодисаҳои дарпешистода боиси пайдошавии тарс аз оянда мегардад ва донишҷӯ дарк намекунад, ки худи ӯ муаллифи ин ояндаи «даҳшатнок» аст.

Унсурҳои муҳими речии рӯзи донишҷӯён худомӯзӣ (мустақилона омодагӣ дидан) мебошад. Агар донишҷӯ дар вақти муайян барои иҷрои супоришҳо нишинад, дар ин вақт мизроби муайяни психологию физиологӣ ба амал меояд: нафаскашӣ тез мешавад, гардиши хун меафзояд, ҷабҳии биоэлектрикии майна меафзояд. Беҳтарин вақт барои худомӯзӣ аз соати 16 то соати 20 мебошад, яъне қисмати бегоҳи рӯз.

Дар донишҷӯён вақт барои омода кардани супоришҳои гуногун ва кор дар компютер бештар мешавад. Бо сабаби сарбории иҷбории давомдори оморӣ, раванди мубодилаи моддаҳо бадтар мешавад, метавонад пайдошавии патологияи устухону буғумҳо, аз ҷумла, сутунмӯҳраҳои гардан рӯй диҳад. Шиддати мушакҳое, ки барои нигоҳ доштани ҳолати корӣ масъуланд, боиси хастагии онҳо мегардад.

Мувофиқи тадқиқоти В.И. Казаренков (2022) дар донишҷӯёни соли аввали таҳсил стресс бештар аз зарурати одад кардан ба тарзи нави таҳсил, қоидаҳои танзимкунандаи раванди таълим, низоми нави дарсҳо, миқдори корҳои мустақилона, қоидаҳои санҷиши дониш ва баҳодихии он ба вуҷуд меояд [3]. Раванди мутобиқшавӣ ба зиндагӣ дар як ҳуҷра бо ҳамсолони худ душвории хоси ин давра аст: тақсими нақшҳои хонагӣ, масъулиятҳо, ҳамроҳгезии низоми хоб, ғизо ва зиндагӣ бо мақсади пешгирӣ кардани низоъҳо.

Ҳангоми иваз кардани ҷои истиқомат, муносибати наздик бо дӯстон ва хешовандон гум мешавад ва донишҷӯ маҷбур мешавад, ки робитаҳои нав барқарор кунад, дӯстони нав пайдо кунад, барои ташаккулдиҳии дӯстии нав кӯшиш кунад. То чӣ андоза осон ё душвор будани ин кор аз хусусиятҳои шахсии ӯ вобаста аст. Барои донишҷӯёни курсҳои болоӣ, "ташвишҳои калонсолӣ", ба монанди зарурати пайдо кардани кор, якҷоя кардани шугли дарёфти ризку рӯзӣ бо таҳсил, инчунин, бархурди нақшҳо барои онҳое, ки аллакай оилаи худро таъсис додаанд, ба омилҳои муҳимтарини стресс табдил меёбанд.

Барои донишҷӯён захираҳои инфиродӣ тамомнашаванда менамоянд ва онҳо одатан ба саломати худ безътиной мекунад. Аз ин рӯ, ба масъалаи истироҳати ҷавонон ба кадри кофӣ вақт ҷудо карда намешавад. Барои рафъи стресс баъзе донишҷӯён ба истеъмоли нӯшоқиҳои спиртӣ ва маводи муҳаддир даст мезананд. Инчунин, ба оқибатҳои стресс метавонад афсурдагии ҷисмонӣ, осебпазирӣ ба ҳодисаҳои нохуш, харобшавии асабҳо, пешрафти суст дар таҳсил, хастагии музмин, беҳобӣ, асабоният, депрессия, эҳсоси серкорӣ аз ҳад зиёд, зиёд ё кам шудани иштиҳо, мушкӣ муошират, тарс, изтироб, паст шудани худбаҳодихӣ, бепарвой ва депрессияро дохил кард (Пушкаева Н.А. ва диг., 2021) [7].

Дар як тадқиқоти Сердюков А.А. (2022) муайян карда шуд, ки сатҳи стресси аз ҷониби донишҷӯён азсаргузаронанда бо устуворӣ ва мувозинати асабӣ-психикӣ алоқаи манфӣ дорад. Неқбинӣ, мақсадгузориҳои мусбӣ, қобилияти назорат кардан ва ба таври созанда зоҳир намудани эмотсияҳои худ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки барои афзоиши муқовимат ба стресс мусоидат карда, зухуроти физиологӣ ва психологии стрессро коҳиш медиҳанд, ба шахс имконият медиҳад, ки ҷабҳии пеш аз стрессро барқарор кунад; аз бемадории психикӣ ҳифз мекунад ва изтиробро пешгирӣ менамоянд [8].

Қобилияти бартараф кардани стрессҳои таълимӣ асосан аз рӯи захираҳои эмотсионалӣ ва психикӣ шахс муайян карда мешавад. Ин инъикоси худро дар асарҳои Смолянинов А.А.(2015) ва Финогенко Е.И. (2015) ёфтааст. Дар ин асарҳо нишон дода шудааст, ки ба озмудашавандаҳои ба стресс тобовар хислатҳои зерин хосанд: дар мувозинат будан, дараҷаи

учебный процесс, новой системе занятий, количеству самостоятельной работы, правилам проверки знаний и ее оценки. Процесс адаптации к жизни в одной комнате со сверстниками-это особая трудность этого периода.

Ключевые слова: педагогика, психология, эмоциональное состояние, состояние стресса, студент, обучение, тестирование, экзамен.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF THE STATE OF STRESS IN STUDENTS

This article is devoted to one of the most important issues, namely from the point of view of the pedagogical and psychological description of the stressful state of students.) The process of teaching students at the university is, first of all, a stage of preparation for future professional activity. In the first year of study, a student is faced with a situation of uncertainty that requires the mobilization of large body resources. First-year students have more stress due to the need to get used to a new way of learning, the rules governing the learning process, a new system of classes, the amount of independent work, the rules of knowledge testing and evaluation. The process of adapting to life in the same room with peers is a special difficulty of this period.

Keywords: pedagogy, psychology, emotional state, stress state, student, training, testing, exam.

Дар бораи муаллифон

*Зайтметов Хусан Авакхонвич
Номзади илмҳои психологӣ, дотсенти
кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
х. Мавлонбеков, 1
E-mail: husein20@inbox.ru*

*Хоҷибоева Раъно Муҳсиновна
Унвонҷӯ, сармуаллими кафедраи
психологияи иҷтимоӣ ва касбӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
х. Мавлонбеков, 1
E-mail: rkhochiboeva@mail.ru*

Об авторях

*Зайтметов Хусан Авакхонвич
Кандидат психологических наук, доцент
кафедры социальной и профессиональной
психологии
Худжандский государственный
университет имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан,
г.Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1
E-mail: husein20@inbox.ru*

*Ходжибоева Раъно Муҳсиновна
Соискатель, старший преподаватель
кафедры социальной и профессиональной
психологии
Худжандский государственный
университет имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан,
г.Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1
E-mail: rkhochiboeva@mail.ru*

About the authors

*Zaytmetov Huseyn Avashonovich
Candidate of psychological sciences, associate
professor of the Department of social and
professional psychology
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
E-mail: husein20@inbox.ru*

*Khodjiboeva Rana Mukhsinovna
Applicant, Senior lecturer of the Department of
Social and Professional Psychology
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
E-mail: rkhochiboeva@mail.ru*

ЭЪТИМОДНОКӢ ВА ВАЛИДНОКИИ ТЕСТҲОИ ҚОБИЛИЯТҲОИ АҚЛӢ

Солиҳов Н. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми психология тест гуфта, методи ба стандартдаровардашудаи ташхисиеро меноманд, ки ба воситаи он оиди дараҷаи инкишофи хусусиятҳои ташхисшаванда нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ ба даст оварда мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ истиқлолияти илмӣ низ мушоҳида гардида, аллакай илми психология рӯ ба инкишоф овард. Олимони тоҷик Атохонов Р., Амонов Н.Қ., Юнусова Н.М., Латифзода С.З., Солиҳов Н.С. ва дигарон бо дарки масъулияти илмии баланд бо назардошти урфу одатҳо ва анъанаҳои миллии тоҷикӣ, яъне бо ҷомеаи Тоҷикистонӣ тестҳоро барои ташхиси тафаккур ва муайян намудани типӣ шахсият коркард намуданд.

Объективӣ будани тести психологӣ маънои онро дорад, ки нишондиҳандаҳои аввалини озмудашаванда, баҳогузорӣ ва шарҳи онҳо аз рафтор ва фикрҳои субъективӣ тадқиқотчи вобастагӣ надоранд. Нишондиҳандаҳои аввалин гуфта, он нишондиҳандаҳоеро меноманд, ки баъд аз иҷрои масъалаҳои тест аз тарафи озмудашаванда ба даст оварда шуда, бо «холҳои холис» ишора карда мешаванд. Коркарди масъалаҳо, тарзи гузаронидани тест ва коркарди натиҷаҳо аз рӯйи қоидаҳои муайяни стандартӣ амалӣ мегардад.

Пеш аз он ки методҳои ташхиси психологӣ дар амалия истифода бурда шаванд, онҳо бояд аз санҷишҳои муайяни расмӣ гузаранд, ин санҷишҳо исбот менамоянд, ки ин методҳо то кадом андоза натиҷаи баланду самаранокро дода метавонанд.

Эътимоднокии методикаҳо ин аз дуруст будани натиҷаи ҷенкунии психологӣ шаҳодат медиҳад, яъне эътимоднокии хусусияти тест (нишондодҳои натиҷаҳои тадқиқот, ҷенкунии аниқ, устувори натиҷаҳо)-ро нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, эътимоднокии яке аз мафҳумҳои асосӣ ва дар айни замон яке аз масоилҳои мушкилтарини ташхиси психологӣ боқӣ мемонад. К.М. Гуревич вобаста ба масъалаи мазкур чунин қайд мекунад: «Эътимоднокии мафҳуми ниҳоят мураккаб ва серҷабҳа буда, яке аз вазифаҳои асосии он баҳо додан ба устувори натиҷаҳои санҷиш мебошад. Аслан метавон гуфт, ки эътимоднокии бояд хатои ҷенкуниро асоснок намояд – он бояд нишон бидиҳад, ки кадом қисми тағйирпазирии нишондиҳандаҳо хато аст» [10, с. 27].

Бо истифода аз усулҳои гуногун метавон эътимоднокии тестро муайян ва баҳогузорӣ намуд ва ин усулҳоро метавон шартан ба 2 гурӯҳ тақсим кард: тест дар гурӯҳи якум ду маротиба гузаронида мешавад, масалан, усули «тест-ретест» ва ё усули шаклҳои параллелии тест (шакли “А” ва “В”-и тест); дар гурӯҳи дуюм бошад, тест бо ҳамон гурӯҳи озмудашавандагон танҳо як маротиба гузаронида мешавад. Ҳамин тариқ, се усули баҳогузори эътимоднокии тест истифода мешавад: тест-ретест, «тестгузаронии параллелӣ» ва ба қисмҳо ҷудо намудани ҳамон як тест.

Эътимоднокии тавассути “тестгузаронии такрорӣ” ҳосилшударо эътимоднокии ретестивӣ меноманд ва он чунин намудро дорад [14, с. 172]

$$\text{тест} \frac{\text{масофаи}}{\text{вакт}} \text{ретест}$$

Коэффитсиенти коррелятсияи эътимоднокии тест тариқи усули «тест-ретест» бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$(r_{\text{пер}}) = \frac{N \sum_{i=1}^N X_i Y_i - \left(\sum_{i=1}^N X_i \right) \left(\sum_{i=1}^N Y_i \right)}{\sqrt{N \sum_{i=1}^N (X_i)^2 - \left(\sum_{i=1}^N X_i \right)^2} \sqrt{N \sum_{i=1}^N (Y_i)^2 - \left(\sum_{i=1}^N Y_i \right)^2}}$$

ки дар ин чо:

- $(r_n)_{\text{рет}}$ - коэффитсиенти эътимоднокии тест бо усули тест-ретест;
- X_i - холи фардии i -и озмудашаванда дар тестгузаронии якум;
- Y_i - холи фардии i -и озмудашаванда дар тестгузаронии дуум ($i = 1, 2, \dots, N$).

Инчунин коэффитсиенти коррелятсияро бо формулаҳои зерин низ метавон ҳисоб кард (формулаи Пирсон).

$$r_{12} = \frac{\sum x_{1i}^2 x_{2i} - \frac{\sum x_{1i} \sum x_{2i}}{n}}{\sqrt{(\sum x_{1i}^2 - (\sum x_{1i})^2 / n)(\sum x_{2i}^2 - (\sum x_{2i})^2 / n)}}$$

ки дар ин чо:

- x_{1i} – холи i -и озмудашаванда аз тести якум;
- x_{2i} – холи озмудашаванда аз тести дуум;
- n – шумораи озмудашавандагон [11, с. 44].

Валиднокии тест нишон медиҳад, ки тест чиро ташхис мекунад ва то чӣ андоза хуб аз уҳдаи ин ташхис баромада метавонад (А. Анастаси) [1, с. 176]. Бо ин сабаб роҳи ягонаи умумӣ барои муайян кардани валиднокии вучуд надорад. Вобаста аз он ки тадқиқотчи қадом паҳлӯи валиднокиро зери омӯзиш қарор медиҳад, маълумотҳои гуногунро истифода мебарад.

Барои валидизатсияи назариявӣ мушкилии асосӣ ин муносибат байни зухуроти психологӣ ва натиҷаҳои он мебошад. Он нишон медиҳад, ки мақсади муалиф бо натиҷаҳои методика мувофиқ аст [15]. Иҷрои валидизатсияи назариявӣ методикаи нав на он қадар мушкил аст, агар барои чен кардани ин хусусият методикаи машхуре, ки аллақай валиднокиаш исбот карда шуда аст, вучуд дошта бошад.

Нақши муҳимро барои фаҳмиши он, ки методика чиро чен мекунад, муқоисаи натиҷаҳо ба шаклҳои амалии фаолият мебошад. Муҳим он аст, ки методика дар шакли назариявӣ коркардшуда бошад. Барои санҷиши валидизатсияи прагматикӣ меъёрҳои мустақили беруна истифода мешавад, ки нишондиҳандаи рӯйдодҳои омузишшаванда дар ҳаёти рӯзмарра ба шумор меравад.

Тадқиқотчиёни амриқой Д. Тифи ва Е. Макормик чор типи меъёрҳои берунаро чудо карданд:

- меъёрҳои иҷрошуда (миқдори корҳои иҷрошуда, вақт, иҷроиш ва ғ.);
- меъёрҳои субъективӣ (навҳои гуногуни ҷавобҳо, ки муносибати инсонро бо ягон чизе, нуқтаи назараш, фикраш инъикос мекунад);
- меъёрҳои физиологӣ (ҳангоми омузуши таъсироти беруна ба организм ва психика истифода мешавад);
- меъёрҳои тасодуфӣ (масалан вақте, ки ҳадаф ин мушкилии интиҳоби одамонест, ки дар ҳолатҳои тасодуфи камтар осебпазиранд).

Дар ташхиси психологӣ чунин намудҳои валиднокиро чудо мекунанд:

1. Валидноки «бо мазмун» (дар тестҳои ба дастории комёби истифода бурда мешавад.)
2. Валидноки «бо ҳамзамонӣ» ё ин ки валиднокии чорӣ, маълумотҳое, ки чамъоварӣ мешаванд, ба вақти ҳозира дахл доранд, фаолияти таълимӣ, маҳсулнокии ва натиҷаҳои комёбиҳо ба тест алоқаманд мекунанд.
3. Валидноки «пешгӯикунанда» он бо меъёрҳои этимоднокии беруна муайян карда мешавад, аммо маълумотҳои дар бораи он баъд аз як чанд вақт баъди санҷиш чамъоварӣ карда мешавад.
4. Валиднокии «ретроспективӣ» дар асоси меъёрҳои муайянгардида, ки вазият ё сифатҳои дар гузаштаре ифода менамояд, зоҳир мешавад. Метавонад барои тез қабул кардани маълумотҳо дар бораи имкониятҳои пешгӯяндаи методика истифода бурда шавад.

Хулоса, ҳарчанд истифодаи воситаҳои ташхиси психологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи тӯлониро дошта бошад ҳам, мутаассифона, бархе масъалаҳои ҳастанд, ки ҳалли онҳо баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ даҳолати саривақтии мутахассисони ватаниро металабад ва ба ин мисол шуда метавонад мутобиқ намудани воситаҳои ташхиси психологӣ ба шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон аллақай баъзе аз масоили мазкур, яъне қисмати муайяни тест ва методикаҳои ташхисӣ мутобиқ гардонида шудаанд ва саҳми мутахассисони ватанӣ дар ин чо да назаррас аст, аммо дар оянда аз олимони ҷавон ҳалли мушкилоти соҳаи мазкурро хоҳиш менамоем. Зеро тестҳои ташхиси

психологие, ки ки танҳо аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, эътимодноӣ ва валиднокии он муайян карда нашудаанд, дар амалия истифодаи онҳо манъ аст, зеро онҳо натиҷаҳои объективиро дода наметавонанд. Тамоми тестҳое, ки аз забони русӣ гирифта шудаанд, ин тестҳо аксарияташон аз забони англисӣ ва ё немисӣ ба забони русӣ тарҷума шуда, зинаҳои мутабоқиқардонии он амалӣ гардидаанд.

Адабиёт

1. Анастаси, А. Психологическое тестирование. В 2-х т. / А. Анастаси. - М., 1982. - 346 с.
2. Амонов, Н.Қ. Тафаккур: таъхис ва инқишофи он / Н.Қ. Амонов. - Душанбе, 2016. - 168 с.
3. Амонов, Н.Қ. Психологические особенности развития математического мышления у учащихся 5-9 классов // канд.психол. наук. / Н.Қ. Амонов. - М., 1993. - 176 с.
4. Атаханов, Р.А. Методика дифференцирования типа мышления. - 15 с. - Деп. в Таджики НИИНТИ от 24.04.90, №26 (710). Та-90.
5. Бурлачук, Л.Ф. Валидность теста / Л.Ф. Бурлачук [электронный ресурс] https://psyera.ru/validnost-testa_15164.htm (дата обращения: 01.03.2024)
6. Выготский, Л.С. Мышление и речь// Собрание сочинений: в 6-ти т.Т.2. Под ред. В.В. Давыдова / Л.С. Выготский. - М.: Педагогика, 1982. - 504 с.
7. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения / В.В. Давыдов. - М.: Педагогика, 1986. - 265 с.
8. Добренков, В.И. Методология тестирования / В.И. Добренков [электронный ресурс] <https://psyera.ru/5270/metodologiya-testirovaniya> (дата обращения: 10.03.2024)
9. Кэмпбелл, Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кэмпбелл. - М.: Прогресс, 1980. - 391 с.
10. Латифзода, С.З. Асосҳои таъхиси психологӣ / С.З. Латифзода, Г. Баротова. - Душанбе, 2023. - 185 с.
11. Ле Тхи Кхань Тхо Динамика умственого развития младших школьников в различных условиях обучения Автореф. Дисс. канд. психол. наук / Ле Тхи Кхань Тхо. - М., 1985 - 16 с.
12. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы / Н.С. Лейтес. - М., 1984.-265 с.
13. Мельников В. М. Введение в экспериментальную психологию личности [Текст] / В.М. Мельников, Л. Т. Ямпольский. - М.: Просвещение, 1985. - 319 с.
14. Надежность и валидность психодиагностических [электронный ресурс] www.psyworld.ru/for-students/cards/general-psychology/256-2008-09-04-12-46-24.html (дата обращения: 10.10.2023)
15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023 [электронный ресурс] <http://prezident.tj/node/32191> (дата обращения: 01.01.2024)
16. Пиаже Ж. Избранные психологические произведения / Ж. Пиаже. - М.: Просвещение, 1969. - 659 с.

ЭЪТИМОДНОӢ ВА ВАЛИДНОКИИ ТЕСТҲОИ ҚОБИЛИЯТҲОИ АҚЛӢ

Дар амалияи таъхиси психологӣ муайян кардан ва баҳогузорӣ намудани эътимоднокии тестҳо ва методикаҳои психологӣ яке аз масъалаҳои мубрами замони муосири ҷумҳуриамон ба шумор меравад. Зеро он методикаву тестҳое, ки эътимоднок ва валиднок нестанд, дар амалияи таъхиси психологӣ истифодаи онҳо қатъиян манъ аст. Як масъалаи дигар, ин аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудани тестҳо мебошанд. Мутаассифона, аксари психологон ва ё шахсони бо тестҳо ва методикаҳои психологии касбӣ сару кордошта бар чунин андешаанд, ки бо тарҷумаи тест метавон онро истифода намуд. Аммо, ин қор ягон асоси илмӣ надорад. Ҳама гуна методикаҳое, ки бо забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд, бояд 5 зинаи пайдарпайиро ва ё ақаллан дараҷаи эътимодноӣ ва валиднокии он ҳисоб карда шавад. Одатан бархе методикаҳое, ки то имрӯз аз ҷониби психологони касбӣ ва ё ғайрикасбӣ истифода бурда мешаванд, мутаассифона мутабоқиқ карда нашудаанд, дараҷаи эътимодноӣ ва валиднокии ин гуна тестҳо маълум нест.

Калидвожаҳо: тест, методика, эътимодноӣ, валиднокӣ, бастандартдарорӣ, меъёрҳои тестӣ, урфу одатҳои миллӣ, мафкура, тест-ретест, таъхиси психологӣ, тафаккур, типӣ шахсият.

НАДЕЖНОСТЬ И ВАЛИДНОСТЬ ТЕСТОВ НА УМСТВЕННЫЕ СПОСОБНОСТИ

В практике психологической диагностики определение и оценка достоверности психологических тестов и методов является одной из актуальных проблем современной эпохи нашей республики. Потому что те методы и тесты, которые не являются надежными и валидными, категорически запрещено использовать в практике психологической диагностики. Еще один вопрос – перевод тестов с русского на таджикский язык. К сожалению, большинство психологов или людей, занимающихся профессиональными психологическими тестами и методами, придерживаются мнения, что можно использовать переведенных тестов. Однако, это не имеет научного обоснования. Любую методику переведенную на таджикский язык, следует рассматривать по крайней мере,

уровень надежности и валидности. К сожалению, некоторые методы, используемые профессиональными и непрофессиональными психологами, не адаптированы, уровень надежности и валидности таких тестов неизвестны.

Ключевые слова: тест, методика, надежность, валидность, стандартизация, критерии тестирования, национальные обычаи, идеология, тест-ретест, психологический диагноз, мышление, тип личности.

RELIABILITY AND VALIDITY OF INTELLIGENCE TESTS

In the practice of psychological diagnostics, determining and assessing the reliability of psychological tests and methods is one of the pressing problems of the modern era of our republic. Because those methods and tests that are not reliable and valid are strictly prohibited from being used in the practice of psychological diagnostics. Another question is the translation of tests from Russian into Tajik. Unfortunately, most psychologists or people involved in professional psychological tests and methods are of the opinion that it can be used with test translation. However, this work has no scientific basis. Any technique translated into Tajik should be considered as 5 levels of consistency or at least the level of its reliability and validity. Unfortunately, some methods used by professional and lay psychologists have not been adapted, and the level of reliability and validity of such tests is unknown.

Keywords: test, methodology, reliability, validity, standardization, testing criteria, national customs, ideology, test-retest, psychological diagnosis, thinking, personality type.

Дар бораи муаллиф

Солиҳов Наҳтулло Собирович
Докторант (PhD)-и кафедраи психология
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17,
E-mail: solihovnahtullo@gmail.com

About the author

Solikhov Nakhtullo Sobirovich
PhD at the Department of Psychology
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave. 17
E-mail: solihovnahtullo@gmail.com

Об авторе

Солиҳов Наҳтулло Собирович
Докторант PhD кафедры психологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки 17
E-mail: solihovnahtullo@gmail.com

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи нашрия мавҷудбуда барои ҷоп қабул мекунад. Муаллифони ҳангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуқтаҳои зерин тавачҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақолаҳо ба идораи маҷалла дар шакли электронӣ ва ҷопӣ пешниҳод карда мешаванд.
2. Мақола дар вироишгари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman ҷоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,0 бошад.
3. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 16 саҳифа мебошад.
4. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.
5. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.
6. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои қор ва суроғаи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зерин ҳам навишта мешаванд.
7. Аннотатсия бояд 100 - 200 вожаҳо фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад. Истифодаи ибораҳои умумӣ ва ҷузъиёти беаҳамияти мавзӯ зарурат надорад.
8. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 5-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.
9. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни ҷоркунҷа оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].
10. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда шуда, дар он нахуст номгӯи адабиёти кириллӣ ва сипас адабиёти ҳориҷӣ меояд.
11. Дар рӯйхати адабиёт ҳангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, нашриёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.
12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.
13. Тавсия дода мешавад, ки аз таҳқиқотҳои доир ба мавзӯи мақола қаблан дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда, хусусан дар маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ» нашргардида истифода бурда шавад. Инчунин ба нашри мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сурат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.
14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз ду ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.
15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.
16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои ҷоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳаёти тахририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ наояд.
17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд тахриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти бозғаймонии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолат бар дӯши муаллиф(он) мебошад.
18. Дар ҳолати риоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки чунин мақолаҳоро баррасӣ наояд.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник педагогического университета. Серия педагогических и психологических наук» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статьи предоставляются в редакцию журнала в электронном и печатном виде.
2. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,0.
3. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 16 страниц.
4. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.
5. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.
6. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.
7. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования. Использование общих фраз и несущественных деталей темы нецелесообразно.
8. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 5-10 слов и основных фраз темы.
9. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].
10. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа, в нем сначала дается литература на кириллице, затем - на латинице.
11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.
12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.
13. Рекомендуются использовать исследования по теме статьи, ранее опубликованные в рецензируемых научных журналах, особенно в журнале «Вестник педагогического университета. Серия педагогических и психологических наук». Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.
14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).
15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.
16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.
17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).
18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия педагогических и психологических наук

2024, № 2 (20)

Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.pedagog.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 28.06.2024 г. Заказ № 110
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни